

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

141162

**KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ
OLUŞUM SÜRECİ VE ŞÖHRET
BULMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa AKGÜL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. KAMİL ÇAKIN

Ankara-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

**KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ OLUŞUM SÜRECİ VE ŞÖHRET
BULMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Kamil ÇAKIN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Benjamin ERUL

Doç. Dr. Recai DOĞAN

Doç. Dr. Kamil ÇAKIN

İmzası

[Signature]
[Signature]
[Signature]

Tez Sınavı Tarihi 20.09.2004

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ..	6
ÖNSÖZ	8
GİRİŞ	11
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	14
II. Araştırmanın Planı ve Metodu	15
III. Kavramsal Çerçeve	15
IV. Konunun Sınırlandırılması	15
V. Veri Toplama Tekniği	16
VI. Kaynak Tahlili	17

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMI

A- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMI HAKKINDA GENEL KANAATLER	20
1. Kütüb-i Sitte Kavramının Genel Çerçevesi	20
2. Hadis Usûlü Kaynaklarında Yer Alan Görüşler	23
3. İslam Dünyasında Kütüb-i Sitte İçerisinde Yer Alan Kitaplar Hakkında Genel Kanaatler	32
B- KÜTÜB-İ SİTTE'Yİ TEŞKİL EDEN ESERLER HAKKINDA 19. YY.'DA ORTAYA ÇIKAN YENİ YAKLAŞIMLAR	43
C- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ GÜNÜMÜZDEKİ YERİNE GENEL BİR BAKIŞ	51

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTÜB-İ SİTTE'NİN OLUŞUM SÜRECİ

A- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ ÇIKIŞI	58
a- H. IV. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	60
b- H. V. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	61
c- H. VI. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	69
d- H. VII. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	73
e- H. VIII. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	78
f- H. IX. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	85
g- H. X. Yy. ve Sonrasında Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler	88
B- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMI İÇERİSİNE KİTAPLARIN DAHİL OLUŞ SÜREÇLERİ VE ŞÖHRETİ	94
a- Genel Bakış	94
b- Kütüb-i Sitte İçerisinde Yer Alan Kitaplar	96
b1- Sahîh-i Buhârî'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri	101
b2- Sahîh-i Müslim'in Kütüb-i Sitte'deki Yeri	109
c- Sünenler	115
c1- Sünen-i Ebi Davud'un Kütüb-i Sitte'deki Yeri	119
c2- Sünen-i Tirmîzî'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri	127
c3- Sünen-i Nesâî'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri	136
c4-Sünen-i İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri	143
d-Kütüb-i Sitte'ye Sonradan Dâhil Edilen Kitaplar	149
d1- Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i	149
d2- İmam Mâlik'in el-Muvattâ'ı	156
d3- Dârimî'nin Sünen'i	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

a- İlmî Faktörler	171
b- Sosyal Faktörler	176
c- Târihî Faktörler	180
d-Siyâsî Faktörler	184

S O N U Ç	189
-----------	-----

EK-1	194
------	-----

EK-2	196
------	-----

HARİTALAR

Kütüb-i Sitte Müelliflerinin Yaşadıkları Şehirler	197
---	-----

Hicrî İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasının İlim Merkezleri	198
---	-----

Kütüb-i Sitte'nin Yayılmaya Başladığı Hicrî IV. Yy. da İslam Coğrafyasının Önemli İlim Merkezleri	199
---	-----

Hicrî V. Yy.'da Kütüb-i Sitte'nin Şöhretinin Ulaştığı Şehirler	200
--	-----

BİBLİYOGRAFYA	201
---------------	-----

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Ank.	: Ankara
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
Bşk.	: Başkanlık
c.	: Cilt
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
DTCFK	: Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi
EÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İAD	: İslami Araştırmalar Dergisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İF	: İlahiyat Fakültesi
İSAM	: İslami Araştırmalar Merkezi
İst.	: İstanbul
Krş.	: Karşılaştırınız.
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

M.Ü.S.B.E. : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

m. : Mîlâdî

Matb. : Matbaa

Muk. : Mukaddime

Néşr. : Neşreden

Thk. : Tahkik eden

Tsz. : Tarihsiz

Terc. : Tercüme eden

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sn. : Sayın

v. : vefat tarihi

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

vs. : Ve saire

yy. : Yüzyıl

Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Hadis İlminin çeşitli dallarında kaleme alınmış pek çok eser günümüze kadar ulaşmıştır. Hadis İlmi etrafında oluşan hayli geniş ve oldukça verimli olan bir edebiyatı sistematik olarak küllî bir perspektiften incelediğimizde, bu eserlerin bir kısmının daha ilk başta yazılışları üzerinden çok zaman geçmeden büyük ilgi görerek yaygınlaşmış ve kaynak eser niteliği kazanmış oldukları görülecektir. Bir kısmı ise öyle bir niteliğe kavuşamamış olmakla birlikte tarihî süreçte yerini almıştır. “İslam kültürü, her yönüyle ümmî bir coğrafyada doğmasına karşın kitabî bir kültürdür.”¹ Bizzat Hz. Peygamberin sözlerinin yazımı ile ilgili ortaya çıkan tartışma bu durumu gösterir mahiyettedir.

“Hadis ilimlerinde şahıs/eser karizması başlangıçta derin bir şekil arz etmemişken, sonraki asırlarda halkın ve her dönemdeki hadis ulemasının teşvikleriyle belli bir seviyeye ulaşmıştır. Tedvîn ve hemen arkasından tasnîfin, hadis kitaplarının şöhret bulmasına bir basamak teşkil ettiği de söylenebilir. Şüphesiz bu şahıs ve eser karizmalarının oluşmasında pek çok farklı sebep zikredilebilir. Bu sebepler arasında; yazarlarının bilimsel yeterliliği ve titizliği, dindarlığı, bir bölgenin yahut bir görüşün temsilcisi olması; fikrî, idarî, siyasî vb. şartlar önemli rol oynamıştır.”² Bunun sonucu olarak da Kur’an dan sonra en sahîh beş kitap (Esahî’l-Kütübî’l-Hamse ba’de kitâbillah) denilen bir dizi ansiklopedik hadis klasîği öne çıkmıştır. Bu şöhreti sağlayan sıhhat ve icma’ iddiaları neredeyse her asırda tekrarlanarak günümüze kadar gelmiştir. Kalıplaşmış hale gelen bu ifade o kadar sık tekrarlanmıştır ki, bu kavramın oluşum süreci ve anlamı üzerinde pek durulmamıştır. Hatta bu kavrama sıfat olan sahîhlik ünvanına eleştiri getiren âlimler yadırganmış, yine bu kavrama esas teşkil eden Buhârî ve Müslim’in Sahîh’lerinin ulaştığı mevki sorgulanamaz olmuştur. Hele sonraki yüzyıllarda İbn Mâce’nin Sünen’inin de bu çatı altına girmesiyle, beş değil artık altı hadis kitabı (Kütüb-i Sitte) olarak hadis çevrelerinde söylenmeye başlamıştır. Biz Kütüb-i Sitte’de bulunan rivâyetlerin değeriyle ilgili konulara girmeyerek; araştırmamızda, geçmişte ve günümüzde bu kavramın aktüel değerini, kavramlaşma süreci içerisinde tarihe mal olmuş ve büyük hadis âlimleri arasında anılmaya layık görülmüş kimselerin bu eserler

¹ Özafşar, M. Emin, “Rivâyet İlmlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’i”, AÜİFD, XXXIX. Sayı (1999), s.287.

² Özafşar, a.g.m., s. 288.

hakkındaki görüşlerine yer verdik. Bilimsel bakımdan kavramın ilk defa hangi yüzyılda ortaya çıktığını belirlemekte tezimizin başlıca meselesi olmuştur.

Ayrıca araştırmamızda Hadis Edebiyatında Kütüb-i Sitte adıyla şöhret bulmuş iki *Sahîh* ve dört Sünen hadis kitabının birlikte, tek bir ad altında ne zamandan beri kullanıldığının tespiti ve Hadis tarihinde bu kavramın nasıl oluştuğunun, başka hangi tür kavramlarla ifade edildiğinin, Hadis Edebiyatına kaynaklık eden buna benzer kavramların ne şekilde yer aldığının Hadis Usulü ve Tarihi açısından belirtilmesi temel unsur olmuştur. Bunun yanı sıra Kütüb-i Sitte kavramının İslam dünyası içerisinde nasıl şöhret bulduğunun da tahlilini yaptım. Şöhret bulmuş bu altı eserin Hadis kültürüne katkısı, elbette ki kayda değerdir. Biz bu çalışmada bunun tartışmasını yapmayıp, sadece tarihsel oluşum sürecini verdik. Bu oluşum süreci hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Böylelikle bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara da yol açtığımız kanaatindeyiz.

Hadis literatürü içerisinde hatırı sayılır bir konuma sahip bulunan Kütüb-i Sitte içerisinde bulunan hadis kitaplarının genel olarak hadisçilerin kabulüne nasıl mazhar olduğunu, Kütüb-i Sitte dışında kalan hadis kitaplarının neden bu hadis külliyyatının içerisinde bulunmadığını, bu kavram dışında benzer kavramların Hadis Tarihi içerisinde yer alıp almadığını incelemek araştırmamızın en önemli amaçlarından biri olmuştur.

Ayrıca ilk üç asırdan sonra vefat tarihleri itibariyle birbirini takip eden, müelliflerinin yazmış oldukları eserlerin tek bir isim altında toplayan bu ansiklopedik kavramın Sünnet ve Hadis çalışmaları üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak; bu sayede hicrî III. yüzyıldan sonra yazılan hadis kitaplarında bu kavramın hangi adlarla yer aldığını araştırıp, günümüz hadis çalışmalarına kaynaklık eden bu eserlerin tarihi olarak Kütüb-i Sitte kavramına nasıl dâhil edildiğini belirlemek de diğer bir amacımız olacaktır. Böylece hangi tür kriterlerle hadisçilerin böylesine bir ansiklopedik hadis eserini meydana getirdiklerine ve hangi amaçlarla bu hadis külliyyatının oluşturulduğuna ışık tutmuş oldum.

Çalışmalarım sırasında eleştiri ve katkılarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Sn. Doç. Dr. Kâmil ÇAKIN'a, okuma inceliği gösterip tenkitlerini sunan Doç. Dr. Bünyamin ERUL'a ve tezime bilimsel katkıları bulunan Doç. Dr. Recai DOĞAN'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin yazılmasında ve redaktesinde yardımcı olan

muhterem pederim Sn. Osman AKGÜL'e ve aynı bilim dalında çalışan ağabeyim Sn. Yusuf AKGÜL'e de teşekkürü bir borç bilirim.

01.09.2004

Mustafa AKGÜL



GİRİŞ

Kütüb-i Sitte kavramının târihî gelişim süreci onun şöhretiyle yakından ilgilidir. Şöhret kavramıyla neyin kastedildiği, yani, kimlerin fikir ve kanaatlerinin bu şöhreti oluşturmada etkili oldukları târihî akış içerisinde ele alınacaktır. Burada bizi ilgilendiren, bu kavramı sonraki nesillere taşıyan, tarihe mal olmuş hadis âlimlerinin görüşleridir. Bu görüşler, bugüne kadar gelen hadislerle ilgili musannefâta yayılmış durumdadır. Bu muhtevâ, kaynaklardan taranmak suretiyle bir araya getirilmiş ve kimler tarafından bu kavramın kullanımının benimsendiği açıklığa kavuşturulmuştur. Bu sebeple incelediğimiz kitaplarda, bu kavramın geçtiği yerlere atıfta bulunulacaktır.

Günümüzde hadis sahasında yapılan araştırmalarda, hadislerin nerelerde geçtiğine atıfta bulunmak için referans alınan kaynaklardan olan Kütüb-i Sitte'nin târihî oluşumu hakkında ileri sürülen bir iddiaya yer vererek konumuzun önemini belirtmeye çalışalım. Hadis konularının özetle verildiği bir kitapta geçen bu iddia, şöyle ifade edilmiştir: "*Kütüb-i Sitte teriminin ne zaman ve kim tarafından ilk defa ortaya atıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Aslında bu pek önemli de değildir. Bununla beraber böylesi bir tespitin isabetinde ve bu tespitin Kütüb-i Sitte müelliflerinden sonra olduğunda hiç şüphe yoktur. "Kütüb-i Sitte" teriminden çok, onun ilim çevrelerinde gördüğü itibar önemlidir. Goldziher h.VII. asırda bu terimin şimdiki muhtevâyı ifâde etmek üzere Hadis edebiyatına yerleşmiş olduğu görüşündedir...*"³ Burada başta serdedilen "Aslında bu pek önemli de değildir" ifadesine katılmadığımızı belirtmeliyiz. Araştırmamızın konusunu teşkil eden Kütüb-i Sitte kavramının oluşum süreci Hadis tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu kavramın ortaya çıkışının tespiti ise literatüre yönelik ortaya atılan birtakım şüpheleri de izâle edecektir.

Buradan hareketle biz, bu kavramın ilk defa kim ya da kimler tarafından, ne zaman ortaya konulduğunun tespitini yapmaya çalışacak ve hadis literatüründe bu kavramla ilgili ortaya çıkan ıstılahlar hakkında bilgi vereceğiz. Hicrî VI. yy.'ın başlarına kadar hadis âlimleri tarafından Kütüb-i Sitte'yi anımsatan bir takım ifadeler kullanılmıştır. Bunlar Sahîhâyn, Şeyhayn, Kütüb-ü Hamse, Ashâbu's-Sünen gibi

³ Çakan, İsmail Lütfi , *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Yay., İstanbul, 1996, s.134.

ifadelerdir. Bu kavramların da Kütüb-i Sitte'nin oluşumuna nasıl katkıda bulunduklarını, araştırmamızın ileriki bölümlerinde vermeye çalışacağız.

Bilindiği üzere kısaca Kütüb-i Sitte dediğimiz altı kitabın, halk nazarında diğer mevcut hadis kitapları içerisinde en sahîhi, en muteberi ve en çok ismi duyulanları olduğu bir vâkıdır. Cumhuriyet döneminin daha ilk yıllarında yayınlanmaya başlayan *Darü'l-Fünun İlahiyat Mecmuası*'nda, Zakir Kâdiri Ugan'ın (v.1954) hadisle ilgili bir makalesinde Kütüb-i Sitte hakkında vermiş olduğu bilgiler, bu altı hadis kitabının İslam dünyasındaki otoritesini gösterir niteliktedir. Ugan şunları söylemektedir: “*Bu mesânid ve Kütüb-i Sitte İslamiyet'in yayılışını ve İslam kavimlerinin dinî seciyelerini tahlîl, ahkâm-ı diniyyeyi tetkik eylemek için birer kaynak teşkil ettiklerinden fevkalade bir ehemmiyeti haizdirler. Bu hadis kitapları İslam'ın dinî, medenî, tarihî ve hatta müslüman kavimlerin etnoğrafyasını, eski Arap hayatını ve İslam diniyatının Tevrat, Talmut, İncil vs. Kütüb-ü Mukaddese ile olan ilgi ve irtibatını öğrenmek için de çok faydalıdır. Aynı zamanda İslâmiyetin o devirdeki şeklini göstermek için de yegâne bir menba' teşkil ederler. Bu eserlerin her birinin kendine mahsus ayrı tarihçesi vardır. Bilhassa Buhârî, Müslim ve Muvattaları tahlîl eylemek ve tarihlerini öğrenmek, İslam diniyatı nokta-i nazarından fevkalade bir ehemmiyeti haizdir.*”⁴

Az-çok dînî tahsil görmüş herkesin bildiği Kütüb-i Sitte kavramının; muhtevâsının değeri, bu kavrama esas teşkil eden hadis kitaplarının müelliflerinin hayatları vb. pek çok konu üzerinde çalışmalar yapılmış, fakat konuyu ele alış metodumuz ve maksadımız itibarıyla aynı zamanda danışmanım olan Kamil Çakın'ın “*Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*”⁵ adlı makalesinden başka doğrudan bu kavramın oluşum sürecini ortaya koymayı amaçlayan farklı bir çalışma tarafımızdan tespit edilememiştir. Bu sebeple böyle bir konuda çalışmanın bir takım zor tarafları olsa da, ana hatlarıyla kronolojik olarak bu kavramın ortaya çıkış sürecinin verilmesi, sonrasında yapılacak çalışmalara da fayda sağlayacaktır.

⁴ Akgül, Mustafa, “Zakir Kadiri Ugan'ın *Darü'l-Fünun İlahiyat Mecmuası*'nın 4. Sayısındaki 132-216. Sayfalar Arasında Olan Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler adlı Makalesinin Transliterasyonu”, EÜİF, Lisans Tezi, Kayseri, 1996, s.72.

⁵ Çakın, Kamil, “*Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*”, İAD, Ankara, 1997, c.10, S.1-2-3, s. 100-110.

Ayrıca araştırmamızda, âlimlerin Kütüb-i Sitte kavramının değeri konusundaki kişisel mütâlâlarıyla örtüşen bu durumun, hadis sahasındaki çalışmalara nasıl yansıdığı da örnekleriyle ele alınıp irdelenecektir.

Araştırmamda tekrarları, karmaşıklıkları, basitlik ve hatta mükemmellikleriyle geçmişten günümüze kadar gelen zengin hadis literatürü içerisinde bu kavramın nasıl oluştuğunu, bu oluşumun geçmişte ve günümüzde hadis sahasındaki çalışmalarını ne ölçüde etkilediğini de aktardım.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, başta Sünnet kavramı olmak üzere bu konuda yapılmış pek çok çalışmanın kökenini ifade eden hadis literatürü, çok yönlü çalışmaları destekleyecek ve besleyecek zenginliğe sahiptir. Bu zenginliğin unsurlarından biri olan Kütüb-i Sitte kavramını, tarihî gelişimi esas alarak, ulaşılan hadis malzemesinin satır aralarından ortaya çıkacak yeni bilgiler ışığında değerlendirip daha geniş bir tasvirini yapmaya çalıştım.

H. III. asırdan itibaren metinleşme sürecini tamamlamaya başlayan Kütüb-i Sitte malzemesinin dinamik yapısının sonraki yy.'larda, pek çok sebepten ötürü donuklaştırılıp, şartlarının belirlenmesi, içerdiği rivâyetlerin mutlak sahîh addedilip muhtevâsının fikrî bütünlük içerisinde değerlendirilemeyecek hâle gelmesi, bu şartları yerine getirebilenlerin sahalarında otorite ilan edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu sıfatı daha baştan taşıyan Kütüb-i Sitte sahipleri, eserlerine kazandırılan bu otorite sayesinde diğer eserler arasından sıyrılıp çıkacak ve yazmış oldukları hadis kitapları günümüze kadar otorite eserler olarak benimsenecekti. Bu saygın eserler, hadis sahasındaki yorucu isnad ve metin çalışmalarının yavaşlamasına hatta temponun gittikçe düşüp, bundan sonraki çalışmaların görevi; bu eserlerin korunması, harikuladeliğlerinin anlatılması, müşkillerinin çözülmesi, bu eserlerin hacimlerini aşacak bir şerh/zevaid vb. faaliyetleri olacaktı. Üst sınırı belirleyen bu eser ve şahısların, bundan sonraki çalışmalara kaynaklık haline dönüştürülmeleri ise, onlara ne kadar önem verildiğinin bir göstergesi olacaktı.

Biz bu sahanın genişliğine işaret edip haklarında hüküm verilecek eserlerin, günümüzde, tarihi süreçte geride bıraktıklarıyla bir değer ve otorite kazanma sürecinin yoğun bir koruması altında olduğunu söylemekteyiz. Klasik kaynak malzemesinin bu tasavvuru nasıl temsil ettiğini, ulaşabildiğimiz eserleri değerlendirmek sûretiyle ortaya koyduk.

Her asırda ilim erbabının bu kitaplar hakkındaki mütalaalarının yanında, o devrin hukûkî ve itikâdî düşünce sistemini oluşturması bakımından Kütüb-i Sitte'nin rolü de açığa çıkmış olacaktır. Sergilenen bu sürecin, araştırmamızda tercih ve izah bakımından kanaatlerin sıralanmasıyla daha iyi anlaşılmasını sağlamak kavramın geçirmiş olduğu safhaları anlamaya yardımcı olacaktır.

I. Araştırmanın Konusu Ve Amacı:

Günümüzde yapılan hadis çalışmalarının yanı sıra Temel İslam Bilimleri alanında yapılan birçok çalışmaya da kaynaklık etmiş olan Kütüb-i Sitte adıyla meşhur olmuş hadis külliyyâtının, h.VI/XII. asırdan itibaren müslümanlar arasında şöhret bulması ve ümmetin bu konuda icmâi olduğu, bu kitapların bazen dört, bazen de beş ya da dokuza kadar çıkartıldığı göz önünde bulundurulursa bu kavramın incelenip araştırılması ve kavramın ortaya çıkışıyla ilgili akla gelen sorulara cevap bulunulması kaçınılmaz olacaktır.

Hadis kitaplarının tasnif edildiği dönemden sonra, ümmet içerisinde diğer kitaplara oranla daha yaygın ve kabule layık görülmüş olan bu eserlerin bir isim altında Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci dereceden kaynak olarak telakkî edilmesinin sebeplerini ortaya çıkarmanın gereği izahtan varestedir. Kütüb-i Sitte'ye ihtiyaç duyulması ve içindeki hadislerin delil olarak alınması konusunun, bu kitapların musannıflarının hayatından oldukça sonra ortaya çıkması da araştırmamızın önemini ortaya koymuştur.

Bu itibarla çalışmamızda ulaşabildiğimiz hicrî III. asırdan sonra yazılmış tüm usûl ve hadis tarihi kaynaklarından yararlanarak Kütüb-i Sitte kavramının yer aldığı eserlerde nasıl kullanıldığının tespitine çalışıp, hadisçilerin bu kavrama nasıl baktıklarını müspet ve menfî yönleriyle ele aldık.

Her ilim dalında olduğu gibi hadis kaynakları da, bizce kaynaklık değeri bakımından sorgulanıp ilmî ehliyeti tespit edilmelidir. Fakat bizim buradaki amacımız, popüler addedilen bu hadis eserlerinin muhtevâ tahlilini yapıp kaynak olup olmamasını belirleyip hüküm vermek değil, pratikteki kullanımının revaçta olduğu bu ansiklopedik hadis eserlerinin bugüne kadar geçen tarihi süreçte meşhur ve mu'teber sayılmalarının sebeplerini ortaya koymaktır.

Tarih içerisinde oluşmuş, pek çok sebeplerle bir araya getirilmiş bulunan bu hadis külliyyatına toptancı bir ruhla hareket edip önem atfetmenin, hele bu altı kitap

için “Allah’ın kitabından sonra en sahîh kitaplardır” demenin, yahut bu konuda sıhhat ve icmâ’ bulunduğunu söylemenin, sadece subjektif ve hissî mütalaalardan öteye geçemeyeceğini delilleriyle açıklamamız da başka bir amacımızdır.

II. Araştırmanın Planı Ve Metodu:

Araştırmamızda kaynak tarama tekniğini kullanıp, incelediğim eserlerde yer alan kavramların hangileri olduğunu tespit ettim. Bu tespitten sonra, kavramların eserlerde yer aldıkları biçimleriyle analizci ve tenkitçi bir yöntem kullandım. Konumu, hicrî IV. asırdan sonraki hadis musannefâtı ile ilgili literatürün taramasını yaptıktan sonra, bu taramayı fişlere aktardım. Teorik olarak kavram hakkında söylenilen tartışmaları özetleyip dökümanter olarak da sağlamasını yaptım. Elde ettiğim bilgiler çerçevesinde mukayese ve değerlendirmelerde bulunup sonuca ulaştım.

III. Kavramsal Çerçeve:

Bu araştırmada, birtakım kavramların -Sahîhâyn, Kütüb-i Selase, Kütüb-i Erbaa, Kütüb-i Hamse, Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Tis'a gibi- özellikle hicrî VI. asırdan sonraki hadis musannefâtı içerisine dâhil oluş süreçleri, kavrama dâhil olan bu hadis eserlerinin hangi gerekçelerle benzer kavramlar altında kullanıldığını tespit ettim. Kavramın hadis tarihi içerisinde geçirdiği evreleri yerinde incelemek suretiyle ilk elden hadis kaynaklarına müracaat ettim. Bu kavram içerisinde yer alan kitapların hangi sebeplerden ötürü böyle bir külliyyatın oluşmasına katkıda bulunduklarını ele alıp inceledim. Hadis Usulü kitaplarında bu ve benzer kavramlar hakkında lehte ve aleyhte söylenilen sözlerin değerlendirmesini yapmak suretiyle, kavramın nasıl oluştuğunu ve kaynaklık etme yönünden Hadis literatürü açısından bulunduğu konumu net olarak ortaya çıkardım.

IV. Konunun Sınırlandırılması:

Tezimde konuları üç bölüm halinde incedim. Birinci bölümde günümüzde Kütüb-i Sitte hakkındaki genel kanaatlere yer verdim. Bunun için; -Arapça ve Türkçe olarak- çağdaş hadis usulü kaynaklarında yer alan görüşleri ortaya koyup, Kütüb-i Sitte’nin önemi,

Kütüb-i Sitte’de yer alan hadis kitaplarının Hadis Edebiyatı içerisinde birinci dereceden kaynak oluşlarını açıkladım. Bu kavramla ilgili olarak İslam dünyasında ortaya çıkan genel kanaatleri, kavramı ele alan akademik hadis çalışmaları ışığında vermeye çalıştım. Ayrıca bu kavramın oluşum şekline, içeriğine, üzerinde bulunan sahîhlik ve icmâ’ ile ilgili problemlerine lehte vealeyhteki yeni yaklaşımları karşılaştırarak değerlendirmelerde bulundum.

Bu bölümün sonunda, kavramın çıkış süreci ile ilgili tespiti yapıp, kavram hakkındaki yaygın kanaatlerin değerlendirmesini yaptım.

İkinci bölümde ise bu kavramı ilk defa hangi âlimin tespit ettiğini, kavramın çıkışının en erken hangi tarih olduğunu belirttim. Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan kitapların bu külliyat içerisine nasıl dercedildiğini ve yine bu hadis kitaplarının kavramın oluşum sürecinde, hangi safhalarda giriş-çıkış yaptıklarını tespit ettim. Hangi hadis kitapları bu kavrama dâhil, hangileri önce girmiş veya sonradan dâhil edilmiş, bütün bu süreçleri Hadis literatüründe ulaşabildiğim kaynakları kronolojik olarak ve hicrî tarihi esas alarak vermeye çalıştım. Bu bölümde, ilgili kitapların şerhlerini de incelemek suretiyle konunun tarihi seyrini vermeye çalıştım.

Bu konuyla ilgili olarak Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan kitapların mukaddimelerine müracaat edip, bunun dışında diğer hadis tarihi ve usûlî kitaplarından da faydalandım.

Üçüncü bölümde Kütüb-i Sitte kavramının ortaya çıkış sürecini etkileyen faktörleri inceledim. Hangi tür nedenlerin bu kavramın ortaya çıkışına ön ayak olduğunu, bu faktörlerin kavramın ortaya çıkışını olumlu veya olumsuz etkileyip etkilemediklerini, bu oluşum sürecinin hızına katkıda bulunup bulunmadıklarını da değerlendirip açıkladım.

V. Veri Toplama Tekniği:

Konumuz tarihsel bir nitelik taşıdığından araştırmamda verileri toplarken kaynak tarama tekniğini kullandım. Konuyla ilgili eserleri tarayarak araştırmama malzeme olan bilgileri derledim. Dökümanter olarak elde ettiğim bilgileri fişlere aktardım.

VI. Kaynak Tahlili:

Kaynakçayı belirtmeden önce şu hususun açıklığı kavuşması gerekmektedir: Evvelâ “Kütüb-i Sitte kavramıyla ilgili araştırmalar hangi sahada yapılmalıdır?” sorusunu cevaplamamız gerekmektedir.

Çalışmamız sırasında gördük ki muhteviyât ve şekil bakımından bu kavramı kullanan Temel İslam Bilimleri alanında yazılmış pek çok eser mevcuttur. Tefsir, Fıkıh, Siyer, Akaid, Tarih ... gibi dallarda bu kavramın, bazen Hadis usûlüne muvâfık bir şekilde bazen de gelişi-güzel olarak kullanımı söz konusu olabilmektedir. Fakat bu kavramın zaman içerisinde gelişimini daha rahat görebilmek amacıyla - mezkur dallarda yazılı eserler yeterli olmadığı için- hadis literatüründe yer alan kaynaklara müracaat ettik. Sadece tarihi rivâyetler bu kavramın zaman sahnesinde aldığı yeri belirleyememektedir. Kendi literatürüne dayandırılmadan yapılmış hadis araştırmaları da eksik ve güvenilmezdir.

Bu açıdan *Kütüb-i Sitte* kavramını ele alırken başvurduğumuz kaynakları üç ana grupta topladık :

A. TARİH ve TABAKAT KİTAPLARI

Araştırmamız büyük ölçüde tarihsel bir çalışma olduğundan, yararlandığımız kaynakların önemli bir bölümünü bu tür kitaplar oluşturmaktadır. İbn Sa'd'ın (v.230) *Kitabu't-Tabakât-il-Kebîr*'i, Buhârî'nin (v.256) *el-Târîhu'l-Kebîr* ve *et-Târîhu's-Sağîr*'i, İbn Ebî Hâtim'in (v.327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463/1070) *Târîh-u Bağdâd*'i, *el-Makdîsî*'nin (v.507/1113) *el-Cem' Beyne Ricâlî's-Sahîhayn*'i, el-Mizzî'nin (v.742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*'i, Zehebî'nin (v.748) *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ'sı* ve İbn Hacer'in (v.852) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i öncelikle başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır.

Ayrıca Sem'ânî'nin (v.562/1166) *el-Ensâb*, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz* ve *Târîhu'l-İslâm*, Safedî'nin (v.764/1363) *el-Vâfi bi'Vefeyât*, Suyûtî'nin (v.911/1505) *Tabakâtu'l-Huffâz*, Katip Çelebî'nin (v. 1076/1665) *Keşfu'z-Zûmîn*, Kettânî'nin (v.1926) *er-Risâletü'l-Mustatraf*e gibi eserleri ile Ziriklî'nin (v.1976) *el-A'lâm* ve Fuat Sezgin'in *Târîhu't-Turâsî'l-Arabî*'si de bu kapsamda yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

B. HADİS TARİHİ ve HADİS USÛLÜ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Çalışmamızın birinci ve özellikle ikinci bölümünde belli başlı klasik hadis usûlü ve hadis tarihi ile ilgili kaynaklara başvurulmuştur. Hadis usûlü kaynaklarından er-Râmahurmûzî'nin (v.360) *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî'si*, el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v.405) *Ma'rifet-u Ulumi'l-Hadis'i*, el-Hatib el-Bağdadî'nin (v.463) *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye'si*, Kaadî İyaz'ın (v.544) *Meşâriku'l-Envâr'ı* ve *el-İlmâ fî Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye* ve *Takyîdi's-Semâ'ı*, İbnü's-Salâh'ın (v.643/1245) *Ulûmu'l-Hadis'i*, İbn Hacer'in (v.852) *en-Nüket'i* ve *Nüzhetü'n-Nazar'ı*, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî'nin (v.911) *Tedribu'r-Râvî'si*, çağdaş hadis usûlü çalışmalarından Cemâluddin el-Kâsımî'nin (v.1930) *Kavâidu't-Tahdis'i*, Muhammed Ebû Zehv'in *el-Hadis ve'l-Muhaddisün'u*, M. Zübeyir Sıddîkî'nin *Hadis Edebiyatı Tarihi*, İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* ve Talat Koçyiğit'in *Hadis Istılahları ve Hadis Usûlü* gibi eserleri bunlardan bazısıdır.

C. KONUYLA DOĞRUDAN İLGİLİ ESERLER

Burada el-Makdisî'nin (v.507) *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'si*, Hâzımî'nin (v.584/1188) *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse'si*, Kannûcî'nin (v.1307/1889) *el-Hutta fî Zikri's-Sihâhi's-Sitte'si*, Mısır'lı müellif Ebû Şehbe'nin *et-Ta'rîf bi Kütübi'l-Hadisi's-Sitte'si*, Kütüb-i Sitte'yi konu alan çalışmalardan; M.Said HATİBOĞLU'nun “*Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri*”, İbrahim Canan'ın “*Kütübü's-Sitte İmamlarının Hadis Kabulündeki Şartları*” ve Kamil ÇAKIN'ın “*Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*” adlı makaleleriyle, M.Emin ÖZAFŞAR'ın “*Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i*” makalesini kaydetmemiz mümkündür. Ayrıca Mübârekfûrî'nin (v.1934) *Siretu'l-İmâmi'l-Buhârî'si*, Kemal Sandıkçı'nın *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar'ı*, Müctebâ Uğur'un *Buhârî* adlı araştırmaları da konumuza ışık tutan çalışmalar arasında yer almaktadır.

Batı dünyasında da bu konu üzerine yazılmış üç adet çalışmaya ulaşabildik: R. Marston Speight'ın “*The Function of hadîth as Commentary on the Qur'an, as Seen in the Six Authoritative Collections*” ı, H. Lammens'ten çeviren Sir E. Denison Ross'un “*Islam Beliefs And Institutions*”'ı ve James Robson'un “*Tradition, The Second Foundation of Islam*” adlı makaleleri tezimizde başvurduğumuz yabancı dilde yazılmış kaynaklar arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE

KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMI

A- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMI HAKKINDA GENEL KANAATLER

1. Kütüb-i Sitte Kavramının Genel Çerçevesi

İslam kültür tarihinde farklı dönemlerde, birçok âlim tarafından hadis kitapları meydana getirilmiştir. Bu eserlerden bazıları sonraki devirlerde ilim ehli ve halk nazarında adeta dinî bir kanun, hüküm ve itibar kazanmıştır. Tasnîf döneminin başlangıcında hadisler, uzun zaman mevzûlarına göre değil râvîlerine göre (ale'r-ricâl) sıralanmıştır.

Sonraki devrin hadis kitaplarının hemen hepsinde genellikle hadisler, mevzularına göre sıralanmıştır. Bablara ayrılmış olan (ale'l-ebvâb) kitaplara musannef (tasnif edilmiş) denmiştir. Bu musannef eserlerin altısı Sünnî İslam âleminde, asırlardan beri delil ve hüküm çıkarma yönünden itibâr kazanmıştır. Bunların hepsi H. III. asırda müellifleri tarafından tasnif edilmiş, günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar aşağıdaki müelliflerin kitaplarıdır:

1. **El- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl İbnu'l-Mugîre İbni'l-Berdizbe el-Cu'fi (v.256/870)

2. **Müslim**, Ebu'l-Huseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, en-Nisâburî (v.261/875)

3. **Ebu Dâvud**, Süleyman İbnu'l-Eşas İbn İshak es-Sicistânî (v.275/888)

4. **Et-Tirmîzî**, Ebû İsa Muhammed İbnu Ebî İsa (v.279/892)

5. **Nesâî**, Ebû Abdîrrahman Ahmed İbn Şuayb İbn Ali İbn Sinan İbn Bahr el-Horasânî el-Kâdî (v.303/915)

6. **İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd el-Kazvinî (v.273/886)

Bu eserlere, günümüzde dâhil olmak üzere geçmişten bu yana kısaca “altı kitap” “El-Kütübü's-Sitte” veya “el-Kütübü's-Sitteti's-Sahîha” “Altı *Sahîh* Kitap” yani müteber, güvenilir ve kendisiyle ihticâc edilir kitaplar ismi verilmiştir. Hatta öyle denilmiştir ki, bunlar asıl Allah kelâmı olan Kur'andan sonra, ikinci derecede gelen mukaddes kitaplar sayılır. Husûsiyle el-Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*leri (Sahîhayn) pek büyük bir hürmet ve itibar görmüştür. Hüccet olmak bakımından, diğerlerinin üstünde sayıldıkları için bunlar, ileriki bölümlerde açıklayacağımız iki *Sahîh* “Es-Sahîhân” ünvanı ile tanımlanmaktadır. Bu iki eser tamamiyle sahîh diye

hükmolunan hadisleri ihtivâ ettiği için hadis tarihi boyunca kabul görmüştür. Bununla beraber bu hususta El-Buhârî'nin şartları (yani kitaba hadis almak için kabul ettiği şartlar) Müslim'in şartlarının daima aynısı olmamıştır.⁶

Öyle ki, Buhârî kendi kitabına, bab ünvânı altında tafsilatlı mütalâalar ilave etmiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde ise böyle bir şey yoktur. Zaten bu iki müellif hadisleri, imkân bulununca birbirinden ayrı tarıklere isnad ederek zikrederler. Bu iki kitap yalnız şariat ahkâmına ve “câiz ve memnû” olan şeylere dair hadisleri değil, tarihe, ahlâka ve itikâda dair pek çok hadisi de ihtivâ eder.⁷

Halbuki diğer dört müellifin eserleri olan Sünenler'in ahlâk ve âdetlerden bahsettiği söylene gelmiştir. Oysa ki, Ebû Dâvud'un bab başlıklarına göz attığımızda az önce zikrettiğimiz konuların dışındaki hadisleri de ihtivâ ettiği görülecektir. Buna rağmen bu dört kitap, muhtevastaki ağırlığa nazaran Sünen adı ile anıla gelmiştir. Bu eserler sadece sahîh sayılan hadisleri değil; hasen sıfatı verilenleri ve ahkâmının tedvîninde âlimlere mercî' olan bütün hadisleri hatta isnadları tenkide uğrayabilecek ihtimalinde olanları bile ihtivâ eder. Müellifler kendileri tarafından zikredilmiş olan bir hadisin reddi icap edeceği zannına varırlarsa, bu hadis hakkında okuyucuları ikaz etmeyi prensip edinmişlerdir.

Hadis ve onun bir literatüre dönüşmesi hakkında şimdiye kadar tüm söylenenler çağlar boyunca müslüman tarihçi ve âlimlerin kabul ettiği gibidir. Hadislerin yazılı kaydı Buhârî ve Müslim'in eserleriyle zirveye ulaşmıştır. İkisi de isnadların incelenmesinde olağanüstü bir titizlik göstermişlerdir. Onların eserleri, sonunda müslüman âlimlerin gözünde o kadar büyük bir otoriteye sahip olmuştur ki, onlar bir kaynak olarak ve otorite açısından ancak Kur'an'ın yanında ikinci dereceden kaynak olarak kabul edilmiştir. Diğer dört eser de (Sünen-i Erbaa) müslüman toplumlarda büyük bir ün kazanarak el-Kütübü's-Sitte (altı kitap) olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Bu altı kitaba sonradan üç kitap daha ilâve edilir ve Kütüb-i Tis'a adını alır. Eklenen bu üç kitap İmam Mâlik'in (v.179) *el-Muvatta*'ı, Ahmed b. Hanbel'in (v.241) *el-Müsned*'i ve Dârimî'nin (v.255) *es-Sünen*'idir.

Hadis edebiyatına bakıldığında bu altı kitabın İslam âleminde hâiz olduğu yüksek mevki' kolayca anlaşılmaktadır. Gerçekte, h. III. asırda ilmî zemin, hadislerin

⁶ Eser için bkz. El- Makdisî, Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Beyrut, 1404/1984; (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde) *Selâsu Resâil-i fi İlmi Mustalahü'l-Hadis* içinde, Beyrut 1417/1997, s. 7-10.

⁷ Bkz. *İslam Ansiklopedisi*, “Hadis maddesi”, MEB Basımevi, İstanbul, 1945, c. 4, s. 51.

derlenmesine müsâit bir hale gelmişti. O zamanlar ahkâma ve dînî itikatlara âit en önemli problemler üzerinde bir derecede de olsa fikir ve düşünce birliği hâkimdi. Hadis ilim erbabınca hadislerin pek çoğunun isnad ve metin değeri hakkında kat'î bir kanaat meydana gelmişti. Güvenilirliği (sikalığı) teslim edilmiş olan bu hadisler artık derlenebilirdi. Bunun içindir ki, Buhârî ile onun haricindeki *Sahîh*'leri telif edenleri diğer hadis müelliflerinden ayıran özellikler, -haksız olarak iddia edildiği gibi- yayılmış bulunan yüzbinlerce hadisten hangilerinin mevsuk, hangilerinin uydurma olduğunu ilk defa tayin etmelerinde değil, daha çok o devirlerin Sünnî bölgelerinde, genellikle mevsuk tanınmış olan hadisleri derlemiş olmalarındandır; yoksa hadis derleyenlerin şahsî hükümleri veya indî (subjektif) mütalaaları o zamanlar bu hususta geçerli olan umûmî kanaat üzerinde pek o kadar etkili olamazdı.

H. III. asırda diğer bazı hadis eserleri de yazılmıştı. Abdullah ed-Dârimî'nin (v.255/868) *Sünen*'i buna bir örnektir. Fakat bu eserler zaman geçtikçe İslâm âleminde "Altı *Sahîh*"ler derecesinde yüksek bir itibar kazanamadılar. Zaten bu altı kitabın halk nezdinde sahip olduğu yüksek itibar bile yavaş yavaş oluşmuştur. Özellikle İbn Mâce'nin kitabına karşı, içerdği pek çok zayıf hadisten dolayı Kütüb-i Sitte içerisine dâhil olamayacağına dair yapılan itirazlar İbnu's-Salâh (v.643) ve sonrasına kadar devam etmiştir.

Altı kitabın eriştiği büyük itibara rağmen, sahîhliği ehline onaylanmamış olan hadislerde pekala serbestçe tenkit edilebilmekteydi. Daha sonraları bir çok âlim yeni hadis eserleri tertip ettiler. Ancak bu muteahhirûn hadis derleyicilerinin mesâisi, başlıca altı kitabın (aynı zamanda diğer birtakım meşhur hadis te'lîfatının, mesela Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'inin) muhtevâsından aldıklarını şekil/biçim bakımından başka bir tarzda (şerh, ta'lîk, etrâf, mustahrec, zevâid vb.) tertip ederek irili-ufaklı pek çok kitap yazmakla sınırlı kalmıştır.

Hadis tarihiyle ilgili değerlendirmelerde bulunanlar ya kendi ideolojik bakış açısını da vererek açıklamalarda bulunmuş ya da birtakım dış unsurların etkisinde kalmıştır. Bunun yanı sıra bu tarihî süreç içerisinde eldeki malzemenin yeniden işlenmiş veya yönlendirilmiş olma ihtimali her zaman mevcut olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. İşte Kütüb-i Sitte kavramının oluşum ve gelişim süreçleri bu paralelde dikkate alındığında; geçmişte söylenilen *olumlu/olumsuz* ifadelerin mutlak doğruluğuna hükmedilmemelidir. Çünkü hadis literatürü sürekli yeni malzemelerin

günyüzüne çıktığı bir alandır. Bu kavram hakkında yapılacak şey, yeni verilerle beraber içeriğinin yeniden ve tekrar okunmasıdır. Aynı zamanda bu okuma işlemi geçmişte onlar hakkında verilen hükümlerin bir nevî sağlaması olacaktır.

Bu bakımdan, öncelikle, Kütüb-i Sitte hakkında Hadis usûlü eserlerinden başlayarak tarihi düzen içerisinde derlediğimiz bilgileri kronolojik olarak vermeye çalışalım. Konuya girmeden şunu belirtmekte fayda vardır ki, bu araştırmanın problemi hadis edebiyatında yer alan eserlerde bu muhtevâyı karşılayan kavramın hangi tarihlerde oluştuğunun tespitini yapmaktır.

2- Hadis Usûlü Kaynaklarında Yer Alan Görüşler

Hadis Usûlü kaynaklarında meşhur *altı sahîh* hadis kitabı olarak isimlendirilen Kütüb-i Sitte; hadis mecmualarının en sahîhleri kabul edilen; Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'leri ile Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinden oluşmuştur. Hadis tasnifinin altın çağı olan hicrî üçüncü yüzyılda telif edilmiş olmaları, mümkün mertebe sahîh hadisleri ihtivâ etmeleri, konulara göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilmeleri gibi ortak özelliklerinden dolayı, daha sonraki asırlarda Kütüb-i Sitte/*Altı Kitap* ortak adıyla şöhret bulmuştur. Bazı âlimler, az da olsa zayıf ve mevzu hadisler ihtivâ ettiği için İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı veya Dârimî'nin *Sünen*'ini Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı kabul etmişlerdir. Buhârî ve Müslim'in *Câmi*'leri, Sahîhayn (İki *Sahîh*) adıyla, müellifleri daha hayattayken büyük bir üne kavuşmuş, bunları Ebu Davud, Tirmîzî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri takip etmiş ve hadis âlimleri arasında bu kitaplar Usûl-i Hamse (Beş Asıl) diye büyük bir kabul görmüştü.

Bilinen ilk müstakil hadis kitabı olarak kabul edilen *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Ravî ve'l-Vâî adlı eser*de, er-Ramahurmûzî (v.360), Kütüb-i Sitte'nin tümü te'lif edilmiş olmasına rağmen, muhtevâyı çağrıştıracak bir adlandırma yapmamıştır. Râmeurmûzî her ne kadar Buhârî'nin *Târih* isimli bir kitabı olduğunu zikretmiş⁸ olsa bile *Sahîh* 'ten hiç bahsetmemiştir. Buradan şu anlaşılıyor ki, *Sahîh* adlı eser o dönemde, telaffuz edilecek düzeyde büyük çapta bir üne kavuşmamıştır.

İlmî birikimin çoğaldığı devir olan Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v.405) yaşadığı döneme gelindiğinde Kütüb-i Sitte'nin oluşumuna öncülük etmiş bulunan iki

Sahîh'in, hadis usûlü konularını içeren *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis* adlı eserinde kavram olarak yer aldığını görüyoruz. Hâkim en-Neysâbü'rî (v.405) *Ma'rife'sinde* Buhârî'yi methederken⁹ gerek onun gerekse Müslim'in *Sahîhleri*'nin İslam dünyasında yayıldığından da bahsetmektedir. Tâhir el-Cezâirî (v.1338) tarafından *Tevcîhu'n-Nazar*'da özetlenen bu eserde Hâkim (v.405), Kütüb-i Sitte diye adlandırılan muhtevânın oluşumuna nûve teşkil edebilecek prensipleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîhleri* üzerinde uygulamış ve kayda değer çıkarımlar elde etmiştir. Bu çalışmalarıyla da hadis usûlünde farklı bir metod ortaya koymuştur.

Gerek Buhârî, gerekse Müslim hadis ilminde yüksek dereceleri almış, hadis bilgileri bakımından akranlarını hayli gerilerde bırakmış, özellikle sahîh hadisleri sahîh olmayanlardan ayırma yeteneğine sahip âlimlerdir.¹⁰ Bu iki âlimin yazmış olduğu kitaplarda aynı hadisler yer alabilmektedir. Buna "*müttefekun aleyh*" denilmiştir. Burada "*müttefekun aleyh*"ten maksat, Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettikleri hadislerdir. Hadis eserlerinde o dönemlerde *Şeyhân*¹¹ rivâyet etti şeklindeki sözden maksat ta Buhârî ve Müslim'in kendileridir. En-Neccâd (v.348) eserinde bu iki kitap için *Sahîhayn* ifadesini de kullanmıştır.

İmâmân tabirinin de bu iki hadis imamı için pek çok hadis kitabında kullanılmış¹² olduğu gözümüze çarpmaktadır. Bu tabirle de kastedilen Buhârî ve Müslim'dir. Sözelimi *Hidâyetü'l-Mesâlik* adlı eserde *Şeyhayn* kavramı¹³ kullanılırken; Firuzabâdî (v.817) ve Aynî (v.855) eserlerinde *Sahîhayn* kavramını¹⁴ kullanmışlardır.

Hâkim en-Neysâbü'rî (v.405) "*Sahîhayn*" kavramından söz açarak, h. III. asırda Buhârî'nin *Sahîhi*'nin yüksek bir dereceye ulaştığını, sonrasında Müslim'in

⁸ Râmehurîmûzî, el-Kâdî el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fasıl Beyne'r-Ravî ve'l-Vâî*, Beyrut, 1391, s.310.

⁹ en-Neysâbü'rî, el-Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, Medine, 1397, s. 74.

¹⁰ Uğur, Mucteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. yay., Ankara, 1992, s. 343.

¹¹ Ebu'l-Hasan en-Neccâd, *Müsnedu Ömer b. Hattab*, el-Ulûm Yay., Suudî Arabistan, 1994, s.47.

¹² el-İsbehânî, Ebu Nuaym, *el-Müsnedü'l-Mustahrec*, Thk.: M. Hasan İsmail, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c.I, s. 36; İbn Dakik el-İyd (v.702), *İhkamu'l-Ahkam*, Daru'l-Cil yay., Beyrut, 1995, s.59.

¹³ İbn Cemaa, *Hidâyetü'l-Mesâlik*, İslamiyye Matb., Beyrut, 1994, c.I, s.29.

¹⁴ Aynî (v.855), *el-Binâye*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1980, c.I, s.13; Firuzabadî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, İlmiyye Mektebi yay., Beyrut, t.y., s. II-V.; Ukberî, *İrabu'l-Hadis*, thk: Abdu'l-İlah Nebhan, Dârü'l-Fikr, Dimeşk, 1989, s.43, 59; Abdu'l-Vahid el-Makdisî, *Kitâbu Fedâil-i A'mâl*, Müessesetü'r-Risale, Thk.:Gassân İsa Muhammed Hermas, Beyrut, 1987, s. 97; İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751), *Zâdu'l-Mead, Fehâris cildi*, Darü'l-Fikr, Beyrut,1995, s. 228, 230; Kastallâni (v.901), *el-İmtâ' bi'l-Erbaine'l-Mütebayineti's-Semâ'*, Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s.79.

Sahîhi'nin ise te'lif edildiği Hadis ehline bilinen râvîlerin rivâyetlerinden oluşan, sahîh hadisleri biraraya getiren başka kitaplar olmadığından bu iki kitabın *Sahîhayn* diye isimlendirildiğini¹⁵ söyler. Bu ifadelerde dikkat çekici nokta, *Sahîhâyn*'ın diğer hadis kitaplarına olan üstünlüğünün h. V. Yy.ın daha başlarındayken dönemin âlimlerince tescili ve otorite kazandığıdır.

Hâkim'in (v.405) "*Hicaz, Irak ve Şam muhaddislerinin sahîh hadis hususunda İmam Buhârî ve İmam Müslim'i güvenilir kabul etmeleri dolayısıyla, Horasan muhaddislerinin de (tashîh konusunda) ehil oluşlarına şehadet ederler*"¹⁶ ifadesinden Buhârî'nin otoritesinin diğer İslam diyarlarında da kabul edildiği sonucuna varmak kaçınılmaz olmaktadır. Geçmişte bölgeler, beldeler ve şehirler hakkında yapılmış genellemelere bakarak bu kitaplar hakkında karar vermemiz yanlış olacaktır. Hâkim'in az önce naklettiğimiz sözlerinden, bir bütün olarak hadis kaynaklarına yaklaştığı ve söylemiş olduğu bölgedeki muhaddislerin bu iki kitap hakkındaki tutumlarını onaylamış olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

Neysâbü'rî devamla "*Sahîh hadisler on kısma bölünmüştür. Bunlardan beşi üzerinde ittifak edilmiş, beşi üzerinde de ihtilaf vardır. Üzerinde ittifak edilen hadisler Buhârî ve Müslim'in sahîh olarak rivâyet ettikleri hadislerdir ki bir nevi sahîh'in derecesidir*"¹⁷ demek suretiyle nev'i şahsına münhasır olmak üzere, sahîh hadisleri ilk defa Buhârî ve Müslim'in kitaplarına göre sınıflandırmıştır. Onun bu sınıflaması uzun süre dikkati çekmemiş ve ondan sonra bu taksimi gündeme getiren el-Makdîsî (v.507) olmuştur.¹⁸

Sahîhayn kavramı, h. V. yy.'dan itibaren pek çok âlimin te'lifâtında yakînî bilgi anlamında kullanılmıştır. Örneğin; Ebu İshak (v.316) ve Ebu Hamid el-İsferâyînî, Kadı Ebu't-Tayyib ve Ebu İshak eş-Şîrâzî (v.476), Serahsî (v. 483), Hafız Ebu'l-Fâdıl Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî (v.507) ve oradan Ebu Nasr Abdurrahim b. Abdu'l-Halîk b. Yusuf'a (v.574), ondan da el-Bulkînî'ye (v.805) kadar pek çok âlim bu kavramı yakînî bilgiyi ifade etmek için kullanmıştır. El-İrâkî'de (v.806) İbnu's-Salah'ın şerhinde bu kavramı aynı şekilde kullanmıştır. Mezheb imamlarının da hadislerle ilgili referanslarında, *Sahîhayn*'ı yakînî bilgi anlamında zikrettikleri

¹⁵ en-Neysâbü'rî, *Ma'rîfetü Ulûmi'l- Hadis*, Daru'l-İhya, Beyrut, 1997, s.15.

¹⁶ en-Neysâbü'rî, *el-Medhal fî Usûli'l-Hadis*, Haleb, 1351, s. 6.

¹⁷ En-Neysâbü'rî, *el-Medhal*, s. 3-4.

¹⁸ Makdîsî, a.g.e., Kahire, 1357, s. 14.

görülmüştür. Hanefî'lerden Kadı Abdül-Vehhâb, Mâlikî'den Ebû Ya'la ve Ebu'l-Hattab ve İbnu'z-Zâğûnî, Hanbelî'lerden, birçok ehl-i kelam Eş'arîlerden, ehli hadisin tamamının Sahîhayn'ın birinde olup diğerinde olmayan ya da her ikisi dışında bulunan sahîh hadisin kat'î ilim ifade ettiğini söylemişlerdir.¹⁹

İbnu'l-Cevzî (v.597), daha önce görüşlerinden bahsettiğimiz Hâkim en-Neysâbü'rî (v.405)'den farklı bir yaklaşımla *Sahîhâyn ve Sünen-i Erbaa*'daki hadisler ile sahîhlik arasındaki ilişkiyi kendince şu şekilde kurgular: “*Muhaddis bir hadis naklettiğinde, o hadisi hafız bir delil olarak göstermişse onun sahîh olduğu sadırlara (gönüllere) yerleşir. Herhangi bir hadis ki - Mâlik'in Muvatta'ı, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Buhârî ve Müslim'in Sahîhler'i, Ebu Davud'un Sünen'i vb. İslam hadis kaynaklarında- bulunacak olursa, hadis sahîh kabul edilir. Şayet bunların hiçbirinde bulunmazsa, o zaman hadisin râvîlerini kontrol etmek gerekir.*”²⁰ Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, İbnu'l-Cevzî'nin bu tarifiyle kendi hadis anlayışının çeliştiği görülmektedir. Çünkü O, yukarıda bahsedilen kitaplarda geçen bazı hadisleri zayıf, hatta mevzû' olarak kabul etmiştir. Bu durum İbnu'l-Cevzî'yi tenkid edenlerin haklı olduğunu kanıtlayan hususlardan birini teşkil etmektedir.

Buhârî'nin ve Müslim'in *Sahîhleri*'nde bizzat kendileri tarafından zikredilmeyen, kalan diğer dört kitaba üstünlüğünün dile getirildiği kitaplardan biri olan Ebu Hafs b. Abdulmecid el-Meyanîcî (v.580)'nin “*Mâ lâ Yeseu'l-Muhaddise Cehlulu*” (Muhaddisin bilgisiz kalamayacağı hususlar) risalesinden, Hâkim'den naklettiği şu ifadeleri zikretmek istiyoruz: “*Deriz ki sahîh (hadis), Resulullah'ın hadislerindendir. Sahîh hadislerin birkaç mertebesi vardır. En üstünü derece olarak Buhârî ve Müslim'in üzerinde sahîh olarak ittifak ettikleri hadislerdir. Bu dereceyi Buhârî'nin, sonra Müslim'in her birinin rivâyet ettiği hadisler takip eder. Sonra bu ikisinin her hangi bir sebeple Sahîhleri'nde tahrir etmedikleri halde şartlarına uyan hadisler gelir. Sonra isnadı hasen olan ve sıhhatçe onlardan aşağı olan hadisler gelir. Sahîh hadisin özelliği, kendisinden cehalet kısmı zâil olan sahabenin Resulullah'tan rivâyet ettiği hadistir. Bu sahabeden de iki râvî rivâyet eder. Sonra bu hadis muhaddisler arasında kabul görür.*”²¹

¹⁹ A.M.Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasis Şerhu İhtasari Ulûmi'l-Hadis*, (Thk.: Ali b. Abdülhamid el-Çelebi), I-II, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1996, c. I, s.127; 2 no.lu dipnot.

²⁰ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, I-IV, Edvâu's-Selef, Riyad, 1997, c. I, s. 99.

²¹ En-Neysâbü'rî, *el-Medhal fi Usûli'l-Hadis*, Daru'l-İhya, Beyrut, 1997, s. 71.

Hadis usûlcüsü el-Meyanîcî (v.580) yazmış olduğu bu risalesinde sadece Buhârî ve Müslim'den bahsetmiş Kütüb-i Sitte'nin diğer müelliflerini hiç zikretmemiştir.

İbn Kesîr (v.774): “*Sahîh hadisi ilk bir araya getiren Buhârî'dir. Sonra talebesi Müslim'dir. Bu ikisi hadis kitaplarının en sahîhidir*”²² diyerek klasik dönem âlimlerinin bu konudaki görüşlerini tekrarlamıştır.

Abdürrahîm İbnu'l-Huseyn el-İrâkî'nin (v.806) *Elfiyye*'sine yazılmış şerhlerden biri olan *en-Nüketü'l-Vefiyye ale'l-Elfiyye* adlı eserinde İbrahim b. Umer el-Bukâî (v.885), Buhârî ile Müslim arasında yapılan bu mukayeseyi şöyle değerlendirmektedir: “*Şeyhimiz ed-Davâuhûfî'nin bu ikisinin hadislerinden toplam 210'nu tezyîf (zayıf kabul) ettiğini bunlardan 80'inin Buhârî'ye, 100'ünün Müslim'e ait olduğunu, 30'unun ise ikisinde müşterek olduğunu söyledi.*”²³

Hicrî IX. asırdan günümüze kadar Sahîhâyn'ın birbiriyle mukâyesesi ve şöhreti hakkında nakledilenler, önceki dönem âlimlerinin söylediklerinin tekrarından öteye geçememiştir. Bu açıdan Sahîhayn ile ilgili mütalaalarımıza burada son verip, üçüncü olarak zikrettiğimiz hadis usûlü eserlerinden Ebû Nuaym el-İsbehânî'ye (v.430) ait olan *el-Mustahrec alâ Marifet-i Ulûmi'l-Hadis* adlı esere bir göz atalım. Kütüb-i Sitte ve onu çağrıştıracak herhangi bir kavramın yer almadığı bu eser, İbn Hacer'in deyişine göre; Ebû Nuaym el-İsbehânî (v.430) tarafından, Hâkim'in *Ma'rife*'sine birtakım ilaveler yapılması sûretiyle yeni bir kitap olarak ortaya çıkartılmıştır. Bununla birlikte pek çok şeyi de sonrakilere bırakmıştır. Sahîhayn ifadesini Ebû Nuaym da kullanmıştır. Bu konuda, kendisinden önceki âlimlere kıyasla herhangi bir zihniyet değişikliğine gitmediğini gördüğümüz Ebû Nuaym'ın (v.430), Kütüb-i Sitte ile olan ilgisini daha sonra, *H. V. Yy. (400-499)'da yazılan eserlerde yer alan görüşler* başlığı altında ele alacağımızdan kısa bir malumat vermekle yetindik.

Dönemin büyük hadis ve tarih âlimlerinden olan el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463) te'lif ettiği hadis usûlü kitabı *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye* 'de de Kütüb-i Sitte'yi anımsatacak tabir ve ifadelere rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Yalnız el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463), rivâyetlere göre, Mekke'de oturan kadın hadisçilerden

²² A.M.Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s.102.

²³ Muhammed Şükrî, *Usûl-u Hadis*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1326, s. 29.

Kerîmetü'l-Merveziyye'ye (v.463)²⁴ *Sahîh-i Buhârî*'yi beş günde okuması,²⁵ o dönemde Buhârî'ye övgüler yağdırması ve arkasından da Sahîhâyn'ı takip edenler şunlardır deyip:“*Sünen-i Ebi Davud, Nesâî, Tirmîzî, İbn İshak, ... sonra Müsnedler, Ahmed b. Hanbel...*”²⁶ diye sıralaması, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463) kavram olarak zikretmemiş olsa bile *Sahîhayn*'ın arkasından hemen kalan üç *Sünen*'i (İbn Mâce'nin *Sünen*'i hâric) belirtmesi bize mefhûm olarak en azından sıralaması belli Kütüb-i Hamse'yi hatırlatmaktadır. Bir diğer taraftan el-Bağdâdî (v.463), Buhârî'ye yönelttiği tenkitlerle geçmiş alimlerin de hata yapabileceklerini belirtir ve geçmişte yapılan, şahsın ilmî otoritesinin temellendirilmesine sebep olan, yazılan bir hadis kitabının o dönemde, yine hadis sahasında ilmî kariyer noktasında zirve sayılan alimlere okutturulmak suretiyle kitabın, havass ve avâm nezdindeki onayını ifade eden yapılan arz işlemine eleştiri getirerek şunları söyler:“*Bir kitap yetmiş defa da arzedilse yine hata bulunabilir. Zira Allah kendi kitabı dışında tamamen sahîh başka bir kitabın varlığını uygun görmemiştir.*”²⁷

Hadis tarihi sahasında yazılmış olan kitaplarda Kütüb-i Sitte'nin ortaya çıkışını anlatan olayları, kronolojik olarak ele aldığımızda, Kütüb-i Sitte müellifleri ile Ebû Zur'a er-Râzî (v.264) arasında geçen bir *kitap arzı* hadisesi göze çarpmaktadır. Çoğu hadis tarihi çalışmalarında bu konu üzerinde yeterince durulmadığını hatta hiç bahsedilmediğini müşahede ettik. Tarafımızca el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463) *Kitâbu'l-Muvaddih*'inde bahsettiği, yukarıda da zikrettiğimiz sözleri onun arz konusuna yaklaşımını ilginç ve orijinal kılmaktadır. Zira ondan önce bu meseleye (*arz*) farklı bir bakış açısı getiren olmamıştır. Aslında Kütüb-i Sitte kavramının oluşumunda temel dinamik sayılan Ebû Zur'a er-Râzî (v.264) ve onun gündeme soktuğu *arz* işlemi, inceleyebildiğimiz kadarıyla hadis sahasına ait pek çok çalışmada yer almamıştır. Gerçi Kütüb-i Sitte müelliflerinin çağdaşı ve aynı zamanda dönemin hadis otoritesi olarak görülen Ebû Zur'a er-Râzî (v.264), Kütüb-i Sitte'yi oluşturan kitapları, ilmî bakımdan onaylamış olsa da, ona dayandırılan arz işlemi ile ilgili bazı olaylar bizi araştırmaya itmektedir. Örnek verecek olursak; rivâyete göre,

²⁴ Kerîme b. Ahmed b. Muhammed b. Hatim. Şahıs tercemesi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XIII, Dâru Sadr, Beyrut, 1965, c. X/ 69.

²⁵ Es-Subkî (v.771), Abdülvehhab b. Takiyyuddin, *Tabakatu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, 1-6 cilt, Kahire, tsz., c. IV, s. 30.

²⁶ El-Askalânî, İbn Hacer, *Etrâf-u Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, I-X, thk.: Zühayr b. Nâsır, Daru İbn Kesîr, I. bsk., Beyrut, 1993, c. I, s. 52.

İbn Mâce (v.273) eserini tamamladıktan sonra devrin münekkidi Ebû Zur'a er-Râzî'ye (v.264) takdim etmiş; o da bu eserin halkın istifadesine sunulan hadis eserleri arasında yerini alabileceğini belirtmiştir. O ayrıca eserdeki zayıf hadislerin sayısının çok fazla olmadığını, -bir rivâyete göre- otuzu geçmeyeceğini, bir başka rivâyete göre de²⁸ on civarında olduğunu belirtmiştir.²⁹

Ancak bir çok muhaddis, bu rivâyetin Ebû Zur'a er-Râzî'ye (v.264) dayandırılmasını şüphe ile karşılamışlardır. Suyûtî (v.911) bu endişesini şöyle dile getirmiştir: *“Öncelikle bu haber, senesinde inkitâ'/kesinti olduğu için güvenilir bir rivâyet değildir. Ebû Zur'a'ya âidiyeti mümkün olsa bile, o bu sözleriyle ya son derece zayıf olanları kasdetmiş, ya da yanında mevcut eksik nüshaya göre hüküm vermiştir. Ebû Hâtim'in (v.275) Kitâbu'l-İleli'nde anlatıldığına göre, Ebû Zur'a (v.264), İbn Mâce'nin (v.273) Sünen'indeki bir çok hadisi bâtil, sâkıt ve münker oldukları gerekçesiyle cerhetmiştir.”*³⁰

İbn Mâce (v.273) ile Ebû Zur'a (v.264) arasında böyle bir diyalogun olduğu iddiası doğru olsa bile, Ebû Zur'a'nın İbn Mâce'nin Sünen'i hakkındaki olumlu sözlerinin pek çok hadis âlimi tarafından ihtiyatla karşılandığını belirtmemiz gerekir. Hadis âlimlerinin bu davranışı, Kütüb-i Sitte'ye girmeyi bir şekilde başarmış olan Sünen-i İbn Mâce'nin konumunun tekrar gözden geçirilmesininin sağlanmasıdır. Fakat Kütüb-i Sitte'nin tümü üzerindeki sıhhat iddiasının, sonraki yüzyıllarda bu tarz bir davranışı engellediği görülmüştür. Aslında İbn Mâce'nin Sünen'i üzerinden sürdürülen tartışmanın ve alimler arasındaki görüş farklılıklarının asıl nedeni, İbn Mâce'nin diğer Kütüb-i Sitte müellifleri gibi eserine aldığı zayıf hadislerle açıkça işaret etmemesidir. Hatta hadisin zayıf olması bir yana, mevzû' bile olsa, İbn Mâce hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Burada İbn Mâce'nin Sünen'ini Kütüb-i Sitte'den dışlamak gibi bir gayretimizin olduğu sezinlenmemelidir. Zira bilinmelidir ki, bu kitaplarda yer alan her hadis, içinde bulunduğu kitaba göre değil, onun değer yargılarına göre tetkik edilir.³¹

²⁷ El-Bağdâdî, el-Hatîb, *Kitâbu'l-Muvaddih Evhâmu'l-Cem' ve't-Tefrii*, Hindistan, 1378, c.I, s. 6.

²⁸ Makdisî, Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Beyrut, 1984, s. 24.

²⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, Haydarâbâd 1375-77/1955-58, c. II, s.636; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Haz.: Şuayb el-Arnâvut Hüseyin, Risale yay., Beyrut, 1986, c.XIII, s. 278.

³⁰ Es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ (Sünenü'n-Nesâi'nin haşiyesinde)*, Beyrut, ty., c. I, s.5.

³¹ A'zâmî, M. Mustafa, *Studies in Hadith Metodology and Literature*, Indiana, 1977, s. 106.

Hadis usûlcüsü Kaadî İyaz (v.544)'ın değerli usûl kaynağı olan *el-İlmâ'*nda Kütüb-i Sitte vb. bir tabire rastlamadığımızı ifade edelim. Sahîhayn'ın sıhhati konusundaki icmâ' meselesini gündeme getiren Kaadî İyaz (v.544), *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserinde konuyu ele almıştır. Kamil Çakın, bu dönemde el-Buhârî ve Müslim'in kitaplarının sıhhati konusundaki icmâ'ı dile getiren ilk kişinin Kâdî İyaz (v.544) olduğunu belirtmiştir.³² Gerçi İbnu's-Salâh tarafından icmâ' lafzının kullanım dönemi h. V. asır olarak belirtilmişse de başlangıç itibariyle bu tabirin ilk kez hicrî VI. asrın ortalarına doğru kullanıldığını söyleyebiliriz. Kaadî İyaz (v.544), *Meşâriku'l-Envâr* 'ın giriş kısmında bütün temel hadis kitaplarının ana kaynağı olarak Malik b. Enes'in *Muvatta* 'ını, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* 'ini ve Müslim'in *el-Müsnedü's-Sahîh* 'ini görmektedir. Kaadî İyaz (v.544) bu üç kitabın İslam alimlerinde sahîh kabul edilmeleri hususunda icmâ' olduğunu belirterek hadis ilminde yapılabilecek herşeyin onlar tarafından yapıldığını³³ da kabul etmiştir.

Kaadî İyaz'ın bu görüşü, sadece Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'leri için geçerli olmamış, sonraki devirlerde Kütüb-i Sitte'nin diğer eserlerini de içine almıştır. Neysâbü'rî'nin (v.405) ilkelerini vaz'ettiği bu süreç, el-Makdîsî (v.507) ve Begavî (v.516) tarafından devam ettirilmiş, Kaadî İyaz (v.544)'la birlikte *Sahîh-i Buhârî* sahih hadislerin tespitinde ölçüt bir hadis kitabı olarak tebârüz etmiştir. Nihayet hicrî VII. asra gelindiğinde devrinin hadis otoritesi sayılan İbnu's-Salâh'la (v.643) sahîhlik sınırı, Kütüb-i Sitte'yi de içine alacak şekilde genişletilmiştir. İbnu's-Salâh (v.643) "sahîh hadisleri ilk defa tasnif eden kişi³⁴ olarak gördüğü Buhârî'yi *Mukaddimesi* 'nde *Sahîh-i Buhârî'nin ilk tasnif edilen eser olduğunu, onu Müslim'in takip ettiğini, o ikisinin kitaplarının Allah'ın kitabından sonra en sahîh kitaplar olduğunu*³⁵ söyleyerek otoriteyi iyice pekiştirmiştir.

İbnu's-Salâh (v.643) dönemi ve sonrasında ehl-i ilim, Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih iki kitabın Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*leri olduğunda icma' etmiştir. O dönem alimlerinden İmam Nevevî (v.676), bu iki imamın (Buhârî ve Müslim) örnek alınması gereken imamlar olduğunu söyleyerek, İbnu's-Salâh'ın (v.643) safında yer almış görünse de bazı ifadeleri, O'nun *Sahîhayn*daki hadislerin sıhhati konusundaki

³² Çakın, Kamil, a.g.m., s. 107-109.

³³ Kaadî İyaz, *Meşâriku'l-Envâr*, Kahire, tsz., c.I, s. 5.

³⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1986, s. 13-4.

³⁵ Salih Ahmed eş-Şâmî, *el-Câmi' Beyne's-Sahîhâyn*, Dâru's-Şamiyye, Beyrut, 1995, c. I, s. 10.

icmâ fikrine farklı baktığını göstermektedir. O kendi görüşünü Müslim'in *Sahîh*'ine yaptığı şerhte şöyle dile getirmektedir: "İbnu's-Salâh'a aykırı görüş beyan eden pek çok araştırmacı ve alim şöyle demişlerdir: *Mütevâtir olmayan Sahîhayn hadisleri zan ifade eder ve ahaddır. Ahad hadiste zan ifade eder. Bu konuda Buhârî ve Müslim'in hadisleriyle diğer kitaplardaki hadisler arasında hiçbir fark yoktur. Ümmetin kabulüne gelince, bu, Sahîhayn'daki hadislerle amelin vucûbiyetini ifade eder. Bu konuda ittifak vardır.....Ancak Sahîhayn ile o ikisinin dışındaki kitaplar arasında bir fark vardır ki o da Sahîhayn'ın hadisleri sahîhtir ve araştırmaya ihtiyaç duyulmaz....*"

»36

Kütüb-i Sitte hicrî V. y.y.'dan sonra ilmî çevrelerde de başka hiçbir kitaba nasip olmayan bir şerh ve terceme çalışmasının kaynağı haline gelmişlerdir. Öyle ki bazı âlimler o kitaplardaki bilgileri mutlak doğrular olarak görmeye kalkışmış, ümmetin bu noktada, icmâ'ı olduğu iddiasında bulunacak kadar ileri gitmişlerdir. Fakat bir kısım âlimler de gerek *Sahîhâyn*'da gerekse Kütüb-i Sitte'de bulunan mevcut bilgilerin sıhhati üzerinde icmâ' olmadığını söylemişlerdir.

İlk dönemlerden itibaren isnâdın, bir hadisin sahîh olup olmadığını belirleyen temel bir ölçüt olduğu tezini, h. VIII. y.y. âlimlerinden Tayyibî (v.743) *el-Hulâsa* adlı eserinde savunur ve: "*Bir hadis için sahîh denme ölçütünün illa ki metin için söylenmiş olmadığını, o hadisin isnadının da sahîh olduğunu*" söyler. "*İşte Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri'nin Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahîh oluşlarının temeli bu isnad ölçüsüdür*" der. Tayyibî'nin (v.743) bu ifâdesi Âlâî'nin (v.761/768?) şu görüşüyle paralellik arz etmektedir: "*Bir isnadın diğerlerinden daha sahîh olması metnin de öyle olduğu anlamına gelmez. Bu sebeple imamlar sadece isnad hakkında hüküm vermeye dalmışlardır.*"³⁷ Bu iki görüş, isnâdın içinde bulunduğu kitabın sahihliğini belirlemede etken bir role sahip olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

İmam Dihlevî de (v.1176): "*İki Sahîh'in muhaddislerce kabul gördüğünü, içindeki hadislerin merfu, muttasıl, kesinlikle sahîh olduğunu, hatta o ikisinin peşpeşe geldiğini, Huccetullâhi'l-Bâliga adlı eserinde zikreder.*"³⁸

³⁶ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII cilt, Beyrut 1392/1972, c. I, s. 73.

³⁷ es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tedribü'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, Medine 1392/1972, c. I, s. 31. Krş.: Hatiboğlu, M. Sait, "*Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri*" İAD., 1997, Sayı: 10, s. 3.

³⁸ Ed-Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Velîyyullah, *Huccetullâhi'l-Bâliga*, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990, c. I, s. 106.

3. İslam Dünyasında Kütüb-i Sitte İçerisinde Yer Alan Kitaplar Hakkında Genel Kanaatler

İlk asırlarda her alanda çok hızlı bir şekilde gelişen müslümanlar, aynı zamanda kendilerini geniş bir ilmî faaliyetin içerisinde buldular. Bu faaliyet, değişik sebeplerle ortaya çıkan yeni meselelerde başvurulacak temel ikinci ve en geniş kaynak olan hadis ve sünnetin tedvin ve tasnif edilmesidir. "Kur'an mı sünnete, sünnet mi Kur'an'a kâdî'dir"³⁹ tarzındaki polemikler hadis ve sünnetin önemini belirtmesi açısından önemlidir. O devrin insanlarını tedvin ve tasnif faaliyetine teşvik eden çok önemli ve değişik amiller vardır. Ancak en önemli konu, Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin sağlam, hatasız ve yanlışsız bir şekilde öğrenilmesidir. Mevzû' haberlerin ilk devirlerden itibaren halk ve hatta âlimler arasında yayılması, yeni ortaya çıkan fırka ve ekollerin kendi görüşlerini destekleyen hadisler bulma hırsı gibi sebepler, tedvin ve tasnif faaliyetine olan ihtiyacı artırmıştır.

Yeri gelmişken, M. Fuad SEZGİN'in "*Hadis Musannefatı'nın Mebde'i ve Ma'mer b. Raşid'in Cami'i*" adlı makalesinde Kütüb-i Sitte ile ilgili görüşlerini nakletmeyi uygun buluyoruz. Sezgin şunları söyler: "*Ma'mer'in eseri h. III. Asır "al-Kutub as-sitta" namıyla anılan meşhur hadis kitaplarının gerek malzemelerini te'minde ve gerekse babları ta'yinde -Goldziher'in kanaati hilâfına olarak- kendilerinden önceki mesainin bir nevi hulasası mahiyetini arz ettiğini göstermesi bakımından hususi bir ehemmiyet taşımaktadır.*"⁴⁰

Hicrî V.asırda Kütüb-i Sitte'nin her ne kadar yaygınlaşmış olduğu iddiası olsa bile bazı âlimlerin bu eserlere ulaşamadığını görmekteyiz. Mesela Beyhakî (v.458); Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*lerini nasılsa temin edememişti.⁴¹ Ama onun el-Hâkim en-Nisâburî (v. 405) gibi büyük muhaddislerden okumuş olması, bu eksikliğini telâfi etmiştir. Beyhakî'nin (v.458) yalnız *Sahîhân* ile Ebû Davud'un *Sünen*'inden nakilde bulunması, diğer sünenleri görmediği şeklinde izah edilmektedir.⁴²

³⁹ El-Kurtubî, İbn Abdî'l-Berr, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fâdlihî ve mâ Yenbegî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, 2. bsk., I-II, Kahire, 1968, s. 191, 192.

⁴⁰ Sezgin, M. Fuad , "*Hadis Musannefatı'nın Mebde'i ve Ma'mer b. Raşid'in Cami'i*", *Türkiyat Mecmuası*, XII/115-134, İstanbul, 1955, s. 121.

⁴¹ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, Kahire, 1948, c. IV, s. 291.

⁴² Bkz. ez-Zehebî, *Tezkire*, c. III/ 1132.

Bu kavramın nasıl yaygınlaştığı ve özellikle bazı âlimler tarafından niçin sık sık kullanıldığı ile ilgili bir tespitimizi aktarmak istiyoruz.

Bize göre et-Tarkî'nin (v.521)⁴³, hocası el-Makdisî'den etkilenip *Etrâfu Kütübi'l-Hamse* adlı kitabını yazmış olması muhtemel görünmektedir. Yine el-Makdisî'yi izleyen devirde Ebu Musa el-Medîni'nin (v.581) de Kütüb-i Sitte'ye olan vukûfiyeti ve ilgisi bilinmektedir. Zaten Ebu Musa el-Medîni'nin (v.581) öğrencisi Abdulgani b. Abdi'l-Vâhid'in (v.600) de Kütüb-i Sitte ile meşgûliyeti ve bu kavramı Sıhâh-ı Sitte olarak dile getiren ikinci muhaddis olması da dikkat çekicidir.

Kütüb-i Sitte'nin yanında Sıhâh-ı Sitte tabirini de ilk kullanan hadis âlimi el-Makdisî'dir (v.507). Ayrıca, Yahya İbn Mende (v.511), Ebu'l-A'lâ el-Attâr (v.569), es-Silefî (v.576) hem Cibal bölgesi muhaddislerinden olup, hem de Kütüb-i Sitte kavramının sahîh olarak otorite kazanmasına katkıda bulunmaları; aynı yüzyılda yaşayıp, birbirleri arasında ya hoca-talebe ilişkisi, ya da akrabalık bağlarının olması gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradaki tespitimizi yaptıktan sonra bu kavramı ortaya atan Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (v.507) Kütüb-i Sitte'nin oluşumu ile ilgisini, hakkında dönüm noktası diyerek belirten Kâmil Çakın'ın, "*Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*" adlı makalesinde vermiş olduğu bilgileri nakletmek istiyoruz. Çakın şunları ifade etmektedir:

"Bizim araştırmamız açısından Makdisî önemli bir değişimin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla el-Eimmetü's-Sitte kavramını ilk defa O kullanmıştır." Bu aynı zamanda 'Kütüb-i Sitte' kavramını da ifade etmiş olmaktadır. Makdisî'nin bu eserdeki fikirlerinde orijinal olmadığını belirtmeliyiz. Ancak büyük ölçüde Neysabûrî'den etkilendiği ve sahîh hadisleri belirli kıstaslara göre değil de Buhârî ve Müslim'e göre sınıflandırdığı görülmektedir.⁴⁴

Makdisî'ye (v.507) kadar geçen devrede bu kavramın normatif karakterinin kitapların tarihsel kaderi açısından nasıl belirlendiğini vermeye çalışalım.

Hadis tasnif faaliyetlerinin en hareketli devresi olan üçüncü asır hadis ilminin altın çağı olarak bilinir. İşte hadis külliyatının temelini oluşturan Kütüb-i Sitte bu

⁴³ Ahmed b. Sâbit b. Muhammed et-Tarkî el-İsfahânî'nin *Etrâfu Kütübi'l-Hamse* adlı bir eseri vardır. Bu eser için bkz. Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, DİB yay., Ankara, 1988, s. 82.

⁴⁴ Çakın, a.g.m., s.106.

dönemin mahsulüdür. İlk dönemde revaçta olan şifâhî rivâyet⁴⁵ sistemi bu kitapların ortaya çıkmasıyla H. V. asırdan itibaren referans verilmek suretiyle bu kitaplara olan itibara dönüşmüştür. Kütüb-i Sitte râvîlerinin de hadis almak için dolaştığı ilim ve kültür merkezi olan şehirler şunlardır: Bağdat, İsfahan, Hemedan, Nisabur, Dımeşk, Merv, Rey, Herat, Kazvin, Buhâra, Semerkant, Belh, Şiraz, Vâsıt, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Dinever, Kudûs ve Sûr'dur. V. asrın ikinci yarısında medreselerin, bir asır sonra da dâru'l-hadislerin açılması; hadis literatürüne kaynaklık eden Kütüb-i Sitte gibi bir külliyyatın yaygınlaşmasını ve o dönemdeki İslâm ümmeti için bu hadis koleksiyonu hakkında genel görüş birliği içinde bulunmasını sağlamıştır.

Başlangıçta bu tarz hadis kaynaklarının müellifleri noktasından hadis rivâyetlerine derinden nasıl nüfûz ettikleri düşünülerek atfedilmiş olan değer, sonraki nesillere mutlak sahîh ünvanı altında aktarılmıştır. Daha sonraki yy.larda ise bu kavram farklı ilave sıfatlarla nihâî sınırları -sahîhlik açısından- çok belirlenemeyen bir koleksiyon haline dönüştürülmüştür.

İslam dünyasında son iki asırda *Kütüb-i Sitte/Altı Kitap* hakkında bazı İslam bilginlerinin tutumları kaynak-sahîhlik ilişkisi açısından kuşku tarafına yönelmiştir. Bu kavramın içerisindeki hadis malzemesinin âdiyet ve mâhiyetine yönelen daha çok olumsuz olan bu kuşku kanaatimizce, hadis tarihinin rehâbilité edilerek orijinalitesine kavuşturulmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu noktada kavramın, tarihî gelişimi sürecinde, başından geçen olumsuz yaklaşımların; gerçekte kavramın özüyle ilgili olmayıp yalnızca içerisindeki bazı hadis rivâyetlerini yanlış değerlendirmekten ve onu aslına indirgememekten kaynaklandığını da vurgulamamız gerekmektedir. Zira *Usul-ü Sitte/Altı Asıllar*'ın yazıldığı dönemden günümüze kadar gördüğü orijinal işlevini anlamamız, onun tarihsel arka planını ve sürecini ortaya çıkarmakla mümkün olacaktır.

Müslümanlar arasında Kur'an'dan sonra II. dereceden kaynak anlayışının bir tezâhürü olarak oluşturulduğu varsayımından hareketle Kütüb-i Sitte'nin yanı sıra sadece ülkemizde yayımlanan veya kullanılan dini kitapların söz konusu edilmesi durumunda bile bunlardan hangilerinin neye göre "*Dinî Kaynak*"⁴⁶ sayılacağı

⁴⁵ Şifâhî rivâyete güvenilip güvenilmeyeceği konusu için bkz. Çakan, a.g.e., s. 79-81.

⁴⁶ Burada dini kaynaktan kasıt hadis kaynaklarıdır. Hadis kaynaklarında birinci grupta sayılan kaynaklardan hadis naklederken *ahrace*, *harrace* ve *ravâ* gibi rivâyet ve tahrîc kavramları, ikinci gruptakilerden hadis alırken ise *evrade*, *zekera* ve *azâ* gibi terimler kullanılır. Mesela bir hadis için

tartışmaya açık bir konudur. Buna bir de *popülerlik* eklenince subjektiflik daha da artmaktadır. Zira bazılarına göre popüler ve dinî kaynak sayılan bir kitap, başkalarına göre böyle olmayabilir. Üstelik popüler olma niteliği de dönemseldir. Diğer taraftan bu sorun halledilse bile zaman itibarıyla böylesi tezlerde, dinî kaynakları tek tek ele alarak hadis açısından değerlendirmeye tabi tutma imkanı yoktur. Zaten bu husus tezimizin sınırları dışındadır.

İslam dünyasında Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan kitaplar hakkında bize kadar ulaşan bir takım tarihi rivâyetleri nakletmek istiyoruz. Böylelikle tezimizde şöhretine sebep olarak savunduğumuz Kütüb-i Sitte'nin tarihî gelişim öğelerini yerinde inceleme imkanı bulmuş olacağız. İlk örneğimiz hadis tarihini konu edinen pek çok kitapta yer almış bir anekdottur. Rivâyete göre, bir grup ashâb-ı hadis toplanıp İbn Seken'e (v.353) gittiler. Dediler ki: "*Hadis kitapları çoğaldı. Bir hoca çıkıp ta bize bir şeyi gösterse de biz de onu kısaltsak!*" İmam (İbn Seken) bir müddet sustu. Odasına gitti. Dört cilt kitap getirdi. Bir kısmını diğerinin üzerine koydu. Dedi ki: "*Bunlar İslam'ın temelleridir: Buhârî, Müslim, Ebu Davud ve Nesâî'nin kitapları...*"⁴⁷

Sahîh-i Buhârî'yi önemli bir kaynak olarak gören İbn Mende (v.395) şöyle demiştir: "*Onlar hadisleri tahrir ettiler. İletli olanı olmayanından, hataları doğrulardan ayırt ettiler. Dört tanesi ki: Buhârî, Müslim, Ebu Davud ve Nesâî'dir...*" diyerek Kütüb-i Erbaa kavramının kullanılmasına zemin hazırlamış görünmektedir.

Ebu Süleyman el-Hattâbî (v.388) ise İbn Mende'nin (v.395) Müslim'in *Sahih*'i için söylediğine benzer bir şekilde Ebu Davud'un *Sünen*'i için: "*İyi biliniz ki Ebu Davud'un Sünen'i yüce bir kitaptır. Dinin hükmü konusunda benzer bir kitap daha tasnif edilmemiştir. Irak, Mısır, Mağrib ülkeleri ve yeryüzündeki bir çok şehir halkı ona i'timat etmiştir.*"⁴⁸

Bu görüşlere bakarak o dönemde rivâyet yönüyle hadis kitaplarının en önemlisi tedvin asrında hadis rivâyetinin aslî (temel) kaynaklarının şu kitaplar

"Tirmizî rivâyet veya tahrir etmiştir" denilir ama "Suyûtî rivâyet etmiştir" denilmeyip bunun yerine "Suyûtî falan kitabında zikretmiştir veya derlemiştir" denilir.

⁴⁷ El-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, I-XXXV, Thk.: Beşşar Avvad Ma'ruf, Müllessetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, c. I, s. 167.

⁴⁸ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 170.

olduğunu varsayabiliriz: *MUVATTA*, *SAHÎHÂN*, *SÜNEN-İ EBI DAVUD*, *TİRMÎZÎ*, *NESÂÎ*, *İBN MÂCE*.⁴⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla o dönemde İmam Malik'in *Muvatta*'ı hariç bu altı eseri tercihte hadisçilere rehber olan ana prensiplerin şu olgular olduğu açığa çıkmıştır:

1. Onların müelliflerinin mecmuaları için muayyen hadis tenkidi ve seçimi kaidelerini koymuş olmaları,
2. Muhtevaların esas kısımlarının sahîh hadislerin teşkil edişi ve zayıf olanların ya öyle olduklarının beyan edilişi veya ihmal edilebilecek kadar az oluşu,
3. Bu mevzudaki müelliflerin muhtelif hadislerin değerini teferruatına kadar tetkik ettikleri, râvîlerinin mevsukiyetlerini münakaşa etmeleri, eserlerinin meziyet ve kusurları, muhtevâlarının mevsuk olup olmamasının münakaşa edilip bilinmesine imkân verecek tarzda ihtivâ edilen nadir hadisleri izah etmiş olmaları;
4. Umûmiyetle hadisçilerin onu tamamen tetkik edip mevsuk olarak kabul etmiş olmaları, hukûkî kaideleri ve dinî istidlalleri temin için onları temel olarak kullanmış olmaları.

Üçüncü sınıfa, el-Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden sonra veya evvel telif edilip mevsuk olmayan hadisleri olduğu gibi mevsuklarını da ihtivâ eden ve ne hadisçiler tarafından tamamen tetkik edilen ve ne de hukukçular tarafından büyük çapta kullanılmış olan müsnedler ve musannefler girmektedir.

Dördüncü sınıfa da daha sonraki asırlarda ilk müelliflerin eserlerinde bulunmayan hadisleri toplayan ve mecmualarına büyük sayıda mevzu hadisler almış bulunan müellifler tarafından toplanmış olan hadis mecmualarına aittir. El-Harezmi'nin *Müsned*'i bu sınıfa alınabilir.

Bazı hadis otoritelerine göre müslüman mütehassıslar tarafından gayr-ı mevsuk ve mevzu' diye beyan edilen hadisleri ihtivâ eden bir hadis eserleri kategorisinde mevcuttur.⁵⁰

⁴⁹ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s.192.

⁵⁰ Sıddîkî, Muhammed Zübeyir, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, (Terc.:Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul, 1966, [Eserin özünü: *Hadith Literature*], s.117.

Kütüb-i Sitte denilince de bu altı kitap, yani Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri anlaşılır olmuştur.⁵¹

Hafız Ebu Abdullah İbn Mende'nin (v.395) yukarıda naklettiğimiz, "*Sahîh'i tahrir edenler, sâbit'i ma'lûlden ayıranlar, doğruyu yanlıştan temyiz edenler şu dört kişidir: Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Nesâî'dir*"⁵² sözünün, hadis sahasında temel aldığı eserleri tercih sebebini açıklaması bakımından başta sıraladığımız prensiplere paralellik arzettiğini belirtmek isteriz.

Sıddık Hasan el-Kannûcî (v.1307) *el-Hıttâ* adlı eserinde şöyle demektedir: "*Hadis kitapları çok olup, ilim ehline şöhrat bulsa da en üst tabakada sıhâh-ı sitte gelir. Özellikle kabul, şöhrat ve sıhhatte önde gelmektedir. Ümmet de halefi ve selefiyle birlikte bu hadis koleksiyonunu telakkî bi'l-kabul etmiştir.*"⁵³ Cumhûrun ve ulemânın Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerini en sahîh kitap kabul etmeleri⁵⁴ şeklinde formülize edilen bu tarz kalıp cümle ve cümle grupları pek çok hadis usûlû kitaplarında kullanılmıştır. Burada yeri gelmişken açıklanması gereken bir kavramı İbn Kuteybe'nin yorumuyla vermek istiyoruz. İbn Kuteybe ed-Dineverî '*telakkî bi'l-kabul*' kavramını açıklarken şöyle der: "*Mütekaddimûn (bizden önce gelenler) ise saymakla ve adedle ifade edilemeyecek kadar çoktur. Bu âlimlerden sonra ise her asırda ve her beldede bulunan ekseriyetin görüşüne uymak gerekir. Çünkü bir şeyin hak olduğunun alâmetlerinden biri de, insanların onu kabul etmede fikir birliği edip birleşmeleridir.*"⁵⁵ Bu ümmet, hadislerin sıhhatinden kesin olanları istinbat etmiştir. Çünkü ümmet hatadan masundur.⁵⁶ Görüldüğü üzere, gerek ilk dönem ve gerekse son dönem olsun, âlimlerin *el-hükmü li'l-ekser* şeklindeki ifadeye sık sık başvurduklarını söyleyebiliriz. Son dönemlere gelindiğinde pek çok âlim, kitaplarına aldıkları hadisleri özellikle Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*leri'ne dayandırma gereğini

⁵¹ Konu hakkında fazla bilgi edinmek için bkz. Osman b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fi Ulûmih'l-Hadîs* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Üveyde), Beyrut 1416/1995, s.11; İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, (terc. Talat Koçyiğit, Ankara,1971), s.44; es-Suyûtî, *Tedric*, c.I, s. 102,174; Abdülvehhab Abdüllatif, *Tedric*, c. I, s. 174, dipnot; Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1985, s.202; *Hadis Tarihi*, Ankara, 1988, s.249-250.

⁵² İbn Mülakkin, Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Bedrü'l-Münîr fi Tahrir-i Ehâdisi's-Şerhi'l-Kebîr*, I-III, (Thk: Cemal Muhammed es-Seyyid), Daru'l-Âsime, Riyad, 1414, c. I, s. 423, 1. No.lu dipnot.

⁵³ İbn Mülakkin, a.g.e., c. I, s. 266.

⁵⁴ İbn el-Mülakkin, *el-İlâm*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, c. I, s. 127.

⁵⁵ ed-Dineverî, İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis (Hadis Müdafası)*, Terc.: M. Hayri Kırbasoğlu, Kayıhan yay., 1989, İst., s. 8.

⁵⁶ A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 125.

hissetmişlerdir. “Alimler şu şu komularda ittifak etmişlerdir...”⁵⁷ sözlerinde olduğu gibi ifadeler kullanmışlardır. Müteahhir âlimler bu tarz ifadeleri gelişi güzel kullanmışlardır. Destegin itimattan önce olması gerekir. Halbuki pek çoğu da bu tür ifadeleri ters manada da kullanabilmiştir.⁵⁸ Örnek: “Alimler bu konuda ihtilaf etmiştir” gibi.

İbn Mülakkin’in (v.804) *telakkî bi'l-kabul* kavramına yaklaşımı da aynıdır. O, *Sahihayn*’ın müelliflerinden bahsederken benzer ifadeler kullanmıştır. İbn Mülakkin şöyle demiştir: “*Buhârî ve Müslim, kitaplarına sahîh hadis dışında bir rivâyet almamışlardır. Bunu da ümmet telakkî bi'l-kabul etmiştir.*”⁵⁹ İbn Mülakkin (v.804) ümmetin bu iki kitaba niçin yöneldikleriyle ilgili tespitini şu ifadeleriyle açıklar: “*Her zaman ve her yerde ümmet onlara yönelmiş, ezberleyerek öğretimini yapmıştır. Şerh yazarak, ta’likâtını yaparak, ihtisâr ederek, iki kitabı cem ederek, gariblerini açıklayarak, ricâlini araştırıp ortaya koyarak, müelliflerinin şartlarını ortaya çıkartarak, etraflarını yazarak bu iki kitaba önem vermişlerdir.*”⁶⁰

Her ne kadar sahihayn kavramı hadis alimleri arasında sıklıkla kullanılmış olsa da Kütüb-i Sitte’den ayrı tutulmamış, hadis sahasında Sahîhayn’ın dışında kaynak olarak ifade edilen hadis literatürü başka kavramlar ve deyimler ihdas edilmek suretiyle tanımlanmıştır. Örnek olarak; İbn Kesîr (v.774) *el-Bâisü'l-Hasîs*’te, Ahmed b. Abdurrahim el-İrakî (v.826) *Kitâbu'l-Etrâf bi Evhâmi'l-Etrâfi*’nda Kütüb-i Sitte⁶¹ ve Ashâb-ı Kütüb-i Sitte⁶² tabirlerini kullanmışlardır. Son dönem çalışmalarından *el-Müsnedü'l-Câmi*’ ise Kütüb-i Sitte’yi kapsayan bir çalışma olması

⁵⁷ Nazım Muhammed Sultan, *el-Kavâid ve'l-Fevâid mine'l-Erbaine Nevevi*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997, s. 14,15.

⁵⁸ Nazım Muhammed Sultan, a.g.e., s. 17,1 no’lu dipnot.

⁵⁹ İbn Mülakkin, a.g.e., c. I, s. 265.

⁶⁰ İbn Mülakkin, a.g.e., c. I, s. 264.

⁶¹ A.M.Şâkir, *el-Bâis*, c.II, s.699; İbn Kesir, *Tuhfetü't-Talib*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 56, 80, 81, 95, 138; *İrşadu'l-Fakih*, Risale yay., Beyrut, 1996, 1. bsk., I-II c., s.21,24; Zehebî, *Siyer*, c. X, s.42; el- Heysemî, *Mecmau'l-Bahreyn*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1990, 2. bsk., 9 c., c.I, s.25; el-İrakî (v.826), *Veliyyüddin*

Ahmed b. Abdurrahim, *Kitabu'l-Etrâf bi Evhâmi'l-Etrâf*, Dâru'l-Cihan, Beyrut, 1986, s.18; Kütüb-i Sitte üzerine yapılan 21 çalışma hakkında bilgi için bkz. el-İrakî (v.826), *Veliyyüddin Ahmed b. Abdurrahim*, *Zeylül-Kâşif*, Dâru'l-Cihan, Beyrut, 1986, s.15-19; Sehâvî (v. 902), *Vecizu'l-Kelam*, Risale yay., 1-4 c., Beyrut, 1995, c.III, s.1295.

⁶² A.M.Şâkir, a.g.e., c.II, s.701; Hikmet Beşir, *Merviyâtü's-Sahâbi Selemetü İbnu'l-Ekvâ*, s. 10, 11, 67. **Ashâbu'l-Kitâb**: Kitap sahipleri demektir. Genelde hadislerini ezberinden değil, kendisine ait bir kitaptan okuyarak rivâyet eden hadis râvisine isim olmuştur. Bkz. Uğur, Mucteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. yay., Ankara, 1992, s. 339.

bakımından hayli dikkat çekici bir eser olarak karşımıza çıkmıştır.⁶³ Hadis imamlarının hadis malzemesini bir kolleksiyona dönüştürme gayretlerinin bir tezahürü olarak gördüğümüz bu tarz kavram kullanımlarından en meşhuru ise Kütüb-i Sitte yerine sadece “Sitte/Altı” ifadesinin kullanılmasıdır.

“Sitte”den muradın; İmam Ahmed’in dışında Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce olduğunu ileri süren bazı hadis âlimleri, son dönemlerde İmam Ahmed b. Hanbelî’i de bu kavrama idhal etme çabası içine girmişlerdir. Etrâf sahasında yazılan pek çok kitabın varlığı da buna işaret etmektedir.

Muhammed b. İbrahim İbn Hanbelî (v.971) ise Kütüb-i Sitte ashâbı tâbirini kullanmıştır. O, bir yerde: “...*Rivâyet hadis imamlarından birine ulaşırsa -Ashâb-ı Kütüb-i Sitte*⁶⁴ olsun olmasın fark etmez- o rivâyetin isnâdı nisb-i âlîdir”⁶⁵ derken; Ali Ahmed en-Nedvî bir hadisin tahrinde *Ashâb-ı Sıhâh-ı Sitte* deyimini kullanmıştır.⁶⁶ Suyûtî (v.911) Taberânî’nin hal tercümesinden bahsederken, onun *Eimme-i Sitte*’ye⁶⁷ yettiğini söylemiştir.⁶⁸ Bu ifadelere bakarak, h. X. Yy. da artık Eimme-i Sitte/Altı İmam tabirinin Kütüb-i Sitte’nin müellifleri için çok rahat bir şekilde kullanıldığını söylememiz mümkündür. Bu yüzyıldan sonra yazılan hadis kitaplarında genelde bir hadisin tahriri yapılırken, hadis bu altı kitapta da geçiyorsa referans olarak Kütüb-i Sitte sırayla verilmiştir. Meselâ; Muhammed Hasan el-Gımârî, Taberânî’ye ait ‘*Men kezebe*’ adlı eserde, hadisin tahrinde Kütüb-i Sitte’deki bilinen sırayı bozmadan vermiştir.⁶⁹

⁶³ Beşâr Avvâd, *el-Müsnedü'l-Câmi*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, s. 4.

⁶⁴ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, Thk.: Abdüsselâm Tedmûrî, Kitabu'l-Arabî yay., Beyrut, 1989, 44 cilt, c. I, s. 241; Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, Thk.: Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. I, s. 106; Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-Merdiyye*, I-III, Daru'l-Gaye, Suudi Arabistan, tsz., c.I, s. 40; Haz.: Dr. Ali Muhammed Cemal, *Et-Ta'rîf bi Rûvâti Müsnedi's-Şâmiyyîn*, Dârü's-Sekâfe, Devha (Katar), 1989, s. 244.

⁶⁵ İbn Hanbelî, Muhammed b. İbrahim (v.971), *Kafvu'l-Eser*, Haz. Abdulfettah Ebu Gudde, Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, H. 1408, s. 100.

⁶⁶ Ali Ahmed en-Nedvî, *El-Kavâidü'l-Fikhiyye*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1994.3.bsk., s. 425.

⁶⁷ Suyûtî, *Esbab-ı Vurudü'l-Hadis*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 72, 85, 97.

⁶⁸ Taberânî, Ebu Cafer, *Men Kezebe*, Thk.: Muhammed Hasan el-Gımârî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997, s. 14; el-Askalânî, İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I-VIII c., c.I, s. 181.

⁶⁹ Taberânî, a.g.e., s. 54, 69, 72, 73, 360.

XI. y.y. alimlerinden el-Ednevî'de (v.?) *Sihâh-ı Sitte* kavramını eserinde zikretmiştir.⁷⁰ Araştırmalarımız sırasında bu yüzyıldan sonra pek çok hadis eserinde bu kavramların yer aldığını müşahade ettik. Fakat hadis ilminin alt dallarına ait olan bazı eserlerde bu kavrama hiç rastlamadığımızı belirtelim. Meselâ; Mevzûât kitaplarında, az önce bahsettiğimiz kavramlardan hiç birisi geçmemektedir.⁷¹ İstisnâ kâbilinden; İbn Kayyımî'l-Cevziyye'nin (v.751) *el-Menâr'ul-Münîf* adlı eserinde bu tür tabirleri kullanmış olması, bu sahaya ait eserlerin hepsinde yer almış olmasını gerektirmediğini ifade etmeliyiz.

Zehebî (v.748) *el-Mugnî fi'd-Duafâ*'sında Kütübî'l-İslâmî's-Sitte şeklinde orjinal sayılabilecek bir kavramı zikreder.⁷² Daha önceki yüzyıllarda yazılmış, araştırdığımız hiçbir kitapta bu tabire rastlamadık. Ashâb-ı Sünen-i Erbaa tabiri,⁷³ Sünenler; Sünen-i Erbaa⁷⁴ (Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce) karşımıza sık sık çıkan, o dönemin vazgeçilmez hadis malzemesini ifadede kullanılan özel deyimler olmasına karşın Zehebî'nin *Altı İslam Kitabı* diye zikretmiş olduğu Kütüb-i Sitte'nin dışında Ashâb-ı Sünen-i Erbaa,⁷⁵ Ashâb-ı Sünen kavramı⁷⁶ vb.leri de hadis alimleri tarafından kullanılmıştır. Bu kalıp kelime gruplarıyla anlatılmak istenenin Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri olduğunu belirten âlimler, bazen de *-er-Rûdânî* (v.1094)'de olduğu gibi- *Ashab-ı Sünen*'le kastedilenlerin Tirmîzî, Nesâî ve Ebu Davud olduğunu ifade etmektedirler.⁷⁷

Hadis kaynakları olarak geçen bu *Altı Kitabın* sadece ana kaynak olarak

⁷⁰ El-Ednevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk.:Süleyman b. Salih, Ulema ve'l-Hikem yay., Medine, 1997, s. 212.

⁷¹ el-Kavukcî, Muhammed b. Halil (v.1305), *el-Lülü'ü'l-Mevdû'*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1994, s.122, 123.

⁷² Zehebî, *el-Mugnî fi'd-Duafâ*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1997, c.I, s.10.

⁷³ İbn Kesîr el-Kureşî, *Müsned'ü-Fâruk*, Dâr'ül-Vefa, II. Bsk., Beyrut,1952, c. I, s.106; *Tuhfetü't-Tâlib*, Daru İbn Hazm, Beyrut,1996, s. 157; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *et-Ta'rîf bi-Kütübî'l-Hadisî's-Sitte*, Kahire, 1409/1988, s.246.

⁷⁴ Zehebî, a.g.e., c.I, s.10; *Siyer*, c.I, s.48; el-İrâkî (v.826), Veliyyüddin Ahmed b. Abdurrahim, *Zeyl*, s. 18,19; Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah, *Ma'rîfetu'n-Nusah*, Daru'r-Radye yay., Riyad, 1991, s. 272; Abdüsselâm Muhammed Alluş, *İlmu Zevaidi'l-Hadis*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1995, s. 290.

⁷⁵ Zürcânî (v.1122), *Şerhu'z-Zürcânî ale'l-Muvattâ' li'l-İmam Mâlik*, I-VI, Daru't-Taybe, Riyad, 1997, c. III, s.147; el-Askalânî, İbn Hacer, *Telhisü'l-Habîr*, c. I, s. 239; Zeylâî (v.762), *Nasbu'r-Raye*, I-V, Müessesetü'd-Deniyân, Beyrut, 1997, c. I, s.7; İbn Mulakkin (v.804), *Tezkiratü'l-Muhtâc*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1994, s.49; ed-Dârekutnî, *et-Ta'liku'l-Mugnî*, s.142; Kettani (v.1345), *en-Nazmu'l-Mütenasir*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s.77.

⁷⁶ İbn Nasiruddin ed-Dimeşki (v.842), *et-Tenkîh fi Hadisî't-Tesbih*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1993, s. 65.

⁷⁷ Er-Rûdânî (v.1094), Muhammed b. Süleyman, *Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid*, (Terc.: Yusuf Özbek, Büyük Hadis Külliyyatı), I-V, İz yay., İstanbul, tsz., c.I, s.14, 15.

anlaşılmasını sağlayan kavramlar da kullanılmıştır. Örneğin; Ümmühât/Ümmühât-ı Sitte şeklinde ifade edilen Ümmühât⁷⁸ kavramıyla kastedilen; İslam'ın ana kaynakları, ahkâmın kaynağıdır. Selef ve Halef'in tümü de Allah'ın kitabından sonra sahîh kitapları tabakalandırarak, Buhârî'nin *Sahîh'i*, *Sahîh-i Müslim* sonra *Muvatta*, bazı hadisçilere göre ise önce *Muvatta* sonra *Sahîhân*'dır. En doğru sıralamanın bu olduğunu iddia eden bazı hadis alimleri, *Muvatta* ve *Sahîhâyndan* sonra da *Kütüb-i Sitte*'nin diğer kitaplarının bu koleksiyona dahil olduğu görüşündedirler.

İbn Receb el-Hanbelî (v.795) *Kitâb-u Ahkâm'il-Havâtım* adlı eserinde *Kütübü's-Sünen* kavramını kullanır.⁷⁹ İbn Receb el-Hanbelî'nin (v.795) bununla *Sünen-i Erbaa*'yı kastetmediği açıktır. Öyle ki, h. IX. Yy.'a kadar gelen süreçte kullanılan *Kütübü's-Sünen* deyiminin her zaman *Sünen-i Erbaa*'yı karşılamadığını söyleyebiliriz. Buna karşılık *Eimme* kavramının bazı hadis alimleri tarafından kullanıldığını⁸⁰ tespit ettik. Araştırdığımız kitaplarda geçen *Eimme-i Sitte* ya da *Eimme* kelimeleriyle *Kütüb-i Sitte*'nin altı imamının kastedilmiş olduğu izlenimini edindiğimiz devrin daha çok el-Makdisî (v.507) dönemi ve sonrasına ait olduğu görülmektedir.⁸¹

İmam Suyûtî (v.911) hadislerdeki isnâdın âli olmasını, *Kütüb-ü Hamse*'den birinin rivâyetine nisbetiyle ilgili görmekte ve "el-Hamse'den" maksadın; *Müsned* tarzı kitapların dışındaki Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmîzî ve Nesâî'nin kitapları olduğunu söylemektedir. Hâkim (v.405) ise ısrarla "*el-Müsnedü's-Sahîh*" ifadesini kullanmaktadır.⁸² İmam Muzaffer de *Kütüb-i Sitte* için *sıhâh* tabirini kullanmıştır.

"Kitâbu's-Sünen"⁸³ ve *Kütübü's-Sünen*⁸⁴ kavramlarını daha anlaşılır şekilde ifade eden Ali b. Ahmed El-Bulâkî (v.1070), hadis öğrencisine öğüt verirken, verdiği öğütlerin 20. maddesinde; "öğrencinin okumaya hadis kitaplarının ana kaynaklarından başlaması gerekir" deyip *Sahîhayn* ve devamında da *Kütüb-ü*

⁷⁸ el-Kannûcî, Ebu't-Tayyib Sıddîk Hasen, *el-Hutta fî Zikri's-Sıhâh's-Sitte*, Beyrut 1408/1987, s.223.

⁷⁹ el-Hanbelî, İbn Receb, *Kitab-u Ahkâm'il-Havâtım*, Maarif Mektebi yay., Riyad, 1991, s.73; Tebrîzî, el-Hatîb, *Mışkâtul-Mesâbih*, I-IV, Dar'ül-Fîkr, Beyrut, 1991, c.I, s.33.

⁸⁰ Necmi Abdurrahman Halef, *Ulûmu'l-İsnad mine's-Süneni'l-Kübrâ*, Daru'r-Râye, Riyad, 1989, s.28.

⁸¹ Ebu Zeyd, Bekir b. Abdillâh, *Ma'rîfetü'n-Nusah*, Daru'r-Radye yay., Riyad, 1991, s. 6.

⁸² En-Neysâbü'rî, *Ma'rîfetu Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-İhya, Beyrut, 1997, s. 51.

⁸³ Beyhakî, *Ma'rîfetu's-Sünen ve'l-Âsâr*, Dârü'l-Vefa, Haleb, 1991, I-XV c., c. I, s.344.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tuhfe*, s. 81; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebir*, Thk.: Yusuf en-Nebhani, Dârü'l-Erkam, Beyrut, t.y., cilt I-II, c. I, s. 18; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk.: Abdulgaffar Süleyman el-Bendârî, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1991, c. I, s. 6.

Sünen-i okuması lazımdır⁸⁵ şeklinde bir açıklamada bulunur. Daha önceki devirlerde yaşamış olan hadis imamlarından Irâkî ve Suyûtî de buna benzer⁸⁶ ifadeler kullanmıştır. Ancak Kütübü's-Sünen ifadesinin her zaman aynı kitapları karşılamadığı da yukarıda vermiş olduğumuz iki örnekte görülecektir.

Sonuç olarak; pek çok hadis alimi bu tür kavramların içeriğini indî mütalâaları ile doldurmuş ve kendisinden önceki kullanımları taklit ettiği gibi bazen de tamamıyla farklı bir literatürü kastettiklerini bizzat açıklamışlardır.

Ayrıca hadisçiler, hadis ile ilgili konuları işlerken zaman zaman, o konuya örnek sadedinde nakledilen hadislerin arkasından, kendi naklettikleri hadislerin bizzat kendisine işaret eden ve “*bu hadis Kütüb-i Sahîha’da geçmektedir...*”, “*bu konudaki hüccetimiz Sahîhayn ve Sünen-i Erbaa’dır...*” gibi ibârelerle takdîm edilen hadisleri de zikretmektedirler. Bu tavrıyla müellif, okuyucuda, o hadisi sanki mezkûr hadis kitaplarından çıkardığı veya en azından bunlar tarafından “doğrulandığı” izlenimini uyandırır. Bu duruma müteahhirûn dönemi hadisçilerinde daha sık rastlanmaktadır. Bu çabanın oldukça doğal olduğunu söylememiz gerekir. Zira bir kültürün, zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına göre üretmek durumunda kaldığı ibareleri, yine kendisinin oluşumuna zemin hazırlayan aslî kaynaklardan beslemesi oldukça tabîî hatta zarûrî bir durumdur. Kültürel bütünlük, bu geniş çerçevede yer alan her unsurun, esas kültüre yön ve şekil veren kaynaklardan beslenmesi ile sağlanır. Kastedtiğimiz kültür İslâm kültürü olunca, bunun içinde yer alan Hadis literatürü gibi geniş bir malzemenin güvenilirliğini, İslâm’ın ikinci dereceden kaynağı olan hadislere ve özelde sahîh olarak iddia edilen kitaplara dayandırma ve bunlarla desteklenme çabası da kaçınılmaz olmaktadır. Bu çaba bazen de, hadisçinin kendisine veya her hangi bir hadis isnâdına yöneltilen itirâzdan da kaynaklanmıştır. Özellikle de hadis literatürü ile ilgili malzemenin çoğalma sürecinin yaşandığı dönemde hadisçiler, savundukları görüşleri, muhâlifleri kabule zorlayacak bir “delil”e (Kütüb-i Sitte) binâ etme ihtiyacı duymuşlardır.

Bunun yanı sıra Kütüb-i Sitte'nin sahip olduğu özellikler ve gördüğü hüsn-ü kabul sonucu olarak değerlendirilebilecek hatalı bir gelişmeye de işaret etmek yerinde olacaktır. Çoğu kişinin hadis diye duyduğu ya da öyle sandığı sözleri ifade

⁸⁵ El-Bulâkî, Ali b. Ahmed (v.1070), *es-Sirâcu'l-Münîr bi Şerhi Câmiî's-Sagîr*, Haz.:Sa'd Fehmi Ahmed Bilal Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 37.

⁸⁶ El-Bulâkî, a.g.e., s. 42, 44.

ederken veya bir bilenden sorarken genellikle: "Bu Kütüb-i Sitte'de var mı? Ya da Buhârî bunu nakletmiş mi?; bu hadis Müslim'de geçiyor mu?" şeklinde olmaktadır. Böylesi bir soru, aslında sahîh hadislerin sadece Kütüb-ü Sitte veya Buhârî ve Müslim'in kitaplarında bulunduğu, bunların dışındaki hadis külliyyatına itimat edilemeyeceği kanaatından kaynaklanmaktadır.⁸⁷

B- KÜTÜB-İ SİTTE'Yİ TEŞKİL EDEN ESERLER HAKKINDA 19. YY.'DA ORTAYA ÇIKAN YENİ YAKLAŞIMLAR

Örnekleyeceğimiz yaklaşımlardan ilki 19. yy.'ın ikinci yarısında Hint alt kıtasında ortaya çıkan kendilerini ihyâcı ve reformcu olarak tanımlayan Aligarh ekolü mensuplarından "Çerağ Ali'dir (1844-1895)." Biz burada A.N.M. Wahidur Rahman'ın makalesinde⁸⁸ yer verdiği Çerağ Ali'nin Kütüb-i Sitte ile ilgili görüşlerinden bazı alıntılarda bulunup bu görüşleri kritik edeceğiz.

Wahidur Rahman Çerağ Ali'nin modernist söylemini şu şekilde ifade etmektedir: "Çerağ Ali, uydurma hadis yığınlarını ayırıştırma işinin İslam tarihinin ancak üçüncü asrında başladığını ileri sürer. Neticede Kütübü's-Sitte'de karar kılındı. Ona göre, ayırıştırma işlemi katı kurallara dayandırılmadı. Zira muhaddisler metin ya da hadisin sıhhatinin tetkikinde dâhili ve tarihi kanıtlara çok az önem verdiler. Râvîlerin cerh edilmemesi, onların Peygamber'e, ya da ashabına kesintisiz bir isnatla ulaşması ve başka bazı gözlemler bir hadisin sıhhatinin tespiti için onların kullandığı ilkelerdi. Ona göre yaklaşık bütün hadisler teorik olarak müslümanları bağlayıcı değildir ve onlara göre hareket etmek akla muhâlif davranmakla eşdeğerdir. Ona göre hadisler, müslümanların kendilerini ilgilendiren konular hakkında kesin ve belli bilgiler taşımamaktadır. Ayrıca O, müslüman hukukçuları da, değişik sosyal, medenî ve ceza hukukunu düzenlemede hadisi rasgele kullanmalarından ötürü de kınar.

Hadis literatürünün kritiğini yapma yeni bir olgu değildir. Ortaçağın ilk dönem hadisçilerinden günümüze kadar, bütün hadisçiler sahîh olanı sahîh

⁸⁷ Çakan, a.g.e., s. 135, 136.

⁸⁸ A.N.M. Wahidur Rahman "Modernist Muslim's Approach to Hadith", Hamdard Islamicus, vol. XVI, No: 4, pp.13-26, Terc.: Yrd. Doç. Dr. Yavuz Ünal, Modernist Müslümanların Hadise Yaklaşımı: Aligarh Ekolü, Sayı:1 Ekim/Kasım/Aralık 2000, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi (Elektronik dergi), Samsun, 2000.

olmayandan ayırıştırmak için bazı eleştiri metotları kullanmışlardır. Genel olarak kabul edildiği gibi Buhârî'nin 600.000 hadisten 6.000 hadis seçmesi, Onun eserine almadığı hadislerin sıhhatinden emin olmadığını gösterir. Fakat tarihsel, dâhili, ve fenomenolojik hadis çalışma yöntemi ve tenkidi nispeten yenidir. Batılı bilginler bu metotlara yoğun ilgi göstermiş; tarihi ve sosyal gelişmelerin hadis literatürünün gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu göstermeye çalışmışlardır. Bunlar arasında Sir William Muir bu metodu uygulayanların ilkidir. Goldziher ve Schacht gibi ardından gelen bilginler açıkça bilimsel çalışmalarında Muir'in metod ve prensiplerine başvurmuşlardır.

Çerağ Ali, Goldziher ve Shacht'tan bile önce bu eleştirel metodolojiyi uygulamaya cesaret gösteren Hindistan'daki Müslüman düşünürlerden biriydi. Fakat Çerağ Ali, bu işi yeni gerçekleri tespit etmek ve yeni problemleri çözmek için yapmadı; aksine (yorumsuz hatta belirsiz) inanca geçerlilik kazandırmak için yaptı. O doğru İslamı ayırıştırmakla değil, oryantalistlerin eleştirilerine müslümanların cevap bulmalarını sağlamakla uğraştı. Bu yüzden eleştirel metodu kabulü ve hadisi reddetmesi sadece hadis literatüründeki doğruyu bilme konusundaki ilgisinin bir sonucu değildir. Aksine bu, modern ihtiyaçlara İslam'ın uyarlanabileceğini savunma arzusundan ortaya çıkmıştır. Bu arzu onu bir çok ortaçağ İslamî düşünce ve kurumunun reform edilmesine götürmüştür. O, hadisin otoritesi sorgulanmadıkça, şeriatın modern çağa uymadığını düşündüğü bir çok kural ve kurumların geçerliliğinin doğal olarak sorgulanabileceğini ve ta'dilât yapılabileceğini anlamış olabilir.

Çerağ Ali "The Proposed Political Reforms" adlı makalesinde, sonraki neslin peygambere olağanüstü güç izafe ettiği dönemde hadis literatürünün süratle geliştiğini ifade eder. Aslında bu yaklaşımın temelinde Sir William Muir yatmaktadır. Zira Muir'e göre :*"Hadis toplandığı, kaydedildiği ve tasnif edildiği döneme kadar gerçek veya tahmini râvî zinciriyle aktarılan Peygamber'in ashab ve tabiilerinin sözlerini içerir."*⁸⁹ O'na göre hadis, sonraki dönem müslümanlarının politik güç kazanma mücadelelerinden türemiştir. Muir bu açıklamalarıyla, Çerağ Ali'nin savunduğu fikirleri için arayışta bulamadığı argümanları eline vermiş olacaktır.

⁸⁹ William Muir, Life of Mahomet, 1.b., London: Smith, elder&Co., 1861, s.1: XXXVIII.

Çerağ Ali, ayrıca hadis literatürünün bu hızlı gelişimi sayesinde gerçeklerle sahte olanların iç içe girdiğini, hatta Kütübü's-Sitte hadislerinin ayrıştırılmasında akılcı ve tenkitçi metot kullanılmadığını, bunun da teorik olarak hadislerin tamamının müslümanları bağlayıcı olmamasına yol açtığını ifade eder. Çerağ Ali sözlerinin devamında: "Hadise uygun olarak davranmak bizim akıl ve vicdanımıza karşı davranmakla eşdeğerdir. Zira hadisler naklettikleri şeyin güvenli ve kesin bilgisini aktarmamaktadır. Bu yüzden onlara inanılmaz"⁹⁰ diyerek açıkça hadisi inkar ettiğini zikreder. Biz, Çerağ Ali'nin bu ifadelerini yanlış bulmaktayız. Herhangi bir somut örnekle teyid edilmeyen genel bir ifade, ehl-i sünnet çevresinde yanlış anlamaya yol açacaktır. Ehl-i Sünnet, hadise bir nevi kutsallık atfetmekte ve onu vahy-i gayri metlûvv olarak telakkî etmektedir.

Diğer taraftan; Çerağ Ali'nin bir taraftarı onun bütün hadislerin sahîh olmadığını ya da uydurma olduğunu söylemediğini ileri sürebilir. Üstelik O, "The Proposed Political Reforms" adlı makalesinde, "hemen hemen hepsi" veya "büyük çoğunluğu" gibi ifadeleriyle peygamberin hadisine inanç için açık kapı bıraktığını; hatta bazen sahîh hadisten bahsettiğini ileri sürebilir. Bunlar doğrudur. Fakat onun üslûbu kendisini, hadislerin toptan reddi noktasına götürmüştür. Üstelik Çerağ Ali ne zaman bir hadis aktarsa, cümlelerini nebevî hadise az da olsa inancı olduğunu söyleyerek bağlamıştır. Bütün bunlar Fazlurrahman'ı Çerağ Ali'nin bütün hadisleri reddettiği yorumunu yapmaya sevk etmiştir.⁹¹ Her ne kadar Çerağ Ali, bazı müsteşrikler tarafından hadisi tam inkar edenlerin arasında sayılmasa da, onun genelleştirilmiş ifadeleri toptancı ve aceleci gibi gözükmetedir ve herhangi bir târihî analizden de yoksundur. O, batılı oryantalistler kadar ihtiyatlı da olmamıştır. Yaklaşık olarak O'ndan on yıl sonra, ünlü müsteşrik I. Goldziher bile: "Biz hadisi büyük oranda ilk iki asır boyunca İslam'ın dînî, tarihi ve sosyal gelişiminin neticesi olarak değerlendiririz"⁹² demek suretiyle, hadislerin yeniden formülize edildiğini iddia eden Çerağ Ali'den daha insafli davranmıştır.

Hadisi reddetme eğiliminde olan Çerağ Ali'nin Kütüb-i Sitte ile ilgili bir başka yorumu da şu şekildedir. Çerağ Ali, bu altı kitap hakkındaki düşüncelerini

⁹⁰ Chragh Ali, *The Proposed Political Reforms*, Bombay: Education Society Press, 1983, ss.XIX-XX. Krş. A.N.M. Wahidur Rahman, a.g.m., s.1.

⁹¹ Fazlur Rahman, *Islam*, New York, 1966, s. 270.

⁹² Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s.19. Krş. A.N.M. Wahidur Rahman, a.g.m., s.1-10.

şöyle özetler:“*Hadisin meşrû sayılmış altı kitabı hicretin üçyüzüncü yılından itibaren derlenmiş, fakat hadisin güvenilirliğini sınamak için hadis toplayıcıları tarafından konmuş kurallar, tarihî tenkidin esaslarını yerine getirememiştir. Hadisin özünün aşikarlığı, ya da aslî akılcılığını değil de, hadisi iletenlerin güvenilir olup olmadığını veya bu nakil zincirinin Peygamber’e ya da aşhâbına dayanıp dayanmadığını temel alarak hüküm vermişlerdir.*”⁹³

İsnadların uydurulmuş olduğunu iddiâ edenlerden Schacht’ın da durumu Çerağ Ali’den farklı değildir. Meselâ, dînî hukuk meseleleri ile ilgili Peygamber’den rivâyet edilen hadislerin hiçbirinin sahîh kabul edilemeyeceğini ileri süren Schacht, hadis dökümanlarının sıhhatini tesbitte kullanılan isnat sisteminin tarihi hiçbir değerinin olmadığını; isnâdın, kendi doktrinlerini ilk râvilere kadar izâfe eden fıkıh ekollerince kasıtlı olarak uydurulduğunu belirtmektedir.⁹⁴

Öte yandan başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Kütüb-i Sitte’nin diğer müelliflerinin yüzbinlerce hadis arasından ancak bazılarını kitaplarına almış olmalarını, hadislerin büyük bir kısmının güvenilir olmadığına delil olarak görenler,⁹⁵ başta Çerağ Ali ve onun takipçileri olmuştur.

Çerağ Ali’den yaklaşık yarım asır önce vefat eden Hindistanlı müslüman alimler arasında hadis/sünnet konusunda farklı yaklaşımlar sergileyen Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’de (v.1176), her hadisin sahîh kabul edilmemesi konusunda uyarıda bulunmuştur. Fakat O’nun hadise yaklaşımı, geleneği koruyarak yeniden bir metodolojiyi bu sahaya kazandırmaktı. O, İmam Mâlik’in *Muvatta*’ı üzerine bir şerh yazmıştır. Şah Veliyyullah’ı takip eden yüzyılda Hindistan, din konusunda kapsamlı bir ihyâ hareketine sahne olmuştur. Çoğunlukla ihya taraftarları, hadis üzerinde duran Suudi Arabistan’daki Vehhâbî hareketi ile düşünsel bağlılık içindeydiler. Böylece Hindistan’daki ihyacılar, hadisi İslam dininin sahîh bir kaynağı olarak eleştirmediler. Şayet herhangi birisi bunu yapsaydı onun hadis tenkidi muhtemelen kendisini tam inkar noktasına götürmezdi. Konuya objektif olarak bakanlardan biri

⁹³ Mazharuddin Siddikî, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, (terc.:murat Fırat-Göksel Korkmaz), Dergah yay., İst., 1990, s. 88.

⁹⁴ M. Mustafa el-Âzâmî, *İslam Fıkıhı ve Sünnet*, (terc. Mustafa Ertürk), İz yay., İst., 1996, s.16. [Özgün adı: On Schacht’s Origins of muhammadan Jurisprudence, Riyad, 1985]

⁹⁵ Abdülhamit Birışık, *Hint Alt Kitasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur’an Ekolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İst., 1996, s.367.

olan Sprenger, hicrî ilk iki asırda hadisin gelişmesine kısaca değindikten sonra şunları söyler:

*"Gerçek şudur ki, her hadise uymak gerekli olmasa da sünnete uymak gereklidir. Şayet sünnete tabi olunmazsa Karamitilerin ve Vehhâbilerin düştüğü aynı kaos ve karmaşaya düşülecektir. Ben hadisi İslam tarihinin ilk iki asrı boyunca İslam'ın olağanüstü başarısı olarak algılıyorum. Ve ben inanıyorum ki herhangi bir reforma teşebbüs edilecekse buna hadis ilminin ihyasıyla başlanmalıdır."*⁹⁶

Hadis sözüyle Sprenger muhtemelen peygamberin ve ashabının, târihî olarak gelişme gösteren sözlerini kastetmektedir. Oysa ki sünnetle ilk müslüman nesillerin tatbikatını kastetmiş ve bu yorumuyla Sprenger, İslam'ın çok önemli bir yönüne işaret etmiştir. Buraya kadar ele aldığımız hadis ve sünnet iki açıdan dikkate alınmalıdır: Birincisi, hukukun kaynağı olarak; ikincisi ise ilk dönem İslam tarihinin kaynağı olarak. Hadisi İslam'ın ilk döneminin gelişimini ve müslümanların başarılarının bir kaydı olarak muhafaza etmek esastır. Şayet İslam, bütün hadisleri göz ardı etmek suretiyle ilk dönem tarihinden koparılsa o takdirde, bugünün müslümanlarının ayaklarını sağlam bir zemine basmaları imkansız olur. Bu yüzden Hindistan'da Sünnî topluluk bütün hadislerin reddine karşı tepki göstermiş ve hoşnutsuzluklarını, o dönemde Aligarh ekolüne mensup kişilere reddiyeler yazarak dile getirmişlerdir.

Sonuç olarak; buraya kadar anlatmaya çalıştığımız Kütüb-i Sitte bağlamında fakat genel çerçevede hadis literatürüne yöneltilen tenkitlerin, mevcut hadis malzemesinin oluşumu konusunu da içine aldığı görülecektir. Çerağ Ali vb.lerinin çabalarının temel amacı da budur. Batılı İslam tenkitçilerinin düşüncelerini çürütmek ve böylece de kendi onur ve prestijlerini yükseltme arzusuyla İslâm'a, akılcı bir yaklaşımla dinî doktrinleri yeniden yapılandırmak düşüncesidir. Aligarh ekolü mensupları, bir taraftan kendi inançlarını ilmî ve akılcı tenkitle temize çıkarmaya çalışırken; diğer taraftan da inançlarını dış saldırılara karşı savunmak zorunda kalmışlardır. Bu iki yönlü tavır onların İslamî düşünce ve kurumlara karşı olan bütün yaklaşımlarını şekillendirmiş ve büyük oranda düşüncelerinin yapısını, alanını ve geçerliliğini belirlemiştir.

⁹⁶ A.N.M. Wahidur Rahman, a.g.m., s. 1-10.

Aslında, İslam dünyası içerisindeki modernistler kendilerini iki açıdan da çıkmazda bulmuşlardır. Onlar batıya yöneldiklerinde Ehl-i Sünnet çevrelerinden sert tepkilere hedef olmuşlar, kendi eski öğretilerini bozulmadan korumaya çalışmak suretiyle öze döndüklerinde, batılı eleştirilere konu olmanın yanında, onlar batı medeniyetinin gelişmesiyle yarışamaz konuma gelmişlerdir. Sonunda modernistler ne Sünnî toplumu ne de batılı münekkithleri tam olarak memnun edecek bir düşünce sistemi ortaya koyamamışlardır. Şayet birisi kendi inancını savunmak zorunda kalırsa, o kimse savunduğu şeyin tarihi ve mirası konusunda sağlam bir inanca sahip olmalıdır. Belki de İslam dünyası içinde neş'et eden modernistlerin sahip olamadıkları şey budur. İşte onların zayıflığı ve eksikliği burada yatmaktadır.

İkinci olarak vereceğimiz örnek ise; Goldziher'in (v.1921) yaklaşımı temelinde onun Kütüb-i Sitte hakkındaki görüşleri ve İslam aleminde bulduğu yankı olacaktır.

I. Goldziher (v.1921) tarafından kaleme alınmış *Muhammedanische Studien* adlı iki ciltlik eserin ikinci cildi hadise tahsis edilmiştir. Fuad Sezgin'in naklettiğine göre; Goldziher'in Sünenler hakkındaki mütâlaası şu şekildedir: "*H. II. yüzyılda sistematik eserlerden bahsedildiği takdirde mevzubahis olan hadis musannefâtı değil, devrin anlayışına göre hukukun muhtelif fasıllarına uygun olarak kaleme alınmış kanûnî tedvînin ilk kademesini teşkil eden hukûkî kitaplardır. Bu şekilde kaleme alınmış kitabın ele alınan mevzularla alakalı sünnet malzemesinden bol bol faydalanması mümkün değildir. Nadir olmayan hukûkî mahsuller denemesi Sünen diye adlandırılmıştır. Bundan başka İbn Nedim'de, daha eski sünen kitaplarının, mesela birine işaret edecek olursak Mekhul'un (v.116) Kitâb es-Sünen fil-fıkhı'nın zikredildiğini görürüz*⁹⁷" İbn Nedim meslekten sahaf (Varrâk, Katib) olduğu için tercemesini verdiği musannıflar hakkında müşterek bir ifade kullanır: "*Diğer Kitâbu's-Sünenler gibi onun da (Mekhul'un); taharet, sıyam, salat, zekat... gibi kısımları ihtivâ eden bir Sünen kitabı vardır*"⁹⁸ der.

Azamî'ye göre hadis kitaplarının müellifleri, kitaplarına Sünen adını verdikleri kitabın tahâret, zekat vs. gibi fikhî konulara göre bölümlere ayrılmış

⁹⁷ Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 38,39; Türkiyat Mecmuası, "*Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer bin Raşid'in Cami*", c. XII, İstanbul, 1955, c.XII, s.118 (I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, c. II, s. 211, 212'den naklen.)

⁹⁸ İbn Nedim, *el-Fihrist*, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire, tsz., Nâşirin önsözü, muk., s. 1-2.

olduğunu, sadece Peygamber'den rivâyet edilen hadisleri ihtivâ edip içerisinde umûmiyetle sahâbe görüşlerinin zikredilmediğini kastederlerdi. Bu yüzden Sünen kitapları ahlak, tarih, zühd vb. konularla ilgili hadisleri ihtivâ etmezler.⁹⁹

Sezgin, Goldziher'in Sünenlerle ilgili açıklamasını zikrettikten sonra onun tasnif konusundaki görüşlerini de şöyle özetlemektedir: *"Goldziher, İmam Mâlik'in Muvatta'sını ilk hadis mecmuası olarak kabul etmeyerek onun daha ziyade, sünnet ve icmâ' cihetinden hareket ederek nazârî bir düsturun ihyâsına çalıştığını, daha sonra musannef kitapların doğuşundaki âmillerin ashâbu'l-hadis ile ashâbu'r-re'yin mücadelesi olduğunu, bu mücadelede ashâbu'l-hadis malzemesini bablara göre tasnif etmek mecburiyetinde kaldığını, İslam'da ilk musannef kitap olarak Buhârî'nin Sahîhi'nin takdir edildiğini söylemektedir"*¹⁰⁰,

Bahsimizi, Sezgin'in Goldziher'in ifadelerini zikrettiği pasajla sürdürelim. Goldziher, Kütüb-i Sitte'nin İslam alemindeki durumunu ele alarak şunları söylemektedir: *"Hukûkî kanun musannefâtı (Kütübi Sitte'yi kastediyor) musannıfları tarafından seçilmiş, tenkide ve bir metoda tabi tutularak daha önce mevcut bir edebiyattan oluşturulmuş bir hadis müdevvenatı değildirler. Müellifleri tarafından kayıtlı olduklarına, kendilerine has ölçülere göre hükmlenup seçilen hadisler ve binlerce hikemî sözler, bizzat bu müellifler tarafından uzun seyahatler neticesinde toplanmıştır. Buhârî, İslam aleminin her tarafında bin kadar şeyh ile temasa geçmiştir. Müteakiben bunların ve râvîlerinin sıhhatini tahkike ve iyiyi kötüden tefrike mecbur kalmıştı. Hadis edebiyatının bu kabil diğer musannefâtını ortaya koyan diğer otoriteler için de bu aynıyla vaki idi."*¹⁰¹

Goldziher'in fikirlerine hemen hemen her konuda tâbi olan Ahmed Emin, *Duha'l-İslam* adlı eserinde Kütüb-i Sitte'nin kaynakları hakkında Goldziher'le ayrı şeyler düşünmemektedir. Ona göre de Buhârî ve diğerleri yüzlerce şeyhi ziyaret etmiş, hadislerini zabtetmiş, bunlardan kitabını meydana getirmiştir.¹⁰²

Goldziher, bir taraftan Buhârî ve diğer Kütüb-i Sitte musannıflarının hadis tahammülü konusunda yapmış olduğu gayretli ve titiz çalışmalardan bahsederken, diğer yandan hadis literatürünün güvenilirlikten uzak tutulması ile ilgili hayli ilginç

⁹⁹ Azamî, M. Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, Usûl yay., İst., 1998, s. 50.

¹⁰⁰ Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 39.

¹⁰¹ Sezgin, a.g.e., s. 48-49.

¹⁰² Sezgin, a.g.e., s. 48-49; Krş. I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, c. II, s. 130 ile Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Kahire, 1955, c. II, s. 106-109.

(!) tezler öne sürebilmektedir. Goldziher'in bu görüşlerini Fazlur Rahman'dan naklederek vermek istiyoruz. Goldziher yaklaşımını şöyle temellendirmektedir:

“Geniş hadis malzemesinden güven duyabileceğimiz bir şekilde Hz. Peygamber’e ya da sahâbîlere doğru olarak isnâd edebileceğimiz bir parçayı bulup ortaya koymamız hemen hemen imkansızdır. Bu nedenle hadisin, Hz. Peygamber’in, hatta sahâbîlerin hayat ve öğretilerinin bir kaydı olmaktan çok, ilk müslümanların görüş ve tutumlarının bir kaydı olarak görülmesi gerekir...Fakat hadis külliyatı birbirini izleyen her nesilde giderek kabarmaya devam ettiği ve yine her nesilde hadis malzemesinin i’tikâdî ve fikhî mezheplerin çeşitli ve çoğunlukla birbiriyle çelişik görüşlerine paralellik gösterdiğinden ve onları yansıtmamasından ötürü, Hz. Peygamber’in kendi öğretisi ve davranışının bir kaynağı olarak h. III. yy. tarihini taşıyan hadisin son yazılı ürünlerinin genellikle güvenilirlikten uzak olması gerekir”¹⁰³

Görüldüğü gibi; Goldziher'in Kütüb-i Sitte'yi hukûkî kanun musannefâtı olarak tanımlayan sözleriyle, az önce zikrettiğimiz görüşleri birbiriyle çelişmektedir. Kanaatimizce, Goldziher burada bilimsel tutumdan uzak bir şekilde, tamamıyla subjektif davranarak, hatta kasıtlı olarak binlerce ciltlik hadis malzemesini kendince bir çırpıda güvenilmez yapmış, yine kendince söz konusu argümanların sağlamasını yapmaya ihtiyaç bile duymamıştır. Kütüb-i Sitte başta olmak üzere tarihî süreç içinde hadis literatürünün toptan olarak bu tarz bir eleştiriye maruz kalması elbetteki düşündürücüdür. Ama diğer bir taraftan, böylesine toptancı ve aceleci yaklaşımların, bilimsel temelden yoksun olması daha da vahimdir.

Goldziher'in öne sürdüğü fikirlerin ilmî olup olmadığı hususunu, O'nun görüşlerini kritiğe tabii tutan değerlendirmelere¹⁰⁴ bırakıp bir başka müsteşrik Nicholson'un, Kütüb-i Sitte vb. ansiklopedik hadis kitapları hakkındaki düşüncelerini nakletmek istiyoruz. Nicholson çağdaşlarından daha insafli olarak şunları söylemektedir:“...Bunlar (muhaddisler) bazen, topladıkları malzemeyi ve işittiklerini kaleme alıyorlar; sonra da, kitaplar halinde umûmun istifadesine arz ediyorlardı. Bu eserler tertîbin harikulâdeliği ve üslûbunun tatlılığı ile adeta

¹⁰³ Fazlur Rahman, *Islam*, New York, 1966, s. 44; Ayrıca bkz. Alfred Guillaume, *The Tradition of Islam*, New York, 1980, s. 12.

¹⁰⁴ Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay, İst. 1997, c. II, s. 50.

ansiklopedileri andırırlar. Bunlar, âlimlerin ve araştırmacıların müracaat kitaplarıdır...”

Buraya kadar vermiş olduğumuz yaklaşımlar; geleneksel hadis formatının verileriyle örtüşmeyen, tenkitin ötesinde birtakım kasıt unsurları bulunan, ciddîyet ve samîmiyet bir tarafa alabildiğine ironik bir hal alan ve nihâyetinde Dekonstruktionizm (yapıbozumculuk) olarak bilinen tarihsel materyalizmin Kütüb-i Sitte olarak bilinen hadis koleksiyonuna uygulama çabasıdır. XIX. Yy.’ın pozitivist ve din karşıtı ortamında yaygın olan bu yaklaşım, oryantalistler tarafından hadis literatürünün diğer koleksiyonlarına da uygulanmıştır. Biz, o dönemde oryantalizmin kuvvetli temsilcileri olarak gördüğümüz I. Goldziher ve Çerağ Ali’nin görüşlerini Kütüb-i Sitte bağlamında örnek olarak vermeye çalıştık.

19. yy.’da ortaya çıkan Kütüb-i Sitte’ye farklı yaklaşımlar olarak tahlil etmeye çalıştığımız görüşlerin satır aralarında, ‘muteber’ sayılan bu hadis külliyatı mirasına nasıl sahip çıkılacağı sorusu ve gelecekte bu malzemenin güven sorununu aşmaya yönelik çabaların ne olacağı belirsizliği uzanıp gitmektedir. Bu yaklaşımlarda ortaya çıkan düşünceler ve çözüm önerilerinin günümüzün hadis alanında kafa yoran dimağlarını daha çok meşgul edeceği görülmektedir.

C- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ GÜNÜMÜZDEKİ YERİNE GENEL BİR BAKIŞ

İslam dininin önemli iki temel kaynağından biri niteliğindeki sünnet malzemesini meydana getiren ve en sahîh hadislerden oluşan *Kütüb-i Sitte*, yazıldığından günümüze kadar her asırda muhaddisler tarafından büyük bir ilgiyle karşılanarak hadis ilmindeki eşsiz yerini almıştır. Bunların şöhretini öncelikle müelliflerinin sahîh hadislerinden meydana gelen bir eser telif etmeyi gaye edinmelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki ortaya konan pek çok hadis mecmuasında “*sahîh hadisleri seçmek*” diye ön bir şart hedef alınmamıştır. Ancak bu kitaplarda (Kütüb-i Sitte) o gaye dikkate alınmış ve sahihlik özelliği ile bir araya getirilince, malzeme ve usûl bakımından bütün hadis külliyatının husûsiyetleri tam olarak tecelli etmiştir.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin gösterdiği ilmî ciddiyet ve itina, bu eserlerin ilim çevrelerinden büyük itibar görmesini ve her birinin birer “asıl” olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra onlar hadis kabulündeki şartlarını açık

belirtmedikleri için, eserleri incelemek suretiyle bu şartlar ortaya konmaya çalışılmış ve böylece onlar üzerinde muhtelif türlerde tamamlayıcı çalışmalar yapılmasına yol açmıştır. Nitekim bu kitapların her biri üzerine çeşitli şerh çalışmaları yapılmıştır.

Kendilerinden önce derlenmiş olan hadis metinlerinden de yararlanarak meydana getirilen bu kıymetli altı eser, aynı zamanda hadis ilminin altın çağının ürünlerini oluşturulmasının yanı sıra, kendilerinden sonraki hadis çalışmalarına da ışık tutarak onlara orijinal bir kaynak oluşturmuştur. Bu haliyle hadis ilmindeki en yüksek mertebeye ulaşan bu altı kitap, sahip olduğu çeşitli özellikleriyle tüm İslam âlimlerinin takdirini kazanmıştır. Böyle değerli eserleri telif etmek suretiyle hadis ilmine emsalsiz katkıda bulunan *Kütüb-i Sitte* müellifleri, zaman zaman İslam âlimleri tarafından büyük bir saygıyla anılmışlar ve bu emsalsiz eserleriyle ilmî hüviyetlerini herkese kabul ettirmişlerdir.

Buhârî ve Müslim'in *Camiu's-Sahîh*'leri h. III. asra ait eserler olduğunu belirtmiştik. Müslümanlar arasında şimdiye kadar, başka bir kitaba duyulamayacak kadar bir teveccühe mazhar olmuş, hatta kıtsanarak felaketli günlerde yardımları umulan eserler mertebesine çıkarılmıştır.¹⁰⁵ Bu durum öyle bir hal almıştır ki; Mustafa Kemal, Ankara'da T.B.M.M.'nin açılışından önce bütün illere ve ordu komutanlıklarına gönderdiği genelgede şöyle demiştir: "*Yevm-i mezkûrun te'yidi kudsîyeti için bu günden itibaren merkezi vilayette Vali Beyefendi hazretlerinin tertîbiyle hatim ve Buhârî-i Şerif tilâvetine bed' olunacaktır...*"¹⁰⁶

Sahîh hadisler konusuna verilen önemin ve bu konudaki ihtisas döneminin, Buhârî zamanında zirveye ulaştığını ifade eden Behnesâvî, sonra Müslim b. Haccac'ın ortaya çıktığını, bunu da Kütübü's-Sünne ve *Sahîh* dışındaki hadisleri toplayan kitaplar takip ettiğini; bu kitapların müelliflerinin ise kitaplarına aldıkları hadislerin zayıflık ve sıhhatlilik derecelerini açıkladıklarını¹⁰⁷ ifade etmektedir.

El-Behnesâvî, Sünnete yönelik iftiralarından nasibini alan Buhârî'nin *Sahîh*'i ile ilgili icmâ' iddialarına değinerek şunları söyler: "*Âlimlerin icmâ'ı, telakki bi'l-kabul etmeleri onun ilmî kıymetine menfi yönde tesir etmez. Cumhurun, "Allah'ın*

¹⁰⁵ Ed-Dihlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, Çev.: A. Osman Koçkuzu, TDV. yay., Ankara, 1997, s. 11. İbn Dakîk'de, Moğol istilası karşısında camilerde indirilen Buhârî hatminin tamamlanması ile Moğol ordusunda bozgunun başladığını söyler. Bkz. Ed-Dihlevî, a.g.e., s. 223.

¹⁰⁶ ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, c. I, s. 431.

¹⁰⁷ El-Behnesâvî, Sâlim Ali, *es-Sünnetü Mufterâ aleyhâ*, Darü'l-Buhusi'l- İlmiyye, Kuveyt, 1992, s. 67.

*kitabından sonra en sahîh kitap olduğu" noktasından hareketle söylemiş olduğu sözde etki etmez. Onun içindeki hadisleri terketmenin bir faydası var mıdır? İslam ülemâsı Kur'an'dan sonra bir kitap kastetmemişlerdir. Ancak Buhârî'nin Sahîh'ine önem vermişlerdir. Ona dair pek çok şerh, muhtasar, ricâl tercemeleri yazmışlardır. Öyleki bu büyük bir sayıya ulaşmıştır. Keşfü'z-Zünûn'un müellifine göre Buhârî hakkında sadece 82 şerh vardır. Bunların en meşhuru dört tanedir."*¹⁰⁸

İbn Hûmam (v.861): "[Buhârî ve Müslim hadislerinin] daha sahîh oluşu, bu iki kitaptaki râvîlerin, bu iki âlimin gözettikleri şartlarda oluşlarından. Aynı şartlar, başka bir kitapta bulunan bir hadisin râvîlerinde varsa, o iki Sahîh'in hala daha sahîh olduğunu söylemek, tahakküm olmaz mı?"¹⁰⁹ demektedir. Bize göre, İbn Hûmam'ın (v.861) bu konudaki ilmî objektifliği gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. O'nun bu örnek duruşunu, kendisine has ifadelerinde görmemiz mümkündür. İbn Hûmam'ın (v.861) bu tutumunu yorumlayan Hayri Kırbasoğlu şunları söylemektedir: "İbnu'l-Hümâm'ın bu iki meşhur hadis kaynağı karşısındaki tavrı ise, onların değerini takdir edememekten veya küçümsemekten değil, bu eserleri âdetâ kutsallaştırarak, ilmî esaslar çerçevesinde eleştirilmesine dahi karşı çıkan ve bu sûretle de farkında olmadan onları âdetâ Kur'ân gibi beşer üstü bir kitap seviyesine çıkaran bir zihniyeti eleştirmesindendir."¹¹⁰

Allame Kasım b. Kutluboğa'da (v.879) benzer bir şekilde: "Bir hadisin sıhhati, hangi kitapta bulunduğu bakarak değil, onu nakleden kişilerin haline bakarak ta'yin ve tespit edilir"¹¹¹ diyerek kanaatimizce konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir.

M. Sait Hatiboğlu da makalesinde¹¹² "icmâ" iddiasını gündeme getiren asıl âlimin İbnu's-Salâh (v.643) olduğunu¹¹³ ifade etmektedir. Nesâî'ye (v.303) nisbet edilen icmâ ile ilgili ifadenin, sonraki asırlarda âlimler tarafından bu iki eserin bütün ümmetin icmâ'ına teşmil edildiği görülmektedir. "Ümmet, bu iki kitabın sahîh olduğu ve onlardaki hadislerle amel etmenin vâcib olduğu üzerinde icmâ'

¹⁰⁸ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 447.

¹⁰⁹ Hatiboğlu, M. Sait, a.g.m., s. 5.

¹¹⁰ Kırbasoğlu, Hayri, "Kemâluddîn İbnu'l-Hümâm'ın Hadisçiliği", basılmamış tebliğ, Ank., tsz., s.4.

¹¹¹ Ahmed Ahmed Ömer Hâşimî, Kavâid-i Usûl-i Hadis, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1997, s. 59.

¹¹² Hatiboğlu, a.g.m., s. 1-14.

¹¹³ Hatiboğlu, a.g.m., s. 4.

etmiştir"¹¹⁴ sözünün Nesâî (v.303) tarafından söylenildiği dikkate alınırsa daha çok erken sayılabilecek bir dönemde icmâ'yı başlatabiliriz. Zirâ Ebu İshak el-İsferâyînî'de (v.316), Nesâî'den (v.303) hemen sonra; ehl-i hadisin, Sahîhâyn'daki rivâyetlerin metinlerinin ve asıllarının kat'î olduğuna icmâ' ettiklerini¹¹⁵ söylemektedir.

Hatiboğlu sözlerini şu cümlelerle bitirir: "*Bizim burada hedeflediğimiz husus, İslâm kitabiyâtının en değerli eserlerinin bile kusurdan âzâde olmadığını, Kur'an-ı Kerim dışında bir kitap hakkında icmâen sahîh olmak gibi bir iddianın geçerliliği bulunmadığını göstermek, genç ilim adamlarına, İslâm'ın saf haliyle ortaya konabilmesinde geçmiş kültür malzemelerinin ilmî tenkidine mutlak zaruret olduğunu telkin etmektir. İlmî temele dayanmayan geçmişe hayranlığın bizzat İslâm'a tehlike teşkil edebildiğine şahit olanlar, inşallah bu inancımızı gerçekleştireceklerdir.*"¹¹⁶

Et-Tehânevî (v.1394), *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadis* adlı eserinde Suyûtî'yi delil getirerek şunları söyler: "*Tedribü'r-Râvî'de de ifade edildiği gibi, sadece Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri'nde sahîh hadisler mevcut değildir. Buhârî ve Müslim, kitaplarında bütün sahîhleri toplamazlar. Böyle bir arzunun peşinde de değillerdir. Buhârî: "Kitabım el-Câmi'ye sadece sahîh olanı koydum. Uzun olur endişesiyle pek çok hadisi dışarıda bıraktım" der. Müslim Sahîh'inde, Kitabü's-Salat'ın teşehhüdle ilgili babının sonunda: "Ben bu kitabıma nazarımda sahîh olan her şeyi koymadım, ancak üzerinde icmâ' edilen sahîh hadisleri koydum" der. Bunlarla üzerinde icmâ' edilen sıhhat şartlarının bulunduğu kani olduğu hadisleri kasteder. Bazıları nezdinde hadislerin bir kısmında mezkûr icmâ' zahir olmasa bile...*"¹¹⁷

Tehânevî (v.1394), Sahîhayn hakkında yaklaşık h. V. yy. dan bu yana söylenen bir ifadeyi ise şöyle değerlendirir: "*Hadislerin en sahîhi Sahîhâyn'da yer alan, sonra Buhârî'de, sonra Müslim'de bulunan, sonra da bunların dışında olup, ikisinin şartına uyan, sonra bunlardan birinin şartına uyan hadislerdir*" meşhur sözüne gelince, bu bir tahakkümdür. Buna uymak caiz değildir¹¹⁸ der. Et-Tehânevî

¹¹⁴ Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, c. I, s. 73-74.

¹¹⁵ El-Kâsımî, Cemaleddin, *Kavâidu't-Tahdis min Fünûn-i Mustalahi'l-Hadis*, Tahkikli, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1993, s. 88.

¹¹⁶ Hatiboğlu, a.g.m., s.14.

¹¹⁷ Et-Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadis*, Haz.: Abdülfettah Ebu Gudde, İslâmiyye yay., Beyrut, 1996 (Yeni Usul-ü Hadis, Terc.: İbrahim Canan, TÖV yay., İzmir, 1982, s. 63).

¹¹⁸ Merhum İmam Kevserî, Hâzımî'nin Şuruti'l-Eimmeti'l-Hamsesi'ne yaptığı ta'likatta İbn Emîrî'l-Hâc'ın yukarıda zikredilen ibaresini naklettikten sonra şunları söyler: "Burada İbn Emîrî'l-Hac

devamla İbn Humam'ın talebesi olan İbn Emîr-i'l-Hacc'ın *et-Takrir* adlı kitabındaki bir sözünü nakleder. İbn Emîr-i'l-Hacc adı geçen kitabında şunları söylemektedir: "*Bu şartları üzerinde toplayan muayyen bir râvînin gerçek hâle mutâbakatının kesin olduğu söylenemez. Gerçek ve fiilî durumun bunun hilafına olması da mümkündür.*"¹¹⁹

İzzuddin Bulayk, *Mevâzimu'l-Kur'an ve's-Sünne* adlı kitabında, bazı alimlerin Kütüb-i Sitte için ifade etmiş oldukları sözlerin ne anlama geldiğini analiz eder ve bir takım ispatlar yapmaya çalışır. Biz onun bu ispatlarından ikincisi ile başlayıp Kütüb-i Sitte hakkındaki görüşlerini vermeye çalışacağız. İzzuddin Bulayk şunları ifade eder: "*İsbâtına çalıştığımız ikinci nokta, müslüman âlimlerle birlikte özellikle Kütüb-i Sitte müellifleri ki bunlardan Buhârî, Müslim gibi hadis kitaplarının müelliflerinin çabaları için şükran-ı medyunuz.*"

Açıklamaya çalıştığımız üçüncü nokta ise, bazı müslüman âlimlerin hadis kitabı müellifleri üzerine istidrakleridir."¹²⁰

Dördüncü nokta da şudur ki; Bazı çağdaş-gelenekçi âlimler şöyle demektedir: "Buhârî'deki hadislerin hepsi sahihtir. Müslim'deki de aynı şekildedir. Bu kitaplardaki bir hadisi reddeden dinden çıkar, kâfir sayılır. Müslümanların icmâ'sından çıkar. Bu iki kitabın hadislerinin bazısını reddetmek demek, kalan hadisler hakkında şüphe kapısını açar."

Bu noktada bizim cevabımız şudur: "*Bu iddiâ bir delile dayanmıyor. Bilakis Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'i öven eski ulemadan alınmış bir ifadedir. O ikisine genel bir kabul söz konusudur. Bu ifade detayına inilerek söylenmiş bir söz değildir. Yani bu övgü Buhârî'nin tamamına göre söylenmiştir. Yoksa övgü, her bir hadis üzerine yapılmış bir inceleme ve kanaatten dolayı söylenmiş değildir. Aynî (v.855) Umdetü'l-Kârî'de, çağdaş âlimlerden Fuad Sezgin "İlk Asır Arap Kültür Tarihi"nde, bu kitaplardaki bazı hadislerde zayıf ve illet bulunduğunu açıklamışlardır. Dikkati*

demek istiyor ki: 'Şeyhayn ve diğer Sünen sahipleri Huffaz'dan birbirine muasır olan bir gruptur. Bunlar İslam Fıkhnın tedvininden sonra ortaya çıktılar ve hadislerden bir kısmını topladılar. Kendilerinden önce yaşamış olan diğer müctehid imamlar hadis ve diğer malzeme yönüyle daha zengin kimselerdi. Kütüb-i Sitte müelliflerinden önce yaşamış olan bu cevâmî' ve musannefâtın sahipleri, bu mezkur müctehidlerin arkadaşları veya arkadaşlarının arkadaşlarıdır. Onlar için hadislerin senedlerini kontrol çok kolaydır. Çünkü Hz. Peygambere çok yakındılar. Bu sebeple bir müctehidin herhangi bir hadisle ihticac etmesi O'nu tashih manasına gelir. Kütüb-i Sitte'ye ihtiyaç duyulması ve onlarla ihticac edilmesi sadece onlardan sonra gelen kimselere nazaran ortaya çıkan bir meseledir. Bkz. Et-Tahânevî, *Kavâid*, s. 441, 442.

¹¹⁹ İbn Emîr-i'l-Hac, *Et-Takrir ve't-Tahbîr*, c. III, s. 30.

¹²⁰ İzzuddin Bulayk, *Mevâzimu'l-Kur'an ve's-Sünne*, Dâru'l-Fetih, Beyrut, 1983, s. 78,79.

eken en mühim Şey, Şimdiye kadar bu zayıf ve mevzu' hadislerin bazısında Şüphe kapısını amama düşüncesiyle susmamız artık terkedilmiŐ (rededilmiŐ) bir tutumdur.(davranıŐtır)¹²¹



¹²¹ İzzuddin Bulayk, a.g.e., 1983, s. 78,79.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTÜB-İ SİTTE'NİN OLUŞUM

SÜRECİ

A- KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ ÇIKIŞI

Bu bölümde, Kütüb-i Sitte kavramının günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihî serüven ve h.IV. y.y.-XII. y.y. arasında yaşamış, dönemlerinin hadis otoritesi sayılan âlimlerin bu kitaplarla ilgili görüşleri ve mukâyeseleri verilecektir. Zira her malzeme, kendisine atfedilen değere paralel olarak istifâdeye layık görülmektedir.

Yine bu bölümde, kavram çerçevesinde ele alınan eserlerin hadis alanındaki otoritesi ve şöhretleri için söylenilmiş sözleri nakledeceğiz..

İlk olarak Buhârî öncesine gidip, hadis âlimlerinin kendilerinden önceki hocalarından hadis alırken onların yazdıkları şeylere referansta bulunup bulunmadıklarını inceleyeceğiz. Bu teâmülün (kitaplardan referansta bulunma) ne zaman ortaya çıkmış olabileceği hakkında birtakım ipuçları aramaya çalışacağız.

Bu açıdan Buhârî zamanında yaşamış bir muhaddisin kitabına gözatarak meselemize başlayalım. Muhammed b. Said, *Müsnedu Abdullah b. Ebî Evfâ* adlı bir hadis kitabı te'lif etmiş, *Müsned*'ine almış olduğu hadisler için kendisi herhangi bir kaynak belirtmemiştir. İmam Ahmed b. Hanbel ve Buhârî zamanında yaşayan Muhammed b. Said kitabını onlara da sunmuştur.¹²²

Kittânî kitabının bir dipnotunda, bir kavram olarak *Müsned*'i açıklarken, “*Sahîh-i Buhârî*’yi, *el-Müsnedü’s-Sahîh* diye ve *Sünen-i Dârimî*’yi de *Müsned-i Dârimî*” diye isimlendirmiştir¹²³ Buhârî ve diğer hadis kitapları için *Müsned* kavramının, hadisin tedvîn edilmesinin akabinde, h. II. y.y.’dan i’tibaren kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

İsmail b. Cafer el-Medinî’nin (v.180) yazmış olduğu hadis kitabının (*Hadîsu Ali b. Cafer es-Sa’dî*) tahrîcini yapan muhakkik, Kütüb-i Sitte ashâbının, diğer sünen ve *Müsned*lerin bir taraftan bu hadis kitabıyla olan ilgisini vurgularken diğer taraftan da bu kitaptaki hadislerin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de yer aldığını söylemektedir.¹²⁴ Gerçekte Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve Nesâî Ali b. Cafer es-

¹²² Muhammed b. Said, *Müsnedu Abdullah b. Ebî Evfâ*, Thk.: Sa’d b. Abdulah, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, tsz., s.36.

¹²³ El-Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Hadîs Literatürü*, (trc. Yusuf Özbek), İz yay., İstanbul 1994, s. 60, 74,

[Eserin özgün adı: *er-Risâletü’l-Mustatrafe li Beyânî Meşhûri Kütüb-i Sünneti l-Müşerrefe*, Kahraman yay., İstanbul, 1986]

¹²⁴ el-Medinî, İsmail b. Cafer (v.180), *Hadîsu Ali b. Cafer es-Sa’dî*, Tahk.: İbn Refîd es-Süfyânî, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1998, s. 5, 7.

Sa'dî'nin öğrencilerindendir.¹²⁵ Fakat Buhârî bu hocasından hiç hadis almamıştır. Çünkü Buhârî'nin likâ şartına uymayan Kuteybe ve Muhammed b.Cehdam hocasının hadis aldığı râvîler arasındadır. Bu durum Buhârî'nin, kendisi dışındaki Kütüb-i Sitte müelliflerine nazaran kitabına aldığı hadislerde ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.

Kütüb-i Sitte'nin ortaya çıkması, hadis kaynakları arasındaki uyumun bir tezâhürü olarak da görülebilir. İlgili birkaç noktayı açıklayarak kısaca bu husustan bahsetmek istiyoruz. Zîra bu uyum açıklandığı takdirde, Kütüb-i Sitte'nin temel çekirdeği sayılan rivâyet malzemesine niçin sahih gözüyle bakıldığı da kanaatimizce anlaşılmış olacaktır.

Aynı eserin farklı rivâyet nüshalarının karşılaştırılması ve metin farklarının gösterilmesi, sıhhatli bir metni elde edebilmek için gerekli olan ve bilinen ilmî bir mesâîdir. Ancak farklı eserlerin birbirine olan kaynaklık ettiği izlenimini veren ve İslam toplumuna has bir anlayış olan isnadlar yardımı ile şahısların tespit edilip onların eserlerindeki rivâyetlerle karşılaştırılması klasik dönemde bilinmekle beraber pek alışık olmadığımız bir yöntemdir.

Farklı zaman ve mekanlarda yaşamış ve asla birbirlerini görebilme imkanına sahip olmayan bu insanların söylediği şeylerin –benzerliği demek eksik olur- aynılığı ve uyumunun bir anlamı olmalıdır. Bunun anlamı en azından ismi zikredilen şahısların dürüstlüğü'nün tescili ve bilgilerin rivâyet edilmesindeki ilke ve prensiplerin hayâlî değil, uygulanabilir ve aynı zamanda uygulanmış olduğunu göstermesidir. Zaten bu usûl ve prensipler uygulamanın içinden doğmuştur. Bunun böyle olduğunu, hem bugün elde mevcut ilk hadis usûlü eserinin¹²⁶ hadis rivâyet eserlerine nazaran oldukça muahhar bir dönemde ortaya çıkması hem de mevcut hadis literatürünün mukayesesi ortaya koymaktadır.

Abdürrezzak'ın (v.211) *el-Musannef*'i ve Buhârî'nin (v.256) *Sahîh*'inin aynı ölçüde ilgi ve alâkaya mazhar olduğunu söylemek mümkün değildir. Elbette, *Sahîh*'in gördüğü alakayı *Musannef* görmemiştir. Zira Buhârî yüzlerce kişi tarafından rivâyet edilmiş, binlercesi de Buhârî'yi dinlemiştir. Buna karşılık *Musannef* hala böyle bir ilgiye mazhar değildir. Bu tür sebeplerden dolayı rivâyet farklılıkları ve

¹²⁵ el-Askalânî, İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-VI, Beyrut 1412/ 1991, c. VII, s. 259.

¹²⁶ Bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, (AÜİF yay., XIII., İst., 1956), s. 167.

metin düşüklüklerini aynı titizlikle tespit etme imkanı da olamamıştır. Oysa, *Sahîh* bütün nesillerde büyük ilgiyle karşılanmış ve tüm nüsha ve rivâyetleriyle birlikte metin farklılıkları da tespit edilmiştir.¹²⁷

a- H. IV. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

Hicrî 300'lü yıllara geldiğimizde Kütüb-i Sitte'nin te'lif edildiğini görmekteyiz. Ancak bu yy.'da bu tâbirin hadis musannefâtına ait eserlerde zikredilmesi beklenemez. Hicrî IV. y.y.'ın ilk yarısında yazılan kitaplara göz attığımızda "*Kütübü's-Sünne*" tabirinin mevcut olduğunu ve daha çok akâid kitapları için kullanıldığını¹²⁸ müşahade etmekteyiz. Bu kitaplar Sünnet'e uymayı teşvik edip bid'atlardan kaçınmayı hedeflemektedir. Kütüb-i Sitte kavramıyla pek ilgileri yoktur. Bu sebeple bu kavramı detaylıca ele alıp incelemeyeceğiz.

Bu döneme damgasını vuran hadisçilerden biri olan İbn Huzeyme'nin (v.311) *Sahîh İbn Huzeymesi*'nde ne sahîh hadis kitaplarından ne de sünenlerden bahsedilmiştir. İbn Huzeyme (v.311) *Sahîhâyn* kavramını bile kullanmamıştır.¹²⁹ Fakat İbn Huzeyme Buhârî'yi övmektedir. El-Makdisî (v.507), İbn Huzeyme'nin Sâhîhayn kavramını kullanmamış olmasını yadırgamayıp sadece bu övgünün bile Buhârî için yeterli olabileceği görüşündedir.¹³⁰

Bu devirde artık Kütüb-i Sitte'de yer alan kitaplar üzerine mustahrec, şerh vb. kalıpları binâ eden kitaplar te'lif edilmeye başlanmıştır. Onlardan biri de, Ebû Avâne'nin (v.316) *Sahîh-i Müslim*'e yazmış olduğu *el-Mustahrec* adlı kitaptır. Bu kitapta, Ebu Dâvud sadece râvî ismi olarak geçmiş, *es-Sünen*'ine herhangi bir gönderme yapılmamıştır.¹³¹ Ebû Avâne'nin (v.316) Ebû Davud'un (v.261) *Sünen*'ini gördüğü varsayılsa bile kitaptan referansta bulunma geleneği o dönemde kınandığı

¹²⁷ Akyüz, Ali, *Kaynak Tetkiki Açısından Abdürrezzak-Buhârî İlişkisi Üzerine Bir Mukâyese*, MÜİF Vakfı yay., İstanbul, 1997, s. 47.

¹²⁸ El-Berbehârî, *Şerhu's-Sünne*, thk: Halid b. Kasım er-Reddadi, Dârü's-Selef, Riyad, 1997, s. 38-41; Seyyid Şerif Cürcânî (v.816), *el-Muhtasar fî Usûli'l-Hadis*, Tahkikli, Daru'-Da've, İskenderiye, 1983, s. 39; Muhammed Mahmud Bekkâr, *İlmü Tahrici'l-Ehâdis*, Daru't-Tayyibe, Riyad, 1996, s. 205.

¹²⁹ Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahîh-i İbn Huzeyme* (nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî), I-IV, Beyrut 1395/1975, c. I, s. 16-21.

¹³⁰ El-Kannûcî, *el-Hitta*, s. 243.

¹³¹ Ebû Avâne, *Müsned-u Ebî Avâne Mustahrec alâ Sahîh-i Müslim*, Thk.:Eymen Arif ed-Dimeşkî, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1995, s. 31.

ve bu şekilde kitap ismi verenler ilmî bakımdan zayıf sayıldıklarından diğer Kütüb-i Sitte kitaplarının da ismi geçmemektedir.

Ebu Ca'fer et-Taberî'de (v.310) de Kütüb-i Sitte mefhûmunun kullanılmadığını görmekteyiz. Et-Taberî (v.310) yazmış olduğu *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an* adlı tefsirinde hadis malzemesini kullanırken devrin geleneğine bağlı kalarak isnâd sistemini kullanmıştır. Fakat senedler hakkında sahîh, zayıf vb. hüküm vermemiş, araştırmayı okuyucuya bırakmıştır.¹³² Taberî çapında bir âlimin, ilmî muhtevâyı hâiz olan meşhur tefsirinde rivâyetlerini naklettiği raviler hakkında cerh ve ta'dilde bulunması, ancak devrinde artık yazılmış bulunan Kütüb-i Sitte'de yer alan kitaplara referansta bulunmaması isnâdın hala yaygın bir gelenek halinde kullanımının devam ettiğini göstermektedir. Bu tefsirin hadis ilmi açısından tetkik edilerek, ilim dünyasına sağlam malzemeler sunulmasının gerekli olduğu kanaatini taşıyoruz. Böyle bir çalışmanın yapılması nakledilen hadislerin kaynaklarını da ortaya çıkarmış olacaktır ki, o dönemde yazılan tefsirlerde kullanılan hadis malzemesinin Kütüb-i Sitte'de bulunan Tefsir bölümündeki hadislerle olan *uyumu/uyumsuzluğu* da gösterilmiş olacaktır. Bununla birlikte Ebu Cafer et-Taberî (v.310) *Tehzîbü'l-Âsâr* adlı eserinde bahsetmiş olduğumuz bu kavramlardan hiçbirisine yer vermemiştir.

Kütüb-i Sitte'nin te'lifinden hemen sonraki asırda kolleksiyon şeklinde bir toplanmadan bahsetmemiz mümkün görülmemektedir. Zira bu yy.da isnâd geleneği, kitaplardan kaynak göstermeyi bastırarak şekilde kuvvetli bir yapıdaydı. Hadis âlimlerinin bu altı kitaba bakış açısı normal hadis kitaplarını ele alış tarzlarıyla paralellik arz ediyordu. Bu ve benzeri sebeplerden Kütüb-i Sitte deyiminden bu dönemde bahsedilmesi neredeyse imkansızdı.

b- H. V. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

Kütüb-i Sitte mefhûmunun anlayış olarak yerleştiği bu asırda yazılan kitaplarda her ne kadar Kütüb-i Sitte kavramı kullanılmamış olsa da, Sahîhayn, Kütüb-i Hamse'yi çağrıştıracak şekilde *Sünen-i İbn Mâce* hariç diğer beş kitabın sırasıyla söylenerek ifade edilmesi âlimlerin bu konudaki hassâsiyetini göstermesi

¹³² Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c. II, s. 25-26.

bakımından önemlidir. Bu devrenin temel karakteristik özelliklerinden biri de, bu altı kitap hakkında özellikle de *Sahîh-i Buhârî* hakkında takdirkar ifadeler bulunmakla birlikte, onun hatalarını söylemekten çekinmeyen hadis âlimlerinin sözlerine de rastlanmaktadır.

Hâkim'in (v.405) "*Sihâh*" kavramını sadece sahîh hadisler anlamında kullandığını¹³³ görmekteyiz. *Es-Sahîhân/Sahîhayn* kavramının yaygınlaşmasını sağlayanlardan biri olan Hâkim'in (v.405) bu çabasının, sonraki asırlarda boşa gitmediğini müşahade etmekteyiz.

İki *Sahîh* manasına gelen bu tabir; Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri için kullanılmıştır. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri ile Müslim'in *Sahîh-i Müslim*'i, müslümanlarca Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahîh kitaplar olarak kabul edilmiştir. Her iki kitabında tamamen sahîh hadisleri ihtivâ ettiği, başta Hâkim (v.405) olmak üzere pek çok hadis imamı tarafından söylenmiştir.

El-Makdisî'ye kadar Kütüb-i Sitte kavramının oluşumu yönünde katkıları bulunan Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (v.405), kendisinden önceki gelişmelerin zıddına ve hadis tarihinde ilk olarak Buhârî ve Müslim'in kitaplarını tamamen sahih kabul eden âlim olması onun görüşlerinin önemini ortaya koymaktadır. Ne var ki Hâkim'in bu görüşleri uzun bir süre revaç bulmamıştır.

Hicrî V. y.y.'da yaşayan Ebû Hayyan et-Tevhîdî (v.414) ise *el-Besâir ve'z-Zehâir* adlı eserinde Kütüb-i Sitte'den bahsetmemektedir.¹³⁴

Abdulkâhir el-Bağdâdî (v.429) mezhepler tarihi sahasında yazmış olduğu *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı eserinde bir râvîden bahsederken, Buhârî'nin *Sahîh*'inde ona yer vermediğini, Müslim'in ise o râvîden hadis aldığını belirtir.¹³⁵ Buhârî ve Müslim'in kitapları için *Sahîhayn* ifadesini kullanmaz. Aradan nerede ise birbuçuk yüzyıl geçmiş olmasına karşın, sadece Kütüb-i Hamse ifadesi değil, *Sahîhayn* kavramı bile sahaya ait yazılan eserlerde kalıplaşmış bir deyim şeklinde kullanılmamaktadır.

Ebu Nuaym el-Isbehânî'de (v.430) durum biraz değişmektedir. O'nun Kütüb-i Sitte'ye ulaştığını ama bu kavramı kullanmadığını söylemeliyiz.

¹³³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, c. I, s. 9.

¹³⁴ Ebu Hayyan et-Tevhîdî (v.414), *el-Besâir ve'z-Zehâir*, Vedat Kadı (Thk.), I- VI, Dâr'ul-Cil yay., Beyrut, tsz., c. VII, s. 246-248.

¹³⁵ El-Bağdâdî, Abdulkahir (v.429), *El-Fark Beyne'l-Fırak*, Thk.: İbrahim Ramazan, Dart'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, s. 42.

Ebu Nuaym (v.430), rivâyet ettiği hadisleri usûl-u hadis açısından değerlendirmeye tâbî tuttuğu gibi hadislerin geçtiği kaynaklara da işaret etmiştir. Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilen hadisler için “*Müttefekun aleyh*” kullanmış, sadece Buhârî’nin veya sadece Müslim’in rivâyet ettiklerine de münferiden işaret etmiştir. Ayrıca rivâyet ettiği bazı hadislerin Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Ebu Davud ve Nesâî tarafından da kaydedildiğini belirtmiştir.¹³⁶

Ebu Nuaym’ın eserleri gözden geçirildiğinde yaşadığı coğrafya itibariyle Kütüb-i Sitte’ye ulaşmış olduğu görülecektir. Ne var ki hayatta olduğu dönemde hadis ulemâsı arasında kitaptan referansta bulunma geleneği yerleşik bir halde değildi. Prensipite hadis tadrîs ederken bu kitaplar okunmuş olsa bile kitaptan rivâyet hoş karşılanmazdı. Zihninde mefhum olarak belirmiş olsa da Kütüb-i Sitte veya Kütüb-i Hamse lafızlarını Ebu Nuaym (v.430) eserlerinde kullanmamıştır.

Kazvînî (v.446) kitabını, rivâyetiyle meşhur muhaddislerin isimlerine ve hayatlarına ayırdığını söylemektedir.¹³⁷ Fakat bu meşhur muhaddislerden kimleri anlayacağımız konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.

İbn Hazm’a (v.456) geldiğimizde, O’nun Kütüb-i Sitte’ye bakışının¹³⁸ diğer hadis alimlerinden biraz daha farklı olduğunu görmekteyiz. İbn Hazm (v.456): “*Kitapların en iyisi Sahîhân’dır. Sonra Sahîh İbn Seken, Müntekâ, İbn Carud, Kasım b. Esbağ, Tahânevî’nin Müsannefi, Ahmed ve Bezzâr’ın Müsnedler’idir....*”¹³⁹ derken Sahîhayn’dan sonra Kütüb-i Sitte’ye dahil Sünenleri saymamıştır.

Bazı âlimlerce zaman zaman Kütüb-i Sitte’den sayılan *Muvatta’*’ı İbn Hazm görmüş, okumuş ve bu eserden pek çok hadisi kendi kitaplarına almıştır. Hatta üzerinde çalışmalar yapmıştır.¹⁴⁰ Fakat biz bunun üzerinde durmayıp h. VI. asırdan sonra hadis ehline kabul edilen Kütüb-i Sitte’ye İbn Hazm’ın bakışını incelemek istiyoruz.

¹³⁶ El-Isbehânî, Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ*, I-X, Kahire, 1407/1987, c. I, s. 338, 339; c. II, s. 195, 280, 396; c. III, s. 82, 100; c. IV, s. 130; c. V, s. 361; c. VI, s. 337, 346; *Sıfatu’l-Cenne*, Thk.: Ali Rıza Abdullah, I-III, Dimeşk, 1988, c. I, s. 38; *Delâil*, s. 191, 192.

¹³⁷ El-Halîl b. Abdillâh, Ebu Ya’la el-Halîlî el-Kazvînî, *el-İrşâd fî Ulemâi’l-Bilâd*, Thk.: Amir Ahmed Haydar, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1993, s. 5.

¹³⁸ Selman Başaran, “*İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, s. 7-21, Cilt:2, Sayı: 6, Ocak 1988.

¹³⁹ El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 259.

¹⁴⁰ Bkz. ez-Zehabî, *Tezkire*, c. III/1152; *Siyer*, c. I, s.33; Fazla bilgi için Bkz. Selman Başaran, “*İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*” (yayınlanmamış doktora tezi, Ankara,1977), s.81.

Hemen söyleyelim ki İbn Hazm hadis kitapları içerisinde Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*lerini başta zikretmekte ve bu kitapların en *Sahîh* hadisleri ihtivâ ettiğini o da kabul etmektedir. Bunlardan sonraki hadis mecmualarını sıralamasında farklılık göze çarpmaktadır. Bazen Ebû Davud ve Nesâî'nin *Sünen*lerine öncelik vermekte, bazen de sahîh hadis ihtivâ eden diğer eserleri öne aldığı bildirilmektedir.
141

Kendi yaptığı sıralamada Ebû Davud ile Nesâî'nin *Sünen*lerini 3. ve 4. sırada zikretmekte¹⁴², eserlerinde çoğunlukla bu sıralamaya uyduğu da dikkat çekmektedir.

Görülüyor ki İbn Hazm, Kütüb-i Sitte olarak adlandırılan eserlerden kendi görebildiklerini övmekte, onların sahîh hadislerini ihtivâ ettiğini kabul etmekte, müelliflerinin otoritesine güvendiği için cerh ve ta'dîl konularında onları sened saymaktadır.

Ancak hadis otoriterlerine duyduğu hayranlık hiç bir zaman onun gözünü kamaştırmamış ve varsa onların bir takım hatalarını görmesine engel olmamıştır. O, kendi koyduğu kurallar çerçevesinde hadisleri değerlendirmiş, bu kurallara aykırı bulduğu hadisleri, nakledeni kim olursa olsun, tenkide tabi tutmuştur. Konuyla ilgili olarak, muhaddislerin çoğunluğunca benimsenen bir esas koymuş ve buna ekseriyetle kendisi de uymuştur: “ *Biz yalnız güvenilir râvîlerin kopuksuz bir isnadla naklettikleri sağlam haberi delil alır, ancak zayıf bir habere karşı çıkarız. Bunu da zayıf oluşu sebebinin açıklarız*”¹⁴³ demiştir. Başka bir yerde de şöyle söylemiştir: “*Biz bir haberi herhangi bir yerde delil almışsak onu artık her yerde makbul sayarız.*”¹⁴⁴

Üçüncü asırdan sonraki dönemlerde yaşayan muhaddisler genelde Kütüb-i Sitte müelliflerini otorite kabul etmiş ve onların naklettikleri hadisleri tenkide fazla cesaret edememişlerdir. Meselâ muallak hadisleri zayıf saymalarına rağmen Buhârî ve Müslim'in muallaklarını bundan istisnâ etmişlerdir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Bkz. Ez-Zehebî, *Tezkire*, c. III/1153; Cezâîrî, Tâhir b. Salih, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usuli'l-Eser*, Mısır, 1328, s.144.

¹⁴² Bkz. İbn Hazm, *Fezâilü'l-Endülüs*, s.20.

¹⁴³ Bkz. İbn Hazm (v.456), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ*, Daru'l-Fikr, tsz., c. I, s.3.

¹⁴⁴ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. II, s.17.

¹⁴⁵ Geniş bilgi ve örnekler için Bkz. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s.32; İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 53; el-Aynî, Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire, 1348, c. I, s. 291; Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1985, s.231.

Merhum Selman Başaran'a göre; İbn Hazm (v.456) bu çemberi kıran muhaddislerden birisidir.¹⁴⁶ İbn Hazm'a (v.456) göre hadis görünüşte zayıfsa sahîh kitaplarda yer almış olması onun zayıflığını ortadan kaldırmaz. Bu cüretinin veya cesaretinin neticesi olarak otoritesini kabul ettiği Buhârî, Müslim, Ebû Davud ve Nesâî'nin birçok hadisini tenkidden geri durmamış, onların bazı hadislerini, görünüşteki kusuru nedeniyle zayıf veya mevzû olarak nitelendirmekten çekinmemiştir.

İbn Hazm (v.456) yazmış olduğu musannefâtında meşhur ve güvenilir râviler bulunmadığını iddiâ edenlere hitâben şöyle söylemektedir: "*Kitaplarımız meydandadır. Böyle bir şey varsa gösterebilirler. Gerçek dışı bilgiler bulurlarsa kitaplarımızı imhâ etsinler.... Şunu iyi bilsinler ki biz eserlerimizde Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinden, Ebu Davud ve Nesâî'nin Sünenlerinden hadisler nakletmekteyiz... Allah'a hamdolsun ki bu eserlerin hepsi bizde mevcuttur.*"¹⁴⁷

Görülüyor ki İbn Hazm (v.456), Kütüb-i Sitte terimini kullanmadığı gibi Kütüb-i Sitte'yi oluşturan kitaplardan Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünenlerini de görmemiştir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerini en sağlam hadis kitapları olarak kabul etmiş, fakat Ebû Davud ve Nesâî'nin Sünen'lerini, Sahîhândan sonra zikretmesine rağmen onlarla diğer hadis kitapları arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır. Bu bakımdan özellikle bu Sünen'lerdeki hadisleri delil almak için bir gayret içersine girmemiş, delil kabul ettiği hadisler hangi kitaplarda mevcutsa, onları o eserlerden almıştır. Bu iki sünenden aldığı hadislere de her zaman güvenmemiş, kendi prensibine aykırı bulduğu hadisleri, hangi kaynaktan alırsa alsın, çeşitli vesilelerle merdud saymıştır. Dolayısıyla ona göre, her ne kadar hadis kitapları içerisinde en ön sırayı almış olsalar da, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde bulunan hadislerin de bu yönden bir ayrıcalığı yoktur. Onlarda tenkit süzgecinden geçirilir ve sahîhlik şartlarını taşımayan hadisler zayıf sayılır, veya tamamen reddedilirler. Yani İbn Hazm'a (v.456) göre Buhârî ve Müslim'i cerh ve ta'dilde otorite saymak, onların hadislerini tenkit dışında bırakmayı gerektirmez.

¹⁴⁶ Selman Başaran , "İbn Hazm ve Hadisteki Metodu", İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ocak 1988, Cilt:2, Sayı: 6, s. 10.

¹⁴⁷ İbn Hazm (v.456), Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Risâletân*, y. 179/a (Süleymâniye küt. Şehit Ali Paşa Böl.)

Sahîhân ile iki sünende yer alan ve sahîhlik şartların taşımadığı iddiasıyla İbn Hazm tarafından zayıf sayılan hadisler ve bunların râvîleri araştırıldığında büyük çoğunlukla başka âmiller tarafından da tenkit edildiği görülmektedir. Durum böyle olunca akla iki ihtimal gelmektedir: Ya İbn Hazm, kendisinden önceki âlimlerin bazıları tarafından cerh edilmiş hadisleri ele alıp bu hadislerin sahîh olmadığı görüşüne kendisi de katılmış, yahut da onu kendi koyduğu cerh metoduyla hadisleri tenkide tabi tutması, önceki âlimlerin görüşüyle mutâbakat meydana getirmiştir.

Anlaşıyor ki, İbn Hazm (v.456) *Kütüb-i Sitte* kavramına objektif yaklaşarak kitapların muhtevâsının kudsiyet sınırlarının genişletilmemesi yönünde görüşlerini dile getirmiştir.

Beyhakî'nin (v.458) *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserinde de bu kavramların yer almadığını görüyoruz. Halbuki Beyhakî (v.458) bu eserini başta Sahîhayn olmak üzere Ebû Dâvud'un *Sünen*'i ve diğer eserler üzerine kurmuştur. Beyhakî (v.458), h. II. asırdaki hadis ilmine ait eserleri sayarken *Muvatta'*yı meşhur musanneflerden biri olarak kabul etmektedir.¹⁴⁸ Beyhakî (v.458), bir hadisi naklettikten sonra, o hadisi kimlerin naklettiği babında her bir hadis imamının ismini ve kitabını ayrı ayrı zikretmektedir.¹⁴⁹ Beyhakî (v.458) bu usûlü benimsemiş olsa da *Kütüb-i Sitte*'yi çağrıştıracak bir kavramdan bahsetmemektedir. Beyhakî'nin (v.458) yalnız Sahîhân ile Ebu Davud'un *Sünen*'inden nakillerde bulunması diğer *Sünen*leri görmediği şeklinde izah edilmektedir.¹⁵⁰ Hicrî V. asrın ortalarında Beyhakî gibi âlimlerin *Kütüb-i Sitte*'nin varlığından haberdar olmamaları bu eserlerin bu dönemde şöhrete ulaşmamış olduklarını göstermektedir. Oysa *Kütüb-i Sitte*'nin en son yazılan *Sünen*'inin üzerinden yaklaşık 150 yıl geçmiştir. Yüzlerce eser yazmış bu muhaddislerin *Kütüb-i Sitte*'den haberdar olmamaları ise hadis tarihinde hala çözülememiş hususlardan biridir.

İbnu's-Salâh'ın (v.643) *Usûl*'ünü yazarken faydalandığı âlim el-Hatîb el-Bağdâdî (v.463) ise, *Sahîh* adının Tirmîzî ve Nesâî'nin *Sünen*lerine verilmesinin tesâhül olduğunu, bu iki *Sünen*'in içerisinde birçok münker rivâyet bulunduğunu¹⁵¹ ifade etmiştir. Fakat el-Bağdâdî'den (v.463) sadece iki asır sonra, İbnu's-Salâh

¹⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk.: Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. I, s. 7.

¹⁴⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, Dârül Kütüb ilmiyye, Beyrut, 1990, c. I, s. 32,33,305.

¹⁵⁰ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffaz*, I-IV, III. Bsk., Haydarabad, 1958, c.III, 1132. Md.

¹⁵¹ A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 116.

(v.643) Kütüb-i Sitte'yi sahîh olarak nitilindirmekten çekinmemiştir. Gerçi Sehâvî (v.902) bu durumun (sahîhlik iddiasının), o dönemdeki (h. VII. yy.'ın ortaları) sahte hadisçilerin başka kitaplarla olan münâsebetini kesmek için öne sürüldüğünü ifade etmektedir. Ancak uygulamada, bu hadis kolleksiyonuna atfedilen sahîhlik ünvanı boyutlarını aşır günümüze kadar ulaşmıştır.

el-Hatîb el-Bağdâdî (v.463) *Sahîh* adının Tirmîzî ve Nesâî'nin *Sünen* 'lerine verilmesine karşı çıkarken bir taraftan *Sahîh-i Buhârî*'ye övgüler yağdırmıştır.¹⁵² Fakat başka bir eserinde de (*el-Muvaddih*) Buhârî'yi tenkit etmekten kaçınmamıştır.¹⁵³ Kütüb-i Sitte'nin diğer müellifleri ile ilgili çok fazla bilgi vermeyen el-Hatîb el-Bağdâdî (v.463) ve muasırlarına göre Allah'ın kitabının dışında tamamen sahîh sayılabilecek bir ikinci kitabın mevcûdiyeti uygun değildir.¹⁵⁴

El-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463) Ahmed b. Salih el-Masrî ile ilgili olarak vermiş olduğu örnek ise hadis ravileri ile kitap yazarlar arasında geçen ilginç olaylardandır. Nesâî hariç diğer Kütüb-i Sitte müellifleri bu râvî (Ahmed b. Salih el-Masrî) ile ihticâc etmiştir. O'nun meclisinde iken ondan bir kabalık görmüş ve araları bozulmuştu. Cerh ve Ta'dîl hakkında eseri olan Muhammed b. Amr el-Ukaylî (v.323) dedi ki: "*Ahmed b. Salih o sormadıkça herhangi bir hadis rivâyet etmezdi. Nesâî bir gün geldi, O'na izin vermeye çekindi. O'nu zemmetti.(gözden düşürdü).*"¹⁵⁵

Ez-Zehbî (v.748) *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâsı*'nda, Musannıf Hafız İbn Abdî'l-Berr'in (v.463) hayatını anlattığı bölümde; İbn Abdî'l-Berr'in (v.463) hadis tedrîsinde *Sünen-i Ebi Davud* ve *Müsned-i Ahmed b. Hanbelî* hocalarından dinlediğini ifade eder.¹⁵⁶ İbn Abdî'l-Berr'i (v.463) ulemâ överken, O'na 'Mağrib'in Buhârî'si' demektedirler.¹⁵⁷ Bu ifade, Buhârî'nin İslam ümmeti içerisinde o dönemde ne kadar çok meşhur olduğunun bir delilidir. Doğuya hiç seyahat etmediği bilinen hadis âlimi İbn Abdî'l-Berr'in (v.463) *et-Temhîd* adlı eserini başından sonuna kadar taradığımız halde *Kütüb-i Hamse/Sitte* veya onu çağrıştıran bir kavrama rastlamadığımızı burada

¹⁵² El-Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdat, (Medînetü's-selâm)*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye yay., I-XIV cilt, Beyrut, tsz., c. II, s. 4-34.

¹⁵³ El-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Muvaddih Evhâmu'l-Cem' ve't-Tefrî'*, Hind., 1378/1959, c. I, s. 5.

¹⁵⁴ El-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. I, s. 6.

¹⁵⁵ Muzaffer Muhammed el-Hasen (v.1375), *Delâilü's-Sıdk*, Matbûâtü'n-Necâh yay., Kahire, 1398/1978, s. 48.

¹⁵⁶ İbn Abdî'l-Berr, *Fethu'l-Mâlik*, Thk.:Dr. Mustafa Samîde, Dâr'ül Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1998, c. I, s. 5; *el-İstizkâr*, Daru'l-Kutaybe, I-XXX, Beyrut, 1993, c. I, s. 80-83.

¹⁵⁷ İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, c. I, s. 89.

ifade edelim. Endülüs'ün h.V. yy.'da tanınmış ve sahasında otoriter bilinen böyle hadis âliminin Kütüb-i Sitte kavramını kitaplarında zikretmemesi, isnâd geleneğinin Endülüs'te de güçlü bir şekilde korunduğunu göstermektedir.

Yine bu dönemin değerli âlimlerinden el-Herevî (v.481) tarafından rivâyet edilen Buhârî'nin *Sahîh*'inin konu olduğu bir rüyada Hz. Peygamber'in, okutması için Ebu Zeyd el-Mervezî'ye Şâfi'nin kitabını değil de Muhammed b. İsmâil'in *el-Câmi'ini* işaret etmesi Buhârî'nin ön planda bulunduğunu göstermektedir.

Endülüs'ün meşhur müfessirlerinden Muhammed İbnu'l-Ferec el-Kurtubî (v.497) 'muteber' hadis kitaplarını *Muvatta'*, Buhârî ve Müslim şeklinde bir sıralamaya sokar. *Muvatta'*yı öne alır. Nesâî'nin kitabı için Sünen ifadesini kullanmaz.¹⁵⁸ Kurtubî'nin zihninde Sahîhân mefhumunun sağlam bir yeri vardır ve onu bir çok yerde kullanmaktadır.¹⁵⁹

Kurtubî'de Kütüb-i Hamse mefhumu da vardır ve lafzen kullanmaktadır.¹⁶⁰ Kütüb-i Sitte kavramı ise, henüz telaffuz edilmemiştir. Fakat mefhum olarak vardır ve Kurtubî altıncı kitap olarak *Muvatta'*yı düşünmüştür.

A'raf Suresinin 180. âyetinin tefsirinde, İbn Arabî'den naklederek şöyle demektedir. "*Sakin ha sizden biriniz, Allah'ın kitabında ve Kütüb-i Hamse'de yer alan isimlerden başkasıyla duâ etmesin. O beş kitap (Kütüb-i Hamse), Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebu Davud ve Nesâî'dir. İslam bu beş kitap üzerine dönmektedir. Onların arasına tasniflerin aslım oluşturan Muvattâ da girmiştir...*"¹⁶¹

Görüldüğü gibi Kurtubî'nin dünyasında Kütüb-i Hamse, bir hadis ıstılâhı olarak vardır ve kullanılmaktadır. Kütüb-i Sitte ise, mefhum olarak vardır. Bu, Kütüb-i Hamse'ye *Muvatta'*yı da ilhâk etme fikrinden anlaşılmaktadır. Fakat Kurtubî'nin bu düşüncesi, henüz bir ıstılâhî mahiyet kazanmamıştı. Tefsirinde Kütüb-i Sitte ifadesini hiç kullanmamış olması¹⁶² bu fikrin ispâtı mahiyetindedir.¹⁶³

¹⁵⁸ Kurtubî (v.497), Muhammed İbnu'l-Ferec, *Akdiyetu Resulillah*, I-V, 1. Bsk., Daru'l-Asım, Riyad, 1997, s. 18.

¹⁵⁹ Kurtubî, *Tefsîr*, c. III, s. 400; c.VI, s. 319; c.X IV, s. 171 vs.

¹⁶⁰ Kurtubî, a.g.e., c. VII, s. 328.

¹⁶¹ Kurtubî, a.g.e., c. VII, s. 328.

¹⁶² Bkz. Gezer, Arif, "*Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s. 208.

¹⁶³ Gezer, Arif, "*Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s. 208.

c- H. VI. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

Bu yüzyıla kadar, pek çok âlimin Kütüb-i Sitte'de yer alan hadis kitaplarıyla ilgili görüşlerine yer vermeye çalıştık. İlk beş asırda ortaya çıkan literatürün sistematik bir yapıya dayalı olmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte hadisle ilgili ıstılahlar yerleşmiş ve kavramlar yerine oturmuştur. Hicrî VI. asrın başlarında, bazı hadis kitaplarının bir araya getirilmesi sûretiyle oluşturulan bu koleksiyon, belki de hiçbir kitaba nasib olmayacak bir eser karizmasının başlangıcı oldu. El-Makdîsî'nin (v.507) yazmış olduğu eserine "*Etrâf-ı Kütüb-i Sitte*" ¹⁶⁴adını vermesi, hadis literatüründe bir değişimin gerçekleştiğinin işaretlerini verdi. Bu değişim, hadislerin yazıya geçirilmesiyle başlayan sürecin koleksiyon haline getirilen hadis kitaplarıyla başarıya ulaştığının bir göstergesiydi. Zira el-Makdîsî'ye (v.507) kadar böyle bir derlemeyi kimse yapmamıştı. Yine tespitlerimize göre, el-Makdîsî'den (v.507) önce hiçbir hadis âlimi Kütüb-i Sitte lafzını bu şekilde kullanmamıştır. Bu lafzın kavram olarak belirginleşip yaygınlaşması ise yine aynı yüzyılda yaşayan hadis âlimlerinin çabalarıyla mümkün olmuştur.

İbn Mende (v.511), Bârûdî'den rivâyete göre, Nesâî'nin görüşü, terkine icmâ edilmeyen her kimseden rivâyette bulunmasıdır. Nesâî bu konuda: "*Herkes terkine icmâ' edinceye kadar bana göre o râvî terk edilmez. Nice râvî vardır ki Ebu Davud ve Tirmîzî ondan hadis rivâyet etmiştir*" ¹⁶⁵ der. Fakat Nesâî, Sahîhâyn'ın ricâinden kaçındığı gibi onların hadisini rivâyet etmekten de kaçınmıştır.

Mâlik'in *Muvatta'sını*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'ini* ve Dârimî'nin *Süneni'ni* Kütüb-i Sitte'ye dâhil etme çabasında olan Begavî (v.516) ¹⁶⁶ aynı zamanda bazı ıstılahları (*sıhâh, hısân* gibi..) kullanmasından ötürü hadis usûlü âlimlerince de tenkit edilmiştir. Konuyu fazla uzatmamak için İbnu's-Salâh (v.643) ve Nevevî'nin (v.676) itiraz ettikleri hususları hadis usûlü kitaplarındaki ilgili bölümlere havâle edip âlimlerin kavram hakkındaki istidraklerini nakletmeye devam edelim.

Begavî'nin (v.516/1122) *Mesâbih'us-Sünne* ve *Şerh'us-Sünne* adlı eserleri şerh edebiyatının en güzel örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Begavî, bu

¹⁶⁴ İbn Hallikan (v.681), *Vefâyâtü'l-A'yân*, Kahire, 1948, c. IV, s. 287.

¹⁶⁵ Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkin*, Sekafiyye yay., Beyrut, 1985, s. 11.

¹⁶⁶ El-Begavî, *el-Medhal*, I-II, Dârü'l-Endülüs yay., Cidde, 1994, c. I, s. 257-273.

eserlerini, büyük ölçüde Kütüb-i Sitte'den yaptığı seçmeler yanında, diğer kaynaklardan da istifade etmek sûretiyle de ortaya koymuştur.

Kütüb-i Tis'a kavramını, anlayış olarak hadis tarihine ilk sokan Ahmed b. Rezin b. Muaviye el-Abderî'dir (v.535). Bunu *et-Tecrid bi's-Sihâh ve's-Sünen* adlı eseriyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Rezin b. Muâviye el-Abderî'nin (v.535) Usûl-u Sitte metinlerini topladığı bu kitabında; Sihâh-ı Selâse olarak Buhârî, Müslim ve *Muvatta'yı*, Sünen-i Selâse olarak da Ebu Davud, Tirmîzî ve Nesâî'yi zikretmiştir.¹⁶⁷ Rezîn'in (v.535), el-Makdîsî'den (v.507) sonra İbn Mâce hâric Kütüb-i Sitte'nin diğer beş kitabına Muvattâ'yı da ekleyerek altı kitap oluşturması sonraki –asırlarda birtakım münakaşalara sebep olmuştur. Onun bu çabası, sonraki alimleri etkilemiş, fakat *Muvattâ'* bütün bu çaba ve gayretlere rağmen altı kitabın arasına girememiştir. Ashâb-ı Sünen-i Sitte'ye ek olarak; İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını, Sünen-i Dârekutnî'yi ve Beyhakî'yi de içine alan Rezîn'in bu eseri hicrî 15. yüzyıla kadar da basılamamıştır.

Kaadı Iyaz (v.544) *eş-Şifâ'da*, sahîh hadis kavramına atfen Buhârî ve Müslim'in, "*Deve bevlini içen kadın*" hakkındaki hadisi, hadis imamlarının sahîh olarak tahrîc ettiğini belirtir.¹⁶⁸ Yine aynı eserde "*Müslim'in Sahîh'inde falanca hadis geçmektedir*"¹⁶⁹ diyen Kaadı Iyaz *Sahîh'e* atıfta bulunmuştur. Kaadı Iyaz'ın *el-İlmâ'*sında ise Kütüb-i Sitte kavramına rastlamamakla birlikte, *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserinde *Muvattâ'* ve *Sahîhayn'*ın isimlerini zikretmiştir. Bu üç kitabın İslam dünyasındaki âlimlerce sahih kabul edilmeleri hususunda icmâ' olduğunu¹⁷⁰ dile getiren Kaadı Iyaz'ın (v.544) bu ifadeleri, 'hadis ilminde yapılacak olan herşey onlar tarafından yapılmıştır' temel görüşünü yansıtmaları bakımından bir ilktir. Kaadı Iyaz'ın (v.544) bu görüşleri elbetteki sonraki asırlarda, özellikle de İbnu's-Salâh (v.643) üzerinde etkili olacaktır.

Aynı yüzyılda yaşayan başka bir âlim İbn Asakir (v.571) şöyle demiştir: "*İbn Tâhir Sahîhâyn, Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce'nin etrâfını derledi. Bazı yerlerde büyük bir hata yaptı. Ebu'l-A'la el-Attar'ın (v.569) yanında, bunu yazarken*

¹⁶⁷ Begavî, *el-Medhal, Dâru'l-Endülüs yay.*, I-II, Cidde, 1994, c.I, s.176.

¹⁶⁸ Kadı Iyaz, *eş-Şifâ bi ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ, Dâru'l-Erkam, thk. Hüseyin Abdülhamit, Beyrut, tsz*, c. I, s. 66.

¹⁶⁹ Kadı Iyaz, a.g.e., c. II, s. 109.

¹⁷⁰ Kadı Iyaz, *Meşâriku'l-Envâr, Kahire, tsz.*, c.I, s. 5.

gördüm.”¹⁷¹ İbn Asâkir (v.571) bir taraftan İbn Tâhir’in böyle pek çok hatasının bulunduğunu ¹⁷² söylerken bu hataların ne olduğu konusunda bilgi vermemektedir. İbn Asâkir (v.571), Ebu Davud’u Ahmed b. Hanbel’e benzetir.¹⁷³ El-Makdisî (v.507), Sahîhâyn’ın şartlarını verirken Hâkim’in (v.405) sözüne dayanmaktadır.¹⁷⁴

İbnu'l-Harrat (v.581) Kütüb-i Sitte kavramını kullanmasa bile, başta *Muvatta'* sonra da Kütüb-i Sitte'nin meşhur kitaplarını sıralaması bize en azından mefhûm olarak bu *Altı Kitabın* varlığından haberdar olduğu¹⁷⁵ izlenimini vermektedir.

Hâzımî’ye (v.584) geldiğimizde, Kütüb-i Sitte kavramının, onda, Neysâbü’rî’nin izlerini taşıyan ifadelerle kullanılmış olduğu göze çarpmaktadır.

“İbn Mâce’yi *Usûl-u Sitte* içerisinde ilk sayan Hafız Ebû'l-Fâdıl İbn Tâhir’dir” görüşünü tekrarlayan Hâzımî, İbn Mâce’yi *Usûl-ü Hamse* içerisine almayışının sebebi olarak, derece itibariyle *Sünen-i İbn Mâce*’nin diğer hadis kitaplarından daha aşağı seviyede bulunuşunu zikreder. Hâzımî ifadelerinin devamında: “O kadar ki İbn Mâce’nin münferiden söylediği her hadis zayıf bir hadis sayılmıştır. Her ne kadar sahîh olan hadisler bulunsun da hadisleri zayıfla tavsîf olunmaya mâni olunmamıştır” diyerek kendince geçmiş dönemdeki âlimlerin İbn Mâce’nin *Sünen*’i hakkındaki kanaatlerini özetler. Hâzımî ayrıca Buhârî’yi cumhûrun niçin öne aldığını açıklar. Müslim’i Buhârî’nin önüne geçirenlerden hiçbirisinin, Müslim’in daha sahîh olmasının sebebini henüz net bir şekilde ifade edememiş¹⁷⁶ olduğunu da söyler.

Hâkim’in (v.405) Hâzımî’nin (v.584) ifadelerine en yakın etkisini ona atıfta bulunduğu şu açıklamalarda görmekteyiz: “*Hâkim en-Neysâbü’rî’nin şartı olarak geçen; birinci derecedeki hadislerden sayılan “Buhârî ve Müslim’in tercih ettikleri hadisler üzerinde ittifak olan hadislerdir. Hâkim bu şartı, iki şeyhte koşmamıştır. Makdisî bunu doğrulayacak birşeyin bulunmadığını açıklamıştır. Bu hususun Hâkim’in takdiri ve evhâmı olduğunu, onun te’sis ettiğini ve bundan dolayı hadis ehli*

¹⁷¹ Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, I-XLIV, Thk.: Abdüsselâm Tedmûrî, Kitabu'l-Arabî yay., Beyrut, 1989, c. XVII, s. 174.

¹⁷² Zehebî, *Târih*, c. XVII, s. 175.

¹⁷³ İbn Asâkir (v.571), *Tarihu Medînet-i Dimeşk*, I-LV, Darü'l-Fıkr, Beyrut, 1995, c. XXII, s. 198.

¹⁷⁴ İbn Asâkir, *Tarih*, c. LIII, s. 198.

¹⁷⁵ İbnu'l-Harrât (v.581), *es-Salâtu ve't-Teheccüd*, Vefa matb., Beyrut, 1992, s. 32.

¹⁷⁶ Kastallânî (v.923), *İrşâdu's-Sâri*, I-XV, Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. I, s. 30.

tarafından eleştirildiğini”¹⁷⁷ söylemektedir.

Zeynuddîn el-İrâkî (v.806) ise İbnu’s-Salâh’ın (v.643) *Ulûmu’l-Hadis* adındaki eserinin Elfiyesine yaptığı şerhte, sahîh hadislerin derecelerinden bahsederken, Muhammed b. Tâhir’in, “Altı İmam’ın Şartları” mevzuunda her iki şeyhin hadisi dercederken sahâbiye kadar sika olan râvîlere dayandıklarını ve şart koştuklarını söylediğini, oysa Nesâî’nin, bu iki imamın hadis aldıkları bazı râvî gruplarını zayıf saydığını belirtmektedir. Bedreddin el-Aynî’de (v.855) aynı şeyleri ifade etmiş, bu cerhin şart bakımından sâbit olmadığını söylemiştir.

İbnu’s-Salâh’ın da bu konudaki tutumu nettir. O şöyle der: “*Hâkim ileri sürdüğü şarta bağlı olarak değil, hadislerin o kitaptaki mevcûdiyetlerinin kâfi bulunmasına bakarak (Buhârî ve Müslim’in hadislerinin) sıhhatlerini kabul etmiştir.*”¹⁷⁸

Kemaleddin İbn Hûmam (v.861) ise bu şartı kabul etmez ve “*Bu kitaplar dışında da aynı şartları taşıyan hadisler sahîh hadis olarak kabul edilmeyecek mi?*”¹⁷⁹ diyerek bu durumu tenkit eder. Elfiye’nin şerhinde İrâkî (v.806) bu konuda muhaddislerin birtakım sebepleri olduğunu ileri sürer ve İbnu’s-Salâh’ın şunları söylediğini nakleder: “*Muhaddisler bu hadis sahihtir dedikleri yerde, görünüşte muratları isnâdın açığa çıkarılmasıdır. Aynı zamanda sika konusunda hata ve unutkanlığın olabileceği ihtimâlidir.*”¹⁸⁰

Buraya kadar yapmış olduğumuz alıntılarda, muhakkik ulemânın hadislerin tashîhi konusunda birtakım kaygılarının olduğu izlenimi göze çarpmaktadır. Bu endişelerden olsa gerek, o dönemde meşhur muhaddislere yöneltilen soruların perde arkasında, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere diğer hadis kitaplarına güvenilirlik konusundaki belirsizlik yer almaktadır. Hicrî VI. asrın sonlarında İbnu’l-Cevzî’ye (v.597) yöneltilen sorulardan durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır.

İbnu’l-Cevzî Kütüb-i Sitte hadislerini kritik ederken yapmış olduğu çalışmasında, yukarıda bahsedilen eserinde çok sayıda mevzû hadis zikretmiştir. Es-Suyûtî’de, İbnu’l-Cevzî’nin *el-Mevzûat*’ında kendi anlayışına göre mevzû’

¹⁷⁷ Hâzımî, Ebubekir Muhammed b. Musa, *Şurûtu’l-Eimmeti’l-Hamse* (Makdîsî’nin *Şurûtu’*u ile beraber), Kahire, 1357, s. 24.

¹⁷⁸ İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh fî Ulûmi’l-Hadis*, Mektebetü’l-Mütenebbî, Kahire, tsz., s. 9.

¹⁷⁹ Hatiboğlu, a.g.m., s. 5.

¹⁸⁰ İbnu’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 8.

sayılmaması gereken Kütüb-i Sitte hatta Tis'ada bulunan 120 kûsur hadis tespit etmiştir. Bunlar; *Sahîh-i Buhârî*'de bir tane, *Sahîh-i Müslim*'de bir tane, *Sünen-i Ebi Davud*'ta dört tane (başka bir yerde dokuz olarak geçmektedir), *Sünen-i Tirmizî*'de 23 tane (başka bir yerde yirmi üç olarak geçmektedir), *Sünen-i Nesâî*'de bir tane (başka bir yerde on olarak geçmektedir), *Sünen-i İbn Mâce*'de onaltı tane (başka bir yerde otuz olarak geçmektedir), Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ondört tanedir (başka bir yerde otuzsekiz olarak geçmektedir).¹⁸¹

İbnu'l-Cevzî (v.597) Kütüb-i Sitte'de tenkide uğrayan hadislerin sayısına göre; Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan hadis kitaplarını azdan çoğa doğru sahîhlik bakımından sıralamış¹⁸² ve ortaya şöyle bir tablo çıkmıştır.

1. Ebu Davud,
2. Nesâî,
3. Tirmizî,
4. İbn Mâce.

Görüldüğü üzere, İbnu'l-Cevzî (v.597) *Sahîhayn*'ı bu kategori içerisinde zikretmemiştir. Zira O'na göre, *Sahîhayn*'ı böyle bir sahîhlik sıralamasına sokmanın bir anlamı yoktur. Çünkü onda tenkid edilecek bir yer yoktur. Fakat Kütüb-i Sitte'nin geri kalan kitaplarında azdan çoğa doğru bir sıralama göze çarpmaktadır. Bu da, İbnu'l-Cevzî'nin *Sahîhayn* dışındaki Kütüb-i Sitte'yi tenkit alanına soktuğunun bir işâretidir. İbnu'l-Cevzî (v.597) ilk sıraya Ebu Davud'u alırken son olarak da İbn Mâce'yi zikretmiştir. İbnu'l-Cevzî'nin (v.597) bu listesinde Nesâî, Tirmizî'den önce gelmektedir ki, bu aslında şu anda da geçerliliğini sürdüren teâmüllleşmiş sıraya aykırıdır. Zira pek çok âlim, Ebu Davud'tan sonra Tirmizî'nin olması gerektiğinde neredeyse görüş birliği içerisinde. Makdisî'nin Kütüb-i Sitte sıralamasından bu yana daha bir yy. geçmemişken liste sırasının farklı sebepler öne sürülerek bozulması herkesin kendi tercihini yapması anlamına gelmektedir ki bu durum sonradan pek çok tartışmalara yol açacaktır.

Kütüb-i Sitte'deki hadislere yöneltilen mevzûluk ithâmına şiddetle karşı çıkmış, İbnu'l-Cevzî'yi tenkid sadedinde başta İbnu's-Salah (v.643) olmak üzere

¹⁸¹ Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, DİB yay., s. 142 (es-Suyûtî, *et-Taakkubât ale'l-Mevzûât*, Hindistan, 1303, s. 60'tan naklen)

¹⁸² Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s. 198.

İbn Cemaa (v.733), İbn Kesir (v.774), İbn Mülakkin (v.804), el-Bulkînî (v.805), İbn Hacer (v.852) ve es-Suyûtî (v.911) kitaplar yazmışlar ve Kütüb-i Sitte'yi savunmuşlardır.

İbnu'l-Cevzî'ye isnad edilen 'aşırılık' iddiasının altında, onun Kütüb-i Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i gibi muteber kabul edilen kaynaklarda yer alan bazı hadislerin uydurma olduğunu söylemesine karşı bir tepki yatmaktadır.¹⁸³

d- H. VII. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî'nin (v.600) *Umdetü'l-Ahkâm*'ı Şeyhayn'ın rivâyetlerini içermektedir. Kütüb-i Sitte ricâli üzerine te'lif edilen ilk eser Abdülganî b. Abdülvâhid'in (*El-Kemâl*...idir)¹⁸⁴ Bu konu hakkında Sünen-i Neseî'yi tahkik eden yazar önsözde birtakım bilgiler vermiştir. Kütüb-i Sitte'nin hicrî üçüncü asırda oluşmuş olduğunu belirten muhakkik, bazı hadis âlimlerinin İbn Mâce yerine niçin *Muvatta*'yı altıncı kitap olarak saydıklarını¹⁸⁵ ve kitapların derecelendirmesinde nasıl bir usûl takip ettiklerini anlatmaktadır. Yazar ayrıca İbn Hacer'in (v.852) bu konuyla ilgili olarak şu alıntısını nakletmektedir. İbn Hacer şunları söyler: "*İbn Mâce'yi Sitte'ye ekleyen ilk kimse Ebu'l-Fâdıl Muhammed b. Tâhir'dir. O'nu Etrafında dercetmiştir. Keza Şurû't-i Eimmeti's-Sitte'sinde de (Altı İmamın şartları) bu vardır. Sonra Hâfız Abdu'l-Ganî el-Makdisî "El-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl"'de (El-Mizzî'nin düzenlediği) İbn Mâce'yi Muvatta'nın önüne geçirmiştir.*"

Görülüyor ki Hâfız Abdu'l-Ganî el-Makdisî (v.600) ile *Muvatta* konusunda bir kırılma yaşanmıştır. Zîrâ onun *El-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eserinde açıkça *Sünen-i İbn Mâce*'yi Kütüb-i Sitte'ye idhâl etme çabası, sonraki asırlarda çok sert tartışmalara yol açmış olsa bile başarıya ulaşmış görünmektedir. Şu anda İslâm dünyasında 'muteber' hadis kaynaklarından sayılan Kütüb-i Sitte deyimiyle meşhûr altı kitabın sonuncusu *Sünen-i İbn Mâce*'dir. Bu da, başta bir önceki asırda yaşamış olan el-Makdisî'nin (v.507) sonrasında ise Hâfız Abdu'l-Ganî el-Makdisî'nin (v.600) gayretlerinin bir ürünüdür.

¹⁸³ Kırbaçoğlu, M.Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu yay., Ankara, 1999, s. 142.

¹⁸⁴ İbn el-Mülakkin, *el-I'lâm*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, IV cilt, c. I, s. 2.

¹⁸⁵ Ali Abdu'l-Hâlim Mahmud, *et-Ta'rif bi-Sünneti'r-Resûl*, Dâr'ut-Tevzî', Kahire, 1994, s.134.

İbnü'l-Esîr'in (v.606) hadis kitaplarından Usûl-ü Hamse'yi ayrı bir kategoride zikrettiğini, O'na Mâlik'in *Muvatta'sını* ekleyip Nesâî'nin *el-Müctebâ'sını* da bu kategoriye dâhil etmediğini¹⁸⁶ görmekteyiz. İbnü'l-Esir döneminde Kütüb-i Sitte kavramı kullanılırken, o diğer alimlerden farklı bir yol izleyerek Mâlik'in *Muvatta'sını* bu kolleksiyona katma çabası hadis literatüründe yaşanan ilk sahih eser çekişmesini de gündeme getirmiştir. Kavramın beş kitapla sınırlanması zorunluluğu, İbnü'l-Esir'in *Sünen-i Nesâî*'yi bu kaynak hadis kitaplarının dışına çıkarmasına yol açmıştır.

Musa b. Abdül-Celil el-Kasrî (v.608) kitabına aldığı hadislere referans vermemektedir. Sadece "*sahîh bir haberde geçiyor*" ifadesiyle yetinen¹⁸⁷ el-Kasrî'nin bu tutumu, bizi Kütüb-i Sitte'nin şöhretinin her âlim için farklı algılandığı yorumuna götürmektedir.

Hicrî VII. asrın başlarında, hadisleri biraraya getiren çalışmalarda bir orijinallik göze çarpsa da hadis literatürünün klasik çizgisinden çıkıp yoğun bir değişikliğe uğramadığını görmekteyiz. Bu da hicrî III. yy.dan itibaren yazılan eser türlerinde farklı bir değişime yol açmamıştır.

Bu dönemde yazılan derleme hadis kitapları (Kütübü'l-cem'), yukarıda bahsetmiş olduğumuz bu sahadaki farklı ihtiyaçların bir tezâhürü olarak ortaya çıkmışlardır. Bunların en önemlilerinden birisi İbn'ül-Esîr el-Cezerî'nin (v.606/1209) Kütüb-i Sitte üzerine gerçekleştirdiği çalışmadır.¹⁸⁸ *Câmiu'l-Usûl* adıyla bilinen bu eserin hadis ilmindeki yeri, tek bir eserde bir çok hadis eserini birleştiren bir özelliğinin olmasıyla tavsif edilmesidir.

Nevevî'nin (v.676/1277), *el-Ezkâr*'ın ön sözünde de belirttiği gibi, kendisi hadis seçmelerinde sadece Kütüb-i Sitte'yi esas almış ve diğer bir kısım kaynaklardan da istifade etmiştir.

Bu dönemde hadis şârihleri, gayretlerini daha çok Kütüb-i Sitte üzerine yöneltmişlerdir. Ayrıca bu yüzyılda küçük hacimli el kitaplarından, sadece bir tek

¹⁸⁶ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, c. I, muk., s. 6.

¹⁸⁷ El-Kasrî, Musa b. Abdül-Celîl, *Şuabu'l-İman*, Dâru'l-Hadis, İnk.:A'yun, Salih Şaban, Kahire, 1996, c. II, s. 277.

¹⁸⁸ İbnül-Esir'e göre, Kütüb-i Sitte'nin altıncısı İbn Mâce'nin *Sünen*'i değil, İmam-ı Mâlik'in *Muvatta*'ıdır. Bu sebeple sadece İbn Mâce'de bulunup da diğer beş kitapta bulunmayan hadisler, bu esere girmemiş oluyor.

hadisin şerhine varıncaya kadar pek çok şerh çalışması yapılmış olduğunu da kaydetmeliyiz.

Meşhur hadis mecmuaları ve özellikle Kütüb-i Sitte üzerine yapılan şerhler hicrî VII., VIII., IX. ve X. asırların mahsulüdür. Her ne kadar ilk şerh denemesi Hattâbî'ye (v.388) ait olsa da zikrettiğimiz devirlerde bir yoğunluk göze çarpmaktadır.

İbnu's-Salâh Buhârî'deki hadisler hakkında değerlendirmelerde bulunurken, hadislerin zan ifade ettiği görüşünde olanlara cevaben şunları söyler: “...Zann bile olsa ümmet onu kabule şayan görmüştür. Çünkü bazen hatalı olsa da ümmetin zanla amel etmesi vacibtir. Önceleri ben de bu görüşteydim hatta bu fikri daha güçlü zannediyordum. Sonra daha önce sahip olduğum görüşün sahîh olduğu kanaatini vardım. Zira, hatadan masum olanın zannı hata yapmaz. Ümmet de icmâ'ında hatadan masumdur. Bundan dolayı, içtihadı dayalı icmâ' kesin bir delildir. Alimlerin çoğunluğunun icmâ'ı bu şekildedir...”¹⁸⁹

En-Nevevî (v.676) ise İbnu's-Salâh'ın (v.643) Buhârî ve Müslim'deki hadislerin kat'î ilim ifade ettiği görüşüne karşı çıkarak şöyle der: “...Muhakkikler ve pek çok âlim ona muhalefet etmiş ve bu hadislerin mütevâtir olmadıkça zann ifâde edeceğini söylemişlerdir...”¹⁹⁰ Bu ifadelerle Nevevî, problemi ortaya koyup âlimlerin bu konudaki ihtilafını dile getirmiştir.

“Ümmetin Sahîhayn'daki hadislerle amel etme konusundaki icmâ'ı, bu hadislerin kesin olarak Hz. Peygamber'in sözü olduğu şeklinde bir icmâ'ı gerektirmez”¹⁹¹ diyen en-Nevevî (v.676) Sahîhayn'ın dışındaki hadislerin ise araştırılıp gözden geçirildikten sonra amel edilebileceğini belirtir.

Bu iki âlimin ve bunların görüşlerini kabul edenlere göre; el-Buhârî ve Müslim'in bu sahadaki üstünlükleri, başkalarına nisbetle sahîhi sakîminden ayırma konusundaki titizlikleri ve kitaplarını ulema arasında birinci derecede kabul görmesidir. Yalnız bu karine, yani kitaplarının ulema arasında birinci derecede kabul görmesi bile ilim ifade etmesi yönünden mütevâtir derecesine ulaşmayan mücerret turuk çokluğuna nispetle daha kuvvetlidir.

¹⁸⁹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire, tsz., s.14.

¹⁹⁰ es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 79-80.

¹⁹¹ En-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tsz., c. I, s. 20.

Bahis konusu edilen meziyet için, el-Buhârî ve Müslim'in kitaplarında naklettikleri hadislerin "*Sahîhin en sahîhi olmalarıdır*" denilmesi bile muhtemeldir.¹⁹²

Bu âlimlere göre ümmet-ulema bu kitaplardaki hadislerin sıhhatinin kat'îliği konusunda icmâ' etmiştir. Hatadan korunmuş kimselerin zannı hataya düşmez. Zira "*ümmet dalâlet üzerine icmâ' etmez*"¹⁹³ hadisi gereğince, ümmet de vardığı icmâ'nın kararında hatadan korunmuştur. Konumuz uzar düşüncesiyle bu hadisin tahlilini burada yapmayacağız.

Sıbt İbnu'l-Cevzi (v.654), Kütüb-i Sitte'nin müellifleri için meşhur nakil imamları ifadesini kullanır¹⁹⁴ ki, bu ifadeye ilk kez rastlamış olduğumuzu belirtmek isteriz.

Münzirî (v.656): "*Hadisi zikrettikten sonra zikri geçen meşhur kitap sahipleri imamların rivâyet ettiklerine isnâd ettim. Özellikle Sahîhâyn'da veya birinde varsa işaret ettim. Bir de şu kitapların hepsinden aldım: Muvatta, Müsned-i Ahmed, Kütüb-i Sitte. Bu çeşit usûl-ü seb'adan bir şey terketmedim*"¹⁹⁵ diyerek hadisleri kaynak alışında kitabında nasıl bir usûl uyguladığını anlatmaktadır. Münzirî'nin (v.656) bu ifâdelerinden; âlimlerin nakletmiş oldukları hadisleri, yazılı, 'muteber' addedilen eserlere nisbet etme geleneğinin yaygınlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle *Muvatta*'yı ve *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'i Kütüb-i Sitte'nin önünde zikretmesi, bu dönemde hadis kitaplarının nasıl bir sırayla dizildiğini göstermektedir. Münzirî'nin (v.656) kendi yapmış olduğu sıralamada Kütüb-i Sitte'nin dışında iki kitabı daha zikretmesi gerçekte sayıyı sekize çıkarmaktadır. Fakat O, "*usûl-ü seb'a*" (yedi asıl-kaynak) lafzını kullanmak sûretiyle kanaatimizce *Sünen-i İbn Mâce*'yi sıralama dışı bırakmaktadır. Zaten bu tarz sıralamalarda *Muvatta*'yı zikreden âlimlerin pek çoğunun oluşturmaya çalıştıkları hadis koleksiyonunda *Sünen-i İbn Mâce* yer almamaktadır. Bu eksiği *Muvatta*'ya da Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini ekleyerek tamamlamaya çalışmaktadırlar.

Bu yüzyılda söylenmeye başlanan kavramlardan biri de Kütübü's-Seb'a ya da Usûlü's-Seb'adır. Yedi kitap veya yedi asıl kaynak anlamına gelen bu kavram,

¹⁹² İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 29-30.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 145; Tirmizî, 34, Fiten 7 Hn: 2167 (IV, 466); İbn Mâce, 36 Fiten, 8, Hn:3950 (II,1303).

¹⁹⁴ Sıbt İbnu'l-Cevzî (v. 654), *İsâru'l-İnsâf fi Âsâri'l-Hilâf*, Daru's-Selâm, Kahire, 1987, s. 34.

¹⁹⁵ Münzirî (v. 656), *el-Müntekâ*, Haz.:Yusuf Kardavî, I-II, Dâru'l-Vefa, Beyrut, 1993, c. I, s. 97.

bazılarına göre Kütübü's-Sitte ile Dârimî'nin *Sünen*'i için (bazılarına göre İmam Mâlik'in *Muvatta*'ına) söylenilmiştir. Bazen hadisler söylendikten sonra "Harrechu veya revahus's-seb'a" denilir. Burada kastedilen Seb'a ise şu müelliflerdir: Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'dir.

Sonuç olarak; bir taraftan İbnu's-Salâh'ın (v.643) kendinden önceki dönemde yaşamış olan âlimleri otoriter kılıp herşeyin o dönemde olup bittiğini öne sürmesi, diğer taraftan da hadis alanında -kendi dönemini kastederek- ehliyesiz kişilerin bu işi yaptığı için içtihad kapısının kapatılması şeklindeki iddiası, başta kendisini ve çevresindekileri, daha sonra da kendisinden sonraki asırları etkileyecek derecede bir donuklaşmanın başlamasına sebep olmuştur. İbnu's-Salâh'la beraber 'muteber' kabul edilen bu kaynaklar, adetâ otoriter bir statüye yükseltilerek meydana gelecek eleştiriler karşısında korunma altına alınmış; hatta el-Buhârî ve Müslim'in hadislerini kritik etmeye bile ihtiyaç duymadan mutlak anlamada sahih hadisler olduğu ve bu konuda icmâ' olduğu ileri sürülmüştür.

Hicrî VII. asrın ortalarında Kütüb-i Sitte etrafındaki tartışmaların daha çok icmâ' konusunda odaklandığını görmekteyiz. Özelde ise es-Sahîhayn'ın icmâ'ı, tartışma konusu olmuştur. Es-Sahîhayn'da muttasıl hadislerin tamamının, ümmetin icmâsıyla sahih kabul edildikleri şeklinde öteden beri yaygın bir kanaat vardır. Hadisçiler arasında da genel kabul gören bu yaklaşım, es-Sahîhayn'daki bu tür hadislerin sahih olduğu yönündedir. İbnu's-Salâh (v.643), Nevevî (v.676) ve Suyûtî (v.911) gibi usûl yazarları bunu ifade ederler.¹⁹⁶

e- H. VIII. Yy.'da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

H. VIII. yy.da İbn-i Teymiyye'nin Kütüb-i Sitte ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğunu görmekteyiz. Kütüb-i Sitte bağlamında kaynak-hadis literatürü kritiği yapan İbn Teymiyye (v.728)¹⁹⁷ *Minhâcu's-Sünne* adlı eserinde, neredeyse hadis

¹⁹⁶ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1986, s. 24; Nevevî, *İrşâd*, s. 62; Suyûtî, *Tetâib*, c. I, s. 144.

¹⁹⁷ İbn Teymiyye hadis ilmiyle de meşgul olmuş, hadis ilmine çok önem vermiştir. Talebesi İbn Abdulhâdî'nin ifadesine göre Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini ve *Kütüb-i Sitte*'yi defalarca hocalarından okumuştur. Hafız Zehebî onun hadis ilmindeki derin bilgisi hakkında şu olayı anlatır: "İskenderiye'de tutuklu iken Sebte valisi, ondan ezberindeki hadisleri râvîlerini değerlendirmek suretiyle yazıp göndermesini ve bunların rivâyeti için kendisine icazet vermesini istedi. İbn Teymiyye ezberindeki hadislerden on varak kadar isnadlarıyla birlikte yazıp gönderdi. Bu gönderdiği rivâyetleri ve râvî değerlendirmelerini en büyük muhaddis bile onun kadar mahir yapamazdı. Tabakât ve hadis

alanında tüm kaynak ve şahıslar hakkındaki görüşlerini belirtmiştir. Haliyle Kütüb-i Sitte'de yer alan muteber hadis kaynakları da İbn-i Teymiyye'nin kritiğinden kurtulamamıştır. Sözü fazla uzatmadan İbn Teymiyye'nin (v.728) Sahîhayn-tashîh ilişkisi hakkındaki sözlerini nakledeyim.

O şunları söyler:“*O cahilller(!) Buhârî ve Müslim'deki hadislerin Buhârî ve Müslim'den alındığını zannediyorlar...Bizim, “Revâhu'l-Buhârî ve Müslim” sözümüzün, sırf Buhârî ve Müslim'in rivâyeti dolayısıyla sahîh olduğuna değil, bizim için, o rivâyetin sıhhatinin sübûtunun alâmeti olduğunu bilmiyorlar. Bilakis Buhârî ve Müslim'in hadislerini o kişinin dışında sayısız muhaddis rivâyet etmiştir. O ikisi, hiçbir hadiste infirâd etmemiştir.*”¹⁹⁸ Gerçi Buhârî ve Müslim'in hiçbir hadiste infirâd etmediği iddiası da bir tartışma konusudur. Klasik anlayışa göre; her hadisi, onlardan önce, zamanlarında ve onlardan sonra birçok taife rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim yaratılmasaydı, dinden bir şey eksilmezdi. O hadisler, maksat hasıl olacak ve maksadı da geçecek isnatlarla mevcuttur.

“*Revâhu'l-Buhârî ve Müslim*” sözümüzün anlamı ancak “*Kâlehu Kurrâu's-Seb'a*” sözümüz gibidir. Kur'ân, tevatürle nakledilmiştir. Kezâ, bir hadisin sahîh olup olmadığına hükmetmekte, hadis imamları, ne Buhârî'yi, ne de Müslim'i taklit etmiş değillerdir. Bilakis, bu ikisinin sahîh saydıkları hemen tüm hadisler kendilerinden önce de hadis imamlarınca sahîh sayılmış ve kabul edilmişti. Kendi asırlarında da kendilerinden sonra da bu ilmin imamları bu ikisinin kitaplarına bakarak, inceleyerek, o ikisinin sahîh dediklerine kendileri de sahîh dediler. Yalnız yirmi küsur hadis ki çoğu Müslim'dedir. Huffazdan bir kısmı bazı hadisleri eleştirmiştir. Tenkide uğrayan hadislerin çoğu Müslim'dedir. Kimileri onları savunurken, kimisi de tenkitçilerden yana olmuşlardır.”¹⁹⁹

Şeyhayn'ın bu otoritesi büyük oranda İbn Teymiyye öncesi ve çağındaki anlayışta gizlidir. Şöyle ki İbnu's-Salâh: “*Habercilerin 'Sahîhun muttefekun aleyh'*

usûlü ilimlerinde tam bir uzmanlığı vardı. Âl-i ve Nâzil isnadları, *Sahîh* ve sakim isnadları metinleriyle beraber çok iyi bilirdi. Onun döneminde bu konularda onun kadar, hatta onun ilmine yaklaşabilen bir âlim yoktu. Ezberindekini takdim edişindeki mahareti hadisten delil çıkarmadaki güçlü gerçekten hayret uyandıracak derecedeydi. *Kütüb-i Sitte* ve *Müsned*'i çok iyi biliyordu, öyle ki onun hakkında şöyle söylenmiştir: “İbn Teymiyye'nin bilmediği hadis, hadis değildir” Bkz. Muhammed Hasan el-Mucâvî es-Saaliîbî, *el-Fasl, el-Fikrû's-Sâmî fî Târihi'l Fikhi'l-İslâmî*, Medine, 1977, c. II, s. 362.

¹⁹⁸ Uğur, Mûctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 147.

¹⁹⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, c.VII, s. 214-216. Ayrıca bkz. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi Mukaddimesi*, I. Cild, I. Bsk., İstanbul, 1928, c. I, s. 255-256.

tabiri ile, Buhârî ve Müslim'in beraber rivâyet ettikleri hadisler kastedilmektedir"²⁰⁰ der. Örneğin; İbn Teymiyye, el-Akîde el-Vâsıtiyye'nin münâzarası sırasında "Allahu Teâlâ kıyamet günü şöyle buyurur: "Ey Âdem!" O da şöyle cevap verir: "Emrine hazırım Yarabbi!..." diye devam eden rivâyet için, Emîr'in 'Bu hadis sahîh mi?' sorusuna, "Evet, sahîhtir. Çünkü bu rivâyet Sahîhayn'dadır. Bu rivâyete ilişkin herhangi bir muhalefetleri de olmamıştır"²⁰¹ demektedir.

Tek tek Buhârî ve Müslim'i yeterli görmeyen İbn Teymiyye (v.728) bunu şu şekilde dile getirir: "Bablara göre tasnif edilmiş kitaplar içerisinde Buhârî'nin Sahîhi'nden daha faydalısı yoktur. Fakat o da, tek başına bir bilgi temeli oluşturmaz. İlim dallarında mütebahhir birinin aradığının tamamını karşılamaz."²⁰²

İbn Teymiyye (v.728) Ahmed b. Hanbel'in Müsned'deki hadisler için koştuğu şartları, Ebu Davud'un Sünen'i için koştuğu şartlardan daha iyi görmektedir.²⁰³

Hadis tarihi ve kitapların tasnif şekli ve amacı hakkında bilgi veren İbn Teymiyye (v.728), Muvatta' ve Sahîhayn arasında bir tercih yapmaktadır. Bu tercihinin yaparken kullandığı ifadeler, okuyanı tercih konusunda düşünmeye zorlamaktadır. İbn Teymiyye bu hususla alâkalı olarak şunları zikreder: "...Zira ehl-i ilmin ittifakına göre Kur'andan sonra, Buhârî ve Müslim'in kitabından daha sahîh bir kitap yoktur.... Oysa ki Muvatta' ve benzerleri, zamanlarındaki musannıf âlimlerin metoduna göre tasnif edilmişlerdir....."²⁰⁴ Görüldüğü üzere, İbn Teymiyye dahi ehl-i ilmin Sahîhayn konusundaki ittifakını kabul etmiş görünmektedir. "Oysa ki.." kelimesiyle başlayan itirâzî cümle, İbn Teymiyye'nin Muvatta' ile ilgili şuuraltındaki düşüncelerini bize yansıtmaktadır.

İbn Teymiyye (v.728), İbn Mâce için "Men Lâ Ya'rifu'l-Hadîs"²⁰⁵ demektedir. Tirmîzî'nin tashîhini Hâkim'den (v.405) üstün, Müslim'in ise altında saymaktadır.²⁰⁶ Ziyaret hadisleri konusundaki: "Sahîh ve Sünen sahipleri hiçbir şey rivâyet etmemişlerdir"²⁰⁷ ifadesi, İbn Teymiyye'nin (v.728) kitabında sahîh ve sünen sahiplerinin herkes tarafından bilinmesi sebebiyle, açıkça belirtmeye ihtiyaç

²⁰⁰ İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 14, 24.

²⁰¹ İbn Abdi'l-Hâdî, Muhammed b. Ahmed, *el-Ukûdu'd-Durriyye*, Beyrut, 1938, s. 221.

²⁰² İbn Teymiyye, *Mecmûâtî Resâilî'l-Kübrâ*, Kahire, h. 1323, c. I, s. 239.

²⁰³ İbn Teymiyye, *Kâidetün Celiletün fi't-Tevessül ve'l-Vesîle*, 2. bsk., Beyrut, 1981, s. 82.

²⁰⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, Kahire, h. 1404, c. XX, s. 320, 322.

²⁰⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, c. XXVII, s. 185.

²⁰⁶ İbn Teymiyye, *Kâidetün Celîle*, s. 88.

²⁰⁷ İbn Teymiyye, *Kâidetün Celîle*, s. 72.

duymadığı kanaatini uyandırdı. Buradan anlaşılıyor ki; alimler arasında bu kavramın hangi kitapları karşıladığı artık bilinmektedir.

İbn Teymiyye (v.728) Kütüb-i Sitte'yi kritize ederken rivâyetin isnâdına endeksli bir tenkit yapmamış, daha çok muhaddis eksenli rivâyet değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Mâce'nin *Sünen*'ini değerlendirirken de kitaba değil, müellifine eleştiri getirmiştir. İbn Teymiyye, ayrıca Nesâî'nin "*Hasâisu Müsned-i Ahmed b. Hanbel*"ini de tenkit eder. Bu da, tenkidin sadece Kütüb-i Sitte'ye has olmayıp Kütüb-i sitte müelliflerinin yazmış oldukları diğer eserleri de kapsadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Meselâ; o dönemde İbn Teymiyye'ye (v.728) bir hadis sorulmuştur. Bu hadis: "*Allah'ın kitabından sana bir ayet öğreten senin efendin olur. (Omun kölesi olursun) Dilerse seni satar, isterse seni kölesi yapar*" mealindeki hadistir. Bu hadisin Kütüb-i Sitte'de olup olmadığı veya böyle bir hadis yoksa Allah Resûlü'ne yalan mı isnâd edilmiştir? şeklindeki soruya İbn Teymiyye (v.728) cevaben: "*Ne müslümanların kitaplarında, ne de Sitte'de böyle bir şey vardır....*"²⁰⁸ demiştir. Teşrîde II. dereceden kaynak olarak görülen hadislerin toplandığı bir külliyata (Kütüb-i Sitte) açıkça atıfta bulunmuştur. Ayrıca Kütüb-i Sitte'de bir hadisin geçmesi, İbn Teymiyye'nin nazarında o hadise bir otorite kazandırmaktadır. Mefhûm-u muhalifiyle 'eğer bir hadis Kütüb-i Sitte'de yer almıyorsa o hadise ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir' zannı halk içerisinde oluşmuş durumdadır. Zaten "*Bu hadis Kütüb-i Sitte'de var mıdır?*" soru cümlesi bize o dönemde Kütüb-i Sitte ilgili anlayışın nerelere vardığı hakkında bütün ipuçlarını vermektedir.

Sorunun başka bir varyantı, halkın Kütüb-i Sitte kavramına bakışının zihni arka-planını yansıtır durumdadır. Soru bir de "*Sihah'ta geçiyor mu?*"²⁰⁹ cümlesiyle İbn Teymiyye'ye sorulmuştur.

Bu altı kitabın, hicrî VIII. asırda insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunların çözümünde, Kur'andan sonra sıkça başvurdukları hadis külliyatı olarak görüldüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.

İbn Teymiyye'ye (v.728) yöneltilen başka bir soru ise şöyledir: "*Eliyle Kur'an-ı Kerim'i, Sahîh-i Buhârî'yi, Sahîh-i Müslim'i yazan ve hadis yazımında*

²⁰⁸ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdu'l-Hâlim, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, 1. bsk., I-XXXVİİ, Daru'l-Vefa yay., Riyad, 1997, c. IX, s. 197.

²⁰⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, c. IX, s. 200.

samimi olan bunları kendisi için yapsa veya bunları satsa ya da kiraya verse olur mu?"²¹⁰ İbn Teymiyye (v.728) bu soruya cevaben; Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kitaplarını isimleriyle saymış ve bu kitapların satılabileceğini, bu işi yapanların ve diğer insanların bunlardan faydalanması gerektiğini belirtmiştir.

Tebrîzî'nin (v.730) Mukaddimesi'ne baktığımızda Kütüb-i Sitte üzerindeki icmâ'nın boyutları hakkında bir fikir verecektir. Tebrîzî şunları söylemektedir: "...Hadisin; kendisine güvenilir, seçkin imamlardan -²¹¹ki el-Buhârî, Müslim, Mâlik b. Enes, Şafi, Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Ebu Davud, Nesâî, İbn Mâce, ed-Dârimî, Darekutnî....-den birine nisbet edilmesi sanki Nebî (sav)'e hadisin isnâd edilmesi gibidir."²¹² Tebrîzî bu ifadelerine ek olarak: "...çünkü onlar bütün himmetlerini bu iş için harcayıp büyük bir boşluğu doldurdular" demesi, ortaya konan bu eserlerin büyük bir çaba ve gayretin ürünü olduğuna ve bu alandaki boşluğu doldurduğuna işarettir.

El-Mizzî'nin (v.742) Kütüb-i Sitte'de yer alan kitaplara bakış açısı İbn Teymiyye'den farklı değildir. O da: "Sünnetin en güzel tasnifi, en mükemmel te'lif ve te'vili; doğrusu en çok, hatası en az, yararı genel olan, faydası en has, kullanışı en kolay olan, kullanımı muhaddislere göre en makbul olanı, toplum nazarında en çok i'tibar göreni; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl İbnu'l-Mugîre İbni'l-Berdizbe el-Cu'fî Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (v.256/870) es-Sahîh'i; Ebu'l-Huseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, en-Nisâburî'nin (v.261/875) Sahîh'i; bu ikisinden sonra Ebu Dâvud Süleyman İbnu'l-Eşas İbn İshak es-Sicistânî (v.275/888)'nin Sünen'i; et-Tirmîzî Ebû İsa Muhammed İbnu Ebî İsa (v.279/892)'nin Câmi'i; Nesâî Ebû Abdirrahman Ahmed İbn Şuayb İbn Ali İbn Sinan İbn Bahr el-Horasânî el-Kâdî (v.303/915)'nin Sünen'i; İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd el-Kazvinî (v.273/886)'nin diğerlerinin derecesine ulaşamamış Sünen'idir"²¹³ demektedir.

el-Mizzî (v.742) et-Tehzîbu'l-Kemâl'de, Kütüb-i Sitte musannıflarına dâir âlimlerin övgülerine yer vermiştir.²¹⁴ El-Mizzî, hadis tadrîsi sırasında Kütüb-i Sitte'yi

²¹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, c. IX, s. 45.

²¹¹ Tîbî, *Şerhu'l-Tîbî ale'l-Mişkâtî'l-Mesâbih*, thk: Abdulhamid Hindâvî, Mektebetü Nezar, Riyad, 1997 c. I, s. 414.

²¹² Begavî, *el-Medhal*, Dârü'l-Endülüs yay., I-II, Cidde, 1994, c. I, s. 166.

²¹³ el-Mizzî, *Tehzîb*, c. I, s. 147.

²¹⁴ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 172-173.

pek çok âlimden dinlemiş ve sema' etmiştir.²¹⁵ El-Mizzî'ye göre;“*H. IV. asırdan önce de Kütüb-i Sitte'nin isnadlarına dair kitaplar yazıldı. Ancak ilk defa Kütüb-i Sitte ricâli hakkında eser yazan ise İbn Asakir'dir.*”²¹⁶ Gerçi Mizzî, yukarıdaki ifadelerinde İbn Asâkir'in ricalle ilgili eserinin ismini vermemektedir. Ancak bahsedilen eserin Etrâfu'l-Kütübi's-Sitte olması muhtemeldir.

Kütüb-i Sitte'ye şöhreti getiren bu faktör hadis âlimlerinin Kütüb-i Sitte ricâliyle ilgili ihtimâmından²¹⁷ kaynaklanmaktadır. Bu önem hiçbir hadis mecmuasına nasip olmayacak kadar büyüktür. Âlimler, Allah Resûlü'nün hadislerini ihtivâ eden İslam'ın tedvin edilmiş eserleri sayılan Kütüb-i Sitte'ye özel önem vermişler, hadisleri rivâyet ve inceleme hususunda üzerinde durmuşlardır. Sahîh hadisleri zayıflarından ayırmışlardır. Sonuçta; Kütüb-i Sitte ricâliyle ilgili husûsî kitaplar te'lif edip tek tek her bir râvînin durumunu ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda Nebî'nin sünnetini korumak için o ricâlle ilgili cerh ve ta'dilden leh ve aleyhte olanları açıklamışlardır.²¹⁸ Bu durum Kütüb-i Sitte'ye olan ilgiyi artırmış hatta İbn Mulakkin (v.804) *el-Akdu'l-Mezâhib* 'te Kütüb-i Sitte'nin hanım râvîlerini²¹⁹ bile açıklamıştır. Ahmed b. Abdürrahim el-İrâkî'de (v.806), *Zeylül-Kâşif* isimli eserinde Kütüb-i Sitte sahiplerinin şeyhleri hakkında bilgi vermektedir. El-İrâkî, bu konuda yazılan ilk eserin İbn Asakir'e (v.571) ait olan "*el-Mu'cemu'l-Müştemil*" adlı eser²²⁰ olduğunu söylemiştir.

El-Mizzî devamla yukarıdaki ifadelere benzer farklı bir varyantta şunları ifade eder:“*Yazılanların en iyisi, doğruların en fazlası, hatanın en azı, fayda açısından en geniş, tasnif açısından en güzeli, kabul bakımından en rahatı, uygun gören ve görmeyen, özelde ve genelde komumu şöhrete ulaşmış bulunan eserler şunlardır: Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce'dir. (Derecesi onlara ulaşmasa da...)*”²²¹

²¹⁵ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 16.

²¹⁶ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 37.

²¹⁷ Nesâî, *Kitâbu'd-Duâfâ ve'l-Metrûkin*, Sekafiyye yay., Beyrut, 1985, s. 20,21.

²¹⁸ El-Askalânî, İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, Thk.: Halil Me'mun Şiha, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, s. 13.

²¹⁹ İbn Mulakkin (v.804), *el-Akdu'l-Mezâhib*, İlmiyye matb., Beyrut, 1997, s. 14.

²²⁰ el-İrâkî (v.826), Veliyyüddin Ahmed b. Abdurrahim, *Zeylül-Kâşif*, Dâru'l-Cihan, Beyrut, 1986, s. 15-19.

²²¹ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 147.

Ahmed b. Abdül'l-Hadi el-Makdisî'de (v.744): "*Hadisleri meşhur imamların ve hafızların kitaplarından seçtim. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri....'nden*"²²² diyerek *Müsned'i* önce zikrettiği görülmektedir. Bu durum bize, bazı âlimlerin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'ine* gösterdiği ilginin Kütüb-i Sitte'den daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Zehebî'de (v.748) *el-Kâşif*'in mukaddimesinde kitabını tavsîf ederken: "*Bu (el-Kâşif), el-Kütübü's-Sitte; Sahîhân ve Sünen-i Erbaa ricâli için faydalı bir kitaptır. Şeyhimiz Hâfız Haccâc el-Mizzî'nin Tehzîbu'l-Kemâl'inden bir özetlemedir. Bunda el-Kütübü's-Sitte'de rivâyeti bulunan râvîlerin isimleri, bunun dışında Tehzîb, Künâ vb. diğer te'lif eserlerde geçen temyîz için veya tenbih için tekrar edilenler hariçtir*"²²³ demektedir.

Zehebî (v.748) *Siyer*'inde İbn Hazm'dan (v.456) nakille şöyle der: "*İbn Hazm ne kadar insaflı. Bilakis Muvatta'nın yerini, Sünen-i Ebi Davud'la birlikte Sahîhâyn'ın ardından zikretti*".

Halil b. Keykeldî el-Âlâî (v.761) ise, Buhârî ve Müslim'deki hadislerin icmâ ile sâbit olduğunu, ondaki hadislere tenkit için bakılamayacağını kesin bir dille söylemiştir.²²⁴

Tâcu's-Subkî (v.771), *Muîdü'n-Nizam* adlı eserinde, Fethuddîn adlı birinden bahsederken bu şahsın Kütüb-i Sitte'yi sema' etmiş olduğunu²²⁵ söyler.

İbn Kesîr (v.774) bir hadis hakkında: "*Ben, Kütüb-i Sitte'de böyle bir şey görmedim*"²²⁶ diyerek Kütüb-i Sitte'yi referans alan bir açıklamada bulunur. Bu tarz açıklamaların İbn Kesîr (v.774) tarafından yapılması Kütüb-i Sitte'nin âlimler üzerindeki karizmasını ve otoritesini göstermesine iyi bir örnektir.

İbn Kesir (v.774/1372) *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserinde bu mevzudaki görüşlerini şöyle dile getirir: "*Sahîhayn'daki hadislerin sıhhatinin kesin olduğu*

²²² Ahmed b. Abdül'l-Hadi el-Makdisî (v.744), *El-Muharrer fi'l-Hadis*, Dâru'l- Ma'rife, Thk. Yusuf Abdurrahman Maraşlı, Beyrut, 1992, c. I, s. 71.

²²³ Zehebî, *el-Kâşif*, c. I, s. 187, (Mukaddime kısmı).

²²⁴ El-Âlâî, *en-Nakdu's-Sahîh li-mâ U'turida Aleyhi min Ehâdîsi'l-Mesâbîh*, Haz.: Mahmud Said Memduh, Beyrut, 1990, s.27.

²²⁵ El-Bulâkî, Ali b. Ahmed (v.1070), *es-Sirâcu'l-Münîr bi Şerhi Câmi's-Sagîr*, Haz.: Sa'd Fehmi Ahmed Bilal Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 69.

²²⁶ İbn Kesîr, *Tuhfetü't-Tâlib*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 213, 238, 239.

istinbat edilmiştir. Çünkü Ümmet hatadan masumdur. Ümmetin sıhhatini kabul ettiği ve amel edilmesini de vacip kaldığı bir hadisin sahîh olması gerekir.”²²⁷

f- H. IX. Yy.’da Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

Batılı bilim adamlarının övgüyle bahsettiği meşhur sosyolog İbn Haldun’un da (v.808) Kütüb-i Sitte kavramından haberdar olduğunu görmekteyiz. Kendisine ait *Tarih* adlı kitabında; Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî’nin kitaplarını özetleyerek anlatır. Ama İbn Mâce ve *Sünen*’i, İbn Haldun’un Kütüb-i Sitte sıralamasında yerini almamıştır. Zaten O da, Sünnet konusunda hadis kitaplarının ana kaynakları olarak; “Ümmühât-ı Kütübi’l-Hadis” ve “Ümmühât-ı Kütübü’s-Sünne” bu beş hadis kitabını zikretmekle yetinmiştir.²²⁸ İbn Haldun, İbnu’s-Salâh (v.643) ve Nevevî’yi (v.676) müteahhirûn usulcülerinden saymış ve Ümmühât-ı Hamse (Beş ana kaynak) kavramını yukarıda saydığı müelliflerin kitapları için kullanmıştır.²²⁹ Bunun dışında, İbn Haldun *Mukaddime* adlı eserinde “Ümmühât-ı Kütübi’l-Hadîs fi’s-Sitte”²³⁰ deyimini kullanmıştır. Hadiste altı ana kaynak olarak zikrettiği eserler; Buhârî ve Müslim’in Sahih’leri ile, Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leridir.

Buhârî’yi -sıhhat açısından- ilk derecede gören İbn Haldun insanların O’nun şerhini yapmakta zorlandığını, bab başlıklarının incelenmesi gerektiğini, şerhini yapan - İbn Battâl, İbn Mühelleb, İbn Tîn vd. gibi- tam olarak şerh etmediklerini, ifade etmiştir. İbn Haldun bu konuda şunları dile getirir: "Hocalarımızın pek çoğundan işitmiştim. Buhârî’nin kitabının şerhi ümmet üzerine borçtur" diyorlardı. Bundan maksat ümmetin âlimlerinden hiç birisi henüz O’nun şerhini layığı şekilde yapmış olmadığındandır.²³¹

Kütübü’s-Sünen’leri fukahânın kaynağı olarak gören müellif ²³² Buhârî ve Müslim’in dayandığı şartlarda ümmetin icmâ’ı olduğunu, Tahâvî’nin şartlarında ise her hangi bir ittifak bulunmadığını zikreder. *Sahîhân*’ın şartlarından dolayı sünen kitaplarından önde zikredildiğini, bu kitapların şartlarının daha arka planda bulunduğunu ifade ediyor. *Sahîhâyn*’ın üzerinde icma’ ile sahîhliğine ve şartlarının

²²⁷ İbn Kesir, *İhtisârü Ulumi’l-Hadis*, Daru’t-Türras, Kahire, 1979, s. 23- 24.

²²⁸ İbn Haldun, *Târih-u İbn Haldun*, İlmîyye Matb., Beyrut, 1994, c. I, s. 473.

²²⁹ İbn Haldun, *Târih*, c.I, s. 474.

²³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kâdirî Ugan, MEB yay., İst., 1989, c. III, s.1039.

²³¹ İbn Haldun, *Târih*, c. I, s. 474.

müttefekun aleyh olmasına kabuliyet gösterilmiştir. Bunda her hangi bir şüphe yoktur.²³³

Muhammed b. Musa ed-Demîrî (v.808), *ed-Dîbâce fi Şerhi Sünen-i İbn Mâce* adlı eserinde Kütüb-i Sitte kavramının ilmî açıdan oluşumunu genel olarak tarihî seyri içerisinde bize şöyle nakletmektedir: “İmam-ı Mâlik’ten sonra hadis hafızları, ehli Hicaz ve Irak ile sâir muhaddisin meyânında mazbût olan tarik ve muhtelif isnatların kavrayış ve öğrenişinde ihtimam ve itina etmişlerdir. Daha sonra kendi arasında İmam-ı Muhaddisin olan (Muhammed bin İsmail el-Buhârî) çıkınca rivâyet çemberini genişletmiş ve Hicaz, Irak ve Şam tarîkini birleştirerek hadisleri (Câmi’us-Sahîh) namındaki eserinde fıkıh babları üzere tertip eylemiştir. Müteâkiben İmam-ı Müslim bin Haccâc-ı Kuşeyrî) *Müsned-i Sahîh-i* telif eylemiştir. Sahîhâyn adı verilen bu iki kitaba halk son derece itimat göstermişlerdir. Daha sonra muhaddisinden diğer bir sınıf daha yetişerek İmam-ı Buhârî ve İmam-ı Müslim in yollarından daha geniş bir yol açmışlar ve yazdıkları eserdelde gerek yüksek rütbede bulunan sahîh hadisleri ve gerek bu mertebeye bâliğ olmayan hasen hadisleri vs.yi anlatmışlardır. Bunun neticesinde müelliflerin isimleri gelecekte zikrolunacak olan meşhur Kütüb-i Sitte vücûda gelmiştir. Bu müelliflerin birincisi 256 H. Senesinde vefat eden İmam-ı Buhârî, ikincisi 261 senesinde Nişabur’da vefat eden İmam-ı Müslim, üçüncüsü 275 senesinde Basra’da vefat eden Ebu Davud Sicistanî, dördüncüsü 279 senesinde Tirmiz’de vefat eden Ebû İsmâ et-Tirmîzî, beşincisi 303 senesinde vefat eden Abdurrahman Nisâî, altıncısı 385 senesinde Bağdat’ta vefat eden Dârekutnî’dir.”²³⁴

ed-Demîrî (v.808)²³⁵ Kütüb-i Sitte’nin altıncı kitabı olarak Dârekutnî’nin (v.385) *Sünen*’ini vermiş, İbn Mâce’yi ise hiç zikretmemiştir. Halbuki eserinin ismi *ed-Dîbâce fi Şerhi Sünen-i İbn Mâce*’dir. H. IX. yy.da ed-Dümeyrî (v.808) gibi bir âlimin h. IX. yy. olmasına rağmen Dârekutnî’nin *Sünen*’ini Kütüb-i Sitte içerisine dâhil etme çabalarını anlamakta güçlük çekmekteyiz. İbn Mâce’nin *Sünen*’ine karşı

²³² İbn Haldun, *Târih*, c. I, s. 475.

²³³ İbn Haldun, *Târih*, c. I, s. 476.

²³⁴ Ed-Dümeyrî (Demîrî?), Muhammed b. Musa (v. 808), *ed-Dîbâce fi Şerhi Sünen-i İbn Mâce*, c. I, s. 52.

²³⁵ Ed-Dümeyrî, Müctebâ Uğur tarafından ed-Demîrî şeklinde verilmiştir. Bkz. Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV yay., Ankara, 1996, s. 288. Bizim kullandığımız Dümeyrî kelimesi için bkz. Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (terc.:Zeki Megamiz), Üçdal nşr., İst., 1976, c. III, s.134-135. Aslen, Muhammed b. Musa’ya bu lakap yaşadığı yere nisbetle verilmiştir. Bolluk anlamına gelen yer anlamında olan Demîrî kelimesi bir mekan ismidir. Arap dilindeki okunuşunun ihtilafı olması sebebiyle biz Demîrî’yi tercih ettik.

takınılan bu tavrın sebeplerini daha önceki konularımızda ele aldığımızdan burada sadece bu hususa işaret etmekle yetindik.

Hadis ilmi Demîrî'nin de bahsettiği gibi bu sûretle yazılmış ve kitap haline getirilmiş bir ilim haline gelince, bu ilim ile iştigâl edenler yazılıp kitap haline getirilmiş olan kütübü tashîh ve müelliflerden nakil ve rivâyetle öğrenmeye ve müelliflerine is'âl ve isnatları keyfiyetini fennî usûl-ü hadiste beyan olunan kavâid ve usûle tatbik ile isnat cihetlerine dikkat ve ihtimam etmeye gayret sarf etmişlerdir. Meselâ hadîs-i şerifleri usûl ve kâide ile öğrenen bir zat Buhârî vs. gibi Hadis İmamlarından birine isnât edinceye kadar doğruluğuna "*Hadisi filan zattan öğrendim. Filan zat filan zattan öğrendi. Filan zat da Buhârî'den yahut diğer bir muhaddis-i muteberden öğrendi*" sûretinde tarif ederdi.

Nureddin el-Heysemî'nin (v.807) *Kesfu'l-Estâr an Zevâid-i Bezzâr* adlı eseri vardır. Nureddin el-Heysemî (v.807) hadis kitaplarını dört kısma ayırır:

- 1- Kütüb-i Asliyye: Kütüb-i Sitte'dir.
- 2- Kütüb-i Fer'iyye: Hadislerin sahîhliğini ve zayıflığını açıklayan, bir bilgi sunan kitaplardır. Mâlik'in *Muvatta'*ı , Hâkim'in (v.405) *el-Müstedrek'i*.²³⁶
- 3- Istılah Kitapları.
- 4- Ricâl Kitapları.

Hatta Busîrî'nin (v.840) değerlendirmeleri de bu süreci pekiştirmektedir. O, bir taraftan: "*H. III. asırda âlimlerin hadis ve fıkah kitaplarını birbirlerinden ayrı telaffuz ettiklerini*"²³⁷ ifade ederken, diğer bir yandan da İbn Mâce'yi Sihâh-ı Sitte'den saymayarak O'nun, Kütüb-i Hamse içerisine giremediğini belirtir.²³⁸ el-Busîrî bunun sebebi olarak da, *Sünen-i İbn Mâce* 'de bir zayıflık (vehn) olduğunu zikreder ve bu yüzden tek kaldığını²³⁹ ileri sürer. Kütüb-i Hamse'ye dâhil olan kitapların isimlerini veren²⁴⁰ Bûsîrî açıklamalarına bu şekilde son verir.

Aynî'nin (v.855) eserlerine baktığımızda; onun Kütüb-i Sitte'ye bakışının Buhârî eksenli olduğunu görmekteyiz. Yazmak için 10 yılını verdiği Buhârî şerhi

²³⁶ el-Heysemî, Nureddin, *Mecmau'z-Zevâid*, Thk.:Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dârtü'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. I, s. 103.

²³⁷ el-Busîrî el-Kinânî, Ahmed b. Ebubekir (v.840), *Zevâid-i İbn Mâce ale'l-Kütübi'l-Hamse*, Thk.: Muhammed Muhtar Hüseyin, Dârtü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s.13.

²³⁸ el-Busîrî, a.g.e., s. 19.

²³⁹ el-Busîrî el-Kinânî, a.g.e., s. 18.

²⁴⁰ el-Busîrî el-Kinânî, a.g.e., s. 20.

Umdetü'l-Kârî'de bunu görmek mümkündür. Fakat Aynî, bazı konularda Buhârî'yi tenkit etmiştir. Bulhassa Hanefîler'e hücum ettiği yerlerde ona cevap verip, haddi aştağını söylese de, Buhârî'nin otoritesini o da kabul eder. Tespit ettiği bazı hatalarına rağmen²⁴¹ ona güvenir ve hadislerini en sahih hadis olarak değerlendirir. Bunun yanında Buhârî'nin tertibinin mükemmel olduğu fikrinde değildir. Ayrıca ona göre Buhârî, kitabını yerli yersiz lûgat izahları ile doldurarak ve lüzumsuz fikhî tartışmalara girerek eserinin hacmini çoğatmıştır.

Müslim'de Aynî'nin en güvendiği kaynaklar arasında ikinci sırada yer alır. Fakat sadece bir yerde mürsel olduğu kesin olan bir hadisi²⁴² mûsned olarak rivâyet ettiği için, Darekutnî ve diğer hafız imamlardan bir cemaatin diliyle onun kusurunu zikreder.²⁴³

Kütüb-i Sitte'nin diğer kitapları hakkında yani Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri'nde de bir çok sakîm ve zayıf hadislerin yer aldığını söyler.²⁴⁴ Fakat bu hadislerden hiçbirine işaret etmemiştir.

Görüleceği üzere Aynî, daha çok Buhârî üzerinde durmuş; kalan diğer beş kitap hakkında pek fazla bir açıklamada bulunmamıştır. Hatta denebilir ki, Aynî hayatının önemli bir kısmını Buhârîye vakfetmiştir.

g- H. X. Yy.'dan Sonraki Devirlerde Yazılan Eserlerde Yer Alan Görüşler

Şehâvî (v.902) eserinde Kütüb-i Sitte'ye atıfta bulunmaktadır. "*İneğin etleri hastalık; yağı ve sütü ise ilaçtır*"²⁴⁵ sözünün hadis olup olmadığı sorusuna verilen cevapta: "*Bu ne Sahîhâyn'da ne de Sünenlerde yer alır...*"²⁴⁶ diyen Şehâvî, Kütüb-i Sitte'ye vurgu yapmıştır.

Suyûtî'de (v.911) *el-Iktırâh*'da: "*Râvinin sika (güvenilir) olması, ya bir rivâyetin nass ile rivâyet edilmesi veya sika tarihinde (sika râvileri toplayan*

²⁴¹ Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî fi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, İst., 1308, c. III, s. 700-701; c. V, s. 242; c. XI, s. 225.

²⁴² Müslim, Cenâiz, 99,100. Cenaze namazının cami içinde kılınabileceğini ifade eden bir hadis.

²⁴³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî fi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, İst., 1308, c. IV, s. 23-24.

²⁴⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî fi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, İst., 1308, c. III, s. 29.

²⁴⁵ Hadis Müleyke bint Amr ez-Zeydiyye rivâyetiyle; "*Onun sütleri şifâ, yağı devâdır. Etleri ise hastalıktır*" şeklinde Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Kebîr*'inde adı belirtilmeyen bir kadın râvî kanalıyla aktarılmıştır. Bkz. Rudânî, *Büyük Hadis Külliyyâtı*, (Terc.: Naim Erdoğan), İz yay., İst., tsz., c. IV, s. 191/7551 no'lu hadis [Eserin özgün adı: *Cem'ul-Fevâid min Câmi'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid*]

²⁴⁶ Şehâvî, *el-Ecvibetü'l-Merdiyye*, I-III, Daru'l-Gaye, Suudi Arabistan, tsz., c. I, s. 21.

kitaplarda) adı geçmiş ise veya Buhârî ve Müslim'den herhangi birinin Sahîh'inde tahrîc etmesiyle bilinir. Eğer başka bir yerde râvinin tahrîci hakkında konuşulmuş ise ya da sıhhat şartlarından çıkarılmış ise veya Buhârî ve Müslim'in kitaplarından çıkarılmış ise buna iltifat edilmez"²⁴⁷ diyerek râvînin güvenilir (sika) olup olmadığını, Buhârî ve Müslim'de bu râvî'nin bulunup bulunmadığını tespitle mümkün olabileceği düşüncesini dile getirerek hadis sahasında farklı bir tartışma açmıştır.

Taşköprizâde (v.968) *Mevzûatu'l-Ulûm* adlı eserinin İlmu Dirâyeti'l-Hadis bahsinde şunları söylemektedir: "*Ve dahi ilm-i hadisle tasnif olunan kitaplar sayılamayacak kadar çoktur. Mertebe-i istiksâdan evferdir. Fakat selef ve half kesinlikle ittifak etmişlerdir ki, Kitabullah'tan sonra en Sahîh kitap Sahîh-i Buhârî'dir, sonra Müslim'dir, badehu Muvatta'dır. Sonra da bakiye-i Kütüb-i Sittedir. Sünen-i Ebi Davud, Sünen-i Tirmîzî, Sünen-i İbn Mâce ve Sünen-i Dârekutnî'dir....*"²⁴⁸ Osmanlı âlimi olan Taşköprizâde (v.968) Kütüb-i Sitte'nin geri kalanı olarak zikrettiği kitaplar içerisinde *Sünen-i Nesâî* yerine *Sünen-i Darekutnî*'yi koyarak farklı bir koleksiyon oluşturmuştur. Kendi yaptığı sıralamada Kur'andan sonra en sahih kitap olarak Buhârî'yi, arkasından Müslim'i zikretmiş olması da geçmişte yapılan sıralamalara uyduğunu göstermektedir. Fakat *Muvattâ*'yı bu iki kitabın arkasından söylemesi, ilk tasnif edilen sahih eser konusundaki tartışmaları bir kez daha gündeme getirmektedir. Fakat bizim asıl ilgimizi çeken *Sünen-i Dârekutnî'nin* ve çoğu âlimin Kütüb-i Sitte'ye almadıkları *Sünen-i İbn Mâce'nin* Taşköprizâde tarafından sıralamaya dâhil edilmesidir.

Aliyyu'l-Kârî (v.1014) *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ* adlı eserinde, *el-Mişkât*'ın müellifi Ebu Salih et-Tebrîzî'nin (v.502) sözünü naklettikten sonra şunları söyler: "*Hadisi onlara (Kütüb-i Sitte) nisbet ettiğimde sanki Peygamber'e (sav) isnâd etmiş gibiyim. Mâlumdur ki musannıfın bu sözü ile hadisin sahîh olanını, mu'temed kitaplardan şöhret bulmuş Kütüb-i Sitte ve diğer müelliflerin kitaplarından nakletmek caizdir.*"²⁴⁹

²⁴⁷ Bkz. Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s.262.

²⁴⁸ Taşköprizâde Mehmed Efendi (v.968), *Mevzûatu'l-Ulûm*, I-II, İkdâm Matb., Dersaadet, İstanbul, 1313, s. 577.

²⁴⁹ El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 263.

Hicrî XII. yy.'ın ortalarında "Sitte" kavramının iyice yerleşip sadece hadis âlimleri değil, bir çok müellif tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ; Aclûnî (v.1162) bu konuda *Keşfü'l-Hafâ* adlı eserinin başlangıç bölümünde, kitap içerisinde kullandığı kavramların ne anlama geldiklerini şöyle açıklamaktadır: "*O'nu Şeyhân rivâyet etti veya o ikisi hadisin sıhhati konusunda ittifak etti' demişsem muradım o hadisin Sahîhâyn da geçtiğini vurgulamaktır. Buhârî ve Müslim'in, Şeyhayn'ın hadisidir demektir. 'O'nu Erbaa rivâyet etti' demişsem; muradım Ebu Davud, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce'nin Sünenleridir. 'Sitte rivâyet etti' demişsem muradım, yukarıda sayılanların dördü ve Kütüb-i Sitte'de yer alan Şeyhân'dır.*"²⁵⁰ Onların her birini tek tek ayırdığım zaman bundan kasıt Sünen-i Sitte'den her birinin kitabındadır anlamındadır."²⁵¹

Aclûnî (v.1162), *Sünen-i Sitte* tâbirini niçin kullandığı konusunda kitabında bir açıklama yapmamıştır. Kanaatimizce, bu kavramı altı hadis kitabı için kullanmış olamaz.

Buhârî'nin *Sahîh'i* üzerine mülâhazalarını yazan el-Leknevî (v.1304)²⁵² kitabında "*Ricâlu's-Sitte*" kavramını kullanır.²⁵³ "Ebu Davud ve Müslim, Buhârî ile aynı asırda yaşadıkları halde her ikisinin de yazmış olduğu eser, O'nun yazmış olduğu eserin derecesine ulaşamamıştır"²⁵⁴ diyen el-Leknevî, Buhârî ve Müslim'in *Sahih'leri* için icmâ'nın hâsıl olduğunu, bunun da sahîh olduklarına delâlet edebileceğini iddiâ eder.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v.1176) ise kitabının 4. Bölümünde "*Hadis Kitapları ve Dereceleri*" başlığı altında şunları zikretmiştir: "*Günümüzde hadis ilminde tedvin edilmiş kitapları incelemekten başka yolumuz yoktur. Çünkü bu gün tedvin edilmeyen, kendisine itimat edilen bir rivâyette yoktur. Hadis kitaplarının*

²⁵⁰ İbn Hacer, *Ta'liku't-Ta'lik*, Tahk:Abdurrahman Musa el-Kazâkî, Dâru Ammâr, el- Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1995, c. I, s. 311; Merdâvî (v.885), *el-İnsâf*, Daru'l-İhyâ, Beyrut, tsz., c.I, s. 17; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî (v. 942), *Ezvacu'n-Nebi*, Daru't-Türasi yay., Beyrut, tsz., s. 110; Şeyh Abdülaziz es-Sayrûn, *et-Tibyân bi Şerhi Mettefekâ Aleyhi's-Şeyhân*, Dâru'r-Reşîd, Dimeşk, Beyrut, 1992; Alluş, a.g.e., s. 190.

²⁵¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Thk.:Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. I, s. 6.

²⁵² el-Leknevî, Abdü'l-Hayy (v.1304), *Zafrü'l-Emânî*, İslamiyye matb., Haleb, 1996, s. 115-120

²⁵³ el-Leknevî, a.g.e., s.104.

²⁵⁴ el-Leknevî, a.g.e., s. 119.

çeşitli tabakaları vardır ve farklı konumları bulunur. O halde bu kitapların tabakalarını bilmek gerekir.”²⁵⁵

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v.1176) *Huccetullâhi'l-Bâliga* adlı eserinde hadis kitaplarını sıhhat derecesi bakımından beş tabakaya ayırmış, kitapların sıhhati noktasından Kütüb-i Sitte'yi ilk iki tabakada zikretmiştir.

1.tabakada; *Muvattâ'*²⁵⁶, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*.

2.tabakada; Ebu Davud'un *Sünen*'i, Tirmîzî'nin *Câmi*'i, Nesâî'nin *Müctebâ*'sı.

Görüldüğü üzere ed-Dihlevî birinci tabakada üç kitap saymaktadır: *Muvatta*, *Buhârî*, *Müslim*. Kaadî İyaz'ın da, bu kitapları birinci tabakada saydığını belirten Dihlevî, ikinci tabakada *Sünen-i Ebi Davud*, *Tirmizî*, *Nesâî'nin el-Müctebâsı*'nı, üçüncü tabakada Buhârî ve Müslim'den önce yazılan eserlerden *Câmi*'ler ve *Müsneâ*'leri zikretmiştir. Onun bu tasnifinin dördüncü tabakasında ise uzun asırlardan sonra tasnif edilmiş ilk tabakalarda bulunmayan eserler yer alır. Beşinci tabakaya fukahâ, sûfiler ve tarihçiler arasında meşhur olmuş, dördüncü tabakada aslı bulunmayan kitapları koyan Dihlevî (v.1176) daha sonra Suyûtî (v.911) ve İbn Hacer'in (v.852) hadis kitaplarına yapmış oldukları rumuzlamaları verir.²⁵⁷

Dihlevî, *Muvattâ'*'ya olan ilgisini, Farsça olarak yazdığı “*Musaffâ Şerh-i Muvattâ'*” ve Arapça olarak te'lîf ettiği “*el-Müsevvâ Şerh-i Muvattâ'*” isimli eserlerinde göstermiştir. Fakat Dihlevî, kitabının başka bir yerinde hadis kitaplarının müelliflerinden bahsederken ilmi en geniş, kitabı en faydalı ve en meşhur olanlardan Buhârî, Müslim, Ebû Davud ve Tirmîzî'den oluşan dört müellifin ismini vermiştir. Üstünlük bakımından ilk sırada gördüğü Buhârî hakkında hiçbir kitabın kabul ve şöhret bakımından onun üzerine çıkamayacağını bildirmektedir.²⁵⁸

Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliga*'da hadislerin inceliklerinin beyânına ayırdığı ikinci bölümde, kitabına aldığı hadisleri genel olarak Buhârî, Müslim, Ebu Davud ve Tirmîzî'nin kitaplarından seçtiğini az da olsa diğer kitaplardan da aldığını söylemektedir.²⁵⁹ Dihlevî'nin Kütüb-i Erbaa olarak bilinen kitaplardan istifade etmesi ancak *Muvattâ'*'yı zikretmemesi dikkat çekicidir. Zira hadis müdevvenâtı içinde ilk tabakada zikrettiği *Muvattâ'*'yı üstünlük bakımından Buhârî ve diğer

²⁵⁵ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliga*, (çev. Mehmet Erdoğan), İz yay., I-II, İst., 1994, c. I, s. 489.

²⁵⁶ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliga*, Dâru İhyâu'l-Ulûm, Beyrut, 1990, c.I, s. 385.

²⁵⁷ El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 249-252; Ahmed Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s. 198.

²⁵⁸ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliga*, Dâru İhyâu'l-Ulûm, Beyrut, 1990, c.I, s. 433.

²⁵⁹ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliga*, c. I, s. 464.

kitaplarla eş tutmaması, onun objektifliğine ya da fikir değişikliğine yorumlanabilir. Ayrıca Dihlevî'nin beşli sistematığında İbn Mâce'nin zikredilmemesi de dikkate değer bir husustur. Bu sıralamalarda İbn Mâce'ye yer vermeyen Dihlevî, kitabın ilerdeki bölümlerinde İbn Mâce'yi güvenilir hadis imamları arasında saymıştır.²⁶⁰

Abdulhayy el-Leknevî (v.1304) *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile* adlı, hadislerle ilgili on soruya verdiği cevaplardan oluşan eserinin²⁶¹ ikinci sorusuna vermiş olduğu cevapta Kütüb-i Sitte hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Geleneğin içinden gelen ve tenkitçi bir tutum takınan el-Leknevî'nin hadis kaynaklarına dair değerlendirmelerinin bir hayli aydınlatıcı olacağı kanaatindeyiz.

Önce kitabın ikinci sorusunu aktaralım: “*Sünen-i Erbaa [Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce], el-Beyhakî'nin eserleri, ed-Dârekutnî'nin, el-Hâkim'in, İbn Ebî Şeybe ve başkalarının meşhur kolleksiyonları gibi, geniş hacimli bu kitaplardaki bütün hadisler sahih li-zâtihi veya sahih li-gayrihi ya da hasen li-zâtihi veya hasen li-gayrihi midir? Ya da değil midir?* El-Leknevî'nin bu soruya vermiş olduğu cevap ise şudur:”*Bu ve benzeri eserlerdeki herşey sahih veya hasen değildir. Aksine bu eserlerde sahih, hasen, zayıf hattâ mevzû rivâyetler mevcuttur.*”²⁶²

Cemaleddin el-Kâsımî (v.1332) Cerh ve Ta'dîl konularına ayırdığı eserinde, râvinin sikalığını gösteren delilleri sayar. Kütüb-i Sitte'nin bazı müelliflerinin hadis râvilerine karşı olan tutumlarını ele alır.²⁶³

Suyûtî'nin râvinin sikalığı konusunda başta naklettiğimiz düşüncelerini değerlendiren Cemaleddin el-Kâsımî (v.1332), *Sahîhayn-râvî* arasındaki ilişkiyi ele alır ve şunları ifade eder:“...Sonra ulemânın *Sahîhayn*'ı gönül rızası ile, icmâ' ile kabul etmeleri onların bütün râvilerinin hepsinin adaletini gerektirir. Çünkü topyekûn rıza ile kabul etmek hadisin sıhhatinin şartıdır. Bu ancak hadisin sened yönünden ve senedteki şahısların adaletli, güvenilir sayılmasıyla olur. Bundandır ki Şeyhayn'ın kendisinden rivâyet ettiği kimse hakkında; “köprüyü geçti” yani onu bundan sonra kötüleyene iltifat edilmez demişlerdir.”²⁶⁴ Kâsımî devamla:“*Sahîhler,*

²⁶⁰ Dihlevî, a.g.e., c.I, s. 433.

²⁶¹ Notlarla neşreden: Abdulfettah Ebu Gudde (1. Bsk.: Halep, 1964; 2.bsk.: Kahire, 1984)

²⁶² Abdulhayy el-Leknevî (v.1304), *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile*, Kahire, 1984, s. 66.

²⁶³ El-Kâsımî, Cemaleddin, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1. bsk., Menar dergisi matb., Mısır, h. 1330, s. 5.

²⁶⁴ El-Kâsımî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 16, 17.

Sünenler, Müsnedler, Muvatta'lar hükümlerin delilleri ve fîrû'nun hüccetlerinin medarı olan kitaplardır. Öyle ki bu kitaplar çeşitli isimlerle, künyelerle ve lakaplarla mükerrer isnadlarla tasnif edilmiştir...."²⁶⁵

Cemaleddin el-Kasımî (v.1332) *Kavâidu't-Tahdis* adlı eserinde bize şunları söylemektedir:"*Âlimlerin bu kitapların faziletleri hakkındaki bu sözleri, tedvîn edilmiş kitaplarda, ya bu kitapları müdafaa şeklinde ya da tenkit etme formatında yer almaktadır. Meşhur kitapları tetkîk eden kimseye hiçbir şey gizli kalmaz. Naklettiklerimizi derinlemesine inceleyen bilir ki, avâmın zihninde, Sünen'lerdeki her hadisin sayılamayacak kadar ihticâc edilmiş hadisler olduğu yerleşik bir kanı olmuştur. Yine bazılarının zihinlerinde, Kütüb-i Sitte ya da Kütüb-i Seb'adaki her hadisin ihticâc edilmemiş zayıf hadis olduğu fikrinin yerleşmesi gibi bir kanaat oluşturur.*"²⁶⁶

Son dönemde yazılan tahrîc kitaplarında durum değişmemektedir. Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kur'an* adlı eserindeki hadisleri tahrîc eden Ulvî Sekkâf, Buhârî ve Müslim'in kitaplarının sahîhliğinin herkesçe mâlim olduğunu söyler ve Kütüb-i Sitte'yi kastederek 'Sitte' tabirini kullanır.²⁶⁷

Ahmed Şelebî, *Tarihu't-Teşrii'l-İslâmî* adlı eserinde Kütüb'i Sitte'nin H. III. asırda oluştuğunu²⁶⁸ ifade etmektedir. Yine bu yy.ın sonlarına doğru hadis sahasına ait yayımlanmış bir kitapta (*El-Vaz'u fi'l-Hadis*), Kütüb-i Sitte râvîlerinin her biri harf sırasına göre sıralanmış, cerh ve ta'dil imamlarının bu râvîler hakkındaki görüşleri, yalancılıkla suçlananlar ve râvîlerin esahhiyeti yer almıştır.²⁶⁹

²⁶⁵ El-Kâsımî, Cemaleddin, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 24.

²⁶⁶ El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 263.

²⁶⁷ Haz.: Ulvî Sekkaf, *Tahrîcu Ehâdisi fî Zılâl*, Daru'l-Hicre, Suud, 1991, s. 7.

²⁶⁸ Ahmed Şelebî, *Tarihi Teşri'l-İslâmî*, Haz.: Menna' Halil el-Kattan, Mûessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, s. 324.

²⁶⁹ Hasan Osman Fellat, *El-Vaz'u fi'l-Hadis*, I-III, Mektebetü'l Gazâlî, Dimeşk, h. 1395, c. III, s. 105.

B- KÜTÜB-İ SITTE KAVRAMI İÇERİSİNE KİTAPLARIN DAHİL OLUŞ SÜREÇLERİ VE ŞÖHRETİ

a-Genel Bakış

Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan kitapların bu kavram içerisinde dâhil oluş süreçleri ve şöhret bulmaları konusuna geçmeden önce bu kitapların kendi yazıldıkları dönemlerde otorite olamadıklarını vurgulamamız gerekir. Bu açıdan böyle bir hadis koleksiyonunun kendi dönemlerinde şöhret bulamayışının sebeplerini açıklamak kanaatimizce uygundur.

H. III. asırda rivâyet geleneği; yazılı metinlerden bile olsa, kitaplardan değil de bizzat hadisi rivâyet etmeye ehliyetli şeyhlerden alınması şeklindeydi. Bunun dışına çıkıldığında rivâyet makbul sayılmıyordu. Mesela herhangi bir hadis talebesi, bir muhaddisin kitabını elde etse bile, onu alıp okuyamıyor, okusa bile içindeki hadisleri bir başkasına rivâyet edemiyor, kendi eserine aktaramıyordu. İşte muhaddisin şuuraltında belirgin bir şekilde yerleşmiş olan bu kanun hükmündeki rivâyet prensibi seyahatleri mecbur kılıyordu.

Fakat h. IV. asırda daha önceki yüzyıllarda şüphe ve tereddüt konusu olan “*kitaptan rivâyet*” meselesi yeni bir anlam kazandı. Hadis öğreniminde, hoca (şeyh) ile yüz yüze gelip ondan izin almaya ihtiyaç duymadan, tedvin ve tasnif edilmiş kitaplara i’timad edilebileceği görüşü benimsendi. İşte bu görüş, hadis öğrenmek ve toplamak için yapılan yolculukları azalttı. Ünlü muhaddis İbn Mende (v.395) bu seyyahların sonuncusu kabul edilir. Yolculuk ettiği yerlerden topladığı kırk yük kitapta bunu göstermektedir.²⁷⁰

H. V. Asrın ikinci yarısında (459/1067) medreselerin kurulmasıyla hadis öğrenimi, haliyle Kütüb-i Sitte’nin şöhreti de yaygınlaşmaya başlayacaktır. Fakat Kütüb-i Sitte’yi oluşturan kitaplar bu tür medreselerde okutulmaya başlansa bile, bu yüzyılda da bir isim altında henüz telaffuz edilmemiş olacaktır.

Öyle ki mevsuk hadis kitaplarına olan ihtiyaçla birlikte h. VI. asrın ikinci yarısından itibaren ilk defa (h.563 senesinde) dâru’l-hadisler ortaya çıkmıştır. Bu müesseseler derinliğine incelendiğinde Kütüb-i Sitte’inde bu öğretim kurumları sayesinde şöhretinin artıp yayıldığı ve hatta bütün bir İslam coğrafyasında hız kazandığı görülecektir.

²⁷⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. III/1032. (..... ve kâne hitâmu’r-rahhâlfîn)

Yine bu dönemde telif edilip güvenilir olarak kabul edilen ve müteahhir asırlarda ümmet tarafından hüsnü kabul gören başka eserler de vardır. Bunlar Ebu Davud'un (v.275/888) *Sünen*'i, Tirmîzî'nin (v.279-892) *el-Câmi*'i, en-Nesâî'nin (v.303/915) *el-Müctebâ*'sı, İbn Mâce'nin (v.273/886) ve ed-Dârimî'nin (v.255/868) *Sünen*'leridir. Bu eserler sahîhi sakîminden ayırmak maksadıyla telif edilmişlerdir. Ne var ki İbnu's-Salah (v.643) ve Abdürrahîm İbnu'l-Huseyn el-İrâkî'nin (v.806/1403) zikrettiğine göre, Sünen kitaplarında sahîh ve hasenin dışında zayıf hadisler de mevcuttur. En-Nevevî de (v.676/1277) *Sünen*'lerde sahîh, hasen, zayıf ve münker rivâyetlerin olduğunu ifade etmektedir. Abdürrahîm İbnu'l-Huseyn el-İrâkî (v.806) Sünen kitaplarına sahîh isminin verilmesini bir tesâhül olarak kabul etmiştir. Bu sebeple h.III. asırda yazılan hadis kitapları, genelde sadece sahîh hadisi toplamayı gaye edinmeleri ve diğer hadis kitaplarına göre daha sahîh olarak kabul edilmeleri açısından ayrı ve üstün bir mevkiye sahip bulunmaktadır.

Hadis ve sünnet alanında bu donukluğun ve katılaşmanın nedenlerini koyabilmek için h. VII. asrın siyâsî ve düşünce yapısına da kısaca bakmak gerekir. Hadis ve sünnet çalışmalarının yaygınlaştığı bu dönem, İslam toplumunun geçirdiği ikinci sarsıntı olan Moğol istilasından sonra gerçekleşmiştir. Hicrî 7./13. yüzyılın ortalarında m.1258 tarihinde meydana gelen bu hadiseyi, İslam tarihçileri, Bağdat'ın yağmalanması olarak anarlar. Bağdat şehri, halifenin meskeni, İslam siyâsî gücünün ve aynı zamanda kültürel hazinesinin merkezi idi.

Modern araştırmacıların ve günümüz bilim adamlarının böylesine zengin muhtevâlî hadis kitaplarından istenilen şekilde istifade edebilmeleri, biraz da klasik dönem muhaddislerinin ana konuları sınıflandırma ve adlandırma hususunda takip ettikleri metotları bilmeye bağlı bulunmaktadır. Bugünkü problemler nelerdir ve bu kavramlarla ilgili dokümanlar dün hangi isim ve başlık altında ele alınmıştır? Dünün tabirlerinin bugünkü karşılıkları nelerdir? gibi düğümler çözülmeden, Kütüb-i Sitte kavramının nasıl ortaya çıktığını araştırma teşebbüsü tesadüflere bırakılmış olacaktır. Bu ve benzeri çalışmalar yapılmadan kitapların değeri hakkında sıhhatli kararlar vermekte mümkün gözükmemektedir.

Es-Sahîh tabiri ile muhtevâda yer alan hadislerin sıhhat dereceleri ifade edilmiş olmaktadır. Ancak, bu iki eserin adlarındaki kelimelerden birincisi düşürülerek, sadece sahîh kısmının alınıp, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* şeklinde

kullanıldığı dikkati çekmektedir.²⁷¹ Bu ifade, tespitlerimize göre Türkçe tercüme eserlerde de yer almaktadır.

Ayrıca günümüze kadar temel İslam bilimleri sahasında basılan kitapların mukaddimelerinde yapılan açıklamalarda, metinde geçen hadislerin kaynakları gösterilirken Sıhâh ve Sünen kavramı kullanılmaktadır. Ancak bu kavramların içeriklerine şöyle bir göz atıldığında bazı kitapların eklendiğini görülür. Mesela; es-Sıhâh'la²⁷²: 1. *Sahîh-i Buhârî*, 2. *Sahîh-i Müslim*, 3. *Sahîh İbn Hibban*, 4. *Sahîh İbn Huzeyme* gibi eserler ve es-Sünen tabiriyle de: 1. *Sünen-i Ebi Davud*, 2. *Sünen-i Tirmîzî*, 3. *Sünen-i İbn Mâce*, 4. *Sünen-i Nesâî*, 5. Beyhakî'nin (v.458) *Sünenü'l-Kübrâ*'sının kastedildiği anlaşılmaktadır.

b- Kütüb-i Sitte İçerisinde Yer Alan Kitaplar:

Hadis literatüründe kaynak eser olarak zikredilen pek çok eser farklı formatlar altında derlenmiş ve müellifleri tarafından daha kolay anlaşılması amacıyla bu derlemelere birtakım lafızlar ad olarak konulmuştur. Bunlardan Sahîhayn mefhûmu kalıplaşmış bir ifadedir ve Buhârî ve Müslim'in iki *Sahîh*'i için söylenmiş, sonraki asırlarda bu ifade meşhur olmuştur.

Kütüb-i Selâse (el-Kütübü's-Selâse) kavramı da aynı süreçte ortaya çıkmış ve bir ihtiyacı karşılamıştır. Üç kitap demek olan bu tamlama bazı âlimlere göre es-Sahîhân ile İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı için; bazılarına göre ise Sünen-i Erbaa'nın -İbn Mâce'nin kitabı hariç- diğer üçü için kullanılmıştır.²⁷³

Nevevî (v.676), bir hadisin rivâyeti hakkında Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî ittifak halinde ise sonuna: "*Onu Selâse (Üç İmam) rivâyet etti*" şeklinde bir ifade koyduğunu²⁷⁴ söyler. Ayrıca en-Nevevî (v.676) bu kavramı *Kütüb-ü Selâse* (Sahîhayn'ın dışındakiler) olarak kullanır. Bu kitaplarla (Sünen-i Nesâî'nin de bulunduğu) ihticâc edilebileceğini söyler.²⁷⁵

Zerkeşî de (v.794) *Nüke*'te, İbnu's-Salâh'a dayanarak: "*Kütüb-i Selâse'nin sahîh olarak adlandırılması çoğunluğun itibarına göredir. Burada çoğunluk*

²⁷¹ H.1315 senesinde İstanbul'da basılan 8 ciltlik eser, *Sahîhu'l-Buhârî* adını taşımaktadır.

²⁷² El-Cevziye, İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, I-V, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995, c. IV, s. 28, 299.

²⁷³ Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. yay., Ankara, 1992, s.193.

²⁷⁴ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Kitabu Hulâsâti'l-Ahkâm*, Haz.: Abdülkadir Rahbavî, Daru's-Selam, Kahire, 1994, c. I, s. 37, 60.

²⁷⁵ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1348/1930, muk., c. I, s. 5.

açıklanmamıştır. Çoğunluk itibariyle sahîh olduğu için kabul görmüştür²⁷⁶ demektedir. Zerkeşî'nin üç kitap diyerek kastetmiş olduğu; Ebu Davud, Tirmîzî ve Nesâî'nin *Sünenleri*'dir.

Muhammed b. Abdillâh Bedruddîn ez-Zerkeşî (v.794), bu üç Sünen kitabının sahîh olarak adlandırılmasına şöyle bir açıklama getirir: "*Kütüb-i Selâse'nin sıhâh diye isimlendirilmesi daha çok üstünlük itibariyledir. Zira bu üç kitabın çoğunda sahîh ve hasen oldukça fazla miktardadır. İçindeki zayıf hadisler de hasene dâhil olmuştur. Böylece taglib (üstünlük) babından onların sıhhatine ıtlak olunmuştur.*"²⁷⁷

Pek çok âlim *Selâse*'den kastın, Ebu Davud, Tirmîzî ve Nesâî'nin *Sünenleri* olduğu görüşündedir. Ancak İbn Mülakkin'in (v.804) "*Zevâidu't-Tirmîzî ale's-Selâse*" adlı eserinde, *Selâse* kavramıyla Sahîhayn ve Ebu Davud'u kastetmiş olduğunu görmekteyiz.²⁷⁸

İhtilâta maruz kalmış, tedlîse uğramış râvîler hakkında kitapları bulunan, *Sünen-i İbn Mâce*'ye de şerh yazan H.IX. yy. âlimlerinden olan Sıbt İbnü'l-A'cemî (v. 841) *Kütüb-i Selâse* ya da *Erbâa* kavramlarını kullanmamaktadır.²⁷⁹ İbnü'l-A'cemî gibi bir muhaddisin bu kavramların kullanımı yayginken bu kitapların sadece isimlerini zikretmesi, bazı hadis âlimlerinin zihin yapılarında eski kuşak anlayışının etkilerinin olduğu izlenimini vermektedir.

Kütüb-i Sitte'de yer alan Sünenler için sadece *Selâse* kavramı kullanılmamış, *Kütüb-i Erbâa* (el-Küttübü'l-Erbâa) kavramıda bir kalıp olarak birtakım kitapları ifade sadedinde hadis literatürüne yerleşmiştir. Bazı hadis âlimlerince es-Sahîhan ile Sünen-i Erbâa'nın ikisine *Kütüb-i Erbâa* ismi verilmiştir.²⁸⁰

Diğer taraftan el-Erbâa ile kastedilenin Ashâb-ı Sünen yani Ahmed b .Hanbel, Buhârî ve Müslim dışındakiler²⁸¹ olduğu bazı âlimler tarafından dile getirilmiştir. Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn*'da: "*Er'baa kavramından; Sahîhayn, Ebu Davud ve Tirmîzî'nin Sünenleri kastedilmiştir*"²⁸² demektedir.

²⁷⁶ Nese'î, Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nese'î*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, muk., c. I, s. 7.

²⁷⁷ İbn Mülakkin, *el-Bedrü'l-Münîr*, c. I, s. 414.

²⁷⁸ Alluş, a.g.e., s.290; Bekkâr, a.g.e., s. 125.

²⁷⁹ Burhânu'l-Halebî, Sıbt İbnü'l-A'cemî (v.841), *et-Tenbîhu'l-Mu'lim*, Tahk.:Ebu Ubeyde Meşhur Dâru's-Sâmî, Riyad, 1994, s.32.

²⁸⁰ Uğur, a.g.e., s. 193.

²⁸¹ Bekkâr, a.g.e., s. 125.

²⁸² el-Kannûcî, *el-Hutta*, s.220.

İbn Kesîr de (v.774) *Ashâb-ı Kütüb-i Erbaa* olarak Ebu Davud, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmîzî'yi saymaktadır.²⁸³ İbn Asakir'de (v.571) bu kavramı kullanmıştır.

Kütübü's-Sünneti'l-Erbaa kavramını açıklamaya geçmeden önce klasik hadis kitaplarına gözattığımızda şu tarz ifadelerle rastlamamız mümkündür: "*Bu dört Sünen'de (Sünen-i Erbaa) geçen hadis hakkında İbnü'l-Cevzî zayıf hükmünü verdi.*"²⁸⁴ Kannûcî (v.1307) bu tür kavramlara anlamlar yüklemektedir. Meselâ; O'na göre bir hadis âlimi *Revâhu'l-Erbaa* demişse, o bununla Buhârî ve Müslim'in dışındaki dört Sünen kitabını kastetmektedir.²⁸⁵

Günümüze geldiğimizde, İslam bilimleri sahasına ait yazılan eserlerde bu kavramın Sahîhayn dışında dört Sünen'i karşıladığı yaygın bir kanaat halini almış görünmektedir.

Kütüb-i Hamse kavramının ise hadis âlimleri tarafından ilk defa ortaya atılmış, orijinalliyini koruyan bir tarzda devam ettiğini görmekteyiz. Kütüb-i Sitte kavramı çıkmadan önce Kütüb-i Hamse kavramı ortaya çıkmış ve âlimler arasında, bugün de hala varlığını sürdüren bir tartışmaya sebep olmuştur. Biz burada bu kelimelerin hadis literatüründe kazanmış olduğu anlamları verip, bu kavramın âlimler arasında ne tür tartışmalara sebep olduğuna kısaca değineceğiz.

Pek çok hadis âlimi tarafından '*el-Hamse*' lafzı ile kastedilen Buhârî ve Müslim'in dışındaki kitaplardır. (Burada Ahmed b. Hanbel ve dört Sünen beş kitap kavramına dâhildir.) Bu hadis âlimlerinin isimlerini Makdîsî'yle başlatıp uzayıp giden bir liste halinde vermemiz mümkündür. Fakat biz bu kavramın farklı kitapları da ihtivâ edip etmediğine bakacağız.

Sıddîkî'ye göre; ikinci sınıfa iki *Sahîh*'le birlikte Kütüb-i Sitte diye bilinen dört Sünen girmektedir. Sıddîkî, bazı Sünen eserlerini iki Sahîh'in yanına koyma temâyülünün, –Goldziher'in de işaret ettiği gibi- hicrî 353 senesinde Mısır'da vefat eden ve *Musannefi* vefatından bir asır sonra İbn Hazm (v.456) tarafından en iyi hadis mecmualarından biri diye kabul edilen mütemâyiz hadisçilerden biri Said b. Seken'in (v.353) sözleriyle sağlanmış olduğunu belirtmektedir. Said b. Seken'in el-Buhârî ve Müslim'in iki *Sahîh*'inin, Ebû Davud ve Nesâî'nin iki *Sünen*'inin İslam'ın temelleri

²⁸³ A.M.Şâkir, *el- Bâis*, c. I, s. 23; ez-Zehebî, *Siyer* c. XII, s. 573; c. XI, s.328.

²⁸⁴ el-Behnesâvî, Sâlim Ali, *es-Sünnetü Mufterâ aleyhâ*, Darü'l-Buhusi'l- İlmiyye, Kuveyt,1992, s. 69-72.

²⁸⁵ Kannûcî, *el-Hitta*, s.220.

olduğunu beyan ettiği bu ifadeler hicrî dördüncü asrın ortasında vukû bulmuş gözükmetedir. Bir zaman sonra et-Tirmîzî'nin *el-Câmi'i*, yukarıdaki dört kitaba ilâve edilmiş ve beşine birden *el-Usûl el-Hamse* (beş ana eser) mütemâyiz vasfı verilmiştir.²⁸⁶

Kütüb-i Hamse'nin tümüne sahih diyen Ahmed b. Muhammed es-Silefi (v.576)²⁸⁷ ile hadis ilminde yeni bir tartışma başlamıştır. O şöyle demiştir: "*Kütüb-ü Hamse; sıhhati konusunda doğu ve batı ulemasının ittifak ettiği kitaplardır.*"²⁸⁸ Es-Silefi (v.576) devamla: "*Onun (Bu beş kitabın) zayıflığını belirtmedikleri sürece bu kavramsal ifade onun üzerinde kalacaktır, kalmıştır da...*" demiştir.²⁸⁹ es-Silefi (v.576)'nin İbn Tâhir'den (v.507) duyduğu şu söz ise bu külliyyata (*Kütüb-i Sitte*) verilen değeri göstermesi bakımından dikkate şâyandır. Muhammed İbn Tâhir el-Makdisî (v.507) şunları söylemektedir: "*Sahîh-i Buhârî, Müslim ve Ebu Davud'u yedi kere yazdım. Sünen-i İbn Mâce'yi ise on defa yazdım.*"²⁹⁰

Bu sözlerden hadis âlimlerinin hicrî VI. yy.'da hadis öğrenimi sırasında Kütüb-i Sitte'yi yazdıkları ortaya çıkmaktadır. Gerçi Muhammed İbn Tâhir el-Makdisî'nin (v.507) Kütüb-i Sitte'yi yazmasının sebebi olarak; yazdıklarını satması ve bununla geçimini sağladığı yönündeki haberler doğru olsa bile biz o dönemde hadis tedrisinde yaygın olarak devam eden imlâ'nın yapıldığı kanaatini taşımaktayız.

Nevevî (v.676) bu konudaki tartışmaya katılır ve: "*O'nun muradı Sahîhayn'ın dışında Kütüb-i Selâse'ye dahil olan pek çok kitabın varlığıdır. Onlarla da ihticâc edilir*"²⁹¹ diyerek es-Silefi'nin ihticâc konusundaki Kütüb-i Sitte sınırlamasını genişletmeye çalışmıştır.

İbn Hacer de (v.852) *en-Nüket*'inde el-İrâkî'nin (v.806) bu konudaki ifadelerini naklettikten hemen sonra şunları söyler: "*Kısaca İbnu's-Salâh'ın Silefi'nin sözünü naklinde tereddüt vardır. O, bu konuda Allâme Moğultay'a tabi olmuştur...*"²⁹²

Kimi âlim de *Hamse* kavramının içerisine Ahmed bin Hanbel'i, Sitte'ye de Sahîhayn²⁹³ ve Sünen-i Erbaa'yı dâhil etmiştir.²⁹⁴

²⁸⁶ Sıddıkî, a.g.e., s.115.

²⁸⁷ es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l Mugîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadis*, 2. bsk., 1-3, Kahire, 1968, c. I, s. 49; el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnu's-Salâh*, 1-2, Riyad, 1984, c. I, s. 488.

²⁸⁸ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, c. I, s.7; Begavî, *el-Medhal*, Dâru'l-Endülüs yay., Cidde, 1994, I-II cilt, c. I, s. 171; İtr, Nurettin, *Ulumu'l-Hadis*, Darü'l-Fikr, Şam, 1996, s.37.

²⁸⁹ Zehebi, *Tarih*, c. II, s.462.

²⁹⁰ Zehebi, a.g.e., c. XVII, s. 172.

²⁹¹ ez-Zerkeşî (v.794), Muhammed b. Abdillâh, *En-Nüket alâ İbnu's-Salâh*, c. I, s. 489.

Muhakkik el-Bundâri, *Sünen-i İbn Mâce*'yi altı kitap içine almayıp, Kütüb-i Sitte içinde saymayan çağdaş muhakkik, 6. kitap olarak Nesâî'nin *el-Müctebâ* adlı eserini, 5. sıraya da Sünnet kitaplarının beşincisi diyerek yine Nesâî'ye âit olan *es-Sünenü'l-Kübrâ*'yı yerleştirmiştir.²⁹⁵

Kütüb-i Tis'a kavramı ise yeni bir kullanım olarak görülmektedir. Daha çok bu yy.'ın bir ürünü olduğu anlaşılan bu lafız, *El-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî* adlı eserle gündeme gelmiştir. Hadis literatürüne yaklaşımda farklı bir çıkış açmış gözükten bu eser, A. R. J. Wensinck (v.1939) başkanlığında bir komisyon tarafından yazılmıştır. Bu kitapta dokuz hadis kaynağındaki hadislere ulaşmak için alfabetik bir kelime dizini bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i*, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*, *Sünen-i Dârimî*'deki hadislere ulaşmak için fihrist niteliği taşıyan kitabın ilk baskısı 1936'da²⁹⁶ yapılmıştır. Bu eserde yer alan dokuz hadis kaynağının günümüzde 'Kütüb-i Tis'a' lafzıyla müsemma bir hâle gelmesi dikkat çekicidir. Kanaatimizce, oluşturulmuş olan formatı bu şekilde anlamaya yönelik temâyülün kaynağı, yine geçmiş yy.'larda yaşayan âlimlerin bu kitaplar hakkındaki övgü dolu sözleridir.

Yine Kütüb-i Sitte üzerine yazılmış olan *Zehâiru'l-Mevâris fi'd-Delâleti alâ Mevâdii'l-Ehâdis* adlı eserin müellifi Allâme Şeyh Abdu'lgani b. İsmailî en-Nablûsî'nin (v.1143), kendi dönemine kadar devam eden hadis literatüründeki klasik çizgiden sapmadığı görülecektir. Şeyh Abdu'lganî b. İsmailî en-Nablûsî (v.1143) Kütüb-i Sitte etrafı için bir kitap te'lif etmek istemiş, bu kitaba Mâlik'in *Muvatta'*sını da eklemek sûretiyle kitap sayısını yediye çıkarmıştır.²⁹⁷

Âlimlerin Kütüb-i Sitte üzerindeki bu çalışmaları yazdıkları kitap hacimlerini de bir hayli kabartmış ve zorunluluk olarak Kütüb-i Tis'a şeklinde tabirler kullanılmaya başlanmıştır.

Bu durum öyle bir hal almıştır ki, Kütüb-i Tis'a'ya sonradan dâhil olan kitapların müellifleri de zaman zaman Kütüb-i Sitte içerisine dâhil olmuş, kimi

²⁹² İbn Mülakkin, *el-Bedrü'l-Münîr*, c. I, s. 414.

²⁹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesit*, I-IV, Daru İbn Hazm, Beyrut, tsz., c.I, s.35, 36; M. Fuad Abdülbâki, *Câmiu'l-Mesânid, Dâru'l-Hadis*, Kahire, 1991, c.V, s.319.

²⁹⁴ İbn Rüşd, a.g.e., c. I, s.199, 200.

²⁹⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk.:Abdulgaffar Süleyman el-Bendâri, Darü'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrut 1991, c. I, s. 3.

²⁹⁶ Bekkâr, a.g.e., s. 141.

²⁹⁷ Bekkâr, a.g.e., s.125.

zaman da bazı âlimler tarafından çıkartılmıştır²⁹⁸ iddiâsı bile öne sürülmüştür. Bu görüşü öne süren çağdaş araştırmacı Muhammed Mahmud Bekkâr, *İlmu Tahrîci'l-Ehâdis* adlı eserinde Kütüb-i Tis'a kavramının kullanımına sıcak baktığına işaret etmektedir.

Kütüb-i Sitte'de yer alan altı kitabın tek tek bu kavrama nasıl dâhil olduğunun ele alınacağı bu bölümde ayrıca târîhî süreçte alimlerin kitaplara bakış açısı da verilecektir.

b1- Sahîh-i Buhârî'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri:

El-Câmiu's-Sahîh, Buhârî hayatta iken 90 bin talebeye²⁹⁹ rivâyet edilmiş olduğu iddia edilir. Bunun mübalağa olduğu kabul edilse bile *Sahîh*'i daha sonraki nesillere aktaran râvilerin sayısı oldukça azdır. Bu râvilerin en tanınmış olanları; eseri hocasından iki defa dinleyen Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar el-Firebrî (v.320/932) başta olmak üzere İbrahim b. Ma'kûl en-Nesefî (v.295/907), Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (v.290), Mansur b. Muhammed b. Ali el-Bezdevî (v.329/940) ve el-Hasen b. İsmail el-Mehâmîlî (v. 330/941) dir.

Bunlardan sadece Firebrî rivâyeti *Sahîh-i Buhârî*'nin sonraki nesillere intikâlini sağlayan tek nüsha olmuş, diğerleri ise zamanla adetâ unutulmuştur. Firebrî rivâyeti bize Kûşmihenî (v.389/998) ve Hamevî (v.381/991) onlardan Kerîme (v. 495/1102) ve Dâvûdî (v.467/1074), onlardan da Ali b. Hüseyin el-Ferrâ (v. 519/1125) ve Ebu'l-Vakt (v.553/1158) onlardan Ebû Abdullah el-Ertâhî (v. 601/1204), Abdulazîm el-Münzirî (v.656/1258), İbnü'l-Letî (v.635/1237) ve İbnü'z-Zebîdî (v.631/1233) ve onlardan da Yûnînî'nin (v.701/1301) rivâyeti ile günümüze intikâl etmiştir.

Siddîkî'nin yukarıda söylediği gibi bizim ihtiyatla yaklaştığımız ifadesine göre *Sahîh el-Buhârî*, bizzat müelliften 90.000 talebe tarafından alınmış ve Ebu'l-Hasan b. el-Kettân gibi devrinin mühim hadisçileri tarafından mevsûk olarak kabul edilmiştir. Müslim'in *Sahîh*'i de çok geçmeden hadisçilerin umûmî kabûlüne mazhar olmuştur.³⁰⁰

²⁹⁸ Bekkâr, a.g.e., s. 112.

²⁹⁹ Bu sayıya ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Hadis râvîleri ile ilgili bir bilgiyle karşılaşıldığında burada râvîlerinin sayısının kitaba olan güvenle yakından bir ilgisi bulunduğundan sonucu etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

³⁰⁰ Siddîkî, a.g.e., s.115.

H.III. asra baktığımızda Buhârî'nin eseriyle ilgili bazı olayların cereyan ettiğini müşahade etmekteyiz. Meselâ; Buhârî, eserini yazdıktan sonra devrin büyük âlimi ve Buhârî'nin de hocası olan Ahmed b. Hanbel'e (v.241) arz etmiş, eserindeki dört hadis hariç diğerlerinin sahîh olduğu Ahmed b. Hanbel tarafından tasdik edilmiştir. Böylece Buhârî ilk tenkidini hocasından almış olmaktadır. Bu dönemde Buhârî'nin *Sahîh*'i hakkında ilgimizi çeken ilginç noktalardan birini âlimlerin bu esere kitaplarında yer vermeyişleri oluşturmaktadır. Her ne kadar o devirde kitaptan referans geleneği olmasa da hadis rivâyetinde bu kadar meşhur olmuş bir eserde yer alan hadislerin bazı önemli sayılan hadis kitaplarında (meselâ Sahîh İbn Huzeyme'de) geçmiyor olması hayli ilginçtir.

Buhârî'nin eseri için, muhaddislerin kadın-erkek arasındaki üstünlük münasebetini nazara vererek örnek vermeleri o dönemde toplumsal şuurun alt yapısını gösterme açısından incelemeye değerdir. Söz konusu örnek şudur: Recâ b. Müreccâ (v.249)³⁰¹ Buhârî hakkında: "*Buhârî'nin o zamandaki âlimlere üstünlüğü, erkeklerin kadınlara üstünlüğü gibidir*"³⁰² demiştir. Recâ b. Müreccâ'yı (v.249) bu sözlerinden dolayı kınayacak değiliz. Aslında O, bu sözleriyle kendi döneminde var olan gerçekte dünyanın pek çok coğrafyasında da genel bir kabule uğramış erkeğin kadına üstünlüğü durumunu, Buhârî'nin kendi zamanında yaşayan âlimlere üstünlüğüyle paralellik kurarak anlatmıştır.

Aynı asırda yaşamış bulunan Amr b. Ali el-Fellas (v.247): "*Buhârî'nin bilmediği hadis, hadis değildir*" dermiş. Şimdi de "*Buhârî ya da Kütüb-i Sitte'de olmayan hadis hadis değildir*" demek istenirse, bu isabetli olmaz. Zira o söz, *Buhârî'nin hadis ilmindeki engin ilminden kinâyedir. Takdir ifadesidir. İlmî bir gerçek değildir.*³⁰³ Burada unutulmaması gereken bir nokta da, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhleri'nin öteki hadis kitaplarına üstünlüğünün umûmiyet itibariyle olmasıdır.*³⁰⁴

Görülüyor ki o dönemde Buhârî, âlimler arasında hatırı sayılır bir şöhrete sahiptir. Hatta *Câmiu's-Sahîh* 'i kendisine okutmasını isteyen Buhârâ valisi ez-Zühîlî,

³⁰¹ Recâ b. Müreccâ şeklinde de okunmaktadır. Bkz. El-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih-u Bağdat*, (Medînetü's-selâm), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yay., I-XIV cilt, Beyrut, tsz., c.VIII, s.410.

³⁰² El-Kannûcî, *el-Hıttâ*, s.243.

³⁰³ Çakan, a.g.e., s. 137.

³⁰⁴ Et-Tahânevî, *Kavâid*, s.468.

Buhârî'ye haber göndererek bu isteğini iletmiştir.³⁰⁵ Bununla, Buhâra valisinin *Sahîh*'ten haberdar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sünen sahibi Tirmîzî'nin de (v.279) Buhârî'den istifade ettiği görülmektedir. Tirmîzî'nin(v.279), Ebu Said'den rivâyet edilen bir hadis hakkında "*Bu hadisi Buhârî garip buldu*"³⁰⁶ şeklindeki değerlendirmeyi vermesi, Buhârî'nin otoritesini kabul ettiğini göstermektedir. Fakat Tirmîzî, Buhârî ile tartışmış bazen muvâfakat, bazen de muhâlefet etmiştir.³⁰⁷ Anlaşıyor ki, Tirmîzî ile Buhârî çok iyi ilişkiler kurmuş ve Tirmîzî, Buhârî'nin ilminden istifade etme imkanı bulmuştur.

H. IV. asrın daha ilk başlarında ise Kütüb-i Sitte imamlarından Nesâî'de (v.303); "*Buhârî'nin kitabından daha iyi kitap yoktur*" diyerek Buhârî'nin isnâdının iyi olduğunu, ehl-i hadisin ıstılahından anlamaya çalıştığını ifade etmiştir.³⁰⁸

Nesâî'nin (v.303) *Sahîh*'le ilgili başka bir değerlendirmesi de şöyledir: "Nesâî'ye A'lâ ve Süheyl hakkında fikri sorulunca şu cevabı verir: '*Her ikisi de Fuleyh'ten daha hayırlıdır. Bununla birlikte bu üç kitapta yer alan hadisler, Muhammed b. İsmail'in kitabından daha iyidir.*'"³⁰⁹

Nesâî bir taraftan Buhârî'nin kitabını överken, başka bir ifadesinde ise A'lâ, Süheyl ve Fuleyh'in kitaplarını Buhârî'nin *Sahîh*'inden üstün tutmaktadır.

Ebubekir Muhammed b. Mehran el-İsmâîlî (v.295), Buhârî'nin kitabının niçin tercih edildiğine dair Nesâî ile birlikte geçen bir hatırasını anekdot olarak zikreder. Nesâî orada Buhârî'nin kitabının Müslim'den daha evlâ olduğunu, âlimlerin bu tercihte ittifak halinde bulunduklarını söyler.³¹⁰

SAHÎH-İ BUHÂRÎ

Müellifi: Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cu'fî (v.256)³¹¹

³⁰⁵ Bağdâdî, *Tarih*, c. II, s. 33.

³⁰⁶ Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî*, c. V, 3727 no'lu hadis (Menâkıb, 21)

³⁰⁷ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 83.

³⁰⁸ Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s.55.

³⁰⁹ Bağdâdî, *Tarih*, c. I, s. 9.

³¹⁰ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc*, Darü'l- Ma'rife, Beyrut, 1997, c. I, s. 129.

³¹¹ *Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fî*, h. 194 (m.810) yılı 13 Şevval (20 Temmuz) Cuma günü Buhâra'da doğmuştur. Onlara bağlılığından dolayı Buhârî için el-Cûffî denildi. *Câmiü's-Sahîh* ve *et-Tarih* adlı eserlerin yazarıdır. Babası İsmail, Buhara ve çevresinde zamanın tanınmış âlimlerinden olup, daha çok hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Annesi de soylu bir aileden gelen üstün yetenek ve özelliklere sahip bir kadındı. Henüz on yaşında iken hadise karşı direnen bir ilgi duyarak hadis ezberlemeye başlayan Buhârî, çevresindeki hocalardan ders aldıktan sonra Şam, Basra, Hicaz, Kufe, Bağdat ve Mısır'a ilim yolculuğu yapmış ve oralarda Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Yahya b. Ma'in (v.233/847) gibi bin kadar muhaddisten yüz bini sahîh olmak üzere toplam üç yüz bin hadis tahsis etmiştir. Kendisinden de Kütüb-i sitte'nin diğer müellifleri

Eserin orijinal adı: *El-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîh el-Muhtasar Min Umûri Resulillahi ve Sünenihî ve Eyyâmihî*³¹²

İshak b. Rahuye'nin (v.238/852) temennîsiyle İmam Buhârî tarafından 600 bin hadis arasından seçilerek onaltı yılda te'lif edilmiştir.

Te'lif sebebi olarak şu olay anlatılmaktadır. Buhârî, hocası İshak b. Rahuye'nin (v.238): "*Keşke biri çıkıp da Resulullah'ın sünnetinden Sahîh olanları muhtasar bir kitapta toplasa...*" şeklindeki teşvîki ile eserin te'lifine koyulduğunu söyler.³¹³ Söz konusu sebeplerden diğeri de görmüş olduğu rüyadır. Buhârî rüyasında elindeki yelpaze ile sinekleri kovarak Resulullah'ı serinlettiğini görür. Bu rüyayı tâbirciler "*Sen Resulullah'ın hadislerinden yalanı kovacaksın*" diye yorumlarlar.³¹⁴ Bunun üzerine Buhârî hadis toplama işine başlar. Topladığı hadisler arasından seçtikleriyle bu kitabı oluşturur. Şartlarına uyduğu ve sahih olduğu halde pek çok hadisi de kitabın dışında bırakır. Buhârî bunun nedenini şöyle açıklar: "*O'nu Allah ile kendi aramda hüccet kaldım. Altı yüz bin hadisten bu kitabı tahrîc ettim. Uzun olacağı korkusuyla bir çok sahihi de bıraktım. Sahîh hadisten başka bir şey bu kitaba almadım.*"³¹⁵

Sadece sahih hadisleri toplamak amacıyla te'lif edilmiş olan *Câmi'*de, iddiâyâ göre bab başlıkları dışında zayıf hadis bulunmamaktadır. Zira bab başlıkları ayet ve hadislerden iktibaslar ile ve bazen de Buhârî'nin kendi ifadesi ile fikhî bir anlam taşıyacak tarzda tanzim edilmiştir.

Sahîh-i Buhârî İstanbul, Kahire, Bulak, Hindistan ve Avrupa'da bir çok defa basılmıştır. Bunlardan en mükemmeli Abdülhamid Han'ın emriyle Yûnînî nüshası esas alınarak Mısır'da 1313'de 9 cilt halinde basılan ile Hacı Zihni Efendi (v.1332/1914) tarafından harekelenerek İstanbul'da 1315 yılında 8 cilt halinde yapılan neşirdir.

dışında Ebû Zur'a er- Razi (v.320/932) gibi pek çok ünlü muhaddis hadis rivâyet etmiştir. 40 yıl kadar süren ilim yolculuğu sonunda çevresinden gelen bazı sıkıntılara katlanarak Buhara yakınındaki Hartenk'te yerleşen Buhârî, *et-Tarihu's-Sağîr*, *et-Tarihu'l-Kebîr*, *el-Edebü'l-Müfred*, *ed-Duafâ* gibi çok değerli eserleri yanında *Sahîhu'l-Buhârî* diye meşhur olan *el-Câmiu's-Sahîh*'i te'lif ederek İslam dünyasında silinmez izler bırakmış ve (256/870) yılında 62 yaşında vefat etmiştir. Bkz. el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I-VII cilt, c. I, s. 422.

³¹² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s.22; en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, c. I, s.73; El-Kannûcî, *el-Hatta*, s.168-173.

³¹³ El-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih*, c. II, s.8; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, I-XI cilt, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994, c.I, s.58.

³¹⁴ Aliyyu'l-Kârî, a.g.e., c. I, s.54.

³¹⁵ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 15.

Günümüz hadis çalışmalarında Sahîhu'l-Buhârî³¹⁶ Sâhibü'l-Müslim³¹⁷ ifadelerine rastlamaktayız. Bu da kitaplarda yeri geldiğinde ihtiyacı karşılamak üzere anlamı bozmayacak kavramların türetildiğini göstermektedir.

Hicrî III. asırda Buhârî'nin eserinin *Müsned* diye adlandırılması (.....) dikkate şayandır. İbn Hacer (v.852) *el-Müsned* tabirinin önüne *es-Sahîh* lafzını koymuştur. Kelâbâzî (v.380) (Gülâbâdi diye de okunur) *Sahîhu'l-Buhârî* derken, en-Nevevî de (v.676) *Sahîhu'l-Buhârî*'yi kullanmıştır. Halbuki Keşfü'z-Zünun'da da belirtildiği üzere *Sahîhu'l-Buhârî*'den önce *Sünen* tabiri kullanılmış sonrasında ise *Cami'* denilmeye başlanmıştır. Ez-Zehebî'de (v.748) *Sahîhu'l-Buhârî* için *Cami'* kavramını kullanır ve onun İslam'ın kaynaklarından biri olduğunu ifade eder.³¹⁸ Bir taraftan da *Câmi'*deki hadislerin bir kısmının mevzu', bir kısmında fedâilden olduğu belirtilerek bir çelişki verilir.

Buhârî, kendi döneminde ve sonraki dönemlerde alimler tarafından Kütüb-i Sitte'nin diğer kitaplarıyla özellikle de Müslim'le mukâyese edilmiştir. Örnek vermek gerekirse el-Vâsıtî bu alimlerden biridir.

Buhârî'yi Ahmed b. Hanbel'le mukayese eden Halef b. Muhammed b. Ali el-Vâsıtî (v.400'den sonra) şöyle demiştir: "*Ebu'l-Huseyn, Ahmed b. Nasr el-Haffaftan* (v.393?) *işittim.*" Şöyle diyordu: "*Muhammed b. İsmail hadis ilminde İshak b. Rahuye'den* (v.238) *daha bilgindir. Ahmed b. Hanbel'den* (v.241) *de yirmi kat daha üstündür.*" Ebu Amr el-Hattâb (v.?) ise: "*Kim Muhammed b. İsmail'in lehinde bir söz söylerse bendendir. Aleyhinde konuşursa binlerce lanet olsun.*"³¹⁹ Bu ifadeleri söyleyen aratmayacak başka biri de İbn Hammad el-Emûlî'dir. O da Buhârî hakkında şunları söyler: "*Ah! Muhammed b. İsmail'in göğsünde bir kal olmayı ne kadar da arzu ederdim.*"³²⁰

Âlimler arasında Buhârî ve Müslim'in, birini diğerine tercihte ihtilâf günümüze kadar süregelmiştir. Muhaddislerin cumhûru Buhârî'yi Müslim'e tercih etmektedirler. Magrib ehlinde bir grup ise Müslim'i Buhârî'ye tercih etmektedir. İki

³¹⁶ el-A'zami, Muhammed Mustafa, *ed-Dirâsât fi'l-Hadisi'n-Nebevi*, El-Mektebetü'l-İslâmî yay., Beyrut, 1992, s. 380.

³¹⁷ el-A'zami, *ed-Dirâsât*, s. 381.

³¹⁸ Ez-Zehebî, *Siyer*, c. XIII, s. 274.

³¹⁹ Nasıruddîn ed-Dimeşkî (v.842), Muhammed b. Ebu Bekir Şehriban, *et-Tenkîh fi Hadîs'i-Tesbîh*, Dâr'ül-Beşâir'il-İslâmiyye, Beyrut, 1993, s. 202.

³²⁰ İbn Asâkîr, *Târih-u Medîneti Dimeşk*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995, 55 cilt, c. XV, 49.bölüm; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, c.XIII, s. 434.

grup arasındaki bu ihtilaf, şeklîdir.³²¹ Müslim'in *Sahîh*'inin mukaddimesinde hadisleri üçe ayırması hadis âlimleri [özellikle; Beyhakî (v.458), Hâkim (v.405), Kaadî İyaz (v.544), İbn Asâkir (v.571)] tarafından şeklî bir ihtilâfa malzeme edilmiştir. Buradaki tercihte daha çok Buhârî ön planda olmuştur.

Âlimlerin, Buhârî'nin Müslim'le olan mukayesesini şahıslarıyla ilgili değil daha çok her ikisinin de telif ettikleri hadis kitabı üzerinde olmuştur. Örneğin bu alimlerden biri olan İbnu's-Salâh (v.643), Buhârî'yi övmek için Müslim'in bab başlıklarını zikretmediğini çünkü kitabın hacminin büttyebileceği endişesini taşıdığı vb. sebepleri zikreder ve *Sahîh-i Müslim*'in Buhârî karşısındaki eksiklerini göstermeye çalışır. Nevevî de bu hususun çok gerekli olmadığını, hatta bir takım lafız kusurlarına sebep olabileceğini ifade eder.³²² Nevevî (v.676), İmamını savunarak onun tariklerinde ihtiyatlı davrandığından bahseder. Suyûtî (v.911) ise Müslim'in Buhârî'den ayrıldığı yönleri belirtirken onun on iki yerde Buhârî'nin usûlüne aykırı olarak mütâbî hadisleri zikretmesini örnek verir.

Ebu Bekr el-Hatîb (v. ?) dedi ki: "*Müslim Buhârî ile çekişiyordu. Ta ki Muhammed b. Yahya ile Buhârî arasında bir sebeple yalnız kalıncaya kadar...*"³²³ Babam ve Ebû Zur'a, "*Kur'an mahluktur*" dediği için Muhammed b. Yahya'nın yazdığı hadisi terkettiler.³²⁴ Bu olayı nakleden Tahânevî; "*Ebû Zur'a er-Râzî, Ebu Hatim er-Râzî ve Neysâbü'rî gibi bizde mi Buhârî'yi terkedelim?*" diyerek sitemini ortaya koyar. "*Her cerhedenin sözüyle amel edilemez*"³²⁵ diyen Tehânevî'nin (v.1394), Buhârî'nin böylesine eleştiri oklarına hedef olmasına tahammülünün olmadığı görülmektedir. Tehânevî ayrıca, cerh eden kimselerin de hatadan sâlim olamayacaklarını belirtmiştir.

Buhârî mi yoksa Müslim mi daha hıfz sahibi diye İbn Ukde'ye sorulduğunda, tereddütsüz her ikisinin de âlim olduğunu belirtmiştir. Ancak soru tekrarlandığında O: "*Muhammed'in (Buhârî) Ehl-i Şam'la ilgili bir hatası vardır. Onların kitaplarından istifade etti ve dikkatini onlara verdi. Bir ricâli künyesiyle birlikte*

³²¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I-IV, Daru İbn Hazm, Beyrut, tsz., c. I, s. 256; İbn Haldun, *Tarih-u İbn Haldun*, İlmîyye Matb., Beyrut, 1994, c. I, s. 474.

³²² İbn Nukta el-Hanbelî, Muhammed b. Abdulganî (v.629), *et-Takyid li Ma'rifeti Rûvâtî's-Sünen ve'l-Mesânid*, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Daru'l-Kütübî'l-İlmîyye yay., Beyrut-Lübnan, 1408/1988, c.I, s. 202.

³²³ İbn Hallikan (v.681), *Vefâyâtü'l-A'yân*, Kahire, 1948, c. II, s. 573.

³²⁴ er-Râzî, Ebu Hatim, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, tsz., c.VII, s. 191.

³²⁵ Et-Tahânevî, *Kavâid*, s. 171.

zikrederken başka bir yerde de aynı ricâli ismiyle zikretti. Bu ilimde (bilgi) zan vardır. Müslim de nakillerinde birkaç hata yapmıştır. Müsnedleri yazmış, maktu'ları ve mürselleri ise yazmamıştır³²⁶ diyerek her iki müellife de eleştirisini esirgememiştir.

İbn Teymiye (v.728), Buhârî'nin haberlerin sıhhati konusunda Müslim'den daha mahir ve bilgili olduğunu³²⁷ ifade eder.

Zehebî (v.748) *Sahîh-i Buhârî* hakkında: "*Câmiu'l-Buhârî İslam kitaplarının en parlağı, Allah'ın kitabından sonra en üstünüdür. Şayet bir şahıs bir şeyi dinlemek için binin üstünde yolculuk ettiyse onun yolculuğu zayi olsa da bilgi sağlam bir şekilde yerleşmiştir.*"³²⁸

Bir taraftan Buhârî hakkında bu kadar övücü sözler söylenirken bir yandan da Buhârî'nin hadisleri ve ricâli eleştirilmektedir.³²⁹ Buhârî, (hadis aldığı) şeyhinin çağdaş olmasını ve ondan duymasını şart koştuğundan alimler tarafından tercih sebebi olmuştur.³³⁰

Buhârî'nin şöhet bulmasıyla ilgili birkaç rivâyeti burada zikretmeyi uygun buluyoruz. Sahîhâyn'ın birbirlerine olan üstünlüğü tartışması hadis sahasında çokça rağbet gören konulardan biri olmuştur. Gerçekte bu bu hadis kitaplarının gündemde kalmasını sağlamış ve pek çok alim defalarca bu hadisleri tenkit süzgecinden geçirme ve hakkı teslim etme noktasına götürmüşlerdir. Bu da başta Buhârî'ye şöhreti getirmiştir. Biz de bir kaç örnekle bu şöhretin nasıl oluştuğunu göstermek istiyoruz.

El-Buhârî ve Müslim'in *el-Camiu's-Sahîh*'leri bazı hadisçiler tarafından mukâyese konusu yapılmış, hangisinin daha üstün olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konuyu ele alan İbn Hacer (v.852) şöyle der: "*İslam ulehasının çoğu Sahîhu'l-Buhârî'nin sıhhat yönünden önde olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Fakat bunun aksi olan bir görüş hiç kimseden nakledilmemiştir. Ebu Ali en-Neysabûrî'den (v.349) rivâyet edilen 'yeryüzünde Müslim'in kitabından daha Sahîh bir kitap yoktur' sözü ile bazı Mağrib imamlarının Müslim'in kitabını el-Buhârî'nin*

³²⁶ İbn Mülakkin, *el-İ'lâm*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I-IV cilt, c. I, s. 126.

³²⁷ İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Hâlim (v.728), *İlmü'l-Hadis*, Mahfuze Liddas, Beyrut, 1985, 2. Bsk., s.74, 75.

³²⁸ El-Behnesâvî , Sâlim Ali, *es-Sünnetü Mufterâ aleyhâ*, Darü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Kuveyt, 1992, s.438.

³²⁹ El-Behnesâvî , a.g.e., s.446.

³³⁰ A.M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I , s.103.

kitabından üstün sayan görüşleri, sadece, Müslim'in uslûbu ile, vaz' ve tertîbindeki güzelliğe râci hususlar dolayısıyledir.... Zira el-Buhârî'nin kitabında sıhhatin isnad ettiği sıfatlar, Müslim'in kitabında istinad edilen sıfatlardan daha mükemmel ve daha şiddetlidir; el-Buhârî'nin sıhhat için ortaya koyduğu şartlar, daha kuvvetli ve daha serttir.”³³¹

İbn Hacer devamla: “el-Buhârî'nin ittisal yönünden üstünlüğü, râvînin hadis aldığı kimse ile mülâkâtının bir defa da olsa sabit olmasını şart koşması dolayısıyladır. Halbuki Müslim, sadece muasaratla, yani râvî ile şeyhin aynı asırda yaşamış olmalarıyla iktifâ etmiştir” diyerek ince bir üslûp farklılığını dile getirmiştir.

Sahîh-i Buhârî'nin adalet ve zabt yönünden üstünlüğüne gelince, Müslim'in ricâli arasında cerh edilenlerin sayısı, el-Buhârî'nin ricâlerinden cerh edilenlerin sayısına nispetle daha çoktur. Buna ilaveten el-Buhârî, bu cerh edilenlerin hadislerinden fazla sayıda nakletmemiştir. Bunların çoğu, Müslim'in hilafına, kendilerinden aldığı hadislerine karşı alışkanlık kazandığı kendi şeyhlerindendir.

Sahîh-i Buhârî'nin şazz ve illetten sâlim olması yönünden üstünlüğüne gelince, el-Buhârî'de tenkîde uğrayan hadis sayısı, Müslim'in tenkide uğrayan hadis sayısından daha azdır. Buna ilaveten ulema, ilim yönünden el-Buhârî'nin Müslim'den daha üstün ve hadis sanatı yönünden daha bilgili olduğunda ittifak etmişlerdir. Müslim onun tilmizi olup dizi dibinde yetişmiş, ondan istifade etmiş, onun eserlerine tabi olmuştur. Bu sebepledir ki, ed-Dârekutnî (v.385) şöyle demiştir: “Eğer el-Buhârî olmasaydı, hadis ilminde Müslim ortaya çıkmaz ve bu mertebeye ulaşmazdı.” Başka bir ifadesinde ed-Dârekutnî (v.385): “Buhârî olmasaydı Müslim kaybolup giderdi”³³² demiştir.

Ebûbekir b. Furek (v.406) *Müşkilü'l-Hadis* adlı eserinde yine yukarıda bahsettiğimiz konuları ele alarak Buhârî'ye farklı bir açıdan bakmamızı sağlar. Buhârî'nin çalışma metodunu övdüğü cümlelerinde şunlara yer vermiştir: “Hadislerin senedini araştırmada en güzel yolu izleyen İmam-ı Buhârî'dir. O senedin ittisalini şart koşar. Çağdaşı bir râvî olmasını ya da bir kere de olsa görüşmeyi öne sürer.”³³³

³³¹ Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s. 55-56. (Buhârî'nin şartları hakkında bilgi için)

³³² İbn Mülakkin, *el-İ'lâm*, c. I, s.128.

³³³ Ebu Bekir b. Furek (v.406), *Müşkilü'l-Hadis*, Thk.: Musa Muhammed Ali, Âlemü'l-Küttüb, Beyrut, 1985, s. 15.

Şimdiye kadar zikretmiş olduğumuz sebepler dolayısıyla el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i, başta Müslim olmak üzere diğer bütün hadis imamlarının tasnif etmiş oldukları kitaplara tercih edilmiş ve daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerim'den sonra, İslam dininin en mühim kaynağı sayılmıştır.³³⁴

Yaygın olarak içerisinde hiçbir mevzû hadis bulunmadığına inanılan el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i eser karizmalarına örnekte zirveyi tutmaktadır. Kütüb-i Sitte'nin oluşturulmasındaki en büyük pay da bu esere aittir. Diyebiliriz ki, şayet Buhârî'yi *es-Sahih*'ini yazmamış olsaydı belki de böyle bir hadis külliyyatından bahsetmemiz mümkün olmayacaktı. Zira Buhârî'den sonra bu kolleksiyona girmiş her eser kendine *es-Sahîh*'i örnek almış görünmektedir.

b2- Sahîh-i Müslim'in Kütüb-i Sitte'deki Yeri:

SAHÎH-İ MÜSLİM³³⁵ VE EL-CÂMIU'S-SAHÎH'İ

Sadece sahîh hadisleri toplama konusunda, hocası Buhârî'nin metodundan yararlanan Müslim, 300 bin hadis arasından seçerek 15 yılda meydana getirdiği *el-Cami'u's-Sahîh* adlı eserini konularına göre düzenlemiş, ihtisar düşüncesiyle ya da başka sebeplerle kitaba bab başlıkları koymamıştır. Bugün elimizde bulunan matbû *Sahîh-i Müslim*'in bab başlıkları daha sonra Nevevî (v.676/1277) tarafından konulmuş ve bu sayede konular birbirinden kesin hatlarla ayrılmıştır.

³³⁴ Bkz. İbnu'n-Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978, s.336; El-Hatib el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdat*, (Medinetü's-selâm), Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye yay., I-XIV cilt, Beyrut, tsz., c. XIII, s. 100-104; İbn Ebi Ya'la, Ebu'l-Huseyn Muhammed, *Tabâkâtü'l-Hanâbile*, I-II, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., c. I, s. 337; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, Kahire, 1948, c. IV, s. 280-282; ez-Zehebî, *Tezkire*, c. I/ 588-590; el-Askalânî, *Tehzîb*, c. X, s. 126-128; Tanrıbirdî, *en-Nucûm*, c. III, s. 33; İbnul-İmâd el-Hanbelî, Abdülhayy, *Şezerâtu'z-Zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-VIII, Beyrut, tsz., c.II, s.144-145; Sezgin, Fuat, *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums)*, I-V, 1967-1974, Leiden, c.I, s. 136-143.

³³⁵ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî 204/819 tarihinde Nişapur'da doğmuştur. Arapların meşhur 'Kureys' kabilesindendir. "Asâkiru'd-dîn" lakabını almıştır. Babası Haccac'da hadis râvilerindendir. Henüz küçük yaşta iken Arap edebiyatının çeşitli sahalarıyla uğraşan Müslim Hicaz, Mısır, İran, Suriye, Mezopotamya ve Türkistan'a ilim yolculuğu yapmış ve Ahmed b. Hanbel (v.241/855), İshak b.Râhûye (v.238/852) ve Ebû Zur'a er-Râzi (v.264/857) gibi dönemin belli başlı hocalarından hadis öğrenmiştir. Kendisinden de Ebu Hatim er-Râzi (v.277/890), Ebu Bekir b.Huzeyme(v.311/923) ve Ebu Avane (v.316/928) gibi otoriteler hadis almışlardır. Tahsilini bitirdikten sonra Nisabur'a yerleşip ticaret ile geçimini temin ederek hadisle meşgul olan Müslim, bütün ömrünü hadise adanmış, ömrünün sonuna doğru Buhârî ile tanışıp ondan istifade etmiş ve bir daha ondan ayrılmamıştır.*Sahîh-i Müslim* diye şöhret bulan *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı kitabı ile beraber çeşitli konulara ait bir çok kıymetli eserler geriye bırakarak 261/874'ün Recep ayında 57 yaşında iken Nişabur'da vefat etmiştir. Bkz. Ahmed Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s.57.

54 kitab ve 1329 bab'ı içeren *el-Câmi*, Müslim'le ilmî seyahatlerde on iki yıl birlikte bulunan muhaddis Ahmed b. Seleme'nin (v.286/899) belirttiğine göre tekrarlarıyla birlikte 12000 (bazılarına göre 8000), tekrarsız 4000, *Miftâhu Künûzi's-Sünne*'deki sayıma göre tekrarlarıyla birlikte 7581 ve İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) belirttiğine göre ise mükerrerleriyle birlikte 7275 hadis ihtivâ etmektedir.

el-Câmi'i, Müslim'den bir çok talebe dinlemiş olsa da onu daha sonraki nesillere sadece iki talebesi Ebû İshâk Muhammed b. Süfyân en-Nîsâbü'rî (v. 308/920) ile Ebû Muhammed Ahmed b. Ali el-Kalânîsî (v. 384/994) nakledebilmişlerdir.

el-Kalânîsî rivâyeti, Ebû Ahmed Muhammed b. Yahya el-Eşkar (v. ?), İbn Mâhân Abdülvehhâb b. İsa b. Abdurrahman el-Fârisî (v. 387/997) tarikiyle dört râviye ulaşmış, onların bu rivâyeti sayesinde sadece Mağrib'de yayılmıştır.

Müslim'in Horasan'ın en büyük şehirlerinden olan Nişabur'da büyük bir kabileye (Sa'saa) mensup olduğunu belirten³³⁶ Dimyâtî (v.1331), Buhârî'nin niçin daha sahîh olduğu konusundaki likâ (rivâyette bulunduğu kişiyle görüşmesi) şartının önemini dile getirir.³³⁷

Yer yer Müslim'in hayatında problemler çıkmıyor değildir. Onlardan biri de şudur. Rivâyete göre:"...*Davud b. Ali orada bulunan Yahya'yı bir meseleden dolayı azarladi. O'na: "Sus ey çocuk! Müslim ona yardım etmez" der. O da gidip babasına bu olayı şikayet eder. Babası oğluna: "O da kim oluyor! Müslim bana da yardım etmedi."*³³⁸

Daha çok Magrib ulemâsının tercih ettiği Müslim'i, Hâkim'in (v.405) hocası Ebu Ali en-Nisâbü'rî de (v.349), Buhârî'ye tercih etmiştir.³³⁹ O'nun Müslim hakkındaki "*Şu gök kubbenin altında Müslim'in kitabından daha sahîhi yoktur*"³⁴⁰ şeklindeki meşhur sözü pek çok âlim tarafından defalarca tartışma konusu yapılmıştır.

Son dönem Osmanlı âlimlerinden Muhammed Şükrî'nin kendisine sorulan bir

³³⁶ ed-Dimyâtî (v.1331), *el-Cevâhiru'l-Lü'lüyye*, Yemame Yay., 1997, s. 40, 41.

³³⁷ Ahmed b. Seleme'nin Müslim hakkındaki bir anekdotu için bkz. İbn Mülakkin, *el-İ'lâm*, Daru'l-Fikr, I-IV cilt, Beyrut, 1996, c. I, s. 127.

³³⁸ Zehebî, *Tarih*, c. II, s. 187.

³³⁹ A.M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 105; İtr, Nurettin, *Menhecün-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, Darü'l-Fikr, Şam, 1996, s. 256.

³⁴⁰ Ez-Zehbî, *Siyer*, c. XII, s. 576; İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 36. Zehebî Ebu Ali'nin bu kanaatini doğru bulmayarak şöyle bir ilâvede bulunmuştur: "*Herhalde Ebu Ali'ye Buhârî'nin Sahîh'i ulaşmamış olsa gerek.*" Bkz. Memduh, Mahmud Said, *Tenbîhu'l-Müslim*, s. 12.

soruya vermiş olduğu cevap Hâkim'in (v.405) yukarıda zikretmiş olduğumuz sözlerini açıklar niteliktedir. Soru şöyledir: "Alimler katında bu iki *Sahîh*'ten daha çok tercih edileni hangisidir? Doğu ve batıdaki âlimlerin cumhûru, *Sahîh-i Buhârî*'nin *Sahîh-i Müslim*'den üstün olduğu konusunda müttefiktirler. Peki ama bu en-Neysâburî'nin; "gök kubbenin altında Müslim'in kitabından daha sahîh bir şey yoktur" sözü ne anlama geliyor? Aynı şekilde bazı konu başlıklarının altında Müslim'in Buhârî'den daha üstün olduğunun söylenmesinin anlamı nedir?" diye Muhammed Şükrî'ye sorulur. Şükrî cevabında: "*Hâkim en-Neysabûrî açıkça Müslim'in kitabının Buhârî'nin Sahîhinden daha sahîh olduğunu söylemiyor. Sadece Müslim'in kitabından daha sıhhatli bir kitabın varlığını nefy ediyor. O halde ism-i ta'dîl sigasının gereğinden başka bir şey olmayan bu ism-i sıhhat konusunda Müslim'in kitabıyla içtihad olan bir kitaptan -sıhhat bakımından- daha sahîh olduğunu belirtmek içindir. Bize Is'ırdî (v.692) tarafından nakledilen, Sahîh-i Müslim'in Sahîh-i Buhârî'den daha üstün olduğunu belirten söz ise; tertib, üslup ve yazıdaki güzellik içindir. Yoksa bunların hiçbirisi bu sayılanların sıhhatle alakalı olduğunu söylememiştir.*"³⁴¹

Şükrî, Hâkim en-Neysabûrî'nin (v.405) açıkça, Müslim'in kitabının Buhârî'nin *Sahîhinden* daha sahîh olduğunu söylemediğini, sadece Müslim'in kitabından daha sıhhatli bir kitabın varlığını nefyettiğini belirtir. Şükrî ayrıca tarih boyunca birtakım hadis alimlerinin, bir literatür düzenlenmesi sonucu ortaya çıkan Kütüb-i Sitte hakkındaki sözlerinin, ilerleyen zaman içinde ne tür yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiğinin de izahını yapmaya çalışır. Şöyle ki, Kütüb-i Sitte'nin kendi arasında bile alimlerin nazarında bir efdaliyet kargaşası mevcut olduğu görülmektedir. Bu nedenle alimler, her hadisin değeri hakkında kolayca hüküm verebilmek amacıyla, hadislerin belli kitaplarda kaydedilmiş olmasının ve bununla birlikte o hadis kitaplarının da sıhhat, tertib, üslup ve yazıdaki güzellik kıstaslarıyla birbirlerine üstünlüklerinin kabul edilebilir olduğunu vurgulamışlardır.

Müslim'in eseri sened ve ravî açısından kimi hadis otoritelerince tenkit edilmiştir. Özellikle es-Sahîh ismiyle eser yazanlara eleştiri getiren Müslim'in çağdaşı Ebu Zur'a er-Râzî'dir (v.264). O, bir adamın kendisine elinde Müslim'in *Sahîh*'i ile geldiğini ve incelemesini istediğini anlatır. Kitapta, Müslim'in

³⁴¹ Muhammed Şükrî, *Usûl-i Hadîs*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1326, s. 27, 28.

ravilerinden olan Ahmed b. İsa b. Hassan el-Masrî'nin rivâyetine rastlar. Öyle ki Ebû Zur'a'ya, Müslim'in bu şahıstan rivâyette bulunduğu için (Müslim'in) *Sahîh*'inin ne konumda olacağı o sırada sorulur. O da: "*Mısır halkının Ahmed b. İsa'dan şikayet ettikleri kadar, hiç kimseden şikayetçi olduklarını görmedim*"³⁴² diyerek Müslim'in *Sahîh*'ini tenkid etmiş ve müstekîlerin arasında eliyle diline işaret ederek, sanki yalancılığından şikayet ediyorlar, demek istiyordu. Ebû Zur'a'nın buradaki tutumunu ilginç kılan şey ise, Mısır halkının genel yapısını nazara vererek kendisinin onayladığı hadis kitabının sonradan eleştirilere maruz kalması ve sonuçta kendisinin bizzat inceleyip eleştirmesidir.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i³⁴³ hakkında İbn Nukta el-Hanbelî (v.629): "*O Allah'ın kitabından sonra kitapların en sahîh olanlarından Sahîhâyn'dan biridir. Usûl-ü Sitte'nin ikincisidir*" demek sûretiyle Hâkim'in (v.405) görüşünü tekrar eder. Hâkim'de (v.405) O'nun *Sahîh*'ini diğer tasnif edilmiş eserlerin önüne geçirerek şöyle demektedir: "*Şu gökyüzünün altında Müslim'in kitabından daha sahîhi yoktur.*" Magrib ulemâsı da O'nun bu görüşünü benimsemişlerdir. Esasında bu söz Hâkim'in hocası Ebû Ali en-Nisâbüri'ye (v.349) aittir. Bu görüşün kaynağı, Müslim'in *Sahîh*'ine iki sika tabiinin iki sahabiden rivâyet ettiği hadisi yazma şartıdır. Tebei tabiin devrinde ve diğer tabakalarda rivâyetin bu konuda - şehâdet bakımından gerekli olanı gözeterek- ulaşmasıdır. Halbuki bu şart Buhârî'nin şartı değildir. 'Ameller niyetlere göredir' hadisinde ise bu şart yoktur. Fakat Müslim bunu zikretmiştir. Çünkü onun sahîhliği, şöhreti ve yaygınlığı sübût bulmuştur.

İmam-ı Müslim kendi kitabı hakkında: "*Kitabımı, sema' edilmiş üç yüz bin hadisten te'lif ettim. Yeryüzü halkı iki yüz sene boyunca hadis yazsa idi, dönüp dolaşıp yine bu Müsned'e ulaşacaklardı. Kitabıma herhangi bir delil teşkil etmeyecek hadisi koymadım. Ondan herhangi bir delili de çıkarmadım*"³⁴⁴ der. Aynı dönemde yaşamış ve Müslim'e müstahrec yazan Ahmed b. Seleme (v.286) şöyle demiştir: "*Müslim ile Sahîh'inin te'lifinde on beş sene birlikte çalıştım. O on iki bin hadistir*"³⁴⁵

³⁴² Bkz. Zehebî, *Siyer*, c. XII/571.

³⁴³ *Sahîh-i Müslim*'in değerini ifade eden görüşler hakkında bkz. İbnu's-Salâh, *Siyânetu Sahîh-i Müslim*, Thk.: Muvaffak b. Abdullah, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1987, s. 53.

³⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, c. II/589. *Siyer*, c. XII/565.

³⁴⁵ İbn Mülakkin, *el-I'lâm*, Daru'l-Fikr, I-IV cilt, Beyrut, 1996, c. I, s. 127.

Hicrî dördüncü asrın başından sonuna kadar Müslim üzerine yazılan Müstahrec sayısı ise yarım düzineyi bulmuştur.³⁴⁶ Müslim'in eserinin bu kadar çabuk kabul görmesi Buhârî ile birlikte anılır olmasından da kaynaklanmaktadır.

Nesâî (v.303) ise: "*Bu kitapların içinde Buhârî'nin kitabından daha güzeli yoktur*"³⁴⁷ diyerek Buhârî'nin Müslim'e olan üstünlüğünü dile getirmiştir. Nesâî bir başka ifâdesinde "*Ümmet, bu iki kitabın sahih olduğu ve onlardaki hadislerle amel etmenin vâcib olduğu üzerinde icmâ' etmiştir*"³⁴⁸ demektedir.

Mekkî b. Abdal (v.325) (Nişabur hafızlarından biridir) anlatıyor: "Müslim'den işitmişim: Şöyle diyordu: "*Kitabımı Ebû Zur'a'ya*"³⁴⁹ arz ettim. Kitabın bir illetine işaret etti. Ben de o hadisi bıraktım. O (Kitap) Sahîhtir. Çıkarttığım illetten başka bir illet de yoktur." El-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463) bu hadiseyi isnâdı ile birlikte rivâyet etmiştir.³⁵⁰

İbn Nukta el-Hanbelî (v.629): "*Hafızlardan bir toplulukta Sahîh-i Müslim üzerine pek çok kitap yazdılar. Onlar Müslim'in bırakmış olduklarını aldılar ve âlî isnadlara ulaştılar. Müslim'in şeyhlerine ulaşanlar mezkur musanneflerde Müslim'in hadislerini onların isnadlarıyla tahrir ettiler*"³⁵¹ demiştir.

Nevevî, 'Müslim'in Sahîh'inde sahih hadis için koştugu şart' bölümünde İbnu's-Salâh'ın (v.643) şu sözüne yer verir: "*Müslim'in Sahîh'teki şartı; hadisin muttasıl bir isnadla sika bir nakille başka bir sikadan başından sonuna kadar illet ve şazlardan sâlim olmasıdır*"³⁵² der.

Nevevî'de (v.676) İbn Salâh'ın bu konudaki görüşlerini tekrarlamaktadır. O da muttasıl isnâda vurgu yapmış ve: "*Müslim hadis ilminde pek çok kitap tasnif etmiştir. Sahîh adlı kitabı da bunlardan biridir. Sonunda pek çok yerlere şöhreti ulaştı. Yaygınlaşması bu sebeptendir. Kat'î ilim, Müslim'in bu eseriyle meydana geldi. Rivâyet yönünden muttasıl bir isnadla gelmiş olması, bazen de hoş bir fayda*

³⁴⁶ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 19-21.

³⁴⁷ El-Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdat*, (Medînetü's-selâm), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yay., I-XIV cilt, Beyrut, tsz., c. II/9.

³⁴⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, c. I, s. 14; *Tehzîbu'l-Esmâ*, c. I, s. 73-74.

³⁴⁹ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 201.

³⁵⁰ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 198.

³⁵¹ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 203.

³⁵² En-Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fî Şerh-i Sahîh-i Müslim İbni'l-Haccâc*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, muk., c. I, s. 130.

konusunda yalnız kaldı"³⁵³ diyerek bahsedilen *Sahîh* adlı kitabın Ebû Zûr'a'ya arz edilen kitap olduğunu ifade etmiştir.

Nevevî (v.676), *Sahîh-i Müslim*'in yaygınlaşmasını onun sahip olduğu şöhrete bağlamaktadır. Bu şöhretin temel sebebini yine Nevevî'nin ifadelerinde görmekteyiz. O'na göre Kat'î ilim bu kitapla oluştu. Nevevî'nin kat'î ilimle kastettiği bizce rivâyetlerin sağlamlığı hususudur. İbnu's-Salâh (v.643): "*Müslim'in sıhhatine hüküm verdiği kitaptaki hadislerin tümü kesinlikle sahîhtir. Gerçekte nazari bir ilimle o hadislerin sıhhatine karar kılmıştır. Buhârî'nin de sıhhati bu şekildedir. Ümmet telakkî bi'l-kabul etmiştir. Yalnız icmâ' konusunda tereddütler de vardır*"³⁵⁴ diyerek hadis alanında içtihad kapısını kapatır. Bu söz sonraki âlimleri de etkisi altına almış ve günümüze kadar tartışılıp durmuştur.

İbn Hacer'in (v.852) Müslim'le ilgili İbn Mende'den rivayet etmiş olduğu nakil, Sahîhayn'ın konumunu tekrar tartışmaya açmaktadır. İbn Mende şöyle anlatmaktadır: "*Müslim hakkında şöyle dedi: 'O hocalarından işitmediği şeyleri söylerdi.'*" Muzaffer el-Hasan bu sözü naklettikten sonra şunları ifade eder: "*Bize filan dedi....' demek, düpedüz bir tedlistir. Sahîhâyn ve O'nun sahiplerinin durumu ki -O ikisi kitaplarının en sahîh oldukları iddiasındadırlar- ne olacaktır? Onların haberleri nasıl itibar görür? Onlarla ihticac etmek isteyen için güvenilirlik hangi şeyle oluşacaktır?*"³⁵⁵

Suyûtî de (v.911) *ed-Dîbâc*'da; sika'dan kastedilen mananın; bir sikanın diğer bir sika nazarında (mesela; Müslim Buhârî'nin hadis almadığı -ihticâc etmediği- 625 şeyhten hadis almıştır) Müslim'in ihticâc etmediği 434 şeyhten Buhârî'nin hadis aldığı gibi...³⁵⁶ şeklinde bir açıklama getirir.

Müslim'in kitabı, Buhârî'de olduğu gibi o dönemin kullanımıyla *el-Müsne'd* olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmeye çarpıcı birkaç örnek vermek istiyoruz.

El-Masercîsî (v.365) babasının Müslim'in kendi kitabı için *el-Müsne'dü's-Sahîh* dediğini³⁵⁷ nakletmektedir. el-Hâkim'de (v.405) Müslim'in *Sahîh*'i için

³⁵³ Nevevî, a.g.e., muk., c. I, s.129.

³⁵⁴ Mâzerî (v.536), *el-Mu'lim bi Fevaid-i Müslim*, Dârü'l-Arabî'il-İslâmî, Beyrut, 1992, I-III c., c. I, s.107; İbn Dakik el-İyd (v.702), Muhammed b. Ali , *el-Iktirâh fî Beyâni'l-İstılâh*, Thk.: Amir Hasan Sabri, Daru'l-Beşairi'l- İslamiyye, Beyrut, 1996, s. 312, 1 no'lu dipnot.

³⁵⁵ Muzaffer Muhammed el-Hasen (v.1375), *Delâilü's-Sıdk*, Matbûâtu'n-Necâh yay., Kahire, 1398/1978, s. 52.

³⁵⁶ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 200.

³⁵⁷ Ez-Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 565.

Müsned tabirini kullananlar arasındadır. O, bir yerde: "Bu hadis Müslim'in *el-Müsnedü's-Sahîh*'inden alınmıştır"³⁵⁸ demektedir.

En-Nevevî (v.676) Müslim'in *Sahîh*'inin "*el-Müsnedü's-Sahîh*" diye isimlendirilişini doğru bularak kabul etmiştir.³⁵⁹

Son olarak Fuat Sezgin'in Müslim'in *Sahîhi* 'yle ilgili düşüncelerini aktarmak istiyoruz. Sezgin, Müslim'in *Sahîh*'ini tercih edenlerin gerekçelerini şu şekilde özetlemektedir: "Çünkü Müslim, kitabına *sahîh* hadislerden başka bir şey karıştırmamıştı. Mukaddimesinden sonraki muhtevâyı sadece *sahîh* hadisler teşkil ediyordu. Müslim eserinde tekrardan şiddetle kaçınmıştı. Hadisleri kendileriyle ilgili bablara tam bir dikkat ve titizlikle yerleştirmişti. Bir hadis arandığı taktirde hemen bulunabilecek bir kolaylık arz ediyordu. Halbuki Buhârî'de bir hadisi, hadis ilminde bir hayli nasibi olan kimseler bile kolay kolay bulamıyordu. Maamafih, evleviyet mertebesini Müslim'e vermek isteyen kimselerin nazarında bütün bu hususiyetlerin bir sebebi vardı. Muslim kitabı, ikamet ettiği yerde, kaynaklarının yanı başında ve şeyhlerinin hayatta bulunduğu bir sırada meydana getirmişti. Hadislerin arasında başka söz serdinden kaçınıyor, kitabın üslûbuna, siyâkına gayret gösteriyor, Buhârî gibi muhtelif bablarda hadisleri parçalamaya mecbur kalacak şekilde ahkam istinbatına çalışmıyor, muhtelif hadis zincirlerini bir yerde toplayabiliyor, mevkuf hadislere ehemmiyet vermeyip, sadece Müsnedlerle ilgileniyordu."³⁶⁰

c- Sünenler:

Sünenlerin Kütüb-i Sitte'ye dâhil oluş sürecine geçmeden önce bu kavramın tarihî süreçte neyi ifade ettiğini kısaca açıklamanın yararlı olacağı mülâhazasındayız.

Sünen, sünnet kelimesinin çoğul adıdır. Sünnet kavramı İslâm öncesi dönemden itibaren yol, kanun, model, yaşam tarzı anlamlarına kullanılmıştır. Özelde ise "Peygamber sünneti" deyimini, bizzat peygamber tarafından kullanılmıştır³⁶¹ ki Allah, insanlara Peygambere itaati ve O'nun hayatını model almaları gerektiğini emrettiği zamandan itibaren yaşam alanına girmişti. Arapça'da "el-" (أَلْ) isnadsız

³⁵⁸ en-Neysabûrî, Hâkim, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*, Daru'l-İhya, Beyrut, 1997, s. 41.

³⁵⁹ En-Nevevî, *el-Minhâc*, c. I, s. 145.

³⁶⁰ Sezgin, M. Fuad, a.g.e., s. 211-212.

³⁶¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Kader, had. no: 3 (II/899), *Mevsûatu's-Sünneti'l-Kütübi's-Sitteti ve Şürûhiha*, Çağrı yay., II. Bsk., İst., 1992, c. XX, s. 899.

“belâğ” sîgasıyla, Peygamberin sünnetini belirlemesi için bazen Sünne (السُّنَّةُ) kelimesinin başına ilave edilirdi.

Ele aldığımız muhtevâ itibariyle es-Sünen kavramının ortaya çıkışı ile ilgili târihî süreci kronolojik olarak vermeden önce Şafî’den (v.204/820) bu yana müslüman âlimlerin sünnet kavramı üzerinde ittifak ettikleri genel görüşe atıfta bulunmak istiyoruz. Bu geleneğe dayalı bakış açısı, sünnetin İslam toplumu tarafından Peygamber’in hayatı boyunca normatif olarak kabul edildiği gibi Nebevî Örnek’in (*Sünnetü’n-Nebi*) benimsenmesi şeklinde de özetlenebilir. Peygamber’in vefatından sonra *Sünnetü Ebi Bekir*, *Sünnetü Ömer* veya başka *Sahabilerin Sünneti* gibi kavramlar nadiren ilk tarihî kaynaklarda bulunduğu, ancak bu sünnetlerin rivâyete göre kısa süreli oldukları ve her halde çoğu durumlarda doğrudan olmasa bile Nebevî Örnek’ten ilham aldıkları itiraf edilmektedir. Böylece bu sünneti, yani Nebevî Örnek’i gelecek müslüman nesillere aktarmak için bir vasıtaya ihtiyaç zorunlu hale geldi. Bu vasıta, en sonunda h. 37/656 yılında Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra nakledilen malzemenin sahîhliğini ifade eden, isnadın ortaya konmasıyla standart bir vaziyet alan hadîs olmuştur. Hadîs edebiyatının gelişmesiyle hızlı bir şekilde başkalarının ortaya koyduğu sünnetlerin önemi azalarak *Sünnetü’n-Nebi* anlayışının önemi artmıştır. Her ne kadar müslüman âlimler İslam hukukundan çıkan ikinci kaynak ve kavramın gelişmesinde bir dönüm noktası olarak *Sünnetü’n-Nebi* anlayışını vurgulayan Şafî’nin teorisini kabul etmiş olsalar da, aslında kavram olduğu gibi durmaktadır. Aynı zamanda Şafî’den önce derlenen hadîslerin gittikçe büyüyüp geniş hacimli hadis kitaplarına tekabülün sorumlusu da budur. Kısaca bu, genel olarak bütün müslüman görüşüdür.

Ayrıca Sünen kelimesinin geldiği kaynağı anlamak için *sahibu sünne* vb. kavramları da konuyu dağıtmadan açıklamak uygun olacaktır. Hicrî II. asırda tek bir hadîsçi, herhangi bir hadîsin bir ravisi olmaya atfen değil, meşhur bir hadîsin ravisi olarak yorumlanması gereken bir adla yani *sahibu hadîs* adıyla isimlendirilmiştir. Aynı şekilde herhangi bir sünnete bağlılığa işaret eden –burada büyük çapta toplumun sünneti olarak anlaşılabilecek- ve herhangi bir sünnetin yayıcısı olmayan *sahibu sünne* adını görüyoruz. Bu terim zamanla Peygamber’in sünneti olarak tanınmıştır. İlk kaynaklar, *sahibu sünne* ve *sahibu’s-sünne* ve *’l-cema’a* gibi tabirlerin kesin tanımlarını içermemektedir, ancak bunlar resmî akâidle ilgili en erken

kaynaklarda bulunan tanımlamalardan çıkarılabilirler. Râvilerle ilgili biyografik eserlerde bazen *sahibu sünne* nitelemesine rastlıyoruz. Bu tercemelerde üç özellik göze çarpmaktadır:

- a- İlk muhaddislerle ilgili geniş bir listenin her halde nispeten sadece hadîs ravilerine tahsis edilen bir eserden beklenildiğinden daha az tasnif edilmesi.
- b- Bir *sahibu sünnenin* hadîs ravisi olmayandan daha çok eleştiriye maruz kalması.
- c- Çoğunluğu, özellikle hukukî olmayıp dinî ve ahlakî şeylerle ilgili pek çok hadîs rivâyet eden ravilerin nitelendirildiği *âbid*, *nâsik*, *zâhid*, *sâlih* ve *sadûk* gibi sıfatlarla adlandırılanlar.

Görüldüğü gibi sünnet, anlam itibariyle dalgalanmalara maruz kalan bir kavramdır. Bu yüzden açık bir şekilde h. 140'lı yılların sünnetine bağlı olan kişi, h. 240'lu yılların sünnetine bağlı olan kişiden oldukça farklıdır. Bundan dolayı meşhur zahid Bîşr b. Haris'in (v.227/842) şöyle dediği nakledilmiştir: "*es-Sünne hiye'l-İslam ve'l-İslam huve's-sünne*"³⁶² Yani İslam ve sünnet temelde aynıdır.

Sünnet terimi h. II. asrın sonuna doğru özellikle Peygamber tarafından tespit edilen veya O'nun davranışlarından çıkarılan normlar veyahut sahîh hadisler anlamında fıkıh kitaplarında kullanıldı.³⁶³ Daha sonra bu kelime, fikhî bablara göre tertîb edilmiş bazı hadis kitapları için kullanılıp yaygınlaştı. Günümüzde kullanılan anlamıyla Sünen, taharetten vasiyyete kadar bütün fikhî konulara dair hadisleri ihtivâ eden eserlere denmektedir. Fikhî bablara göre tasnif edilmiş ahkâm hadislerini muhtevî kitaplardır.

Hadisçiler ilk devirlerden itibaren ahkâm ve i'tikadla ilgili hadislerle ayrı bir önem atfetmişlerdir. Yani hiçbir zaman bu iki konuya ait hadisleri, meselâ; tarihî hadisler (Megâzî) ile bir tutmamışlardır.³⁶⁴ Bu genel tavrın bir neticesi olmak üzere h. III. asrın ikinci yarısından itibaren hadisçilerin sadece ahkâm hadislerini toplamaya yöneldiğini görmekteyiz. İşte bu yöneliş, Hadis Edebiyatı tarihi içerisinde Sünenler'i meydana getirmiştir. Fikhî hadislerle dair literatür; hicrî III., IX. ve V. asırlarda Musannef ve Câmi' türü eserlerin yanında, hicrî ikinci asrın başından itibaren yazılmaya başlayan Kitâbu's-Sünen isimli eserlerle sürdürülmüştür.

³⁶² İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., c.I, s. 41.

³⁶³ El-A'zamî, *İslâm Fıkhi ve Sünnet*, (terc: Mustafa Ertürk), İz yay., İst., 1996, s. 47, 48. [Eserin özgün adı: *On Schahct's Origins of Muhammadan Jurisprudence*]

³⁶⁴ Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 35.

Kitâbu's-Sünen'ler³⁶⁵ özellikle ahkâm hadislerini içine alan bir tür olarak literatürde yerini almıştır. Meselâ; devrimize kadar intikâl eden sünenlerin en eskisi Sa'îd b. Mansûr (ö: 227/842)'un *Süneni*'dir. Kütüb-i Sitte devrinden önce tasnif edilmiş olması bakımından, ayrıca târihî bir değer taşımaktadır.

Sünen türü eserler ilk devir hadis kitapları arasında da mütâlâa edilmektedir. Meselâ İbn Kesir (v.774) İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını tanıtırken, onun döneminde telif edilmiş eserlere atıfta bulunarak şöyle demektedir: “*Bu devirde, Sünen’le ilgili pek çok musannef kitap mevcuttu. Mesela; İbn Cüreyc’in, İbn İshak’ın, Musa b. Tarık’ın Sünenleri ve diğerleri hep aynı kategoriden musannef eserlerdir.*”³⁶⁶ Burada da açıkça anlaşılıyor ki o dönemde sırf iman, ibâdet, muâmelât, ukûbât konularındaki hadisleri biraraya getirme gayretleri “*sünen*” kavramının doğmasına temel teşkil etmiştir.

Sünen ünvânını taşıyan eserler daha ziyade iman, ibâdet, muâmelât, ukûbât konularındaki hadisleri toplayan eserlerdir. Bu konular dışında kalan diğer ana mevzûlara yer veren Sünen’lerde vardır. Her ne şekilde olursa olsun Sünenler’in ağırlık merkezlerini hukûkî konular teşkil ederler. Sünen türü kitapların hedefleri, hukûkî konulara ışık tutan ahkâm hadislerini bir araya toplamaktır. Bu husûsu, Kütüb-i Sitte musannıflarından olan Ebu Davud gayet açık bir şekilde anlatır. O, Sünen’ini tasnîf ediş gayesini ve bu husustaki metotları açıklamak maksadıyla kaleme aldığı Risâlesinde şöyle der: “*Sünen’de sadece ahkâm ile ilgili hadisleri tasnif ettim. Amellerin faziletleri, sünen kitapları ve diğer kitaplardaki bölümleri tasnif etmedim. Buradaki hadislerin hepsi ahkâma dair olup dört bin sekiz yüz kadardır.*”³⁶⁷

Özafşar, böyle bir yaklaşımın, her şeyden önce bugün elimizde mevcut bulunan Sünen türü eserlerin içerikleriyle çeliştiğini ifade etmektedir. Bu tür eserlerin tamamında yalnızca ahkâm-fıkıh hadislerinin var olduğu tezi de ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü bu türün bazı örneklerinde, meselâ Ebu Davud’ta olduğu gibi tıp, fiten, mehdî, melâhim, edep vb. kitaplar da yer almaktadır.³⁶⁸

³⁶⁵ Bu eserlerin listesi için bkz. Özafşar, M. Emin, *Fıkıhî Hadislere Dair Literatürün Yapısal Özellikleri*, Basılmamış Ders Notları, Ankara, 2000, s. 51-54; Kettânî, Hadis Literatürü, s. 24-30.

³⁶⁶ A.M.Şâkir, *el-Bâis*, c.I, s. 12.

³⁶⁷ Sezgin, Fuat, *Buhârî’nin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 81, 82.

³⁶⁸ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu yay., Ank., 1998, s. 20,21,22.

Sünenler rey taraftarlarına bir nevî reaksiyon olarak tasnif edildikleri için planları fıkıh kitaplarının planlarına göre tertip edilmiştir. Herhangi bir fıkıh kitabının fihristi ile bir sünenin fihristi karşılaştırılırsa tertip ve muhtevâ bakımından her ikisinin de aynı olduğu görülür. Ancak fıkıh kitaplarında müctehid ve fakihlerin sözlerinin yer almasına karşılık sünenler Hz. Peygamberin hadislerini, kısmen ashâb ve tâbiûn fetvâlarının toplanmasından meydana getirilmiştir. Başka bir deyişle Sünenler hadislerle yazılmış fıkıh kitaplarıdır. Şunu da ifade etmeliyiz ki: Her Câmi' aynı zamanda bir Sünen'dir ama her Sünen bir Câmi' değildir. Çünkü Câmi'ler Sünen'lerden daha fazla konuları içine alırlar.

Sahîhân olarak hadis literatürüne geçen Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'lerinden sıhhat yönünden aşağı derecede bulunan dört Sünen'in dışında da, hadis tarihinin kimi dönemlerinde hüsn-ü kabul görmüş bazı sünenler de vardır. Bu Sünenler kimi zaman Kütüb-i Sitte'nin içinde yer almış, kimi âlimlerce de Kütüb-i Sitte'ye eklenmek suretiyle konumuzun başlangıç kısmında da açıklamış olduğumuz gibi Kütüb-i Seb'a³⁶⁹, Kütüb-i Tis'a³⁷⁰ gibi kavramlar meydana getirilmiştir.

Biz, Sünenler'in hadis literatüründe önemli bir işlevi yerine getirdiğinden hareketle, *Sünen-i Ebi Davud*'un Kütüb-i Sitte içerisinde aldığı konumu gözden geçirmenin isâbetli olacağı kanaatindeyiz.

c1- Sünen-i Ebi Davud'un Kütüb-i Sitte'deki Yeri

SÜNEN-İ EBİ DAVUD:

Dünyanın birçok bölgesinde âlimlerce standart bir hadis kitabı olarak hüsn-ü kabul gören Ebû Davud'un *Sünen'i*, müellifin kendi ifadesiyle 500 bin hadis arasından seçilip üzerinde 12 yıl çalışılarak meydana getirilmiştir.

Fakihlerin delil olarak kullandıkları ahkam hadislerini bir arada toplamak gayesiyle telif edilen *Sünen*; sahîh, hasen, leyyin ve amel edilebilir hadislerden oluşan 40 kitab ve 1889 bab içinde toplam 4800 hadis ihtivâ etmektedir.

³⁶⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. yay., Ankara, 1992, s. 193.

³⁷⁰ Kavram için bkz. Tebrizî, el-Hatîb, *Mışkât*, c. I, s. 40, 3 no'lu dipnot. Türkiye'de son yıllarda yapılan hadis çalışmalarında, Kütüb-i Tis'a kavramının (dokuz kaynak hadis kitabı) kullanımının yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Meselâ; Güler, Zekeriya, *Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, T.D.V. yay., Ankara, 1997, s.16.

Kendisinden önce ve sonrakilerden kimsenin derlemediği hadisleri ihtivâ eden bu kıymetli eser bize Ebû Davud'un talebelerinden Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Lü'lûî (v. 333/944), Ebû Bekir Muhammed b. Bekir et-Temmâr (v. 346/957), Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-A'râbî (v.340/951), Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-'Abd el-Ensârî (v.328/940), Ebû Usâme Muhammed b. Abdulmelik er-Ruâsî (v. ?), Ebû Sâlim Muhammed b. Sa'îd eî-Culûdî (v. ?) ve Ebû Amr Ahmed b. Ali b. Hasan el-Basrî (v. ?) den ibaret 7 kişinin rivâyeti ile intikal etmiştir. Bunlardan el-Lü'lûî rivâyeti en sahîh ve yaygın olanıdır.

Ebû Davud'un *Sünen* 'i 1280/1863'de Kahire, 1283/1866'de Delhî, 1256/1840 ve 1306/1888'de Lucknow, 1231/1903'de Haydarâbât, 1354/1935'de Mısır'da ve birkaç defa da Haleb'de basılmıştır. *Sünen-i Ebu Davud*'u tahkik eden İzzet Ubeyd ed-De'âs önsöz de şöyle demektedir: "*Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî'nin bu kitabı sıhhat olarak Sünen kitaplarının ilki sayılır. Hadis sahasında da Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinden sonra üçüncü kitaptır.*"³⁷¹ Biz araştırmamız sırasında, alimlerin pek çoğunun, O'nu daha çok Kütüb-i Sitte'nin 4. sırasında görme eğilimi içerisinde olduğunu düşündüğümüzden yapmış olduğumuz sıralamada da buna riâyet ettik.

Ebu Davud'un³⁷²(v.275) *Sünen* 'i ile ilgili kısma geçmeden önce şahsı hakkında bazı âlimlerin görüşlerini kronolojik olarak verdiğimizde, *Sünen* 'in değeri ve Kütüb-i Sitte içerisine nasıl dahil olduğuyla ilgili birtakım ipuçlarına ulaşmış olacağız.

İsmail b. Muhammed es-Saffar'dan rivâyetle Muhammed b. İshak es-San'ânî (v.?) şöyle der:"*Hz.Davud'a (A.S) demirin yumuşatılması gibi Ebu Davud'a hadis yumuşatılmıştır.*"³⁷³ es-San'ânî'nin sözlerine benzer bir şekilde İbrahim el-Harbî'de

³⁷¹ Es-Sicistânî, Süleyman İbnu'l-Eş'as, *Sünen-i Ebî Davud, (Meâlimu's-Sünen'le birlikte)*, Thk.:İzzet Ubeyd ed-De'âs, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997, yayıncının önsözü, c. I, s. 3.

³⁷² **Ebu Davud Süleyman b. El-Eşas b.İshak el-Ezdi es-Sicistânî (v.275):** Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, 202/817'de Sicistân'da doğmuş, daha çok künyesiyle meşhur olmuştur. Küçük yaşlarında başlayan ilk tahsilinden sonra Hicaz, Şam, Mısır, Irak, Horasan ve Mezopotamya'ya ilim yolculuğu yapmış ve bu esnada Ahmed b. Hanbel (v.241/855), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (v. 227/842), Yahya b. Ma'in (v.233/847) ve Kuteybe b. Sa'îd (v. 240/854) gibi devrin meşhur muhad di si erinden hadis tahsil etmiştir. Kendisinden de Tirmizî ve Nesâî hariç Ebû 'Avane (v. 316/928), Ebû Sa'îdî'l-A'râbî (v.340/951) ve Ebû Ali el-Lü'lûî (v.333/944) gibi âlim şahsiyetler rivâyette bulunmuştur. İlmiyle amel eden âlimlerden olduğu –özellikle vurgulanan Ebû Dâvûd, Süneni'nden başka *el-Merâsîl* ve *Kitabü'z-Zühhd* gibi önemli eserler telif etmiş ve nihayet 275/888'de 73 yaşında Basra'da vefat etmiştir. Bkz. İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s.212.

³⁷³ el-Mizzî, *Tehzib*, c. I, s. 170.

(v.285):“Hz. Davud’a demir yumuşatıldığı gibi Ebu Davud’a da hadis kolaylaştırılmıştır”³⁷⁴ demiştir.

Hâfız Musa b. Harun (v.294):“Ebu Davud dünyada hadis için, ahirette Cennet için yaratılmıştır. O’ndan daha faziletlisini görmedim”³⁷⁵ demektedir. Başka bir sözü de şöyledir Musa b. Harun (v.294)’un:“Ebu Davud, dünyada hadis, ahirette ise Sünnet için yaratıldı.”³⁷⁶ Sehl b. Abdullah’ın (v.?) Ebu Davud’un dilini öpme isteği ise gerçekten ilginç bir hadisedir.³⁷⁷

Sünenler içerisinde Ebu Davud’un *Sünen*’i birinci sırayı almaktadır. Nitekim Fıkıh Usûlü kitaplarında, “müçtehidlerde aranan şartlar”dan söz edilirken, genellikle: “...Müçtehid ahkam hadislerini bilmelidir. Bu hususta Ebu Davud’un *Sünen*’i kadarı kâfidir” gibi ifadelerle rastlanır.

Ebu Davud’un diğer Kütüb-i Sitte imamlarının yaptığı gibi kitabının onaylanması için hocalarına müracaat ettiğini görmekteyiz. Ebu Davud, hocası Ahmed b. Hanbel’e kitabını arz etmiş; O’da kitabı beğenmiştir.³⁷⁸ Ebu Davud’un, *Süneni*’ni yazdıktan sonra mezhep sahibi hocası Ahmed b. Hanbel’e arz etmesi, akabinde Ahmed b. Hanbel’in *Sünen*’i gözden geçirdikten sonra, Ebu Davud’un *Sünen*’inden “el-Atîra” hadisini yazıp kendisini tebrik ve takdîr etmesi artık *Sünen* için ilmî bir onayın alındığını ispatlamaktadır.

Arz’ın dışında Kütüb-i Sitte’nin oluşumunda ve şöhret bulmasında rüyaların da büyük bir etkisi söz konusudur. Hemen hemen altı imamında benzer birer rüyası bulunmaktadır. İşte Ebu Davud’un *Sünen*’i hakkında rivâyet edilen rüyâ şu minval üzere cereyan etmiştir.

Hafız Ebu Tâhir es-Silefî (v. 576) senedle *Sünen-i Ebi Davud* hakkında bir rüya rivâyet etmektedir. Rivâyete göre;“*Hasan b. Muhammed b. İbrahim şöyle demiştir: Rüyada Rasulullah’ı gördüm. Şöyle diyordu: Kim sünnete yapışmak isterse Ebu Davud’un Sünen’ini okusun.*” Ebu Davud’un *Sünen*’i gibi dünyada daha sahîhinin

³⁷⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 55.

³⁷⁵ İbn Rüşd, *Bidâye*, c. I, s. 276. İbn Rüşd yanlışlıkla bu şahsı Musa b. Burhan olarak zikrediyor. Bu konudaki bilgi için bkz.: İbn Asakir, *Tarihu Medînet-i Dumeşk*, I-LV, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995, c. XXII, s. 196.

³⁷⁶ Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, c. II, s. 226; Zehebî, *Tezkira*, s. 592.

³⁷⁷ İbn Hallikan, *Vefâyât*, c. II, s. 404, 405.

³⁷⁸ Ali Abdü'l-Hâlim Mahmud, *et-Ta'rîf bi-Sünneti'r-Resûl*, Dâr'ut-Tevzî', Kahire, 1994, s. 129; İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 212.

bulunamayacağını ifade eden, Hafız Ebu Tâhir es-Silefi'ye (v.576) ait bir nazım da bu rüyânın akabinde zikredilmiştir.³⁷⁹

Ebu Davud'un *Sünen*'i hakkındaki başka bir rüyayı da Ebu'l-A'lâ el-Muhsin el-Vezârî anlatmaktadır: "*Resulullah'ı rüyamda gördüm. O şöyle diyordu: "Kim Sünnetlere sıkı sarılmak isterse Ebu Davud'un Sünen'ini okusun."*"³⁸⁰ Kütüb-i Sitte'de yer alan eserlerin klasikleşme süreci içerisinde, karizmalarını pekiştiren önemli bir enstrümanda, Hz. Peygamber'in yer aldığı rüyalar. Neredeyse hem kitabın müellifleriyle hem de söz konusu kitaplarla ilgili bu şekilde anlatılmayan rüya yok gibidir. Bu konu ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden burada detaylı bir şekilde ele alınmayacaktır.

Bazı alimlerin Kütüb-i Sitte'de yer alan bir kitabı överken, Kur'an'dan sonra bu kitabın dışında sahih kitap olamayacağını anlatmak için söylemiş oldukları sözler dikkatimizden kaçmamıştır. *Sünen-i Ebi Davud* için de benzer ifadeler söylenmiştir. Örnek vermek gerekirse Yahya b. Zekerriyya es-Sâcî'nin (v.?), Ebu Davud'un *Sünen*'i hakkındaki "*İslam'ın aslı Allah'ın kitabıdır. Onun direği ise Sünen-i Ebî Davud'tur*"³⁸¹ sözüdür. Aileden tarihçi ve edebiyatçı Ebubekir es-Solî'de bu sözü es-Sâcî'den işittiğini ifade etmektedir.

En-Nâcî'de (v.?) es-Sâcî'nin sözlerini onaylamaktadır. O da benzer bir şekilde: "*Allah'ın kitabı İslam'ın aslıdır. Ebu Davud'un kitabı da İslam'ın direğidir*"³⁸² der. Hâkim'in (v.405) sözlerine baktığımızda bakış açısının aynı olduğunu görürüz. O, Ebu Davud'un *Sünen*'inin, kendi döneminde halk içinde Mushaf gibi değer gördüğünü, insanların ona uyup muhâlefet etmediklerini ve onun kitabını ön planda tuttuklarını³⁸³ anlatmaktadır.

Hafız Ebu Bekr el-Hatîb İbnü'l-Arabî'den (v.543) yaklaşık iki asır öncesinde yaşamış olan Hattâbî'nin (v.388) *es-Sünen* hakkındaki görüşlerinin kendisinden sonraki devirlerde yaşayan pek çok âlimi etkilediğini görüyoruz. Hattâbî (v.388) *es-Sünen* hakkında şunları söylemektedir: "*Ebu Davud'un Kitâbu's-Sünen'i yücedir. Din ilimlerinde onun benzeri bir kitap tasnif edilmemiştir. İnsanların birçoğunun*

³⁷⁹ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s.212.

³⁸⁰ Hattâbî, Ebu Süleyman, *Meâlimu's-Sünen*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. I, Mukaddime kısmı.

³⁸¹ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c.I, s. 212.

³⁸² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c. I, s. 70.

³⁸³ Ez-Zehabî, *Siyer*, c. XIII, s. 212.

kabulüne mazhar olmuştur. Mezheplerin ihtilaflı üzerine fukaha tabakatı ondan istifade etmiştir. Irak, Mısır ve Magrib ülkelerinin insanları için güvenilir bir kaynak olmuştur” demiştir. Hattâbî devamla: “*Horasan halkının pek çoğu Buhârî ve Müslim’i benimsemişlerdir. Ebu Davud’ta o ikisinin yolunu izlemiştir*”³⁸⁴ der.

İbnü'l-Arabî’de (v.543) benzer bir ifâde ile: “*Birisine Allah’ın kitabını ve Sünen-i Ebî Davud’u bilmesi yeterlidir. Dinin başlangıcında -Usûl kitaplarında ve hadis ilminde- ictihad komularında Ebu Davud’un Sünen’inden örneklemeler vardır*”³⁸⁵ demektedir. İbnü'l-Arabî (v.543) devamla: “*Bir adamın yanında, ilim adına mushaftan başka bir şey bulunmasa, bir de Ebu Davud’un kitabı olsa, ilimden, başka bir şey ihtiyacı kalmaz.*” Ya da bu iki kitap dışında başka bir kitaba ihtiyaç duymazdı”³⁸⁶ demektedir.

Hattâbî (v.388) Ebu Davud’un Sünen’i hakkında şöyle demiştir: “*Şüphe yok ki kitabında ilmin asıllarına dair hadislerden, Ümmühat-ı Sünen’i, fikhî hükümleri -daha önce kimsenin bilmediği- sonra da kimsenin ulaşamayacağı şeyi topladı.*” Nevevî’de (v.676) fıkıhla meşgul olan birinin Sünen-i Ebî Davud’u iyi bilmesi gerektiğini³⁸⁷ ifade ederek Hattâbî’nin (v.388) düşüncelerine katılmaktadır. Hattâbî (v.388), Sünen’in kabuliyet alanını daha da genişletir ve insanların tümü nazarında bu kitabın kabul gördüğünü ifade eder. Ayrıca Hattâbî (v.388) bu kitabın “*âlimlerin grupları ve fakih tabakaları arasında görüş ayrılıklarında hakem olmuştur*”³⁸⁸ der.

Hattâbî (v.388) Ebu Davud’un kitabının sahîh ve hasen hadis çeşitlerini içerdiğini belirterek Ebu Davud’un “*İnsanların terki üzerinde icmâya vardığı bir hadisi, kitabımda zikretmedim*” sözünü nakleder. Ebu Davud’un: “*Ben kitabımda, insanların terki üzerinde icmâ’ ettikleri herhangi bir hadis zikretmedim*”³⁸⁹ sözünü değerlendiren el-Hattâbî (v.388): “*Ebu Davud’un Sünen’i din ilminde benzeri tasnif edilmeyen şerefli bir kitaptır*”³⁹⁰ diyerek Ebu Davud’un Sünen’inin bulunmaz bir kitap olduğunu vurgulamıştır.

³⁸⁴ El-Mizzî, *Tehzîb*, c. I, s. 170.

³⁸⁵ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 212.

³⁸⁶ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 170.

³⁸⁷ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 213.

³⁸⁸ El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 170.

³⁸⁹ İbn Mülakkin, *el-Bedrî’l-Münîr*, c. I, s. 411.

³⁹⁰ Ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffaz*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., c.I, s. 592; Taşköprizâde, *Miftahu’s-Saade*, Kahire, 1968, c.II, s. 37.

Muhammed b. Abdulganî İbn Nukta el-Hanbelî (v.629), *et-Takyîd li Ma'rifeti Rûvâtî's-Sünen ve'l-Mesânid* adlı kitabında belirttiğine göre; Ebu Davud'tan önce de, hadis âlimleri *Câmi'*ler, *Müsned'*ler vb. tasnif etmekteydiler. Bu tür kitapların içinde genelde sünen ve ahkâma dair haberler, kıssalar, mev'iza ve edebî cümleler vardı. Sünen'lerde ise bu bahsedilenlerin tamamı yoktur. Ebu Davud'un *Sünen* 'i içinde aynı durum söz konusudur. Zira onda da ittifak edilen haberlerin (hadislerin) tümü yoktur. Bu kitap hadis imamları ve eser uleması nazarında da (şöhret bakımından) şaşılacak bir konumdadır.³⁹¹ Görülüyor ki Hattâbî'den yaklaşık iki buçuk asır sonrasında *Sünen* 'e bakış açısı farklılaşmaktadır.

Hattâbî'den yaklaşık beş buçuk asır sonra Suyûtî (v.911), insanların Ebu Davud'un *Sünen* 'ine gereken önemi vermediklerinden şikayetle şöyle diyecektir: "*İnsanlar Sahîhâyn'a yönelik kısa, orta ve büyük hacimli pek çok şerh yazdılar. Sahîhâyn'a verdikleri önem kadar Sünen-i Ebi Davud'a (şerh yazımı vb.) önem vermediler.*"³⁹²

Mekke halkına yazdığı mektubunda Ebu Davud şunları ifade etmektedir: "*Kitâbu's-Sünen'de zikrettiğim hadislerin, bablarda ta'rif ettiğim (tanıttığım), söylediğiniz şeylerin tümü üzerinde tevakkuf ettiğim hadislerin sahîh olup olmadıklarını bana soruyorsunuz. İyi biliniz ki onların tümü bildiğiniz şekildedir. Ancak iki vecihten rivâyet edilmiş olması, o ikisinden birinin isnadının daha kuvvetli; diğerinin râvîsinin hıfzda daha zayıf olmasındandır*"³⁹³

Hattâbî (v.388) *es-Sünen* hakkında çıkarılan meçhul rivâyetleri içeren zayıf hadisler olduğu iddiasının çözümlenememiş bir mesele olduğundan bahsederek bunun sebebini açıklar. Hattâbî (v.388) şöyle demektedir: "*Zira O'nun Sünen'inde zayıflığı açıklanmamış hadisler vardır. Bununla beraber mürsel, munkatı, şeyh ve recûl gibi meçhul rivâyetleri içeren zayıf hadisler de vardır.*"³⁹⁴

Ebu Davud yukarıda zikrettiğimiz sözlerinde, eserine aldığı ricâlin sağlam ve itkân sahibi olduğunu belirtmiştir. İbn Mende (v.511) ise Ebu Davud'un ricâli konusu hakkında şu değerlendirmelerde bulunur: "*Ebu Davud zayıf isnadlı bir hadisi,*

³⁹¹ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 212. El-Mizzî, *Tehzib*, c.I, s. 172.

³⁹² İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 217.

³⁹³ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 214; El-Mizzî, a.g.e., c. I, s. 171.

³⁹⁴ İbn Mülakkin, *el-Bedrû'l-Münîr*, c. I, s. 412.

o konuda herhangi bir hadis olmadığında kitabında tahrir etmiştir. Çünkü ona göre hadis, ricâl hakkındaki görüşten daha kuvvetlidir."

İbn Asâkir (v.571) *Etrâf* adlı eserinde şöyle der: "*Ebu Dâvud Sünen diye isimlendirdiği kitabını yazdı. Tasnifini iyi ve güzel yaptı. O kitabında şöhet kazanmış sahîh hadisi ya da hasen ve garib hadisi almaya niyet etti. Cerh edilmiş, münker ve şaz münker olanlardan da kaçınmıştır."*

Nevevî (v.676), Ebu Davud'un kendi *Sünen*'i hakkında söylemiş olduğu (*Açıkladığım çok zayıf hadis yoktur*) sözünün gerçeği yansıtmadığını dile getirmiş ve bunu nakletmeye gerek duymamıştır. İbn Mülakkin (v.804) ise Ebu Davud'un bu sözünün yorumlanması gerektiğini, Nevevî'nin (v.676) kesin olan bu ön yargısında bir hakikat bulunduğunu ifade etmiştir.

İbnu's-Subkî (v.771) *Tabakât*'ında, İslam'ın tedvîn edilmiş eserlerinden biri olarak *Sünen-i Ebî Davud*'u zikreder. Fukahâ O'na ve *Sünen-i Tirmizî*'ye *Sahîh* kelimesini kullanmaktan çekinmemiştir.

Ebu Davud'un *Sünen*'i Mısır, Mezopotamya ve Mağrib diyarında hadis kitabı olarak hüsn-ü kabul görmüş ve çokça okunmuştur.³⁹⁵

Hafız Alaattin Moğoltay b. Kılıç et-Türkî (v.762)³⁹⁶ Ebu Davud'un *Sünen*'ine bir şerh yazmış ama tamamlayamamıştır. İmam Zağlul da bu konuda *Miftâhu'l-Mevsûât* adlı kitabı yazmıştır.

Kitabın şöhetinin zirveye çıktığı dönemlerde, Ebu Davud Kütüb-i Sitte'nin üçüncü sırasında yer almıştır. Ebu Davud'un yazmış olduğu *Sünen*, İslam âleminde şöhet bulmuş, Mekke âlimleri daha Ebu Davud'un sağlığında yayılan bu üne sahip *Sünen* hakkında bizzat müellifin kendisinden bilgi istemişler, ona sorular sormuşlardır. Ebu Davud'ta onlara cevaben "*Risâletü Ebî Davud ilâ ehl-i Mekke fi vasfi Sünenihî*" isimli bir mektup yazmış ve onlara *Sünen*'i hakkında bilgi vermiştir.

Ebu Davud mektubunda ilk önce *Sünen* kitabındaki hadislerin en sahîh hadisler mi? şeklinde kendisine yöneltilen soruya: "*Konusunda bildiğim en sahîh hadislerdir. Bununla birlikte iki ya da daha fazla yoldan nakledilip de, biri diğerinden daha kuvvetli isnadla rivâyet edilmiş hadislerin de bulunduğunu,*

³⁹⁵ Çakan, İ.Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜİF. Vakfı yay., İstanbul, 1989, s. 71.

³⁹⁶ Bkz. El-Kamûcî, *el-Hıttâ* adlı eserinin 185. shf.sında yanlışlıkla Alaattin Moğoltay'ın vefat tarihini 702 olarak belirtiyor.

bunların onu geçmediğini”³⁹⁷ söylemiştir. Ayrıca tasnif etmiş olduğu Sünen kitabında metrûku’l-hadis olan bir râvîden rivâyet edilmiş hiçbir hadis bulunmadığını da ifade etmiştir.³⁹⁸

Ebu Davud yazmış olduğu bu mektubunun başka bir bölümünde kendi kitabıyla Abdullah İbn Mübarek, Vekî’, Mâlik ve Hammad’ın kitaplarını karşılaştırmaktadır. *Muvatta*’da bazı sahîh hadisler olabileceğini söylemiş, İbn Mübarek ve Vekî’ nin kitaplarında bulunan hadisleri de mürsel saymıştır.³⁹⁹

Ebu Davud *Sünen*’ini yazarken her zaman endişe ettiği bir husus vardır. O da “kitap hacminin büyümesi endişesi”dir. Bu sebepten ziyâde olmadıkça hadisi tekrardan kaçınmıştır.⁴⁰⁰

Sünen’i kendisine has metotlarla te’lif ettiğini söyleyen Ebu Davud; “*Eğer sana Nebî (SAV)’den benim yazmadığım bir sünnet anılırsa bil ki o zayıf ve vâhi bir hadistir*”⁴⁰¹ demektedir. Hatta biraz daha ileri giderek :“*Benden başka hadisleri iyice araştırıp toplayan birinin daha bulunduğunu bilmiyorum*”⁴⁰² demektedir.

Ebu Davud kendi kitabı hakkında:“*İnsanlar için Kur’an’dan sonra öğrenmeleri daha lüzumlu bundan başka bir kitap bilmiyorum*”⁴⁰³ iddiasında bulunmaktadır. Bu ifade genelde Kütüb-i Sitte’nin diğer müelliflerinin yazmış oldukları eserler hakkında da söylenilen ama bizzat yazarları tarafından söylenmemiş bir husustur. Ancak Ebu Davud, daha hayatta iken kendi ifadeleriyle, insanların Kur’an-ı Kerim’den sonra ikinci bir başvuru adresi olarak gördükleri *hadis/sünnet* mevzûunda, kendi kitabının dışında daha lüzumlu bir kaynak bilmediğini ifade etmektedir. Halbuki Buhârî ve Müslim’in “*Sahîh*” adını verdikleri hadis kitapları, daha o hayatta iken Mekke’ye ulaşmış idi. Sadece Arap yarımadasında değil, pek çok beldede en azından Buhârî’nin *Sahîh*’i bilinmekteydi. Ebu Davud’un “*Kur’an-ı Kerim’den sonra*” deyişinin, h. III. yy.’da başlayan hadis literatürünün tasnifleşme sürecinin o dönemdeki bazı büyük hadis imamlarına etkisinin bir neticesi olduğunu söylememiz pekala mümkündür. Burada dikkat çekmek istediğimiz asıl nokta; bu

³⁹⁷ Ebu Davud, *Risâletü Ebî Davud ilâ ehl-i Mekke fî vasfî Sünenihî*, el-Mektebû’l-İslâmî, Şam, tsz., s. 23.

³⁹⁸ Ebu Davud, a.g.e., s. 25.

³⁹⁹ Ebu Davud, a.g.e., s. 25, 26.

⁴⁰⁰ Ebu Davud, a.g.e., s. 24.

⁴⁰¹ Ebu Davud, a.g.e., s. 26.

⁴⁰² Ebu Davud, a.g.e., s. 26.

⁴⁰³ Ebu Davud, a.g.e., s. 28.

ifadenin, gerek ilim ehlinin gerekse o dönemde yaşayan halkın -*sünnete/hadise* olan ihtiyaçlarının karşılanması için- müelliflerden yazılı bir malzeme (*eser/kitap*) isteklerinin bir tezâhürü olmaktan öteye geçemeyeceğidir.

Ebu Davud *Sünen* adlı eserinde, bazı hadislerin durumu hakkında açıklama yapmaktan kaçındığını, zira bu hadislerin kusurlarının halka arz edilmesinde zarar olduğunu, buna sebep olarak da “*halkın bunları anlayıp değerlendirmeye ilimlerinin yetmeyeceğini*”⁴⁰⁴ ifade etmiştir. Mektubunda görülen başka dikkat çekici bir hususta; Ebu Davud’un, *Câmi*’ olarak sadece Süfyân-ı Sevrî’nin *Câmi*’sindeki hadislerin yazılmasının hoşuna gideceğini söylemesi, fakat bu hususun yanı sıra Kütüb-i Sitte’deki hiçbir kitaptan *olumlu/olumsuz* bahsetmemesidir. Ebu Davud sadece *Kütübü’s-Sünen*’den⁴⁰⁵ bahsetmekte, bu kitapları yazdıktan sonra, ilim konusunda kişinin daha başka bir şey yazmamasının kendisine zarar vermeyeceğinden söz etmektedir. *Tevcihu’n-Nazar*’da Kütübü’s-Sünen tabiri Tâhir el-Cezâirî (v.1338) tarafından Sünnet konulu kitaplar şeklinde açıklanmıştır. İncelediğimiz kadarıyla Ebû Dâvud, kendi kitabındaki bölümleri Kütübü’s-Sünen şeklinde ifade etmiştir.

Sonuç olarak *Sünen-i Ebu Davud*, başta Hattâbî (v.388) olmak üzere Hâkim (v.405), Hatib el-Bağdâdî (v.463) tarafından zâtî kıymeti ortaya konmuş, sonrasında ise el-Makdîsî (v.507), Rezîn b. Muâviye (v.535), es-Silefî (v.576), İbnu’l-Kayserânî (v.600), İbn Nukta el-Hanbelî (v.629), İbnu’s-Salâh (v.643), es-Suyûtî (v.911) ve daha sayamayacağımız pek çok âlimce de Kütüb-i Sitte içerisinde mütalaa edilmiştir.

c2-Sünen-i Tirmizî’nin Kütüb-i Sitte’deki Yeri

SÜNEN-İ TİRMİZÎ:

Daha çok *Sünenü’t-Tirmizî* adıyla meşhur olan bu eser, diğer Sünenler gibi sadece ahkâm hadislerini değil, câmilerde bulunan diğer konuları da ihtivâ ettiği için *el-Câmi’u’t-Tirmizî* diye de tanınmaktadır. Daha çok sahîh hadisler olmak üzere zayıf olduğu belirtilmek suretiyle az da olsa hasen ve zayıf hadisleri de ihtivâ eden *Sünen*, herkesin ondan kolayca yararlanabilmesi açısından *Kütüb-i Sitte* arasında ilk sırada

⁴⁰⁴ Ebu Davud, a.g.e., s. 31,32.

⁴⁰⁵ Ebu Davud, a.g.e., s. 28.

gösterilirken, diğer özellikleri itibarıyla da *Kütüb-i Sitte* arasında dördüncü sırada yer almaktadır.

46 kitab ve 2494 babtan oluşan eser, Ahmed Muhammed Şâkir'in neşrine göre 3956 hadis ve *Tuhfetü'l-Ahvezi* ile birlikteki baskıya göre ise 4051 hadis ihtivâ etmektedir. Tirmizî'nin *Sünen'ini* pek çok kimsenin rivâyet etmesine rağmen, altı kişi eserin râvisi olarak bilinmektedir. Bunlardan da sadece Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed el-Mehbûbî'nin (v.346/957) nüshası sonraki nesillere şu iki tarikten intikal etmiştir: 1) Bu nüsha el-Mehbûbî, Ebû Ali el-Mervezî (v. 391/1001), İbn Zehv el-Harrâ (v. 438/1046) ve İbnü't-Tuyûrî (v.500/1107) tankıyla Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (v. 543/1148) kadar gelmiştir. 2) Yine aynı nüsha el-Mehbûbî, Cerrahî (v.412/1021), Ezdî (v.487/1094), Ebu'l-Feth el-Kerûhî (v.548/1153) tarîkiyle İbn Asâkir'e (v.571/1175) kadar gelmiştir.

Te'lifi tamamlandıktan sonra Hicaz, Irak ve Horasan âlimlerine sunularak hepsinin övgü ve takdirini kazanan eser, tertûbinin güzelliği, tekrar edilen hadislerin azlığı ve bir takım hadis ıstılahlarının açıklamasıyla muhaddisler tarafından makbul görülmüştür. Bab başlıklarının tanziminde hocası Buhârî'yi takip ettiği ifade edilmektedir.

Tirmîzî:"*Bu kitabı (el-Câmi'yi) yazdım. Hicaz, Irak, Horasan âlimlerine sundum. Onlarda bunu hoş karşıladılar. Memnun kaldılar. Her kimin evinde bu kitaptan varsa sanki onun evinde konuşan bir peygamber vardır.*"⁴⁰⁶ *Tehzîbu'l-Kemâl*'de Ebu'l-Feth de Tirmîzî'nin bu sözlerini nakletmektedir.⁴⁰⁷

Yusuf b. Ahmed:"*Tirmîzî rivâyet edilen, cem' edilen ve sema edilenlerin en üstünüdür. Kitabı ehl-i hal ve akdin, fakih âlimlerin ve ehl-i hadisin kabulüne ittifak ettikleri Kütüb-i Hamse'den biridir. Bab ve fasıllarındaki metoda ve usûlünün sıhhatine âlimler hüküm vermişlerdir*"⁴⁰⁸ demiştir.

Ebu Tâhir es-Silefî (v.576) "*garp ve şark ulemasının sıhhati üzerine birleştikleri Kütüb-i Hamse'den biri de Tirmîzî'nin Câmi'sidir*" demektedir. Ancak

⁴⁰⁶ Ali Abdü'l-Hâlim Mahmud, *et-Ta'rîf*, s. 126; İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 207; Zehebî, *Tarih*, c. II, s.462.

⁴⁰⁷ Zehebî, a.g.e., c. II, s. 462.

⁴⁰⁸ İbn Mülakkin, *el-Bedrü'l-Münîr*, c. I, s. 417.

es-Silefi'ye göre bu mevzu henüz çözüme kavuşmamıştır. Çünkü Tirmîzî'de zayıf, ithâm edilen (Müttehem bi'l-Kizb) ve mevzu hadisler vardır.⁴⁰⁹

Bazı âlimler Tirmîzî'yi, *Sünen-i Ebi Davud* ve *Sünen-i Nesâî*'den sonra zikretmişlerdir. Çünkü bu alimlere göre Tirmîzî'de, 'Maslub ve Kelbî gibi' âlimlerce hadis uydurmayla suçlanmış şahısların rivayetleri vardır.⁴¹⁰

Tirmîzî, *Sünen*'ine aldığı hadislerin hepsi ile amel edilebileceğini ve bu hadislerin ehl-i ilim tarafından kabul edildiğini⁴¹¹ söylemiştir.

İslam Ansiklopedisinde Tirmîzî'nin *Sünen*'ine *Câmi*' denilmesinin uygun olduğuna dair bilgi verilmiştir. Bu bilgide; Menâkıb ve Tefsîrül-Kur'ân bablarının ne Nesaî'nin *Sünen*'inde, ne de İbn Mâce ve Ebu Davud'un *Sünen*'lerinde bulunduğu, dolayısıyla Tirmîzî'nin *Sünen*'ine *Câmi*' denilmesi gerektiği izah edilmiştir.⁴¹² Tirmîzî'nin *Sünen*'i, bazı âlimler tarafından *Sünen* olarak değil de *el-Câmi*' olarak isimlendirilmiştir. Bu âlimlerin görüşlerini nakletmeyi uygun buluyoruz.

Ebubekir el-Hatib (H.400'de yaşıyor) ise Tirmîzî'nin *Sünen*'i için farklı bir tabir kullanmıştır. O, ona *Sahîh* ismini vermiştir.⁴¹³ El-Hatîb el-Bağdâdî (v.463) ise *Sünen-i Tirmîzî*'ye sadece *Sahîh* başlığını koyuyor.

En-Nevevî (v.672) *Camîu't-Tirmîzî* şeklindeki kavramın *Sahîh* şeklinde ifade edilmesinin doğru olmadığını söylemiş, önceki âlimlerce bu şekilde bir tabirin kullanıldığının ispât edilmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Tirmîzî'nin *Camî*'nin, İbn Hayr el-İşbilî (v.575), Ebu'l-Kasım el-Is'irdî (v.692), gibi âlimler tarafından hep *el-Müsnedü'l-Câmi*' ve *Camîu't-Tirmîzî* diye kullanılmış⁴¹⁴ olduğunu *el-Minhâc* adlı eserinde belirtmiştir.

Hicrî 804 senesinde vefat etmiş hadis âlimi İbn Mülakkin, yazmış olduğu *el-Mukrî fî Ulûmi'l-Hadis* adlı eserinde Tirmîzî'nin kitabını '*Câmi*' olarak isimlendirmiştir. Kitabın orjinal ismi: "*el-Örf eş-Şezi alâ Camîi't-Tirmîzî*" dir. Fakat bu eser tamamlanamamıştır.⁴¹⁵ Takıyyüddin Muhammed el-Huseynî (v.829)

⁴⁰⁹ İbn Mülakkin, a.g.e., c. I, s. 417.

⁴¹⁰ Ali Abdü'l-Hâlim Mahmud, *et-Ta'rîf bi-Sünneti'r-Resûl*, Dâr'ut-Tevzî', Kahire, 1994, s. 126.

⁴¹¹ Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî*, c. V, s. 694.

⁴¹² *İslam Ansiklopedisi*, MEB. yay., İst., 1948, c. XII, s. 389.

⁴¹³ Zehebî, a.g.e., *Tarih*, c. II, s. 462.

⁴¹⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, c. I, s. 26.

⁴¹⁵ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 210.

Tirmîzî'nin kitabına Câmî' denilmesinin uygun olacağı düşüncesindedir.⁴¹⁶ Hâkim b. Vekî'de (v.?) Tirmîzî'nin *Sünen*'ine *Camî*' ismini veren hadis âlimlerindendir.

Tirmîzî, Buhârî'nin has talebelerindendir. Âlimler O'nun hıfz, marifet, ilim ve verâ'ına şahit olmuşlardır.⁴¹⁷ Abdülaziz ed-Dihlevî'nin (v.1239) Tirmîzî'yi överek, O'na "*Buhârî'nin Halîfesi*"⁴¹⁸ demesi Tirmîzî'nin şöhretini göstermesi bakımından önemlidir.

Ebu Said el-İdrîsî (v.405) Tirmîzî için: "*Hadis ilminde kendisine tâbi olunan imamlardan biri idi*"⁴¹⁹ demektedir.

Makdîsî (v.507), Tirmîzî'nin *Câmî*'i ile ilgili olarak hadis tarihi kayıtlarına düşülen ilginç bir konuşmayı bize anlatmaktadır. Konuşma şöyle cereyan etmiştir: "*Ebu İsmail b. Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî (v.481)'yi işittim, şöyle diyordu: "Tirmîzî'nin kitabı, bizce Buhârî ve Müslim'in kitaplarından daha faydalıdır" deyince Makdîsî ona: "Neden böyle diyorsun?" dedim..."*"⁴²⁰ diyerek cevap vermiştir. Benzer bir rivâyette şu şekilde kaynaklarda yerini almıştır: "El-Makdîsî'den"⁴²¹ rivâyette Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî (v.481) Herat'ta elinde Tirmîzî'nin kitabı (*el-Câmî*) varken şöyle der: "*O'nun kitabı (el-Câmiu-t-Tirmîzî) Buhârî ve Müslim'den daha faydalıdır. Buhârî ve Müslim'den ancak derin bir âlim istifade eder. Ebu İsmâ'nın kitabının faydası her insana ulaşır.*"⁴²²

Diyaloğun bir cephesinde Makdîsî olunca söze müdahale kaçınılmaz olmuştur. Kısaca yaşadığı dönemde, bulunduğu ortamlarda el-Makdîsî, Kütüb-i Sitte'nin kendisinin sıraladığı gibi olmasına çalışmış ve sıralamasının meşrûiyeti için çok çaba harcamıştır. Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî'nin (v.481) "*Buhârî ve Müslim'den ancak derin bir âlim istifade eder*" sözünün altında bir gerçek yatmaktadır. Bu fiili durum; o dönemde yaşayan halk kesiminin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerini tam manasıyla anlayamayacak konumda olmasından kaynaklanmaktadır. Zira bu cümlelerin arkasından gelen "*Ebu İsmâ'nın kitabının*

⁴¹⁶ Takıyyüddin Muhammed El-Huseynî (v.829), *Kifâyetü'l-Ahyâr*, Darü'l- Hayr, 1996, I-II. c, s. 11.

⁴¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâye*, c. I, s.275.

⁴¹⁸ Ed-Dihlevî, *Bustânu'l-Muhaddisin*, s. 196.

⁴¹⁹ El-İs'irdî, Ubeyd b. Muhammed (v.692), *el-Cüz'ü Fihî Fedâilü'l-Kitabi'l-Câmî*, AÜDTCF Kütüphanesi, İ. Saib Sencer I, No: 2167, s. 2.

⁴²⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 67; *Tuhfetu't-Tâlib*, c. I, s. 335; Mukaddime, s. 87.

⁴²¹ El-Makdîsî (İbnu'l-Kayserânî), Muhammed b. Tâhir hakkında bilgi için bkz.: Zehebî, *Tarih*, c. XVII, s. 172.

⁴²² El-Mizzî, *Tehzîb*, c. I, s. 72; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmîzî*, thk: Nurettin İtr, Dârü'l-Melah, Dimeşk, 1978, s. 463, 2 no'lu dipnot.

faydası her insana ulaşır” sözü, halk için daha anlaşılır olan, spesifik bir özellik taşımayan bir hadis kitabının tavsiye edildiğini göstermektedir.

Ebu İsmail el-Herevî'nin (v.481) yer aldığı bu diyalogun başka bir varyantında ise el-Herevî (v.481) konuşmasına, *Sünen-i Tirmîzî*'yi *Sahîhayn*'la mukayese ederek başlar ve: "*Bana göre Sahîhâyn'dan daha faydalıdır. Çünkü her bir hadisi bir şeyi ifade eder ve maksada ulaştırır. Ancak o ikisindeki (Sahîhâyn) faydalara sadece mütebahhir âlimler ulaşabilir*"⁴²³ diyerek farklı bir bakış açısı getirir.

İbn Kesir (v.774): "*Tirmîzî, yaşadığı dönemde şanı şöhreti yayılmış imamlardan biri idi*"⁴²⁴ demektedir. 'Ne Tirmîzî ne de sonrakiler "*Sünenin hepsi sahihtir*" dememişlerdir' görüşüne atıfta bulunan İbn Kesir (v.774), sözlerini şöyle tamamlar: "*Hâkim Ebu Abdillah, Hatîb el-Bağdâdî Tirmîzî'nin kitabını "el-Câmiu's-Sahîh" diye isimlendirmişlerdir. Her ikiside bu konuda gevşek davranmışlardır. Zira kitapta münker hadis çoktur*"⁴²⁵ İbn Kesir'in, hadis ilminde önemli mevkiilerde bulunmuş iki âlimi Tirmîzî'ye "*el-Câmiu's-Sahîh*" dediklerinden ötürü tesâhülle suçlaması dikkat çekicidir. Zira bu durum, hadis kültür tarihimizde bu yolda yapılan tenkîdî beyanların diğer âlimler tarafından üzerinde durulmadığını göstermektedir.

İbn Receb el-Hanbelî (v.795) ise Tirmîzî'nin hadis kritikçiliği yönüne dikkat çekmiştir. İbn Receb'in: "*Hadislerin sahih, hasen, zayıf şeklindeki ayırımının şöhrete kavuşmasını sağlayanın Tirmîzî*"⁴²⁶ olduğunu söylemesi bizi şaşırtmamıştır. Zira ondan daha önce bu görüşü dile getiren İbn Teymiyye'nin (v.728) de bu tespitte bulunduğunu söylemeliyiz. Ashında bu yeni bir durum değildir. Daha önceki âlimler de hadisleri sahih ve zayıf diye ikiye ayırmakta idi. İbn Hacer'in (v.852) İbn Teymiyye'den (v.728) naklen, et-Tirmîzî'den önce de hadis alimlerinin hadisleri sahih ve zayıf şeklinde ayırdıklarını söylemesi⁴²⁷ bunu ispat etmektedir. Ayrıca bu görüş sahipleri, et-Tirmîzî'den önce bu hadislerin üçlü taksiminin bilinmediğini, çoğunlukla sahih ve zayıf diye ikiye ayrıldığını, hasen hadislerin zayıf hadisler

⁴²³ Es-Sefarîni (v.1188), Muhammed el-Hanbelî, *Netâicü'l-Efkâr*, Mektebetu'l-İslâmî, Dimeşk, 1380, s. 114.

⁴²⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 66.

⁴²⁵ A.M.Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 25.

⁴²⁶ el-Hanbelî, İbn Receb (v.795), *Şerhu İleli't-Tirmîzî*, s. 258.

⁴²⁷ El-Askalânî, İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Thk.: Mesud Abdülhamid es-Sadenî, Muhammed Fâris, Beyrut, 1994, s. 119.

içerisinde mütalaa edildiğini, zayıf hadislerin ise metrûk ve metrûk olmayan diye ikiye ayrıldığını ifade etmektedirler.⁴²⁸

Ancak çağdaş araştırmacılardan Muhammed Avvâme bu iddiayı reddetmekte ve et-Tirmîzî'den önce de ıstılâhî manasıyla hasen terimini kullananlar olduğunu örnekleriyle göstermektedir. O'nun tespitlerine göre bu terimi hadisin ve râvinin sıfatı olarak kullanan âlimler; başta İmam Mâlik (v.179) ve İmam Şâfi (v.204) olmak üzere Ahmed b. Hanbel (v.241), el-Buhârî (v.256), Ebu Zur'a er-Râzî (v.264) ve diğerleridir.⁴²⁹ Yukarıda görüşlerini verdiğimiz İbn Receb'in (v.795), hadislerin sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçlü taksiminin el-Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medîni'nin (v.234) elinde ortaya çıktığını söylemesi ise daha önce nakletmiş olduğumuz sözleriyle çelişmektedir.⁴³⁰

Aliyyu'l-Kârî'de (v.1014) Tirmîzî'nin *Câmi'* kitabı için şöyle demiştir: "*Müçtehid için yeterli, mukallid için kâfidir.*"⁴³¹ Görüldüğü üzere, Aliyyu'l-Kârî *el-Câmî'*yi, hadis sahasıyla uğraşmayanlar için yeterli görmektedir. Ayrıca *el-Mevzuât*'ın müellifi Aliyyu'l-Kârî'nin (v.1014) bir şiirinde "*O (Camîu't-Tirmîzî), Sahihlerin en üstünüdür*"⁴³² demesi, bu kitabın da sahihlik mertebesinde görüldüğüne bir işarettir.

Tirmîzî'nin Küttüb-i Sitte içerisindeki sırasına baktığımızda genel temâyülün dördüncü olarak tezâhür ettiğini görmekteyiz. Başta Sahîhayn'ı tek bir kategoride ele alan İbnu's-Salâh (v.643) Tirmîzî'yi *Sünen* olarak zikretmekten kaçınmış ve onu sıralamada Nesâî'nin *Sünen*'inden hemen sonra dördüncü olarak zikretmiştir. İbnu's-Salâh'ın kendi yapmış olduğu bu sıralamada Sahîhayn'daki her bir kitab ayrı ayrı değil de bir olarak zikredilmiştir. Haliyle bu da Tirmîzî'nin, Nesâî'den sonra dördüncü sıraya kadar gerilemesine sebep olmuştur. Buhârî ve Müslim ayrı ayrı zikredildiğinde ise Tirmîzî İbn Salah'ın sıralamasında beşinci olmaktadır.

İbnu's-Salâh hadislerin müşkillerinin zabtedilmesinde, gizli mânâların anlaşılması bakımından hadis kitaplarını şu şekilde derecelendirmektedir:

1-Sahîhayn

⁴²⁸ El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 106,121.

⁴²⁹ Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan yay., İst., tsz, s. 113.

⁴³⁰ Polat, a.g.e., s. 113 (Nurettin İtr, *İmam Tirmîzî ve'l-Muvâzene Beyne Câmihi ve Beyne's-Sahîhayn*, Matbaatü Lecneti't-Te'lîf, 1970, s. 25'den naklen)

⁴³¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c. I, s. 68.

⁴³² İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c.I, s. 209.

2-*Sünen-i Ebi Davud*

3-*Sünen-i Nesâî*

4- *Kitâbu't- Tirmîzî*⁴³³

Mübârekfûrî'de de (v.1283) benzer bir sıralama görmekteyiz. O'da Tirmîzî'nin *Sünen*'ini ikinci tabakada zikretmiş ve hadis kitaplarını şu şekilde sıralamıştır:

1-*Sahîhayn*

2-*Sünen-i Ebi Davud*

3-*Câmiu't-Tirmîzî*

4-*Sünen-i Nesâî*

5-*Sünen-i İbn Mâce.*

Mübârekfûrî'nin sıralaması İbnu's-Salah'tan biraz daha farklı görünmektedir. Zira o, *Sünen-i Tirmîzî*'ye hem *Câmiu't-Tirmîzî* demiş, hem de onu *Sünen-i Ebi Davud*'tan sonra dördüncü sırada zikretmiştir. Mübârekfûrî'nin (v.1283) yapmış olduğu bu sıralama günümüze kadar geçerliliğini koruyarak gelmiş ve korumaya da devam etmektedir.

El-Makdîsî (v.507), Abdu'l-gani el-Makdîsî (v.600) ve İbnu's-Salah'ın (v.643) kendi yapmış oldukları Kütüb-i Sitte sıralamasında *Sünen-i Tirmîzî* hep Ebu Davud'un *Sünen*'inden sonra dördüncü sırada yer almıştır. Ancak Tirmîzî'nin *Sünen*'ini, Kütüb-i Sitte'nin üçüncü sırasına yerleştiren pek çok âlim de görmekteyiz. Mesela Katib Çelebi (Hacî Halîfe) bunlardan biridir. O, *Keşfu'z-Zünûn*'da Tirmîzî'nin *Sünen*'i için: "*Kütüb-i Sitte'nin üçüncüsüdür. Müellifine nisbetle şöhret kazanmış ve Câmiu't-Tirmîzî denilmiştir. O'na Sünen de denir; fakat birinci isim daha meşhurdur*"⁴³⁴ der.

Ebu İsa Muhammed b. İsa el-Begavî et-Tirmîzî'nin *Câmiu's-Sahîh*'ini tanıttığı bölümde İbn Nukta el-Hanbelî de (v.629): "*Kütüb-i Sitte'nin üçüncüsüdür*"⁴³⁵ der. İbnü'l-Esîr (v.606) onun kitabını överek: "*Onun kitabı kitapların en güzeli. Faydaları pek çoktur. Tekrarları azdır. Güzeli bir tertîbi vardır*"⁴³⁶ demiştir.

Hadis âlimlerinin *Sünen-i Tirmîzî*'yi Kütüb-i Sitte'nin üçüncü kitabı olarak görme eğilimi h. VII. yy. dan sonra da devam etmiştir.

⁴³³ İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 127.

⁴³⁴ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyîd*, c. I, s. 207.

⁴³⁵ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 207.

⁴³⁶ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 207.

Büstânü'l-Muhaddisîn'de Tirmîzî hakkında şunlar söylenmektedir: "Tirmîzî'nin birçok eseri vardır. En güzeli ise el-Câmiü's-Sahîh'dir. El-Câmiü's-Sahîh pek çok yönden diğer hadis kitaplarından ayrılır:

- 1. Yönü: Tekrarın olmaması ve tertip güzelliği;*
- 2.Yönü: Fakihlerin görüşlerini verip, her mezhebin her biri için istidlal yönlerini zikretmesi.*
- 3. Yönü: Hadis çeşitlerini açıklaması.*
- 4. Yönü:Râvîlerin isimleri, lakapları, künyeleri vb.nin açıklanması. Ricâl ilmiyle ilgili birçok bilginin verilmesi.*

Tirmîzî de Ebu Davud gibi kitabına almış olduğu hadislerin geçerliliğini ispat etmek için meşrûiyet arayışı içerisinde. Bu meşrûiyeti sağlamak için şunları söylemektedir:"*Bu kitapta olan hadislerin tümü kendisiyle amel edilmiş olan hadislerdir. Bir kısım ilim ehli iki hadis hariç hepsini almışlardır.... Bu hadisler: Namazların cem'iyle ilgili hadis; diğeri de, içki içene verilen ceza konusundaki hadis..*"⁴³⁷

İbn Receb (v.795) ise *İlelû't-Tirmîzî*'ye yazdığı şerhte, âlimlerin *Câmiu't-Tirmîzî*'yi öne geçirme sebeplerini şöyle sıralar:

- 1. Tertibinin güzelliği ve tekrarın olmaması,*
- 2. Fukahanın görüşlerinin ve her bir görüşün delilinin söylenmesi,*
- 3.Râvîlerin isim, lakab ve künyelerinden, ricâl ve İlel ilmi ilgili genel kurallardan bahsedilmesi,*
- 4. Sahabeden hadis rivâyet edenlerin belirtilmesi.*⁴³⁸

El-Bâcûrî (v.?), Tirmîzî'nin *Şemâil*'inin haşiyesinde *Sünen-i Tirmîzî*'ye medhiyeler düzerek şunları ifade eder:"*Câmiü's-Sahîh seni Hadis, Fıkah, Selef ve Halefîn mezhepleri konusunda bilgiye ulaştırır. Müçtehid için yeterlidir. Mukallid için ise fazla fazladır. Onun nazarında sahîh konusunda mütesâhil bir çeşittir. Bu ona zarar vermez. O'nun Sünen'inde hadislerde inkıtâ' olmasıyla beraber o hadise hasen diye hükmetmiştir. Rivâyette tek kaldığında onlara hasen demiş- hadis geçtiği halde onu da açıklamıştır. Akabinde 'Hasenün garîbün' veya 'Sahîhün Garîbün' demiştir. Yeni bir ıstılah olduğunu ıstılahta meşahet olmadığını söylüyor. Abdulhakk*

⁴³⁷ El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 254.

⁴³⁸ Es-Sefârîni, *Netâic*, s. 115.

*Dihlevî, Tirmîzî'nin Câmiî'ndeki 'Hadisün hasenün, Sahîhun' demesini Tirmîzî'nin âdetlerinden olarak görür. Tirmîzî sözü edilen tâbiri en çok kullanan ve ilk tarifini yapan kişi olmuştur.*⁴³⁹

Tirmîzî'nin *Sünen*'inin günümüze kadar gelişinde özellikle Kütüb-i Sitte'ye girişine kadar geçen devreyi, Sıddîkî'den yapmış olduğumuz alıntılarla vermeye çalışalım.

Sıddîkî, Kütüb-i Sitte'nin Ebu Davud'tan sonra dördüncü kitabı olan *Sünen-i Tirmîzî*'nin Kütüb-i Sitte kavramına dâhil oluş süreci hakkında şunları söylemektedir: "et-Tirmîzî'nin Câmiî'nin umûmî olarak hadisçilerin kabulüne ne zaman mazhar olduğunun tayini müşküldür. Hadis hakkındaki mevsûk eserlerin bir listesi elimizde olan İbn Hazm, el-Meslûb el-Kelbî tarafından rivâyet edilen hadisleri ihtivâ etmesi dolayısıyla kitabı tenkit etti. Fakat muhtemeldir ki et-Tirmîzî'nin Câmiî'nin umûmî kabulü, altıncı asrın başında (v. 507/1113) ölmüş olan Ebu'l-Fâdıl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî tarafından kendilerinin sayısını altıya çıkarmak üzere ilk defa beş kitaba eklenmiş bulunan İbn Mâce'nin eserinden önce olmuştur. Şu var ki Goldziher tarafından gösterildiği gibi altıncı asra gelinceye kadar İbn Mâce'nin *Sünen*'inin bu makam şerefi, hadisçiler tarafından inkâr edildi. Rezîn b. Mu'aviye (v.535/1140) Kütüb-i Sitte hülâsâsında (Tecrîd el-Şihab el-Sitte), İbn el-Harrât (v.581/1185) ve el-Hâzımî (v.584/1184) İbn Mâce'nin *Sünen*'ini meşrû (canonical) mecmua olarak tanımaktadır. Muhammed b. Tâhir'den tam bir asır sonradır ki tekrar bu kitap, Abdulganî (v. 600/1203) tarafından el-Kemâl fî Ma'rîfet el-Ricâl'inde; İbn Neccar (v. 643/1245) tarafından Ricâl el-Kütüb es-Sitte'sinde; İbn Teymiyye (v.728/1254) tarafından İbn Mâce'nin *Sünen*'i dâhil altı kitaba istinad etmiş olan "el-Muntekâ"sında; Necîbuddîn b. es-Saykal (v.672/1273) tarafından hadis mecmuasında; Şemseddin el-Cezerî (v. 711/1311) tarafından bu konu üzerindeki kitabında ve el-Mizzî (v.741/1341) tarafından da "Etraf"ında altı hadis mecmuasından biri olarak tanındı. Bu sebepten – Goldziher'in ima ettiği gibi- yedinci asırdan itibaren altı (Kütüb-i Sitte)'nin umûmî bir tarzda bütün İslam alemi tarafından mevsuk hadis mecmuaları olarak tanındığı teslim olunabilir."⁴⁴⁰

⁴³⁹ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdu'l-Hâlim, *İlmü'l-Hadis*, Mahfuze Liddas, 2. Bsk., Beyrut, 1985, s. 78. Daha geniş bilgi için bkz. Dr. Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, MÜİF Vakfı yay., İstanbul, 1996, s. 159-162.

⁴⁴⁰ Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s.115, 116.

c3- Sünen-i Nesâî'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri:

SÜNEN-İ NESÂÎ

Sünenler içinde zayıf hadis ve cerh edilmiş râvinin rivâyeti en az bulunan *el-Müctebâ* adlı *Sünen*, Nesâî'nin sahîh ve illetli hadislerden oluşan *es-Sünenü'l-Kebîr* adlı eserinden sadece sahîhlerini seçerek istek üzere meydana getirdiği eseridir. Hadisler arasındaki çok küçük rivâyet farklarını bile hadisi tamamen tekrarlamak suretiyle göstererek ilmî ciddiyet ve hassâsiyetini ortaya koyan müellif, Goldziher (v.1921) tarafından "*Küçük işlerle uğraşan kişi*" ya da "*Ayrıntılarla uğraşan kişi*" diye tenkit edilmiştir.

51 kitab ve yaklaşık 2400 bab içinde toplam 5761 hadisi içeren *Sünen'de*, ihtilaflı konular için yer yer "*nev*" kelimesiyle alt başlıklar açılmış ve her hadis ayrı bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Sünen daha sonraki nesillere İbnü's-Sünnî diye tanınan Ebû Bekir Ahmed b. İshâk'ın (v.363/974) rivâyetiyle intikal etmiştir. *Sünen-i Nesâî*, *Sünenü'l-Kübrâ* diye bilinen ve İmam Nesâî'ye ait olan hadis kitabıdır.⁴⁴¹

Hadis kitaplarının ikinci tabakasına mensup olan Nesâî'nin *Sünen'i* 1256/1840, 1315/1897 ve 1320/1902'de Delhi, 1276/1859'da Bulak ve 1312/1894'de Kahire'de basılmıştır. Ayrıca Şeyh Hasan Muhammed el-Mes'udî'nin (v. ?) kontrolünde 8 cilt halindeki Kahire baskısı, Suyûfî'nin (v. 911/1505) *Zehrü'r-Rubâ ale'l-Müctebâ* adlı şerhi ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (v.1136-38?/1724) haşiyesini ihtivâ eden baskısı muteber baskılarındanr.

Nesâî'nin, Ebu Davud'tan ricâl yönüyle daha kuvvetli olduğu bilinen bir gerçektir.⁴⁴² Nesâî hariç diğer hadis imamları Buhârî'nin öğrencisidir. Kitaplarını bablara göre yazmışlardır.⁴⁴³

Muhaddislerin "*Revâhu'n-Nesâî*" diye söyledikleri kitap "*Müctebâ*" adıyla bilinen muhtasar kitaptır. Yine muhaddisler Kütüb-i Hamse veya Usûl-ü Hamse dediklerinde: Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Müctebâ'sıdır*.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk.: Abdulgaffar Süleyman el-Bendârî, Darü'l-Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut 1991, c. I, s. 5.

⁴⁴² Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, c. I, s. 10.

⁴⁴³ İtr, Nurettin, *Menhec*, s. 61.

⁴⁴⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c.I, s. 71.

İbn Kesîr (v.774) Nesâî'nin terceme-i hâlinde: "*O, Sünen-i Kebîr'i meydana getirdi. O kitapların içinden hacim olarak en az hacimli olanını seçti. O ikisini de sema' ettim*"⁴⁴⁵ demektedir.

Suyûtî (v.911), el-İrâkî'den (v.806) Ebu'l-Fâdıl'ın anlatmış olduğu olayla ilgili bir hadiseyi nakletmektedir. Ebu'l-Fâdıl'ın anlattığına göre olay şu şekilde cereyan etmiştir: "*İçindekilerin hepsi sahîh mi?*" diye Emir, Nesâî'ye sorduğunda, O da: "*Hayır*" dedi. Emir O'na: "*Sahîh olanları diğerinden ayır*" diye emretti. O da bunun üzerine *es-Sugrâ* adlı eserini tasnif etti.⁴⁴⁶ İbnu'l-Esîr de (v.699) benzer bir vakıâyı başka bir varyantla anlatır. Nesâî sonradan, *Sünen-i Kübrâsı*'nda geçen, isnâdı muallel denilen her bir hadisi bırakıp *el-Müctebâ* (*Sünen* 'in kendisidir) adlı eserini oluşturmuştur.⁴⁴⁷

El-Müctebâ İbnü's-Sünnî (v.363) tarîkiyle yaygınlaşmış, Endülüslüler vasıtasıyla yayılmıştır. Çünkü onlar, Nesâî'nin son günlerine kadar ondan rivâyette bulunmuşlardır.⁴⁴⁸ İbn Hacer (v.852) ve el-Heysemî (v.807) Mağrib ulemasının, *Sünen-i Nesâî'yi Sahîh-i Buhârî'ye* üstün tuttuklarını öne sürmüşler ve böylelikle Endülüs ulemâsının *Sünen-i Nesâî'ye* olan ilgisine dikkat çekmişlerdir.

Hadis alimleri tarafından Nesâî'nin iki kitabının -*Sünen-i Kübrâ* ile *es-Sugrâ*-mukayesesi yapıla gelmiştir.⁴⁴⁹ Buna rağmen *Sünen-i Nesâî*⁴⁵⁰ lâayık olduğu öneme ulaşamamıştır. Metinlerine fazla şerh yazılmamış, Sahîhâyn ve diğersünen kitapları kadar önemi hâiz olmamıştır. Kütüb-i Sitte çerçevesine dâhil olduğunda ise bu öneme kavuşmuştur. Metin yönünden Nesâî'nin *Sünen* kitabının yer aldığı ansiklopedik sayılan hadis kaynakları şunlardır:

1. *Et-Tecrid bi's-Sihâh ve's-Sünen*- Rezîn b. Muâviye el-Abderî (v.535)
2. *Câmiu'l-Usûl* - İbnü'l Esîr el-Cezerî (v.606)
3. El-İşbilî'nin (v.575) yazdığı *el-Cem' Beyne Kütüb-i Sitte*.
4. *Envâru's-Sihâh* (Sihâh-ı Kütüb-i Sitte'yi toplayan kitaptır.) Ebû Abdullah Muhammed b. Atik b. Ali et-Tecîbî el-Gırnâtî (v.646)⁴⁵¹ tarafından yazılmıştır.

⁴⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1977, c. XI, s. 123.

⁴⁴⁶ Suyûtî, *Tezîb*, c. I, s. 49.

⁴⁴⁷ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyid* c. I, s. 219; El-Kâsımî, *Kavâid*, s. 256.

⁴⁴⁸ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, c. I, muk., s. 7.

⁴⁴⁹ Nesâî, a.g.e., c. I, muk., s. 7.

⁴⁵⁰ Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübra*, c. I, s. 3-4.

⁴⁵¹ Ez-Zehbî, *Tezkire*, c. IV/1436; el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 175.

5. *El-Cem' beyne Usul-ü Sitte*- İbn Kesîr (v.744)

6. *Teysîru'l-Vusûl* – İbnü'd-Debî eş-Şeybânî (v.944)

7. *et-Tâc*- Mansûr Ali Nâsîf.

el-Makdîsî (v.507) ile Nesâî belirli bir literatüre dahil edilmiş, bu yüzyılda hadis kitaplarını toplayıp bir araya getirmeyi amaçlayan eserlerde, metinler Kütüb-i Sitte ile birlikte yer almıştır.

Ancak el-Makdisî'den önce de Kütüb-i Hamse/*Beş Kitab* kavramını çağrıştıran bir olayı nakletmek istiyoruz.

Hafız Ebu Ya'la el-Halîlî (v.446) el-İrşâd adlı kitabında: ".....Onun (Nesâî'nin) kitabı Buhârî, Müslim, Ebu Davud'un kitabına eklenir (ilave edilir). Cerh ve Ta'dil'de onun sözüne itimat edilir...."⁴⁵² demek sûretiyle hadis tarihinde ilk kez, el-Makdîsî'den (v.507) önce Nesâî'nin Kütüb-i Hamse içerisinde yer alabileceğini ifade etmiştir. El-Makdîsî'den (v.507) yaklaşık yarım asır önce el-Halîlî (v.446) tarafından dile getirilen bu temennî sonraki yüzyıllarda gerçek olmuş, Nesâî'nin eseri bu koleksiyon içerisine dâhil edilmiştir.

Ebu Ya'lâ el-Halîlî'nin (v.446) Kitâbu'l-İrşâd'ında anlatılan bu hâdis, farklı varyantlarla hadis tarihindeki yerini almıştır. El-Halîlî, Dineverli bazı râvilerin tercemesini (hayat hikayesi) verirken şunları söyler: Ebubekir İbnu's-Sünnî'den (v.363) nakille Nesâî'nin Sünen'inden bahsederken O, Sahîh-i Ebî Abdîrrahmân en-Nesâî dediğini işitti. (Bu ifadede olayı dinleyen muhaddisin adı verilmemiş). Ebu Abdullah İbn Mende de (v.395) şöyle der: "*Sahîh* adlı eser yazarlar dört kişidir: Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Nesâî"⁴⁵³ En-Nüket'te ise Ebu Abdullah İbn Mende (v.395)⁴⁵⁴: "*Sahîh* hadisleri tahrir edenler dörttür: Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Nesâî'dir" der. Nesâî için ehl-i Sahîh ismi el-Hatîb el-Bağdâdî (v.463) ve Ebu Tâhir Es-Silefî (v.576) vb. âlimler tarafından kullanılmıştır.

El-Halîlî'nin (v.446) burada ve az önce zikrettiğimiz sözlerinde, h.V. yy.'da dört eserin, âlimler arasında *Sahîh* diye anıla geldiği ileri sürülmektedir. Zira bu dört eser, bir çok âlim tarafından bu yüzyıla kadar te'yit edilegelmiştir.

⁴⁵² el-Halîlî, *el-İrşâd*, c. I, s. 436.

⁴⁵³ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1348/1930, c. I, s. 5. Bu olayın başka bir varyantında; El-Halîlî, *el-İrşâd* adlı eserinde Dineverli bir kısım râvilerin hayatlarını anlatırken "İbnu's-Sünnî'nin (v.364) O'na (Nesâî'ye) *Sahîh* dediğini işittim" diye nakleder.

⁴⁵⁴ El-Askalânî, İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnu's-Salâh*, 1-2, Riyad, 1404/1984, c. I, s. 482.

Begavî'nin (v.516) hadisleri derecelendirmede kullanmış olduğu sıhâh ve hısân lafızları Nesâî'nin *Sünen*'indeki hadisler için de geçerli olmuştur. Begavî'nin kullanmış olduğu bu lafızların ne anlama geldiğini açıklayalım. Begavî'ye (v.516) göre *Sihâh*; Sahîhayn'ın kitaplarında bulunan hadislerdir. Bu sıhhat konusunda en yüksek derecenin gözetildiği o ikisinin şartıdır ki; o da sahâbî'nin doğrudan Nebî'den aldığı hadislerdir. *Hısân* ise Sahîhayn müelliflerinin tahrîc etmediği ve o ikisinin dışındaki imamların Ebû Davud, Tirmîzî, Nesâî gibi tahrîc ettikleri hadislerdir.⁴⁵⁵

Nesâî'nin kitabı hakkında yapılan küçük bir tartışmaya burada yer vermek istiyoruz. *Sünen-i Nesâî*'nin mukaddimesinde yer alan bu tartışmaya sadece dikkat çekip, ayrıntılarına girmeyeceğiz. "*Nesâî'nin El-Müctebâsı (Sünen'i Sugrâ) yoksa İbnü's-Sünnî'nin (v.363) seçimi midir? Bu eski bir problemdir. Hiçbir zamanda bu konuda ittifak olmamıştır. İbn Nasıruddîn ed-Dımeşkî şöyle demiştir. "O [İbnu's-Senî ya da İbnu's-Sünnî (v.363)] Sünen-i Nesâî'yi ihtisar etti. El-Müctebâ diye de adlandırdı"*⁴⁵⁶ Bu nakilden sonra *Sünen-i Nesâî*'nin mukaddimesinde yer alan ve uzun süren bir tartışma kitapta verilmektedir. Bahsimizi uzatmamak için, âlimlerin bu konudaki görüş ayrılıklarını burada zikretmeyeceğiz.

İbn Asâkir (v.571) ise, muhaddislerin Nesâî'nin diğer kitabına (*el-Müctebâ*) olan ilgilerine dikkat çekerek şunları söylemektedir: "*Hadisçiler Nesâî'den hadis rivâyet ettiklerinde el-Müctebâ'yı tercih ediyorlardı. Sünen-i Kübrâ, Kütüb-i Sitte'den olmasına rağmen ondan rivâyette bulunmuyorlardı. Ebû Ali de onu ricâldeki şartlarından ötürü Kütüb-i Sitte imamlarından Müslim ile mukayese ederek, onun şartlarını Müslim'in şartlarından daha ağır görmekte idi. Hâkim (v.405) ve El-Hatîb el-Bağdâdî de (v.463) bu konuda aynı görüşte olduklarını beyan etmişlerdir.*"⁴⁵⁷ Bukâî de İbn Kesîr'den (v.774) rivâyetle bu görüşün aksini savunmaktadır.⁴⁵⁸

Hâkim (v.405) *Ma'rifetu Ulûmu'l-Hadis*'te, İsmail b. Halfûn el-Ünebî (v.636) *Ulûmu'l-Hadis* adlı eserinde⁴⁵⁹ Nesâî'nin *Kitabu's-Sünen*'ini zikrederler. Bu da

⁴⁵⁵ Begavî, *Mesâbilu's-Sünne*, Dârü'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut, 1987, c. I, s. 59,60.

⁴⁵⁶ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, c. I, muk., s. 4, 5.

⁴⁵⁷ İbn Nukta el-Hanbelî, *et-Takyid*, c. I, s. 219; El-Mizzî, *Tehzib*, c. I, s. 172.

⁴⁵⁸ İbn Nukta el-Hanbelî, a.g.e., c. I, s. 219.

⁴⁵⁹ En-Neysabûrî, Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-İhya, Beyrut, 1997, s. 82.

muhaddislerin bir kısmının Nesâî'nin *Kitâbu's-Sünen*'ini diğer kitaplara tercih ettiklerini ispatlar mahiyettedir.

Ayrıca Nesâî'nin ricâl konusundaki titizliği Kütüb-i Sitte'nin isim babası Ebu'l-Fâdıl İbn Tâhir'in (v.507) de dikkatini çekmiş olmalı ki O, bu konuda şöyle demiştir: "*Sa'd b Ali ez-Zencânî'ye (Nesâî'nin) ricâlin'den sordum. O'nu tevsik etti ve O'na dedim ki, Nesâî o ricâlle ihticâc etmedi. O'da bana dedi ki "Ey Yavrum, Ebu Abdurrahman'ın ricâlde ileri sürdüğü şart, Buhârî ve Müslim'in şartından daha ağırdır."*⁴⁶⁰ Ebu Cafer İbn Zübeyr (v. ?) ise şöyle demektedir: "*Müslümanlar Nesâî'nin güvenilirliği hususunda ittifak etmişlerdir. Kütüb-i Hamse ve Muvatta ki-onun yerine geçmiştir.- Fakat derece olarak ondan geri kalmamıştır.*"⁴⁶¹

Hafız İbn Hacer'in (v.852) bu konudaki görüşleri Sa'd b Ali ez-Zencânî'nin görüşleri ile uyuşmamaktadır. O, Nesâî'nin ricâl konusunda geniş bir görüş sahibi olduğu görüşünün doğru olmadığını, Ebu Davud ve Tirmîzî, kimden hadis aldı ise Nesâî'nin onlardan hadis almaktan kaçındığını, Sahîhâyn'ın ricâlinden de hadis tahrîc etmekten çekindiğini ifade etmiştir.

Nesâî'nin *Sünen*'i üzerine yapılan tahkikin önsözünde, Sünen içerisindeki hadislerin zayıflığı ve sahîhliği tartışılıp değerlendirmeye alınmıştır.⁴⁶² Bu hadislerle ilgili tartışmaların, sonuç olarak pratikte bir faydası olmadığı görüşündeyiz. Zira bu hadisler her ne kadar zayıf ya da sahih olarak sayılmış olsa bile kitabın bütününe gösterilen ilginin oranına paralel olarak bu hadislere bakış açısı da değişebilmektedir.

Tâcuddin es-Sübkî (v.771) *Sünen-i Nesâî* -Kübrâsı değil, Sugrâsı- için "*Kütüb-i Sitte'den bir kitaptır. Ricâli tahrir edilir ve etrafları da bilinir*"⁴⁶³ demiştir. Ayrıca Sahîhâyn'dan sonra zayıf hadisleri içermesi bakımından, en az sayıda zayıf hadis bulunan sünen'dir. Es-Sübkî de (v.771) *Sünen-i Nesâî*'deki hadislerin hepsine sahih nazarıyla bakmamaktadır. Fakat es-Sübkî, vurguyu kitabın Kütüb-i Sitte içerisindeki diğer Sünenler arasında en az zayıf hadis taşıması yönüne yapmaktadır.

Nureddin b. Abdî'l-Hâdî es-Sindî'nin (v.1136/1138?) hâşiyesinde şu bilgilere yer verilmektedir: "*Nesâî hadis ricâli konusunda titizdir. Ebu Davud'un kitabı, Tirmizî'nin kitabına derece olarak daha yakındır. İbn Mâce'nin kitabı ise sonuncu*

⁴⁶⁰ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, c. I, s.4.

⁴⁶¹ Nesâî, a.g.e., c. I, s. 5.

⁴⁶² Nesâî, a.g.e., c. I, s. 6.

⁴⁶³ Nesâî, a.g.e., muk., c. I, s. 7.

olarak ona karşılık gelir. İbn Mâce bir kaç hususta yalnız kalmıştır. Bu hususlar kendisine yalancılık ve hadis hırsızlığı itham edilen ricâlden hadisleri tahrir etmesidir. Bu tür hadisler de ehline bilinir. Nesâî, Sünen-i Kübrâsı'nda bulunan tüm hadislerin sahîh olduğunu ifade ediyor. Bir kısmının ise illetli olduğunu söylüyor. Ancak bu hadislerin illeti kendisi tarafından açıklanmamıştır.⁴⁶⁴

İbnu's-Salâh (v.643) İbn Mende'den (v.395) rivâyetle şöyle dedi:“Abdullah b. Mende Mısırlı Muhammed b.Sa'd el-Bârûdî'den işitmiş. O (el-Bârûdî) şöyle demiştir: “Ebu Abdullah en-Nesâî, üzerinde terkine icmâ' edilmemiş kimseden hadis rivâyet etmeyi benimsemiştir.” Başka bir yerde de el-Barûdî; “Nesâî'nin kitabına aldığı hadisler, kendisinin terkine icma' edilen kimselerin rivâyetlerinin tümüdür”⁴⁶⁵ diyerek Nesâî'yi tenkit etmektedir.

Ebu Abdullah İbn Rüşeyd (v.721) ise Nesâî'nin kitabının Sünenler içerisinde yazılan kitapların en iyisi ve sanki onun kitabının Buhârî ile Müslim'in arasında olduğunu vurgulamaktadır. “Zayıf hadis bakımından Sahîhâyn'dan sonra kitaplar içerisinde en az zayıf hadis ihtivâ eden kitaptır” diyen İbn Rüşeyd Sünen'de cerh edilmiş ricâlin de az olduğuna⁴⁶⁶ dikkatleri çekmektedir. Ayrıca Ebu Abdullah İbn Rüşeyd (v.721), Nesâî'nin Sünen'i için şunları söylemektedir: “Nesâî'in kitabı (Sünen) tasnif edilen kitapların en bedîi'dir.”

Ebu'l-Hasan el-Meâfirî de (v.?):“Ehl-i hadisin tahrîc ettiklerine bakıldığında başkasının tahrîc ettiklerinden Neseî'nin tahrîc ettiği, sıhhat yönüyle daha yakın değildir. Bilakis Nesâî ehl-i sahîhten sayılır. Çünkü O, hadisin isnadlarının illetlerini açıklayıp sonra kitabına koyuyordu”⁴⁶⁷ demektedir. Ebu'l-Hasan el-Meâfirî'nin (v.?) bu konudaki başka bir ifadesi de şu şekildedir:“Nesâî tahrîc komusunda Sahîh olmayan ricâlden hadis rivâyet etmemiştir. Sıhhate en yakın olanı tercih etmiştir.”

Nesâî'nin eserine almış olduğu hadisler için koşmuş olduğu şartları incelediğimizde, hadis münekkitleri içinde mu'tediller bulunduğu gibi müteşedditlerin de bulunduğunu dikkate alan Nesâî'nin, râvinin terkinde ittifak olmadıkça hadisini kabul etme temayülü vardır. Ancak o; vehmi galip olan veya hatası çok olanlardan hadis almamıştır. Bazı muhaddisler

⁴⁶⁴ Nesâî, a.g.e., muk., c. I, s. 10.

⁴⁶⁵ el-Kâsımî, Kavâid, s.255.

⁴⁶⁶ el-Kâsımî, Kavâid, s. 256.

⁴⁶⁷ İbn Mülakkin, el-Bedrü'l-Münîr, c. I, s. 422.

Nesâî'nin bu özelliğine dikkat çekerek onun şartının, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin şartlarından daha ağır olduğunu söylemişlerdir.

Nesâî'nin Kütüb-i Sitte'nin diğer kitapları arasındaki konumuna gözdattığımızda beşinci sırada olduğunu görürüz.

Suyûtî (v.911) ise Nesâî hakkında şöyle demektedir: “*Kütüb-i Sitte’de yer alan beşinci kitap Nesâî’nin kitabıdır. H. 600 senesinden önce bu kitap üzerine yapılan herhangi bir şerh ve/veya ta’lik çalışması meşhur olmamıştır. Ben de şerh çalışmamı ‘Zehru’r-Rubâ ale’l-Müctebâ’ diye isimlendirdim.*”⁴⁶⁸

İbn Hacer (v.852) burada tartışmaya katılır ve el-Bârûdî’nin sözünü naklederek şunları söyler: “.....O, bununla husûsî bir icmâ’ı kastetmiştir. Her münekkid tabakasında, müteşeddît ve mütevassıt tenkitçiler bulunur.” İbn Hacer tenkit ettiği tabakaları sıralarken, Nesâî’nin ricâl konusunda geniş bir mezhebe sahip olduğunu belirtir. Ebu Davud ve Tirmizî’nin Nesâî’ye nisbetle sahîh ricâle olan hassasiyetlerinin daha hafif olduğu tespitinde bulunur. İbn Hacer, Tirmizî’nin tahrirde bulunduğu ricâlden hadis almaktan Nesâî’nin kaçındığını hatta *Sahîhayn*’ın ricâlinden bir grubun dahi hadisini tahrir etmekten ictinâb ettiğini anlatmıştır.⁴⁶⁹

Zerkeşî (v.794) *en-Nuket*’inde, İbnu’s-Salâh’ın *Kütüb-i Selâseyi* sahîh olarak isimlendirmesini tağlibe (ekseriyet) göre yaptığını ifade eder. Sonra devamla: “...Çünkü bu üç kitabın içeriği de sıhâh ve husândan oluşmuştur. Sahîhte zayıfla vardır. Bu hal ‘el-Hükmü li’l-Ekser’ durumudur.”⁴⁷⁰

Ebul’l-Fâdıl İbn Hacer (v.852), Nesâî’nin *Kitâbus’-Sünen*’ine “*Sahîh*” ismini veren hadisçilerin isimlerini aşağıdaki şekilde sıralar:

1) Ebu Ali en-Neysâbü’rî (v.349), 2) Ebu Ali İbn Seken (v.353), 3) Ebu Ahmed İbn Adiyy (v.365), 4) Ebu’l-Hasan ed-Dârekutnî (v.385), 5) Ebu Abdullah el-Hâkim (v.405), 6) Abdülganî İbn Said (v.409), 7) Ebu Ya’lâ el-Halîlî (v. 446), 8) Ebubekir el-Hatîb (H. 400’de yaşıyor), 9) Yahya İbn Mende (v.511).

Yukarıda vermiş olduğumuz isimlere bakıldığında listenin uzayıp gittiği görülecektir. Hâkim’in hocası Ebu Ali en-Neysâbü’rî’nin (v.349) *Sahîh* ismini vermesi, Ebu Ya’lâ el-Halîlî’nin (v.446) dört kitap temennîsine yol açmış ve

⁴⁶⁸ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, (Suyûtî’nin şerhi, Sindî’nin hâşiyesiyle birlikte), [Terc.: A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ömer Faruk Harman, Yaşar Erol], I-VIII cilt, Kalem yay., İstanbul, 1981, c. I, s. 14.

⁴⁶⁹ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, I-IV, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1348/1930, muk., c. I, s. 4.

⁴⁷⁰ İbn Mülakkin, *el-Bedrü’l-Münîr*, c. I, s. 414.

Sünen'in Kütüb-i Sitte'nin dördüncü kitabı olarak zikredilmesine sebep olmuştur. Nihâyetinde el-Makdisî (v.507) tarafından Tirmîzî'den sonra beşinci kitap olarak zikredilmesi ile de Kütüb-i Sitte'deki yerini almıştır.

c4- Sünen-i İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'deki Yeri

SÜNEN-İ İBN MÂCE:

İbn Mâce, fıkıh bablarına göre tasnif ettiği *Sünen* kitabı ile şöhret kazanmıştır. Ancak bu kitap, hicrî altıncı asrın başına kadar Kütüb-i Sitte arasında yer almamıştı. Daha doğrusu bu zaman zarfında, hadisçiler nazarında asıl olan beş hadis kitabı bulunuyordu. Bunlar Buhârî ve Müslim'in *Sahîhleri* ile Nesaî, Ebû Davud ve Tirmîzî'nin *Sünenleri*ydi. Ebu'l-Fâdıl İbn Tâhir el-Makdisî'nin (v.507) bu beş kitaba (Usûl-ü Hamse) tahsis ettiği *Etrâf*'a İbn Mâce'nin *Sünen*'ini de eklemesinden ve "Altı İmamın Şartları" (*eş-Şurûtu'l-Eimme'ti's-Sitte*) adlı kitabını telif etmesinden sonra, İbn Mâce'nin *Sünen*'i de muteber kitaplar arasında zikredilmeye başlanmıştır. Bununla beraber onun, yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvîlerden gelen hadislere de kitabında yer vermiş olması, bazı hadislerin Sünen'in altıncı kitap olarak kabul edilmesine muhâlif kalmalarına sebep olmuştur. Bu hadisçilerden bir kısmı, daha az râvîleri ve daha şazz ve münker hadisleri bulunan ed-Dârimî'nin *Sünen*'ini altıncı kitap olmaya lâyık görürken, diğer bazıları, Mâlik b. Enes'in el-*Muvatta* adlı kitabını İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine teklif etmişlerdir.

Klasik ve çağdaş âlimlerin pek çoğu beş kaynak (Usûl-ü Hamse) hadis kitabı sayarken; "*Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, Ebu Davud*" demişlerdir. Fakat bazı müteahhirün âlimleri İbn Mâce'yi de, kitabının fıkıh konusunda büyük faydalar içerdiği için bu kitaplara dâhil ettiler. Bu işi ilk yapan Hafız Ebu'l-Fâdıl b. Tâhir el-Makdisî'dir (507).⁴⁷¹ Fakat bazı âlimler buna itiraz ettiler. Bu âlimler Dârimî'nin kitabını altıncı kitap sayma düşüncesindeydiler. Çünkü bu âlimlere göre İbn Mâce müttehem bi'l-kizb ve sirkatü'l-hadis vasıflı râvîlerden hadis tahric etmişti ve *Sünen*'i Kütüb-i Sitte'ye dâhil olamazdı. Başkaları da: "*Altıncı kitabın, sahîhliği ve açıklığından dolayı Muvatta' olması gerekir. İbn Mâce ise üç Sünenden de aşağıdadır*"⁴⁷² demektedirler.

⁴⁷¹ El-Behnesâvî, Sâlim Ali, *es-Sünnetü Mufterâ aleyhâ*, Darü'l-Buhusi'l- İlmiyye, Kuveyt, 1992, s. 454.

⁴⁷² El-Behnesâvî, a.g.e., s. 455.

İbn Mâce (v.273) *Sünen*'in takdiminde, Kütüb-i Sitte'nin diğer müelliflerinin yaptığı gibi davranmıştır. O da kitabını devrin büyük alimlerine, başta Ebû Zur'a'ya (v.264) takdim etmiştir. Ebû Zur'anın sözlerine -doğru ise- bakılırsa *Sünen*'de atılması gereken 30 kadar hadis vardır.⁴⁷³ Bunlarla bir hüküm de verilemez, belki de bunların sayısı çoktur. Kim bilir bine bâliğdir. Ebû Zur'a: "*İbn Mâce'nin kitabını mütâlaa ettim. Ancak onda çok az bir kıymetten başka bir şey görmedim*"⁴⁷⁴ demektedir. İbn Mâce'nin değerini bildiren buna benzer on kadar da kelam zikredilmiştir. Bir tanesi de şöyledir: "*Eğer bu kitap halkın eline geçerse, hadisleri toplayan derlemeler ve benzeri bir çok faaliyet akim kalır.*"⁴⁷⁵ Ebû Zur'a *Sünen*'in tertîbi ve düzeni, bazı hadislerin za'fiyeti konusunda uyarılar yaparak tekrarlardan da kurtulması gerektiğini de İbn Mâce'ye hatırlatır.

İbn Mülakkin (v.804) ve Kannûcî (v.1307) Ebû Zur'anın bu sözlerle İbn Mâce'nin *Sünen*'ini sahîhlik bakımından onaylamış olduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre "*Eğer Ebû Zur'a'nın böyle övücü sözleri olmasaydı, O'nun doğru (sahîh) olmadığına hükmederdi. Çünkü o, o'nun ilmî yüksekliğine lâayık değildi.*"⁴⁷⁶ Suyûtî (v.911) kitabının hâşiyesinde Râfî'den şöyle bir nakilde bulunmuştur: "*Babamdan işittim, şöyle diyordu: "Ebû Zur'a er-Râzi'ye İbn Mâce'nin *Sünen* kitabı sunuldu. O'nu gayet güzel buldu ve dedi ki: "Sadece üç hadiste hata yapmıştır"*"⁴⁷⁷ Sindî de (v.1136/1138?) İbn Mâce'nin *Sünen*'ine yazmış olduğu şerh kitabı *Şerh-u Sünen-i İbn Mâce*'nin giriş kısmında, müteahhirûn âlimlerinin O'nu Sîhâh-ı Sitte'nin altıncı kitabı yaptıklarını⁴⁷⁸ ifade etmektedir.

İbn Mâce'nin kendisi, hadisleri seçmede esas aldığı kriteri açıklamamış, ayrıca bu eseri derlemedeki amacını da belirtmemiştir. Kütüb-i Sitte'nin en alt tabakasında yer alan bu eser M. Fuad Abdulbâkî tarafından Mısır'da 1952-53 yıllarında yapılan iki ciltlik baskısına göre⁴⁷⁹; *Sünen*'deki 4341 hadisten, 3002 hadis Kütüb-i Sitte müelliflerinin ya tamamı ya da bir kısmı tarafından eserlerine alınmıştır. İbn Mâce bu hadislerin tamamını onların rivâyet kanallarıyla değil de,

⁴⁷³ Makdîsî, *Şürûat*, s. 16; Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 636; Siyer, c. XIII, s. 278.

⁴⁷⁴ Makdîsî, *Şürûat*, s. 24.

⁴⁷⁵ Canan, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Akçağ yay., I. Bsk., Ank., 1998, s.227.

⁴⁷⁶ İbn Mülakkin, *el-Bedrû'l-Münîr*, c. I, s. 426; El-Kannûcî, *el-Hutta*, s. 220.

⁴⁷⁷ Sindî (v.1136/1138?), *Şerh-u Sünen-i İbn Mâce*, Thk.: Halil Me'mun Şiha.Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, c. I, s. 5.

⁴⁷⁸ Sindî, a.g.e., c.I, s. 6.

⁴⁷⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, c. I, s. 7.

kendisine âit farklı bir kanalla rivâyet etmiş, dolayısıyla hadisleri daha güçlü bir hâle getirmiştir.

Bu duruma göre *Sünen-i İbn Mâce*'deki hadisleri temelde iki grupta ele almamız gerekmektedir. Birinci gruptaki hadisler arasında zayıf hadislerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Âlimler nezdinde bu tür hadisler çok fazla tenkid konusu yapılmamıştır.

İkinci grupta yer alan hadisler ise *zevâid* diye de isimlendirilen hadislerdir. Bu hadisler daha fazla tenkide maruz kalmışlardır. Bu sebeple onu Kütüb-i Sitte'nin içerisine dahil etmeyen âlimler çıkmıştır. Örnek vermek gerekirse el-Mizzî (v.742) "*İbn Mâce'nin diğer beş kitaptan farklı olarak rivâyet ettiği bütün hadislerin zayıf olduğunu*"⁴⁸⁰ söylemektedir. Bir diğer taraftan Hafız Ebu'l-Haccâc el-Mizzî (v.742) şöyle demektedir: "*İbn Mâce'nin kitabı, Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri hilafına onun kitabına önem vermeyen şeyhler tarafından kullanıldı. Hafızlar o ikisinin kitabını kullandılar ve onun zabtına ve sahîhliğine önem verdiler.*"⁴⁸¹

İbn Hacer ise bu konuda biraz daha ihtiyatlı davranarak, "*İbn Mâce'nin, sahîh olduğu halde tek başına rivâyet ettiği hadislerin sayısı da az değildir. Doğrusu zayıf olan hadislerin ricâline göre zayıf olduğunu söylemek, daha isâbetli olacaktır*"⁴⁸² demektedir.

Ebu Şehbe, İbn Hacer'in bu sözlerle maksadının, hadisin başka kanallarla da sahîh bir isnadla rivâyet edilmesinin pekala mümkün olabileceğini açıklamak ve hadisin senedinin ya da râvilerinin zayıf olmasının hadisinde zayıf olmasını gerektirmeyeceğini ifade etmek olduğunu söyler.⁴⁸³

El-Bûsîrî (v.840) ise *Misbâhu'z-Zücâce Fî Zevâid-i İbn Mâce* adlı eserinde, İbn Mâce'nin herhangi bir hadis hakkında *aşırı zayıf/vâhî* hükmünü vermesinin o hadisi delillik durumundan düşürdüğünü, ilâve olarak aynı hadisin mevzû' olduğunu belirtmesine gerek olmadığını⁴⁸⁴ söylemektedir. Öyle anlaşıyor ki, el-Bûsîrî (v.840) bu tespitleriyle el-Mizzî'nin (v.742) yukarıda nakletmiş olduğumuz görüşlerini onaylamamaktadır. Çağdaşı İbn Hacer'i ise desteklemektedir.

⁴⁸⁰ El-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut, 1968, c. IX, s. 531.

⁴⁸¹ Estrî Cemal, *et-Tashîf*, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1997, s. 245.

⁴⁸² El-Askalânî, *Tehzîb*, c. IX, s. 532.

⁴⁸³ Muhammed Ebu Şehbe, *A'lâmu'l-Muhaddisin*, Mısır, 1963, s. 281.

⁴⁸⁴ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'nin Mukaddimesi*, s. 13.

İbn Mâce'nin *Sünen*'i hakkında hadis tarihinde yapılan tartışmalar bunlarla sınırlı değildir. Hatta bu tartışmaların günümüze kadar sürdüğünü söyleyebiliriz. "Meşhur imamların kitaplarından nakillerde bulundum" diyen İbn Kattan (v.628) Kütüb-ü Hamse kavramını kullanmış ancak İbn Mâce'yi bu kavramın içerisinde zikretmemiştir.⁴⁸⁵

Makdisî'ye (v.507/1114) göre İbn Mâce, *Sünen*'inde şart koştuğu genel şartlar konusunda diğer *Sünen* sahipleriyle eşit- sayılsa bile, *Sünen*'indeki tüm hadislerde onlar kadar titiz davranmamıştır. Ayrıca zayıf hadislerle işaret etmediği gibi yalancılıkla itham edilen kimselerden de hadis almıştır. Özellikle *Sünen*'inde yer alan diğer beş imâmın tahrîc etmedikleri 1339 hadisten 627 hadis hariç diğerleri zayıf veya çok zayıf olduğu tespit edilince, onun hadis kabulünde esas aldığı şartlarda diğer *Sünen* sahiplerinden daha gevşek davrandığı bir kez daha ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre İbn Mâce'nin bu tutumu, *Sünen*'inin *Kütüb-i Sitte*'den sayılmasına engel olmuştur. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan zayıf hadislerin yanında, genelde hadislerin az kaynaktan seçilmiş olması da aynı bir eksikliktir. Eserde çoğunlukla Ebu Bekr İbn Ebî Şeybe'nin (v.235) *Musannef*'inin temel kaynak olarak alındığı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁶

İbn Rüşd (v.595) *Sünen-i İbn Mâce* hakkında şunları demektedir: "*Sünen-i İbn Mâce Sünenlerin dördüncüsü sayılmıştır. Mutekaddimûn onu beşinci olarak sayar. Bazıları Muvatta'yi altıncı olarak saymıştır*"⁴⁸⁷

İbn Hacer'de (v.852) İbn Mâce'yi anlatırken: "O'nun *Sünen* kitabındaki hadisler gerçekten zayıftır. Hatta bununla ilgili olarak es-Sırrî şöyle demiştir: "Her ne haber almışsam çoğunlukla zayıftır. Ben Hafız İbn Ali el-Hüseynî'nin bir yazısını görmüştüm. O yazı şöyleydi: "Hocamız Hafız Ebu'l-Haccac el-Mizzî'nin şöyle dediğini işittim: İbn Mâce'nin aldığı her hadis zayıftır."⁴⁸⁸

Kannûcî (v.1307) yaşadığı devir olan h.13. y.y.'da artık İbn Mâce Sıhâh-ı Sitte içerisinde yer almaktadır.⁴⁸⁹ İbn Mâce'nin *Sünen*'i özellikle Kazvin, Taberistan, Kûhistan, el-Cebel, ve Rey gibi şehirlerde yaşayan müslümanlar arasında daha çok kabul görmüştür.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ İbn Kattân (v.628), *Kitâbu'l-Ahkâm ve Beyânü'l-Vehm*, I-XII, Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. I, s. 183; el-Leknevî, Abdü'l-Hayy (v.1304), *Zafrü'l-Emânî*, İslamiyye matb., Haleb, 1996, s. 120.

⁴⁸⁶ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 81.

⁴⁸⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I-IV cilt, Daru İbn Hazm, Beyrut, tsz., c. I, s. 278.

⁴⁸⁸ Muzaffer Muhammed el-Hasen (v.1375), *Delâilü's-Sıdk*, Matbûâtü'n-Necâh yay., Kahire, 1398/1978, s. 48.

⁴⁸⁹ El-Kannûcî, *el-Hıttâ*, s. 256.

⁴⁹⁰ Muhammed Ali ed-Davudî, *Tabakâkâtü'l-Müfessirîn*, Kahire, 1972, c. II, s. 273.

Sıddîkî'ye göre bu altı kitap arasında, her ne kadar iki *Sahîh*'in makamı daima yüksek ve erişilmez olmuş ise de, İbn Mâce'nin *Sünen*'inin durumu da daima şüpheli kalmıştır. Ebu Ömer Osman b. Salah (v.643/1245) ve onu takiben en-Nevevî (v.676/1277) ve İbn Haldun (v.808/1405) sadece beş kitabı kabul etmişler ve İbn Mâce'nin *Sünen*'ini umûmen kabul edilmiş kitaplar sınıfı dışında bırakmışlardır. İbnu'l-Esîr el-Cezerî (v.606/1234), Delhi'li Şeyh Abdu'l-Hak ve başkaları onun yerine ya *Muvatta*'ı veya ed-Dârimî'nin *Sünen*'ini koydular. En iyi altı kitaba giren diğer eserler, Şark ve Garplı bütün Müslüman mütehasşislar tarafından en sahîh eser diye kabul edilmiş ve hadis hakkındaki on eserin çeşitli seçimine dâhil edilmiştir.⁴⁹¹

Fakat biz bütün bu anlattıklarımız muvâcehesinde, bu kitabın niçin altıncı kitap olarak Kütüb-i Sitte'de yer aldığı hususunda geçmişte bazı hadis alimlerinin hangi sözlü ve fiilî katkılarda bulunduklarını ele alacağız. Bu katkıların neler olduğunu incelediğimizde; İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olmasını sağlayan iki yön bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, İbn Mâce'yi isnâd ve ricâl yönünden Kütüb-i Sitte içerisinde yer almaya layık bulanların, te'lif etmiş oldukları eserlerde ona yer vermeleri şeklindedir. Bu eserler ve müelliflerini sıralayacak olursak;

1. İbn Hacer, el-Makdisî'nin (v.507) Kütüb-i Sitte'nin etrâfını topladığını belirtir ve: "*O'nun (Usul-ü Hamse'ye İbn Mâce'yi eklemekle) büyük bir hata yaptığını düşünüyorum*"⁴⁹² der. Daha önce de belirtildiği üzere İbn Tâhir, İbn Mâce'yi *Hamse/Beş Kitab*'a ekleyen ilk kimsedir. O'nu (*Sünen-i İbn Mâce'yi*) altıncı olarak saymıştır.⁴⁹³ El-Makdisî'nin (v.507) bu çabasının sonuç getirdiğini söylemeliyiz. Zira, sonraki dönemlerde -her ne kadar İbn Hacer (v.852) el-Makdisî'nin hata yapmış olduğunu söylese de- altı kitabın sonuncusu olarak hep İbn Mâce'nin *Sünen*'i zikredilmiştir.

2. *Etrâfu Kütüb-i Hamse*- Ahmed b. Sâbit Muhammed b. Et-Tarkî (v.521).⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Sıddîkî, a.g.e., s. 116.

⁴⁹² El-Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I-VIII, Beyrut, 1410/1989, c. V, s. 207; ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicavî), IV, Kahire, 1382/1963, c. III, s. 75; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, Kahire, 1948, c. I, s. 489.

⁴⁹³ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, c. I, muk., s. 12.

⁴⁹⁴ Kehhâle, *Mu'cem*, c. IV, s. 30, El-Askalânî, İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I-VIII, Beyrut, 1410/1989, c. I, s. 143.

Zehebî *el-Mizan*'da Ahmed b. Sâbit'in H. 500'den sonra vefat etmiş olabileceğini söylemektedir.

3. *Kitâbü'l-İşrâf* - İbn Asâkir (v. 571) bu kitapta dört *Sünen*'i (Ebu Davud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce) toplamıştır.

4. *El-Keşşâf fî Ma'rifeti'l-Etrâf* adlı kitapta İbn Mâce yer almamaktadır.

5. *El-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*-Abdulganî b. Abdu'l-Vâhid el-Makdisî (v.600). Sahîhâyn, Ebu Dâvud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce'nin ricâlini kapsamaktadır.

6. *El-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* – İbn Neccâr el-Bağdâdî (v.643)⁴⁹⁵

7. Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'nin (v.742) *Tuhfetü'l-Eşrâf* adlı kitabı, Kütüb-i Sitte'nin metinlerini biraraya getirmesi sebebiyle “*Bu kitabın İslâm Ümmeti'nin temel direği olduğu*” şeklindeki ifadesi, o dönemde Kütüb-i Sitte'nin şöhretinin yazılan diğer hadis kitaplarını etkileyecek kadar güçlü olduğunun bir işâretidir.

8. *Et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânid*- Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed El-Huseynî el-Fâsî (v.832)

9. *Zehâirü'l-Mevâris*, Abdulganî en-Nablûsî (v.1143)

Kütüb-i Sitte'nin ricâlini toplayan eserler ise şunlardır:

8. *Ricâlu Kütüb-i Sitte*. el-İşbilî, İsa b. Haccac el-Lahmî (v.654)

9. *Ricâlu Sünen-i Erbaa*- Hekkârî (v.763)⁴⁹⁶

İkinci ise, el-Makdisî'nin (v.507) *Etrafu Kütüb-i Sitte ve eş-Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte* adlı eserinde İbn Mâce'yi Kütüb-i Hamse'nin beşincisi saymasıdır. Sonrasında da Hafız Abdülğani el-Makdisî, *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eserinde İbn Mâce'yi kütüb-i Sitte içerisinde zikretmiştir. İbn Hacer (v.852), İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte içerisinde zikredilmesinin sebebini şöyle izah etmektedir: “*İbn Mâce, Muvatta'ın hilafına olarak çok sayıda Kütüb-ü Hamse üzerine ziyâde merfu' hadisleri ihtivâ eder. Mâlik'in Muvatta'ında ise bu tür hadisler azdır.*”⁴⁹⁷ İbn Hacer (v.852), İbn Mâce'yi Kütüb-i Sitte içerisine dâhil eden ikinci muhaddisin Abdülğani el-Makdisî (v.600) olduğunu da ifade eder. Esasen Ebu Şehbe'nin de belirttiği gibi, İmam Mâlik'in *Muvattâ'ı Sünen-i İbn Mâce*'ye nisbetle hadisleri daha sahih ve ricâlinin de daha güvenilir olması sebebiyle derecesi daha yüksektir. Kanaatimizce;

⁴⁹⁵ Nesâî, *Sünen*, muk., c. I, s. 14.

⁴⁹⁶ Nesâî, a.g.e., muk., c. I, s.15.

⁴⁹⁷ el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 280; İbn Mülakkin, *el-Bedrü'l-Münîr*, c. I, s. 425; El-Kannûcî, *el-Hutta*, s. 221.

muhaddislerin *Muvattâ*'yı değil de *Sünen-i İbn Mâce* 'yi Kütüb-i Sitte mecmuasına katmalarında bazı âlimlerin bu kitap hakkındaki övücü sözleri etkili olmuştur. Buna ek olarak *Sünen-i İbn Mâce* 'nin tertibindeki düzenlilik, tekrarların azlığı ve sadeliği diğer eserlerde ender rastlandığından ayrı bir önem taşımaktadır. Ancak bu durum, O'nun içinde yer alan bazı zayıf ve mevzû hadisler hakkındaki birtakım endişeleri zihinlerden silip atamamıştır.

Yaklaşık sekiz asırdır İslam toplumunda genelde hadislerinin sahih ve ravilerinin güvenilir oluşlarıyla dikkatleri üzerine çekmiş bulunan Kütüb-i Sitte'nin, *Sünen-i İbn Mâce* 'nin de katılması ile tartışılır duruma geldiği muhakkaktır. Geçmiş dönemde yaşamış muhaddislerin dikkati çektiği üzere, *Sünen-i İbn Mâce* 'deki hadislerden faydalanmak isteyenlerin başka kaynaklarla doğrulamadıkça içindeki hadisleri delil olarak kullanmamaları, mutlaka araştırma ve inceleme yapmaları gerektiği uyarısında bulunulmuştur.

d-Kütüb-i Sitte'ye Sonradan Dahil Edilen Kitaplar:

İbnu's-Salâh'la (v.643) başlayan resmî onayın içerisinde yer almayan bir takım hadis kitapları, Kütüb-i Sitte içerisinde kâh yerlerini korumuşlar, kâh bulundukları mevkîden bir âlimin beyanıyla uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. İbnu's-Salâh'ın (v.643) argümanlarında yerini bulan "sahîhlik" bağlayıcılığı, Kütüb-i Sitte için de geçerli olmuş, diğer hadis kitaplarının bu sahîhlik kriterine takılmasına neden olmuştur. Bu kriterleri aşabilen hadis kitabı sayıca çokta fazla değildir. Bu kitaplar muhaddisler tarafından ön kabule mazhar olmuş ve hadis literatüründe 'muteber' kaynaklar arasındaki yerlerini almışlardır. İşte onlardan üçü şunlardır:

d1- Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*'i⁴⁹⁸

Müsne'd'in Kütüb-i Sitte ile ilgisini belirtmeye geçmeden önce, Ahmed b. Hanbel'in (v.241) *Müsne'd*'ini anlatan eserlerden olan *el-Hasâisu'l-Müsne'd*'te⁴⁹⁹ Ahmed b. Hanbel hakkında söylenenleri zikrederim. Bu kitapta Ahmed b. Hanbel'in ulemâ arasında hadiste imam olduğuna, *Müsne'd*'inin de genişliğine ve derecesinin yüksekliğine şahit olunduğunda ihtilaf olmadığı belirtilmiştir.

⁴⁹⁸ İbn Rüşd, *Bidâye*, s. 279.

⁴⁹⁹ Bu küçük risale A.M. Şakir tarafından tahkik edilerek *Müsne'd*'in mukaddimesi olarak 1. cildin başına eklenmiştir. Bkz.: el-Medîni, Ebu Musa, *Hasâisu'l-Müsne'd*, Daru'l-Mearif, Mısır, 1958, c. I, s. 21.

Ahmed b. Hanbel'in çağdaşlarından Ali b. Abdullah el-Medîni (v.234): "Allah bu dini Ebu Bekir'le Ridde gününde, Ahmed b. Hanbel ile mihne gününde te'yid etti"⁵⁰⁰ diyerek O'nu övmüştür.

Hafız Ebu Musa el-Medîni'de (v.581) *Müsned* hakkında şöyle demiştir: "Bu kitap, *Müsned*, büyük bir asıdır (kitaptır). Ashab-ı hadis için güvenilir bir kaynaktır; birçok hadisten ve pek çok işitilmiş şeyden seçilerek alınmıştır. Bu da onu bir imam ve güvenilir birisi kıldı. Tartışmalarda başvurulacak bir kaynak ve dayanak yaptı."⁵⁰¹

Müsned'in Kütüb-i Sitte ile ilgisini gösteren ilginç bir örnekle konumuza devam edelim. Rivâyet edilir ki: İmam Hafız Ebu'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Yûnîni'ye (v.701): "Kütüb-i Sitte'yi ezberlediğini duyduk. Nasıl ezberledin?" diye soruldu. O da: "İmam Ahmed'in *Müsned*'ini ezberledim. O, Kütüb-i Sitte'nin önündedir. Çünkü diğer kitaplarda olup da O'nda olmayan çok azdır" diye karşılık verir.⁵⁰²

İbn Teymiye (v.728) Ahmed b. Hanbel'in hadisleri nasıl tahrîc ettiğini şöyle anlatır: "Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'indeki her hadis için sahîh demiyor. Bilakis *Müsned*'inde bazı hadisler var ki; onları insanlar, nakil ile bilinen ve yalam görülmeyen kişilerden (râvîlerden) nakletmişlerdir. O hadislerin bazısında zayıf hatta batıl olduğunu gösteren illetler olabilir. Çoğunluğu ceyyid hadislerdir. İhticac edilir. Bu hadisler Ebu Davud'un *Süneni*'ndeki hadislerden daha iyidir."⁵⁰³ İbn Teymiye (v.728) *Müsned*'i, sadece Ebu Davud'un *Sünen*'i ile değil, Tirmîzi'nin *Sünen* 'iyle de mukâyese etmektedir.⁵⁰⁴

Ahmed b. Hanbel (v.246): "Müsned'te meşhur hadisleri toplamayı hedefledim ve insanları Allah'ın setrine bıraktım. Eğer amacım, sahîh hadisleri toplamak olsaydı, bu *Müsned*'te çok az şey rivâyet ederdim"⁵⁰⁵ der ve devamında oğluna: "Fakat, oğlum, sen hadiste usûlümü bilirsin. Bir konuda muhâlifî olmadıkça zayıf hadise karşı değilim" diyerek zayıf hadise olan yaklaşımını ortaya koyar.

⁵⁰⁰ İbn Rüşd, a.g.e., s. 279.

⁵⁰¹ Ebu Musa el-Medîni, a.g.e., s. 20.

⁵⁰² El-Medîni, a.g.e., s. 21.

⁵⁰³ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdu'l-Hâlim, *Minhâcu's-Sünne*, I-IV, Matbaatu'l-Kübrâ, Bulak, 1321 h., c. IV, s. 61.

⁵⁰⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., c. IV, s. 61.

⁵⁰⁵ el-Medîni, Ebu Musa, a.g.e., s. 27.

Aslında *Müsned* türü eserlerin amaçları da sahîh haberleri toplamak değil, bütün rivâyetleri bir araya getirmektir.⁵⁰⁶ Bu açıdan bakıldığında Kütüb-i Sitte müelliflerinden önce yaşamış bulunmasına rağmen bu koleksiyon içerisinde yer almayışının temel sebeplerinden biri de budur.

Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini Kütüb-i Sitte'ye dahil etme çabaları olarak gördüğümüz *Müsned* üzerine yapılmış bazı çalışmaları zikrederim.

İlk olarak; "*et-Tezkira fî Ricâli'l-Aşere*" adlı eseri zikredebiliriz. Muhammed b. Ali el-Huseynî (v.765), Şeyhi el-Mizzî'nin (v.742) eseri olan *Tehzîbu'l-Kemâl*'den Kütüb-i Sitte'de ismi zikredilmeyen râvîleri çıkarmış; *Müsned*, *Muvatta*, *Müsned-i Şâfi* ve *Müsned-i Ebî Hanîfe* ricâlini ilâve etmek suretiyle eserini oluşturmuştur.

Müsned ricâli hakkında ise "*Ta'cîlu'l-Menfe'a bi zevâidi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa*" adlı eserdir. İbn Hacer (v.852), bu eserde içlerinde Ahmed b. Hanbel de olmak üzere dört mezhep imamının kitaplarında geçen râvîlerden Kütüb-i Sitte'de yer almamış olanları zikretmektedir.

Dikkatlice incelendiğinde *Müsned*'deki hadislerin pek çoğu, Kütüb-ü Sitte'deki hadis kitaplarında da bulunmaktadır. Saatî'nin *Fethu'r-Rabbânî*'si ve *Concordance*'den yararlanarak *Müsned* hadislerinin pek çoğunun, Kütüb-i Sitte'de mevcut olduğunu tespit etmek mümkündür. Ancak Âmir Hasen Sabri, İbn Hanbel'in şeyhlerinden 45'i hariç diğerlerinden Kütüb-i Sitte müelliflerinin de hadis aldıklarını ifade etmiştir.⁵⁰⁷

Şimdiye kadar bir çok muhaddisin; Kütüb-i Sitte'deki hadisleri sıhhat açısından referans olarak kabul ettikleri bir gerçektir. *Müsned* de bu bakımdan onlardan geriye kalmaz. Ancak şu da bilinmelidir ki, Kütüb-i Sitte'de mevcut olan birçok haber *Müsned*'de bulunmaktadır. Bu açıdan araştırmacıların titiz davranması gerekmektedir.

Müsned'in Kütüb-i Sitte içerisinde niçin bulunmadığı mevzuunda ise; geçmiş dönem hadis âlimlerinin görüşlerini içeren rivayetleri verip, niçin bu hadis külliyâtı içerisinde yer almadığıyla ilgili fikirlerimizi sunacağız.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin Kütüb-i Sitte içerisinde yer almayışının sebepleri şunlardır:

⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-IV, Çağrı yay., İstanbul, 1982, c. I, s. 293.

⁵⁰⁷ Sabri, Amir Hasen, *Mu'cemu Şuyûhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1. bsk., Beyrut, 1993, s. 83-93.

1. *Müsned*'in tarih boyunca rivâyeti pek sağlıklı olmamıştır. Bu gün elimizdeki *Müsned* nüshasının, H. VI. asır başlarına kadar sürekli tek râvî kanalıyla rivâyet edildiği görülmektedir. Bunlar *Müsned*'i rivâyet ederken kendi dönemlerinde tektirler. Çocuk denilecek yaşta *Müsned*'i dinlemişler ve çok ileri yaşlarda, yine çocuk kişilere aktarmışlardır.⁵⁰⁸

2. *Müsned* râvîlerinin özellikle zabt bakımından -ihtilat vb...konulardan tenkide uğramalarıdır.⁵⁰⁹

3. Oğlu Abdullah'ın *Müsned*'e ilaveleri. Bu ilavelerde zayıf hatta metruk râvîlerin bulunmuş olması⁵¹⁰

4. Hadisin tedvini sırasında cerh ve ta'dil süzgecinden geçen hadislerin sahîh ve makbulleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte her dönemde te'lif edilen rivâyet kitapları çeşitlerinin de katkısı olmuştur. Önce cüz' ve sahifelerde toplanan hadisler *Müsned*'lerde bir daha gözden geçirilmiş ve h. III. asırdan itibaren yazılmaya başlanan Cami' ve Sünenlerde sıhhat açısından son şeklini alarak, asırlarca kendilerinden istinbat edilmeye hazır hale getirilmişlerdir. *Müsned*ler, kendilerinden önceki küçük çaptaki hadis kitapları ile sonraki devirlerde temel hadis koleksiyonu türü kitaplar arasında köprü görevini görmüşlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i de bu açıdan muteber, sahîh hadis kitapları derecesinden aşağıda kabul edilmiştir. İbnu's-Salah (v.643) bu konuya değinerek şöyle diyor: "*Müsnedler ihticac konusunda, mutlak olarak kendisine güvenilen Kütüb-i Hamse (Sahîhâyn, Sünen-i Ebî Davud, Sünen-i Nesâî, Camiü't-Tirmizî) arasına dâhil edilemez. Ebu Davud et-Tayalisi, Ubeydullah b. Musa, Ahmed b. Hanbel vb. Müsned'leri de böyledir. Onların kitaplarında usûlû, kendileriyle ihticac edilip edilmemesine bakılmaksızın her sahabinin hadisini kendi Müsned'inde rivâyet etmektedir. Müelliflerin şanı yüce olsa da Müsnedlerin mertebesi, kütübü hamse ve bablara göre tasnif edilmiş diğer benzer kitapların mertebesinden geridedir.*"⁵¹¹

⁵⁰⁸ İbnu'l-Cezerî, Şemseddin, *El-Mis'adu'l-Ahmed*, Daru'l-Mearif, Mısır, 1958, s. 45.

⁵⁰⁹ İbnu'l-Cezerî'nin *Müsned*'in rivâyeti hakkındaki iddiası için bkz. *El-Mis'adu'l-Ahmed*, Daru'l-Mearif, Mısır, 1958, s. 30, 31.

⁵¹⁰ A. M. Şakir'in *Müsned* Tahkiki, c. I, s. 385, 389, c. II, 30, 34, 37, 39. Amir Hasen Sabride 228 Zevâid rivâyetinden 12 tanesinin metruk olduğunu söylüyor. Bkz.: Amir Hasen Sabri, *Zevâid-u Müsned*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1. bsk., Beyrut, 1993, s. 123.

⁵¹¹ İbnu's-Salah, *Ulum*, s. 37, 38.

El-Cezâirî (v.1338) de bu farka işaret ederek: "*Müsnedler, Sünenlerden daha aşağı derecededirler... Müsned müelliflerinin usûlü sahîh olsun, sakîm olsun kendilerine ulaşan her sahabinin hadislerini toplamaktır. Dolayısıyla onlardaki her hadisle mutlak şekilde (araştırmadan) ihticâc (delil olarak almak) câiz değildir*"⁵¹² demektedir. Bu, hadis âlimlerinin *Müsned*'e hiç i'tibar etmeyecekleri anlamını taşımamalıdır. *Müsned*'teki hadislerle kayıtsız kalmadan yaklaşılmalı anlamında söylenilmiş bir sözdür.

Bütün bunlara rağmen, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i hadis kitapları ve özellikle *Müsned*'ler içerisinde en yüksek yeri almış, hem de mu'teber hadis kitaplarıyla kıyaslanabilmiştir. İbn Teymiyye (v.728): "*Ahmed b. Hanbel'in Müsned'deki şartları, Ebu Davud'un Sünen'indeki şartlarından daha üstündür, iyidir*"⁵¹³ demektedir.

İbn Kesîr (v.774) ise; "*Hiçbir Müsned çokluk ve tertîbinde Ahmed'in Müsned'ine eşit olamaz*"⁵¹⁴ demektedir.

İbn Hacer'de (v.852) *Müsned* hakkında şunları söylemektedir: "*Bir hadis, Ahmed'in Müsned'inde varsa, başka Müsnedlerde aramayız.*"⁵¹⁵ Heysemî'de (v.807): "*Ahmed'in Müsned'i Müsnedlerin en sahîhidir*"⁵¹⁶ diyerek önemini belirtir.

Ahmed b.Hanbel'in *Müsned*'iyle ilgili bir tartışma da daha önce geçtiği gibi hadis tarihini konu alan kitaplarda yer almaktadır. İbn Kesîr (v.774) eleştirilerini Ebu Musa'nın (v.581) sözüne yönelterek şunları söyler: "*Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i hakkında Ebu Musa Muhammed b. Ebubekr el-Medinî; "O Sahîhtir" demiş. Bu söz zayıftır. Çünkü onda zayıf ve bilhassa mevzu hadisler vardır.*"⁵¹⁷

5. Ahmed b. Hanbel'in; Mihne⁵¹⁸ vb. olaylardan ötürü *Müsned*'i üzerine istediği şekilde tenkid, tashih ve inceleme imkanının olmaması; ömrünün buna yetmemesi..

⁵¹² Cezâirî, *Tevcîh*, s. 155.

⁵¹³ İbn Teymiyye (v.728), Ahmed b. Abdu'l-Hâlim, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, 1. bsk., I-XXXVII, Daru'l-Vefa yay., Riyad, 1997, c. I, s. 250.

⁵¹⁴ es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 173.

⁵¹⁵ es-Suyûtî, age, c. I, s. 173.

⁵¹⁶ es-Suyûtî, age, c. I, s. 173.

⁵¹⁷ A.M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 117; c. I, s. 25.

⁵¹⁸ Salih b. Ahmed b. Hanbel, *Siretu Ahmed*, Thk.: Fuad Abdu'l-Mun'im, Daru'd-Da've , 2. bsk, İskenderiye, 1404, s. 49-123; Patton, *Ahmed b.Hanbel ve'l-Mihne*, (Arapçaya terc. Abdülaziz Abdulhakk), Daru'l-Hilal, y.y., tsz., s. 172.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (v.606) şu sözleri bunu izah etmektedir: "İmam Ahmed, Müsned'i toplamaya başladı, müstakil kâğıtlara yazdı. Sonra onları müsveddelerdeki şekliyle tek tek cüz'lere ayırdı. Fakat amacına ulaşmadan eccl yaklaştı. Hemen çocuklarına ve ev halkına rivâyet etti. Öylece kaldı. Sonra Abdullah onlara kendisinin ve babasının rivâyetlerinden benzer olanları da dâhil etti..."⁵¹⁹

İcmâ'ı resmîleştirip ona öncülük eden hadis usûlcüsü İbnu's-Salâh'a (v.643) yöneltilen bir soruyla bahsimizi devam ettirelim. Sorulan soru şöyledir: "İlk dönem eserlerinden olduğu halde Müsnedler Kütüb-ü Sitte içerisine niçin dâhil edilmemiştir? İbnu's-Salâh (v.643) bu soruya şu cevabı verir: "Müsnedler Kütüb-i Hamseye dâhil edilmemiştir. Çünkü onların metodu; kendisiyle ihticac edilen bir hadise kayıtlınamaksızın, hadisi rivâyet eden her sahabinin Müsnedine tahrir etmeleridir. İbn Hacer (v.852) de İbnu's-Salâh'ın bu cevabını naklettikten sonra "bu iki türün ortaya konmasındaki asıl şudur" der ve açıklamalarına şöyle devam eder: "Bablara göre tasnif edenler, konu haline getirilmiş bir meseledeki hüküm iddiasının sıhhati için bir delile muhtaçtır. Delil çıkarmada kendisiyle ihticac edilenin sahîh olmasını gerektirir. Müsnedleri yazanlara gelince, onların niyeti kendi başına her sahabiden, ister kendisiyle ihticac olunsun isterse olanmasın, hadisleri cem' etmektir. Fakat her iki türden eser yazarlardan bir grup konusunun dışına çıkmış veya ismi sönmüş, ya da meşhur olmuştur. Bablara göre eser yazarlardan bir kısmı da zayıf ve batıl hadisleri tahrir etmişlerdir. Bu tür eserlerin ya zayıflığı gözden kaçmış (unutulmuş) ya da tenkide uğradığı bilinmemektedir."⁵²⁰

İbnu's-Salah, Buhârî ve Müslim'in kitaplarının sıhhatinin kat'î olduğunu, nazârî-yakînî bir ilim ifade ettiğini, tenkide uğrayan birkaç hadis bulunduğunu, bunun da ehline bilindiğini ifade etmiştir.⁵²¹ Fakat İbnu's-Salâh'tan önce Dârekutnî (v.385) ve Hâkim (v.405) sonrasında ise Nevevî (v.676) gibi muhaddislerin İbnu's-Salâh'ın (v.643) bu iddiasına, mütevâtir olmayan hadislerin dışındaki haberlerin ancak zann ifade ettiklerini belirterek, muhalefet şerhi düştüklerini söylemeliyiz. Bu durum İbn Hacer'in (v.852) talebelerinden İbn Kutluboğa'nın (v.879) şu

⁵¹⁹ İbnu'l-Cezerî, *el-Mis'ad*, s. 30, Bkz. İbn Asakir, *Tertîbu Esmâi's-Sahâbe*, Thk.: Amir Hasen Sabri, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1989, s. 33.

⁵²⁰ El-Askalânî, İbn Hacer, *Etraf-u Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, I-X, thk.: Züheyr b. Nâsir, Daru İbn Kesîr, I. bsk., Beyrut, 1993, c. I, s. 53.

⁵²¹ A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 126, 2 no.lu dipnot.

açıklamasıyla dile getirilmektedir:"Bu da gösterir ki âlimler, iki Sahîhteki her şeyi makbul saymış değillerdir."⁵²²

Buhârî, Ahmed b. Hanbel'den sadece ta'likan bir hadis rivâyet etmiştir. İbnu's-Salâh (v.643), Sünen kitaplarının Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin üstüne çıkarılmasına itiraz etmiştir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i Müsnedlerin en iyisi ve en güzelidir⁵²³ diyerek onun nev'i şahsına münhasır bir eser olduğunu dile getirmiştir.

Müsned'deki Sahîhâyn'a zaid olan hadisler; Tirmîzî ve Ebu Davud'taki zaid hadislerden daha zayıf değildir⁵²⁴ görüşünde olan İbnu's-Salâh, bütün bu görüşlerine karşın Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini Kütüb-i Sitte içerisine dahil edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Gerçi İbn Salah (v.643) yukarıda örnek olarak verdiğimiz kendisine yöneltilen soruda Kütüb-i Sitte geçmesine rağmen cevapta Kütüb-i Hamse lafzını kullanmışsa da, altıncı kitap olarak *Müsned*'i düşünmediğini açıkça belirtmiştir.

H. III. asırda yazılmış Kütüb-i Sitte'den önce te'lif edilmesine rağmen, hadis literatüründeki yerini Kütüb-i Sitte'den sonra alan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i de, İbnu's-Salâh'ın (v.643) bizza kendisi tarafından yukarıda öne sürmüş olduğu sebepler dolayısıyla Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmese de, İbnu's-Salâh'tan (v.643) birkaç asır sonra Kütüb-i Sitte'nin yanında anılır olmuştur.⁵²⁵

Bizim tespitlerimize göre; Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Kütüb-i Sitte'de yer alan hadis kitaplarından daha kapsamlı olduğunu ifade eden Yûnînî (v.701) ile bu kavramın içerisine dâhil edilmeye çalışılmış; İbn Teymiye (v.728), İbn Kesir (v.774) ve İbn Hacer (v.852) gibi alimler tarafından Kütüb-i Sitte'yle neredeyse eşdeğer görülmüştür. Gerçi Yûnînî'den (v.701) önce Ebu Musa Muhammed b. Ebubekr el-Medinî'nin (v.581), Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin sahîh bir kitap olduğunu belirten bir sözü olsa da, buna özellikle İbn Kesir (v.774) tarafından şiddetle karşı çıkmıştır. Diğer taraftan, Bedreddin el-Aynî'nin (v.855) hadis öğreniminde, -Nesâî dışında- Kütüb-i Sitte'yi, arkasından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini ve Dârimî'yi de

⁵²² el-Askalânî, İbn Hacer, *Nizhetü'l-Nazar Şerhu Nihbeti'l-Fiker fi Mustalahi ehli'l-eser*, Mısır 1308, s. 221; Krş. : M. Sait Hatiboğlu, a.g.m., s.5.

⁵²³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c. I, s. 67.

⁵²⁴ Aliyyu'l-Kârî, a.g.e., c. I, s. 68.

⁵²⁵ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Thk.: Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. I, s. 7.

kıraat etmesi⁵²⁶ o dönemde Müsned'e verilen değeri göstermesi açısından önemli bir husustur.

Ayrıca İbn Hacer (v.852) *el-Metâlibu'l-Âliye*'sinde Kütübü'l-Meşhûrât ve Kütübü'l-Müsnedât kavramlarını kullanmıştır⁵²⁷ki, Kütübü'l-Meşhûrât'la Usûl-ü Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsne'd*i kastedilmiştir.⁵²⁸

Muhammed Alluş, İbn Hacer'in (v.852) bu kavramları kullanmasından cesaret alarak örnek verdiği bir hadis için: "*Usûl-ü Seb'a dan bu hadisi kimse tahrir etmedi*"⁵²⁹ ifadesini kullanır. Alluş'un yedinci kitapla kastettiği, Kütüb-i Sitte'nin hemen ardından zikrettiği Ahmed b. Hanbel'in *Müsne'd*idir.

Daha önceki dönemlerde de Zevâid kitaplarına kaynak olan kitap adetlerini belirtmek için, müellifleri tarafından kullanılan bu tür adlandırmalar, Kütüb-i Sitte içerisindeki kitaplar arasında kullanılabildiği gibi Mu'cem eserler içinde ifâde edilegelmiştir.⁵³⁰

d2- İmam Mâlik'in *el-Muvattâ'*:

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebi Âmir el-Asbahî, Mâlikî mezhebinin imamı, muhaddis ve mutlak müctehidtir. İmam Mâlik, Medine'de doğmuştur. Onun doğum tarihi hakkında, Hicrî 90'dan 98'e kadar değişen farklı rivâyetler vardır. Ancak, yaygınlıkla kabul edileni hicrî 93 (m.711-712) tarihinde doğmuş olduğudur.⁵³¹ Hicrî 179 yılında Rebiu'l-evvel ayının on dördüncü günü vefat etmiştir. Safer ayında öldüğüne dair rivâyetler de vardır. Cennetu'l-Bakî mezarlığına defnedilmiştir.⁵³² İmam Mâlik, kitabını dönemin birçok âlimine arz etmek istemiştir. Bunun üzerine yetmiş kadar Medineli fakihe eserini sunmuş, sonrasında onların da bu kitabın muhtevâsı konusunda onunla hem fikir olduklarını söylemeleri üzerine *Muvatta'* adını koymuştur.⁵³³ Es-Sem'ânî (v.562), İbnu'l-Cevzî (v.597), Hafız Abdulganî el-Makdisî (v.600) gibi hadisçilerin hocası olan İbn Fihri (v.564) bu isimlendirmeye dikkatleri çekerek şunları söyler: "*Mâlik'e kadar hiç kimse kitabını bu şekilde*

⁵²⁶ Salih Yusuf Ma'tuk, *Bedruddin el-Aynî*, Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997, s. 134.

⁵²⁷ İbn Hacer, *El-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîd es-Semâniye*, thk. Habiburrahman el-A'zâmî, et-Turâs el-İslâmî, Kuveyt, 1983, c. I, s. 3.

⁵²⁸ Alluş, a.g.e., s. 288.

⁵²⁹ Alluş, a.g.e., s. 288.

⁵³⁰ Alluş, a.g.e., s. 299.

⁵³¹ Kehhâle, *Mu'cem*, c. VIII, s. 168; ayrıca bkz. Suyutî, *Rezînü'l-Memâlik*, s. 7.

⁵³² Kehhâle, a.g.e., c. VIII, s. 168.

⁵³³ Zürcânî, *Şerh*, c. I, s. 12.

isimlendirmemiştir. Fakat zamanla kimileri yazdıkları eserlere *Cami'*, *Musannef*, *Müellef* gibi isimler vermişlerdir." Zürcânî de (v.1122): "*Muvatta'ya Sahîh* denmesi doğrudur. Bu sıfat O'ndan esirgenmemelidir"⁵³⁴ diyerek hakkının teslim edilmesini öngörmektedir.

İmam Şâfi'den Mâlik hakkında nakledilen bir olayı İbn Fihri (v.?) şöyle anlatmaktadır: "*Bir grup Muvatta'ya Sahîh ismini koymaya çalıştı. İbnu's-Salâh'ın* (v.643) *Buhârî'nin ilk tasnif edilen eser şeklindeki sözüne de itiraz etmişlerdir. Muvatta' mücerred Sahîh sözüyle ifade edilse de Sahîh'ten tecrid edilemez. Mürsel, Munkatı', Belâgat ifade eden haberleri içerdiğinden sahîh ifadesi O'nun için kullanılmamıştır. Zürcânî'nin nakline göre Hafız Moğoltay (v.762) bununla ilgili olarak görüşlerini şöyle açıklamaktadır: 'Muvatta' ve Buhârî arasında bu konuda hiçbir fark yoktur. Buhârî'de ta'likler vardır'. Moğoltay (v.762) devamla: "Sahîh'i ilk tasnif eden Mâlik'tir"535 der. Hafız Moğoltay'ın (v.762) bu sözü kendisine ve O'nun bu görüşünü benimseyenlere göre doğrudur. Çünkü onlara göre Mürsel, Munkatı' vb.leriyle amel edilebilir. Suyûtî de (v.911) bu görüşü benimseyerek *Muvatta'* hakkında *Sahîh* denmesinin doğru bir görüş olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁶ İbn Abdî'l-Berr (v.463), İbnu'l-Arabî (v.543), İbn Lion da Buhârî ile *Muvatta'* arasında fark görmeyip *Sahîh* ismi ile ilk tasnif edilen eserin *Muvatta'* olduğunu dile getirmişlerdir⁵³⁷ iddiasını öne sürenlere şu şekilde cevap verilir: "*İmam Mâlik kitabını Sahîh olarak özelleştirmedir. Belâgat, mürsel ve munkatı' rivâyetleri de eserine aldı.*"⁵³⁸*

Hadis alimlerince *Muvatta'*nın Buhârî'yle mukayesesı yapılmıştır. Sebebi ise ilk tasnif edilen sahîh eserin hangi kitap olduğunun tayini meselesidir. *Muvatta'* ile Buhârî'nin karşılaştırılması yapılırken Tirmîzî'nin şerhinde⁵³⁹ Ebu Bekir İbn Arabî (v.543 veya v.546?) şöyle der: "*Muvatta' ilk kaynaktır ve özdir. Buhârî ise bu konuda*

⁵³⁴ İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, c. I, s. 86.

⁵³⁵ Zürcânî, a.g.e., c. I, s. 13.

⁵³⁶ Ez-Zürcânî, a.g.e., c. I, s. 13.

⁵³⁷ İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, Daru'l-Kuteybe, I-XXX, Beyrut, 1993, c. I, s. 88; Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s. 46.

⁵³⁸ Ahmed Ömer Hâşimî, a.g.e., s. 47-50.

⁵³⁹ Tirmîzî'nin Câmî'nin ilk şâhi Ebubekir İbnu'l-Arabî'dir. *Âridatu'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmîzî*, I-XIII, Kahire, 1934.

ikinci kaynaktır. Müslim ve Tirmîzî gibi kitaplar derlenerek o ikisini takip etmiştir.”

540

Ebu Cafer İbn Zübeyr (v. ?): “Müslümanların güveni üzerinde ittifak ettikleri, bu itimadı sağlayan en layık kitap Kütüb-ü Hamse ve Kütüb-i Hamse'den derece yönüyle geri kalmayan, onlardan senelerce önce yazılmış Muvattadır...” demektedir.

Benzer başka bir rivâyette de Kadı Ebubekir (v.543) aynı manayı ifade eden şu cümleleri sarfeder: “Muvatta ilk temel kitaptır. Buhârî ise bu babta ikinci asıl kitaptır. Bu ikisinin üzerine Tirmîzî ve Müslim gibi kalanların hepsi bina edilmiştir.”⁵⁴¹ Kadı Ebubekir İbnu'l-Arabî (v.543) “Kabes”te İmam Mâlik'in Muvatta'ı hakkında şunları söylemektedir: “İslam şeriatında te'lif edilmiş ilk kitaptır ve hatta somuncusudur. Çünkü onun benzeri te'lif edilmemiştir. Mâlik onu usûl ve furûa dayalı olarak binâ etmiştir.”⁵⁴²

Buhârî'nin içerisinde munkatı' olan hadisler ile Muvatta'nın içindeki hadisler arasındaki fark şudur: “Muvatta'da Mâlik'e göre hüccet olan ekseriyetle kabul edilmeyen rivâyetler vardır. Buhârî de ise isnâdı ta'likatta verilen gayeler sebebiyle kasten hazfedilen rivâyetler vardır.”⁵⁴³

Kandehlevî Evcezu'l-Mesâlik adlı kitabında; Buhârî'nin kitabı için el-Camiu's-Sahîhu'l-Müsned deyimini kullanır.⁵⁴⁴ Buhârî ile Muvatta arasındaki tartışmalara yer veren Kandehlevî, Muvatta'yı savunanların görüşlerini açıklar. Ayrıca öğrenciliği sırasında Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî hadis derslerinde Sıhah-ı Sitte kitaplarını okuduğunu belirtmesinden⁵⁴⁵ o dönemde, Kütüb-i Sitte'nin tümü hakkında sahihlik ünvanının kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhur, Muvatta'yı, Sahîhâyn'la birlikte birinci tabakada sayıyor. Ed-Dihlevî (v.1176) ise bilinen sıralamayı yapıyor. Nevevî'de (v.676) meseleyi Usûl-ü Hamse olarak ele alır.⁵⁴⁶ Kandehlevî Mâlik'i, Tirmizî'den sonra, Nesâî'den önce saymaktadır.

⁵⁴⁰ Zürkânî, Şerhu'z-Zürkânî, c. I, s. 11.

⁵⁴¹ Mâlik b. Enes, el-Mudevvenetu'l-Kübrâ, (İbn Rüşd mukaddimesi), I-V, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye yay., Beyrut, 1994, c. I, s. 39.

⁵⁴² El-Kannûcî, el-Hutta, s. 160-161.

⁵⁴³ Mâlik b. Enes, el-Mudevvene, c. I, s. 45.

⁵⁴⁴ Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ, Evcezu'l-Mesâlik ilâ Muvatta' Mâlik, I-XV, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1989, muk., c. I, s. 4.

⁵⁴⁵ Kandehlevî, a.g.e., muk., c. I, s. 17.

⁵⁴⁶ Kandehlevî, a.g.e., muk., c. I, s. 32.

Kandehlevî, İbn Hazm'ın (v.456) Tirmîzî ve İbn Mâce'yi görmediği için kitabında zikretmemiş⁵⁴⁷ olduğunu söylemektedir. Gerçekten de, İbn Mâce ve Tirmîzî'nin eserleri İbn Hazm'ın ölümünden sonra Endülüs'e girmiştir.

Hadis öğrencisinin önce *Muvatta*'yı okuması gerektiğini⁵⁴⁸ öne süren Kandehlevî, Buhârî'nin Allah'ın kitabından sonra en sahîh kitap olduğunu, Buhârî'nin hadislerinden endişe duymaya gerek olmadığını, ittifakla Buhârî'nin hadislerinin sahîh olduğunu kabul etmektedir.⁵⁴⁹ Bu ifadeler klasik mütekaddimûnun görüşü olarak aynı şekilde bu âlim tarafından da tekrarlanmaktadır.

Zürkânî (v.1122) *Muvatta*'yı rivâyet edenlerle ilgili bilgi verirken⁵⁵⁰ Hafız Moğoltay b. Kılıç el-Bekcerî'nin (v.762) bu konudaki görüşlerini zikreder.⁵⁵¹

Muvatta' ve bir yüzyıl sonrasıyla (Kütüb-i Sitte dönemi) ilgili tarihî bir değerlendirme yaptığımızda şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür :

Hadis edebiyatındaki eserler, hadisçiler tarafından mevsûkiyetlerine ve önemlerine göre dört kategoriye ayrılmıştır. İlk sınıfa en mevsûk olduğu kabul edilenler girmektedir. Bunlar;

1-Mâlik'in *Muvatta*'ı, 2- el-Buhârî'nin *Sahîh*'i ve 3- Müslim'in *Sahîh*'idir.

Son iki eser, *Muvatta*'nın ihtivâ ettiği hemen hemen bütün hadisleri içine alır ki bu eserlerin müellifleri en mühim hadisçilerdir. Âlimlerin *Muvattâ*'yı Kütüb-i Sitte'ye idhal etmemelerinin sebebi; bu iki kitaptaki hadislerin *Muvattâ*'daki hadisleri kapsıyor olmasıdır.

Genel kanaate göre bu üç kitap, müelliflerinin hayatlarından itibaren umûmen *Sahîh* kabul edilmişler, ilk olarak da Şafiî tarafından *Muvatta*'nın Kur'an'dan sonra en sahîh kitab olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵² Şafiî'nin Mâlik'in *Muvatta*'sı hakkındaki bu meşhur sözü⁵⁵³ hemen hemen tüm hadis usûlü ve tarihi kitaplarında yer almıştır.

Muvatta'nın beş usûle (asıllara) girememesinin sebebi olarak öne sürülen, Kütüb-i Sitte'deki hadislerin hepsinin *Muvatta*'da mevcûd olduğu iddiası üzerinde durmak istiyoruz. Ali Akyüz'ün çalışması⁵⁵⁴ bu iddiayı ispat eder niteliktedir. Zira

⁵⁴⁷ Kandehlevî, a.g.e., muk., c. I, s. 32. el-Kâsımî, *Kavâid*, s. 260.

⁵⁴⁸ Kandehlevî, a.g.e., muk., c. I, s. 77,78.

⁵⁴⁹ Kandehlevî, a.g.e., muk., c. I, s. 137,138.

⁵⁵⁰ Zürkânî, *Şerh*, c. I, s. 10.

⁵⁵¹ Kandehlevî, a.g.e., c. I, s. 43.

⁵⁵² Sıddikî, a.g.e., s. 114.

⁵⁵³ A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 114; İtr, Nurettin, *Menhec*, s. 250.

⁵⁵⁴ Akyüz, a.g.e., s. 16.

o, bu çalışma ile amacının, “*Musannef’in bir hadis kaynağı olarak başka müelliflere özellikle Buhârî’ye etkisi ve bunun tesbiti olduğunu*”⁵⁵⁵ ifade etmektedir. Ayrıca Akyüz, başka bir kaynak olarak da İmam Mâlik’in *Muvatta’ı* ve Ma’mer b. Raşid’in *Câmi’i* üzerinde bu anlamda akademik bir çalışma olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁶

Akyüz’ün tespitlerine göre, Kütüb-i Sitte müelliflerinin kitaplarında yer alan İmam Mâlik’in *Muvatta’ı*’nda da bulunan 2606 rivâyetin dağılımı⁵⁵⁷ sayı olarak şöyledir:

1. Buhârî, 644 rivâyet;
2. Müslim, 346 rivâyet;
3. Ebu Davud, 302 rivâyet;
4. Tirmîzî, 165 rivâyet;
5. Nesâî, 354 rivâyet;
6. İbn Mâce, 71 rivâyet;
7. Ahmed b. Hanbel, 594 rivâyet;
8. Dârimî, 130 rivâyet;

Ma’mer b. Raşid’in bu eserlere yansıyan rivâyetleri ise;

1. Buhârî, 263 rivâyet;
2. Müslim, 300 rivâyet;
3. Ebu Davud, 170 rivâyet;
4. Tirmîzî, 146 rivâyet;
5. Nesâî, 163 rivâyet;
6. İbn Mâce, 71 rivâyet;
7. Ahmed b. Hanbel, 1169 rivâyet;
8. Dârimî, 36 rivâyet.

Muvatta’nın rivâyetlerinin Kütüb-i Sitte’deki rivâyetlerle karşılaştırılması sonucunda bu eserlerin benzerliği hatta uyumu ortaya çıkmış olacaktır. Hadis malzemesini oluşturan bu literatürün iç dokusundaki bu uyum ve âhengini karşılaştırılması sonucunda, hem eldeki mevcut Kütüb-i Sitte’nin târihi serüvenini hem de içeriğinin nasıl oluştuğunu görme imkanına sahip olacağız. Böyle bir çalışma

⁵⁵⁵ Akyüz, a.g.e., s. 43.

⁵⁵⁶ Bu çalışma Çorum İ.F. Hadis Anabilim Dalı Öğr. Üyesi Mahmut Kavaklıoğlu bey tarafından sürdürülmektedir.

⁵⁵⁷ Akyüz, a.g.e., s.16.

bizim çalışma alanımızın dışında olduğu için sadece işaret etmekle yetindik. Yalnız ileride, h. III. yy.da müellifleri tarafından kaleme alınmış bu altı hadis kitabının, bir önceki dönemde yazılı bulunan meşhur ve güvenilir addedilen hadis kitaplarıyla rivâyet noktasında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, bu altı kitabın günümüze kadar otoritesini koruyarak nasıl gelebildiği sorusunu cevaplamaya da ışık tutmuş olacaktır. Ayrıca bu uyumun anlamı, günümüzde tekrar tartışmaya açılan, Kütüb-i Sitte'nin kendisi içinde söylenilen *sıhhati üzerinde icmâ'* bulunduğu iddiasının da olumlu ya da olumsuz bir biçimde kanıtlanmış olacağıdır.

İmam Mâlik'in hayatında dönüm noktası sayılabilecek bir olayı naklederek konumuzu başka bir açıdan ele alalım. Abbâsî halifesi Mansur'un İmam Mâlik'ten kitap yazması ile ilgili isteği,⁵⁵⁸ ayrıntılarıyla farklı kaynaklarda Harun Reşid için de anlatıldığından, biz Harun Reşid'le ilgili olan olayı örnek olarak vereceğiz. İmam Mâlik'le Harun Reşid arasında, *Muvatta'* sebebiyle cereyan eden bu olay İmam Malik'in anlattığına göre şu şekilde olmuştur: "*Harun Reşid, Muvattâ'nın Ka'be'ye asılması ve onun içindekilerini insanların ezberlemesi için mecburiyet getirilmesi konusunda bana danıştı. Dedim ki: Bunu yapma! Resulullah'ın ashâbı furû' konusunda ihtilaf ettiler de, her biri yağmurlu bulutlar oldukları halde memleketlerinden ayrıldılar. Bunun üzerine halife: "Allah sana başarı versin ey Ebu Abdullah!"* Bu olayı Ebu Nuaym Hilye'de ve İbn Sa'd *Tabakât'*ında Vakîdî'den naklederek anlatmıştır.⁵⁵⁹ *Muvatta'*nın bahse konu olduğu başka bir vâkıada şu şekildedir: "*Mansur hac sırasında bana: "Va'z ettiğin kitabınla insanlara emretmeye azmettim. İstinsah etsen de sonra Müslümanların yaşadığı şehirlere birer nüsha göndersem. O kitabın içindekilerle amel etmeleri ve onun dışındakileri de bırakmaları hususunda halka emretsem. Dedim ki: "Ey Müminlerin Emiri! Bunu yapma! İnsanlara geçmişten pek çok söz nakledildi. Bir çok hadis işittiler. Rivâyetlerde bulundular.... İnsanları bırak! Her şehir halkı "Ukudu'l-Cem'an"da olduğu gibi seçtikleri şeyi alsınlar."*⁵⁶⁰

İmam Mâlik'in bu tutumunun sonraki asırlara yansımadığı gerçeğinden hareketle çağdaş araştırmacı el-Behnesâvî'nin, *Muvatta* ile *Sahîhâyn* arasındaki

⁵⁵⁸ A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 115.

⁵⁵⁹ Muhammed b. Hubeyre, *el-Efsâh an Meâm's-Sihâh*, Thk: Abdül-Azîm el-An'ânî, (Mukaddimesinde Suyutî'nin *Cezilü'l-Mevâhib fi İhtilâfî'l-Mezahibi* mevcuttur), Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1996, d ve h sayfaları; el-Kannûcî, *el-Hitta*, s. 161.

⁵⁶⁰ El-Kannûcî, a.g.e., s. 163.

tercih ve efdaliyet bakımından üstünlük problemini dile getirdiğini görmekteyiz. O'na göre *Muvatta'yı*, Buhârî ve Müslim'e takdim eden muhaddislerin çoğu, Sahîhâyn'ı sıhhat derecesi olarak *Muvatta*'dan daha aşağı görürler. el-Behnesâvî bu durumun sebeplerini açıklamıştır.⁵⁶¹ Amacımız bu sebepleri uzun uzadıya açıklamak olmadığından, *Muvattâ'* karşısında diğer altı kitabın konumuna ve değerine bir göz atalım. Bu sûretle bazı hadis âlimlerinin *Muvatta'yı* niçin Kütüb-i Sitte içerisinde görme temâyülllerinin cevabı ortaya çıkmış olacaktır.

Mus'ab dedi ki: "*Mâlik b. Enes'e yetişsem, Buhârî ile yüz yüze görüşsem, O'na derdim. O ikisi fıkah ve hadiste birdir.*"⁵⁶²

Buhârî ve *Muvatta*'dan hangisinin ilk sahîh hadis kitabı olduğunda hadis şeyhleri arasında tartışma yaşanmıştır. Sıralama şu şekilde yapılmıştır: *İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Dârimî.*

İbn Kesîr (v.774): "*Muvatta' fıkhta bab tasnifi kuvvetli ve faydalı bir kitaptır. Fakat zayıf hadisler bilakis münkerler bile vardır*"⁵⁶³ demektedir. Halbuki Mâlik (r.a.) sahîh hadislerin tedvîn ve te'lifine önem vermiştir. Onun hakkında: "*O kırk senede kitabını derledi ve gözden geçirdi*" diyen İmam Evzâî: "*Biz Mâlik'e Muvatta'yı 40 günde arz ettik. Dedi ki: 40 senede te'lif ettiğim bir babı 40 günde ezberlediniz. Ama çok azını anladınız.*"⁵⁶⁴ Görüldüğü üzere her dönemin kriteri içinde bulunan şartlara göre şekillenmektedir.

Hadis sahasında *Muvatta*'nın derecesi hakkında âlimlerin farklı görüşleri vardır. Bir kısmı İmam Mâlik'in (v.179) konumu gereği Sahîhâyn'a takdim olmalıdır derken bunun sebebi olarak; İmam Mâlik'in hadisleri ayıklama ve tespit konusundaki titizliğini göstermektedirler. Ayrıca aynı âlimlerce, İmam Malik'in *Muvattâ'*ı 40 senede te'lif etmesi de O'nu ilk olarak kabul etmek için yeterli bir sebep olarak görülmektedir. İbnu'l-Arabî ve Mâlikiler'in çoğu bu görüştedir.

Diğer bir kısmı da; *Muvattâ'*ı Sahîhâyn'la tek bir mertebede saymışlardır. Dihlevî de (v.1176) *Muvatta'yı* aynı tabakada saymıştır.⁵⁶⁵ Bazıları da derecesinin

⁵⁶¹ El-Behnesâvî, *es-Sünne*, s. 73.

⁵⁶² Kurtubî (v.656), *el-Müfhim li-mâ Uşkile min Telhis-i Kitâb-i Müslim*, I-VII, Dâru İbn Kesîr, Şam, 1996, c. I, s. 97.

⁵⁶³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c.I, s. 71; El-Kannûcî, *el-Hutta*, s. 221.

⁵⁶⁴ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 432.

⁵⁶⁵ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 432.

Sahîhâyn'ın derecesinden aşağıda olduğu görüşündedirler. Darekutnî (v.385), Mâlik b. Enes'de ihtilafa düşülen hadisler hakkında bir eser yazmıştır.

İbn Hacer'in (v.852) Mâlik'in kitabıyla ihticâc yapıp yapılamayacağı konusundaki görüşü ise şöyledir. "*Mürsel ve Munkatı' hadislerle ihticâc yaptığı için Sahîhâyn'dan derece bakımından aşağıdadır*"⁵⁶⁶ diyen İbn Hacer ihticâc konusunda Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden aşağıda görmektedir. İbn Hazm (v.456) *Muvatta*'daki hadislerin zayıf olduğunu ileri sürmüştür. Âlimler de İbn Hazm'ın (v.456) bu konudaki görüşünü zayıf görmüşlerdir.⁵⁶⁷ Behnesâvî'ye göre Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin sahîh hadis kitaplarıyla anılır olmasının tek suçlusu bir takım çağdaş alimlerdir. *es-Sünnetü Mufterâ aleyhâ* adlı kitabında Behnesâvî şunları söylemektedir: "*Bir de Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i var. Bu kitap -insanların tümünün ittifakıyla- bir hadis kitabıdır. Bununla birlikte âlimlerin bir çoğu onu -hususî özelliklerinden ötürü- Kütüb-i Sitte'den saymazlar.*"⁵⁶⁸ Çağdaş birtakım âlimlerin ma'rifetiyle bu kitapta *Sahîh* kitaplardan sayılmaya başlandı. Bu yaklaşım, müsteşriklerin tutumları ve sözleridir. Peki ama bu çağdaş âlimlerin yaptıkları ne anlama gelmektedir? Takvâ'yı bize Mütেকaddimûn taşımadı mı? Takvâ bunun neresinde? Bu söz nasıl doğru olabilir! Şâfi ki şöyle demiştir: "*Yeryüzünde ilim adına Mâlik'in kitabından daha sahîh bir kitap bilmiyorum.*" İbnu's-Salâh (v.643) bu sözün Buhârî ve Müslim'den önce söylenmiş olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁶⁹ İbnu's-Salâh (v.643) : Mâlik'in kitabı *Fıkah* kitabıdır. Buhârî ve Müslim'in kitapları ise *hadis kitabıdır*⁵⁷⁰ demektedir. Bu görüşün temsilcilerine göre *Muvatta* nesillerin ezberleye geldikleri ilk câmi eserdir. Aynı zamanda *Muvatta*' hadis, sünnet ve fıkıh kitabıdır.⁵⁷¹

Suyutî (v.911), içerisinde bulunan fikhî görüşlerin çokluğu ve fıkıh kitaplarına yakınlığı sebebiyle *Muvattâ*'nın Kütübü's-Sihâh'tan sayılamayacağını ifade eder. Rezîn (v.535) ve Mecîd İbnü'l-Esîr (v.699) ise *Muvattâ*'yı İbn Mâce'nin yerine Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı saymışlardır. Diğer taraftan Mecîd İbnü'l-Esîr (v.699) ve el-Heysemî (v.807) kitaplarına İbn Mâce'yi de katmışlardır. Kütüb-i

⁵⁶⁶ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 432.

⁵⁶⁷ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 433.

⁵⁶⁸ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 438.

⁵⁶⁹ İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 9; El-Kannûcî, *el-Hitta*, s. 159.

⁵⁷⁰ El-Behnesâvî, a.g.e., s. 438.

⁵⁷¹ Menna' Halil el-Kattan, *Târihu't-Teşrii'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, s. 289.

Sitte'nin altıncı kitabı olan *Sünen-i İbn Mâce* yerine *Sünen-i Dârekutnî* konulmuştur.⁵⁷² İbn Hacer (v.852) ise altıncı kitabın *Müsned-i Dârimî* olduğu görüşündedir. Bir kısım ulemâ da *Muvattâ'yı* Sahîhâyn'dan sonra zikredip kitap sayısını yediye çıkarmışlardır.⁵⁷³ Nurettin İtr da, *Muvattâ'yı*, *Sahîh* olarak te'lif edilen eserlerin ilki⁵⁷⁴ olarak kabul etmektedir.

X.yy. ve sonrasında hadis malzemesinin biraraya getirilmesinde literatüre yönelik görüşler olgunlaşmaya başlamış, özellikle *Muvattâ'yı* Kütüb-i Sitte kavramına dâhil etme çabaları sonuç getirmiştir. Bu çabaları bir kaç örnekle açıklamaya çalışalım.

Aliyyu'l Kârî (v.1014) *Muvattâ'yı* Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak sayanlardan Rezîn (v.535) ve Mecîd İbnu'l-Esîr'in (v.699)⁵⁷⁵ adlarını vermiştir.

İmam Dihlevî'de (v.1176) *Muvattâ'yı* Sahîhâyn'la aynı tabakada zikreder.⁵⁷⁶ Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî de (v.1094) *Cem'u'l- Fevâid* adlı eserinde şunları ifade eder: "*Hadis bilginleri altı ana hadis kitabının (Kütüb-i Sitte'nin) altıncısının hangisi olduğunda anlaşmazlığa düştüler. Kimisi altıncısı İbn Mâce derken, kimisi Muvattâ; kimisi de Dârimî'nin Sünen'idir dediler. Bu husus ihtilaflı olduğu için bunu göz önünde tutarak, kitabıma Dârimî'nin Kütüb-i Sitte'ye olan fazlalıklarını da ilave ettim. Bununla birlikte İbn Mâce ile ittifak ettikleri hadisleri bir arada zikrettim....Eğer Ashab-ı Sünen'e aittir demişsem bundan İbn Mâce dışındaki Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî'yi kastetmişimdir*"⁵⁷⁷ er-Rûdânî'nin (v.1094) yaptığı bu açıklama bir çok hadis alimi tarafından o yüzyıla kadar yapılmadığından, kullanılagelen kavramlar da bazen farklı anlaşılmalara sebep olmuştur. Daha önceki bölümlerde de açıkladığımız gibi Kütübü's-Sünen tabiri bu tarz anlaşılmalara müsâit bir tabir olarak ortaya çıkmıştır. Pek çok hadis âlimi Sünen kitaplarıyla sadece Kütüb-i Sitte'deki Sünen kitaplarını kastetmemektedir. Fakat bu lafızla hangi

⁵⁷² Muhammed Abdulmuhsin el-Keîb, *Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî Şerhi Camii 't-Tirmizî*, I-XIII, Kahire, tsz., c. I, s. 68.

⁵⁷³ El-Bulâkî, Ali b. Ahmed (v.1070), *es-Sirâcu'l-Münîr bi Şerhi Câmii's-Sagîr*, (haz.: Sa'd Fehmi Ahmed Bilal), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 300.

⁵⁷⁴ İtr, Nurettin, *Ulumu'l-Hadis*, Darü'l-Fikr, Şam, 1996, s. 18, 3 no'lu dipnot.

⁵⁷⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c. I, s. 7.

⁵⁷⁶ Ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliga*, (Çev. Dr. Mehmet Erdoğan), İz yay., İst., 1994, c. I, s. 491.

⁵⁷⁷ Er-Rûdânî (v.1094), Muhammed b. Süleyman, *Cem'u'l-Fevâid min Câmii'i-Usûl ve Mecma'iz-Zevâid*, (Terc.: Yusuf Özbek, Büyük Hadis Külliyyatı), I-V, İz yay., İstanbul, tsz., c.I, s.14, 15.

kitapları kastettiklerini açıklamadıklarından bu kavram üzerindeki sis perdesi yüzyıllar boyunca kalkmamıştır.

İmam Müslim'in İmam Mâlik'le ilgili gördüğü rüya ise şahıs karizmasının ulaştığı yeri göstermesi bakımından önemlidir. Müslim rüyasını şöyle anlatır: "Resulullah'ı uykuda gördüm. Dedim ki: "Mâlik ve Leys hakkında ihtilafa düştük. Hangisi daha bilgin?" Resulullah dedi ki: "Mâlik benim yatağımın varisidir." İşte o zaman O'nun haklı olduğunu anladım"⁵⁷⁸der.

Ebu'l-Velid el-Bâcî'de (v.474) *Muvatta*'nın Endülüs'te tutulduğunu açıklar.⁵⁷⁹ Birçok Mağribli âlim nazarında *Muvattâ*' ilk asıdır(el-Aslu'l-Evvel), el-Buhârî'nin kitabı ise ikinci asıdır (el-Aslu's-Sânî). Bir çok muhaddisin nazarında Sahih nev'inin ilk musannıfı İmam Mâlik'ti (v.179).⁵⁸⁰

Kaadı İyaz (v.544): "*Muvatta*'nın dışında hadis ilmi sahasının haricinde, pek çoğu sahih isnadlarla rivâyet edilmiş eserler vardır. Fakat *Muvatta* hariç şöhret bulmamıştır"⁵⁸¹ demektedir. Doğrusu Kaadı İyaz'ın (v.544) bu sözleri bizi hayrete düşürmüştür. Zira onun döneminde başta Buhârî olmak üzere Kütüb-i Sitte'nin bütün eserleri şöhret bulmuştu.

Ayânî (v.1398) sema', kıraat ve icâzet vasıtalarıyla hocalarından Buhârî'nin *Sahîhi*'ni tahammül edip beraberinde meşhur altı hadis kitabını ve *Muvatta*'yı da hocası Abdullah b. Sâlim el-Basrî'ye arzettiğini belirtmektedir.⁵⁸²

Aynı yüzyılın başlarında Kannûcî (v.1307) "*el-Hutta fî Zikri's-Sıhah-ı's-Sitte*" adlı eserinde Kütüb-i Sitte'nin başına İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını alır ve müellifin hayatından bahseder. Şöyle der Kannûcî: "*Zaman ve te'lif bakımından İmam Mâlik'in önce gelmesi ve ilmî konumunun yüksekliği sebebiyle Sahîh-i Buhârî'den önce onu zikrettim. Muvatta'; hadislerinin sıhhat, şöhret, ve kabulü kendisinde toplamış bulunan bereketli, klasik bir hadis kitabıdır. Hadisleri tasnif eden ilk müelliftir. Sahîh hadisleri toplayanların tümü de onun metodu üzerine yol aldılar, onun yöntemiyle hareket ettiler.*"⁵⁸³

⁵⁷⁸ El-Kannûcî, *el-Hutta*, s. 235.

⁵⁷⁹ Ebu'l-Velid el-Bâcî, Süleyman b. Halef (v. 474), *el-İşâretu fî Usûli'l-Fıkh*, Asriyye matb., Riyad, 1997, s. 39.

⁵⁸⁰ Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 211.

⁵⁸¹ Menna' Halil el-Kattan, a.g.e., s. 288.

⁵⁸² Ayânî (v.1398), *ed-Dureru ve'l-Cevâhiru'l-Gavâli*, Menar yay., Kuveyt, 1985, s.10.

⁵⁸³ El-Kannûcî, *el-Hutta*, s. 158.

d3- Dârimî'nin (v.255)⁵⁸⁴ es-Sünen'i

Dârimî'nin⁵⁸⁵ *es-Sünen*'i hakkındaki görüşlerin, bu kitabın Kütüb-i Sitte hatta sonradan Kütüb-i Tis'a içerisine girmesinde etkili olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla bazı âlimlerin Dârimî'nin şahsiyeti hakkında anlatmış oldukları birkaç olayı naklederek konuya başlamak istiyoruz. Dârimî (v.255/869) Buhârî'nin çağdaşı olup, ondan bir sene önce vefat etmiştir. Dârimî'nin vefatını öğrenen Buhârî'nin psikolojik durumunu bize Ahmed b. Halef (v.?) şöyle anlatmaktadır: "*Biz Muhammed b. İsmail'in yanındaydık. O'na Abdullah b. Abdurrahmân'ın vefâtını bildiren bir yazı getirdiler. Başını öne eğdi. Sonra tekrar kaldırdı. Gözlerinden dizlerine yaş akmaya başladı.....*"⁵⁸⁶ Bu dramatik durum Dârimî'nin Buhârî nazarındaki konumunu en iyi şekilde açıklamaktadır.

Buhârî'nin çağdaşı olan Dârimî'nin diğer Kütüb-i Sitte müellifleriyle de yakından ilgisi vardır. Zira Kütüb-i Sitte müelliflerinden olan Müslim, Ebu Davud, Tirmîzî ve Buhârî Dârimî'den rivâyette bulunmuşlardır.⁵⁸⁷

Dârimî'nin *Kitâbu's-Sünen*'i, bir grup hadis ehline altı Sünen kitabının içinde sayılmıştır. Bu *Sünen* kitabı, son yüzyılda Sıhâh-ı Kütüb-i Tis'a⁵⁸⁸ tabiriyle farklı bir kolleksiyonun içerisinde yerini almıştır. Umûmiyetle, mevsûk hadis mecmuaları arasında mütâlâa edilmiştir. Hatta onu, Kütüb-i Sitte'nin altıncısı kabul edenler de vardır. Suyûtî'nin nakline göre, bu hususta İbn Hacer el-Askalânî şöyle demektedir: "*Dârimî'nin Sünen'i sıhhat derecesi yönünden, diğer sünenlerden geri kalmaz....*" Onun *es-Sünen*'i dışında *Câmi*', *Müsned*, *Tefsîr* gibi daha başka eserlerinin de bulunduğu rivâyet edilir.

Suyûtî (v.911) Dârimî'nin *es-Sünen* kitabı için ifade edilen "*Müsned mi, Sünen mi?*" durumuna açıklık getirir ve şöyle der: "*Dârimî'nin Müsned'i Müsned*

⁵⁸⁴ Onun hayatı için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih*, c. X, s. 29,32; İbn Ebi Ya'lâ, Ebu'l-Huseyn Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-II, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., c. I, s. 188; Ez-Zehabî, *Tezkire*, c. II/534,536; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, c. IV, s. 294; el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 32; *Hedîyyetü'l-Ârifin*, c. I, s. 441.

⁵⁸⁵ İmam Hafız Abdullah b. Abdurrahman b. Fâdıl b. Behram b. Abdullah, Ebu Muhammed et-Temîmî, ed-Dârimî es-Semerkandî. İmam Dârimî H. 181 senesinde doğdu. Bu İbn Mubarek'in vefat ettiği yıldır. Bkz. Ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen-i Dârimî*, Thk.: Mustafa Deyb el-Buga, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1996, c. I, s. 4, 5.

⁵⁸⁶ Ez-Zehabî, *Siyer*, c. XII, s. 229,230.

⁵⁸⁷ Ez-Zehabî, a.g.e., c. XII, s. 226.

⁵⁸⁸ Tebrîzî, *Mışkât*, c. I, s. 39. Dipnot: 9.

değildir. Bilakis o bablar üzerine tertip edilmiştir.”⁵⁸⁹ Bilindiği gibi dokuz hadis mecmuasının müşterek fihristi olan *el-Mu’cem’ül-Müfehres*’in muhtevâsını teşkil eden eserlerden dokuzuncusu, Dârimî’nin *Sünen*’idir. Orada isim olarak *Müsnedü’l-Dârimî* tabiri kullanılmıştır. Halbuki bu esere *Müsned* demek doğru değildir. Nitekim bu hususu, Suyûtî’nin açıklamalarıyla (v.911) ele almıştık. Kaynaklarda da uzun uzun münakaşası yapılmış ve *Müsned* tabirinin kullanılmasının hatalı olduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁰

İrâkî (v.806) ise bu konuda Suyûtî’den yaklaşık bir asır önce şunları söylemektedir: "O'nun ismi Buhârî'nin kitabının Müsnedle adlandırılması gibi, Müsned şeklinde meşhur oldu. Hadislerinin senetlendirilmiş olması da bir sebeptir. Ancak bu kitabın içinde de mürsel, mu'dal, munkatı' ve maktu' hadisler çoktur. Dârimî'nin tercüme-i hayatında söylenildiği gibi O'nun kitabına Câmi', Müsned, Tefsir vb. isimler söylenilmiştir. Umulur ki şu anda bulunan Câmi'dir. Müsned ise kaybolmuştur (söylenilmemektedir)"⁵⁹¹ der.

Sünen-i Dârimî’nin diğer kitaplar arasındaki yeri hakkında âlimlerin görüşleri çelişebilmektedir. Bir kısmı *Müsned-i Dârimî*’yi *Sahîh* olarak adlandırırken; diğer bir kısım âlim de bu kitabı sahih görmemişlerdir. Hafız İbn Hacer (v.852) bu konuda: "Nasıl olur? Kendisine güvenilen kimseler böyle bir şey söylemiş olsaydı hilâf-ı vâki bir hakikat meydana gelmiş olurdu. Çünkü bahsedilen kitabın içinde zayıf, munkatı', mevzu' hadisler vardır. Muvattâ, bu cümleden hadisler bakımından ondan (*Sünen-i Dârimî*) daha derli toplu, ricâl olarak ondan daha sağlamdır"⁵⁹² diyerek *Muvattâ*’yı *Sünen-i Dârimî*’ye tercih etmiştir. Görülüyor ki, İbn Hacer için *Sünen-i Dârimî* diğer *Sihâh-ı Sitte*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ve İmam-ı Mâlik’in *Muvatta*’sından sonra gelmektedir.

Bir diğer taraftan İbn Hacer (v.852) *Müsned-i Dârimî*’nin Kütüb-i Sitte’nin altıncı kitabı olması konusundaki arzusunu dile getirir. İbn Hacer (v.852) bunu şu cümlelerle açıklamaktadır: "*Dârimî*’nin *Müsned*’ini Kütüb-i Hamse’ye ilave ederek altıncı yapmak gerekir. Çünkü zayıf ricâlî az, münker ve şazz hadisleri nadirdir. Her ne kadar mürsel ve mevkuף hadisler bulunsa da İbn Mâce’den daha uygundur. Onun

⁵⁸⁹ es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 173, 174.

⁵⁹⁰ Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 174.

⁵⁹¹ es-Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 174.

⁵⁹² Es-Sem’ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavzîhü'l-Efkâr*, c. I, s. 39.

âli isnadları da vardır"⁵⁹³ diyerek İbnu's-Salah (v.643), Nevevî (v.676) ve Selahaddin el-Âlâî (v. 761/1359)'nin görüşlerine katıldığını ifade eder.

Sünen-i Dârimî'nin kitap olarak adı *el-Müsnedü'l-Câmi*'dir. Bunu kitabın bizzat müellifi ifade etmiştir.⁵⁹⁴ Dârekutnî (v.385), Dârimî'yi (v.255) övme sadedinde: "*Ebu Abdurrahman, çağındakilerden bu ilmi zikreden herkesten daha öndedir*"⁵⁹⁵ demektedir. Kendisinden bir asır sonra yaşamış olan Dârekutnî'nin (v.385) Dârimî'yi (v.255) methetmesi, ilim adamlarının herhangi bir kıskanma ve hırs göstermeksizin, aynı sahada çalışmış başka biri hakkındaki ölçülü ve objektif değerlendirmeleri, ilmî seviyenin bize o dönemde ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Suyûtî'nin (v.911) *Sünen-i Dârimî*'yi, klasikleşmiş ve hadis ilminde referans olarak görülen *Kütüb-i Sitte 'ye/Altı hadis kitabına dâhil etme* çabalarını görmekteyiz. Hadis Usûlü'yle ilgili eseri *et-Tedrib*'teki: "*Sünen-i Dârimî, derece yönüyle Sünenlerden aşağıda değildir. Eğer beş kitaba ilave edilecek olsa İbn Mâce'den daha uygundur*"⁵⁹⁶ ifadesinin altında, eğer bir altıncı kitap olması gerekecekse bu kitabın Dârimî'nin *Sünen*'i olması arzusunun yattığı görülmektedir. Gerçi Suyûtî (v.911) bir hadisin hemen arkasından *Kütüb-i Sitte*'yle birlikte Malik b. Enes'in *Muvatta*'sını da zikretmektedir.⁵⁹⁷ Fakat bu onun Dârimî'den vazgeçtiği anlamını taşımamalıdır.

Suyûtî'nin (v.911) naklettiğine göre bu konuda İbn Hacer el-Askalânî (v.852) şöyle demektedir: "*Dârimî'nin Sünen'i, sıhhat derecesi yönünden diğer Sünen'lerden geri kalmaz. O, İbn Mâce yerine Kütüb-i Sitte'nin altıncısı olarak da kabul edilse, onun yerini alamamıştır. Çünkü O (Dârimî'nin Sünen'i) bir çok yönleriyle İbn Mâce'nin Sünen'inden daha üstündür*"⁵⁹⁸ Son dönem hadis âlimlerimizden Babanzâde Ahmed Naim de Dârimî'nin *Sünen*'indeki kusurlara dikkat çekerek: "*Dârimî'nin Sünen'i; ehâdis-i mürsele, mevkuf ve maktu muhtevî olmakla Sünen'lerin genel muhtevâsı dışına taşmıştır. Bu yüzden Sünen-i Erbaa'dan kabul*

⁵⁹³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, c. I, s. 72. El-Kannûcî, *el-Hutta*, s. 225.

⁵⁹⁴ Ed-Dârimî, Abdullah b .Abdurrahman, *Sünen-i Dârimî*, Thk.: Mustafa Deyb el-Buga, Dâru'l-Kalem, Dmeşk, 1996, c. II, s. 930.

⁵⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâye*, s. 277.

⁵⁹⁶ El-Kâsimî, *Kavâid*, s. 256.

⁵⁹⁷ Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, Thk.: Abbas Ahmed Sakr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. I, s. 13.

⁵⁹⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 2. bsk., Medine, 1972, c. I, s. 173-174; Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisîn*, Mısır, 1958, s. 418.

edilmez”⁵⁹⁹ demektir. Ebû Zehv de Ahmed Nâim’in Darîmî’nin *Sünen*’i hakkındaki görüşlerini destekler mahiyette birtakım argümanlar ortaya koymuştur. Konuyu fazla dağıtmamak için bu argümanları burada zikretmeyeceğiz.



⁵⁹⁹ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi Mukaddimesi*, I. Cild, I. Bsk., İstanbul, 1928, c.1, s.160.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜTÜB-İ SİTTE KAVRAMININ

ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNE

ETKİ EDEN FAKTÖRLER

a-İlmî Faktörler :

Günümüzde Kütüb-i Sitte kavramının ilmî araştırmalardaki konumuna gözetildiğinde geline nokta çokta yol alınmadığı görülecektir. Bu yüzyılda sosyal bilimlerin hızla gelişmesi kitaplara referansın zorunlu hale gelmesine sebep olmuştur. Özellikle kaynak kitaplar başvuru kaynağı haline gelmiştir. Hadis Bilimide geniş literatürüyle buna ön ayak olmuştur. Geçmişteki malzeme oldukça fazladır. Mazide bu hadis malzemesinin nasıl kullanıldığını görmek açısından özellikle Endülüs'le ilgili bir anekdot zikretmek istiyoruz: "*Doğuda Fıkıh öğrenimi gören Endülüs'lü öğrenciler bir taraftan da hadis çalışmaları ile ilgilenmişler. Doğuda tedvîn edilen hadis eserlerini ülkelerine taşımışlardır. Bu süreçte Sünen kitaplarının Buhârî ve Müslim'in Sahihleri'nden önce Endülüs'e girmiş olması dikkat çekicidir. Mesela; Ebu Davud ve Nesâî'nin Sünenleri bu âlimler hayatta iken Endülüs'e ulaşmış olduğu halde, Buhârî ve Müslim'in eserleri ancak h. IV. yy.'ın ortalarından itibaren bu şansı yakalayabilmişlerdir.*"⁶⁰⁰ Bunun sebeplerine baktığımızda

Dâru'l-hadislerin hadis ilmi sahasında oynamış oldukları rol ise yadsınamaz. Kütüb-i Sitte ile olan bağlantısını kurduğumuzda ise hadis tadrîsi sahasındaki bu rolün nasıl ifa edildiği ortaya çıkacaktır. Bu açıdan Kütüb-i Sitte'nin hadis sahasında tekelleşmesinin önünü açan kurumlar olarak gördüğümüz ilk teşkilatlı medresenin yaygın kanaate göre Nizamülmülk (ö.485/1092) tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Selçuklular devrinde, devletin hükümet merkezinde kurulan bu tam teşkilatlı ilim müessesesinin Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Musûl, Merv gibi şehirlerde de şubeleri açılmıştır. H. VI. asrın ikinci yarısından itibaren yeni bir ihtisas medresesi kurulmaya başlanmıştır. Sadece hadis ilimlerinin okutulup incelendiği bu müessese dâru'l-hadis adını alır. "*Halbuki, dâru'l-hadislerden önceki dönemde yazılı metinden bile olsa, hadislerin "kitaplar"dan değil de bizzat o hadisi rivâyet etmeğe me'zun olan "şahıs"dan (şeyh'ten) alınması mecburiyeti konmuştu. Bu mecburiyet, bir gelenek icabı idi. Bunun dışına çıkıldığı zaman, o rivâyet makbul sayılmıyordu. Mesela herhangi bir hadis talebesi, bir muhaddisin kitabını elde etse bile, onu alıp okutamıyor ve o kitabın içindeki hadisleri bir başkasına rivâyet edemiyor; kendi eserine aktaramıyordu. Muhakkak sûrette o kitabın sahibi ile buluşup, onun iznini*

⁶⁰⁰ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, I-III, T.D.V. yay., Ankara, 1997, s. 23.

alması gerekiyordu. İşte kanun hükmünde bir rivâyet prensibi olan bu durum, seyahatleri mecbur kılıyordu.”⁶⁰¹ Bu dönemde, hadis öğretiminin husûsî bir mekânı mevcut değildi. Hadisin nesilden nesile intikali, “*mecâlis*” adı verilen büyük toplantılar halinde yapılıyordu.⁶⁰² Ayrıca kütûp adı verilen evler de vardı. Dâru’l-hadisler sayesinde artık hadis meraklıları şahısların yanına değil, müesseselerin bulunduğu merkezlere gider olmuştı. Böylece hadis uğrunda girişilen yolculuklar da tarihe karışmış oldu.

İslâm aleminde bilinen en eski dâru’l-hadis hicrî 563 senesinde Dimeşk’te kurulmuştur. Müessesenin ilk müdürü *Târihu Dimeşk* sahibi ünlü muhaddis İbn Asâkir (v.571)’dir. Dâru’l-hadislerin müderrisleri arasında yer alan İbnu’s-Salâh (v.643), Muhyiddîn en-Nevevî (v.676) ve İbn Hacer (v.852) zikre değer âlimlerdir. Bu gibi şöhetlerin okuttukları hadis derslerini Mısır dâru’l-hadislerinden birinde ders okutan el-Gaytî şöyle anlatmaktadır: “*O dönemdeki medresede İbnu’s-Salâh (v.643) ve benzeri usûlcülerin Mustalahu’l-hadis’e dair yazmış oldukları eserlerin muhtasarlari olan Irakî’nin Elfiye’si ve şerhleri nevinden kitaplarla; Buhârî, Müslim ve benzeri muhaddislerin hadis kitaplarının metinleri okutulup, bu hadis metinlerindeki fikhî hükümler, lügatler, garip kelimeler, müşkil durumlar ve metin ihtilaflari mı okutulmaktadır? Kesinlikle bilinmiyor.*” Bu bilgiyi naklettikten sonra el-Gaytî, kendi döneminin tatbikâtını (eserini h. 972’de yazmıştır.) şöyle anlatır: “*....Hafız Celaleddin es-Suyûtî şöyle der: ‘Şeyhûniyye Medresesinin hadis dersi konusundaki şartı, Vâkıf’ın vakfiye’sinde gördüğüm kadarıyla aynen bugünkü tatbikat gibidir’. Bu sebeple ben de, bu hadis medresesinde -çeşitli yönleriyle diğerlerine tekaddümü sebebiyle- Sahîhu’l-Buhârî’yi okutmakla işe başladım.*”⁶⁰³

Evliya Çelebi de muhtelif medreselerde hadis derslerinin verildiğini kaydeder. Mesela İstanbul’da: “*Cümle selâtin medreselerinde Müslim, Buhârî, meşârik hadisleri râvîleriyle tilavet olunur*”⁶⁰⁴ diyerek ziyaret ettiği şehirlerde eğer bu müesseseler yoksa özellikle işaret etmek ihtiyacı duymuştur. Tayyib Okîç *Seyahatnâme*’yi tarayarak Osmanlı sınırları içinde bulunan dâru’l-hadisler hakkında

⁶⁰¹ Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay, İst. 1997, c. I, s. 161. İst., 1997.

⁶⁰² Gaytî, Necmeddin, *el-Ferâid’ül-Munazzama*, A.Ü. DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib Sencer kısmı, vr. 3^a.

⁶⁰³ Krş. Gaytî, Necmeddin, *el-Ferâid’ül-Munazzama*, A.Ü. DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib Sencer kısmı, vr. 12^a – 12^b

⁶⁰⁴ Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay, İst. 1997, c. I, s. 191.

kıymetli malûmat vermiştir.⁶⁰⁵

Asrımızda bile, 1933 Haziranında Mekke'de üç sınıflık bir Dâru'l-hadis kurulmuş, dirâyet ve rivâyet bakımından hadis ilimlerini tedris etmek üzere, burada Kütüb-i Sitte ve diğer muteber hadis kitapları sened ve metinleriyle takip edilmiştir.⁶⁰⁶ Görülüyor ki, İslam aleminde yakın zamana kadar dâru'l-hadislerde hadis ilmi tedris edilirken baştacı edilen kitap Kütüb-i Sitte'dir. Hadis okutulurken ilk okutulacak kitaplar arasında yer alması da şöhreti konusunda izaha yer bırakmayacak kadar açık bir durumdur.

Ayrıca Kütüb-i Sitte içerisindeki yer alan kitapların sahîhliği ile ilgili icmâ' iddiasının da ilmî faktörler içerisinde yer alması gerektiği kanaatindeyiz. Bu açıdan başta sahîh hadis kitaplarının özelliğinden bahsetmemiz uygun olacaktır.

Hadislerin kitaplara yazılıp artık bu kitaplara girmemiş sahîh hadis kalmaması sebebiyle sonraki zamanlarda rivâyet edilen bir hadisin tashîh edilip edilmeyeceği, öteki deyişle sahîh hadis kitaplarına girmemiş bir hadise sahîh denilip denilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. İbnu's-Salâh (v.643) bu konuda kendi zamanında yaşayan hadisçilerin ehliyetlerinin zayıf olduğundan bahisle bu şekildeki hadislerin sıhhatine hükmedilemeyeceğini söylemiştir. En-Nevevî (v.676) ise: "*Mu'teber hadis kaynaklarında yer almayan hadise işinin ehli, hadis ilmini iyi bilen, kuvvetli bilgisi olan âlimin sahîh hükmü vermesinin câiz olduğu*"⁶⁰⁷ görüşündedir.

Çağdaş âlimlerden Yusuf en-Nebhânî; Kütüb-ü Hamse'nin sahîhliğinin ve bu kavramın sahîhliğini ilan etmenin onun derecesini yükselttiğini⁶⁰⁸, ayrıca icmâ' konusunda da: "*Müslim'in el-Câmi'si, Buhârî'nin Sahîhi'nden sonra gelir. Ümmet, bu iki kitabın Allah'ın kitabından sonra kitapların en Sahîhi olduğuna icmâ' ettiler*"⁶⁰⁹ demesi klasik anlayışın günümüzde de devam ettiğini göstermektedir.

Nevevî (v.676) *Sahîh-i Buhârî* ve Müslim'in hadisleriyle amel etme konusunda; "*Ümmetin icmâ'sı o hadislerin Nebi'nin kelâmı olduğuna dair icmasını gerekli kılmaz. Alimler, Sahîh olan her şeyle Sahîhân'da olmasa da amelin vücubu konusundaki ittifaklarını reddetmişlerdir*" derken, İbn Hacer (v.852)'de; "*Ümmetin*

⁶⁰⁵ Bkz. Okıç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İ. F. Yay., İst., 1959, s. 108-114.

⁶⁰⁶ Bkz. Okıç, a.g.e., s. 108.

⁶⁰⁷ En-Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb*, Kahire, 1968, s. 6.

⁶⁰⁸ Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, Thk.: Yusuf en-Nebhânî, I-II, Dâru'l-Erkam, Beyrut, t.y., c. I, s. 17.

⁶⁰⁹ Suyûtî, a.g.e., c. I, s. 123.

*telakkisi tek başına ilim ifade etmekten daha kuvvetlidir. Alimler bu iki kitabı telakki bi'l-kabul etmişlerdir*⁶¹⁰ diyerek bu iki kitapla amelin vücûbiyetine işaret etmiştir.

Sonuç olarak, *Sahîhâyn'daki hadisler kat'î ilim ifade eder* diyenlerle, etmediği görüşünde olanlar ortaya çıkmıştır. Bu âlimler şunlardır:

1. Sahîhâyn'ın hadislerinin kat'î ilim ifade ettiği görüşünde olan: İbnu's-Salâh (v.643)'tır.

2. Sahîhâyn'ın kat'î ilim ifade etmediği görüşünde olanlar: Nevevî, Hâkî, Dârekutnî'dir.

3. İster Sahîhâyn'da, ister dışındaki hadislerin kat'î ilim ifade ettiği görüşünde olan: İbn Hazm'dır.⁶¹¹

Ahmed Muhammed Şakir *İhtisâr-u Ulûmu'l-Hadis* adlı eserinde, ister Sahîhâyn'da olsun, isterse Sahîhâyn'ın dışında olsun sahîh hadisın kat'î ilim ifade ettiği görüşüne sahip olan İbn Hazm'ın düşüncelerini kabul eder.⁶¹²

Bütün bu mukâyeseler sonunda çağdaş araştırmacı Ahmed Ömer Hâşimî'nin Kütüb-i Sitte'nin tertîbiyle ilgili yapmış olduğu sıralama dikkat çekicidir.

1. Buhârî,
2. Müslim,
3. Ebu Davud,
4. Nesâî,
5. Tirmizî,
6. İbn Mâce

Bu sıralamadan bizce iki önemli sonuç çıkmaktadır:

Birincisi; Âlimlerin bu imamlar için koştukları şartlar, onların kitaplarını incelemelerinden ve hadis tedvîninde tariklerini araştırdıklarından, eserlerini tertip ettiklerinden bu kıymetli çalışmaların öğretimindeki çabalar açığa çıkıyor.

İkincisi; Bu kitaplardan her bir kitabın birbirlerine değer yönüyle tercihi söz konusu olduğunda, bu onların hadislerinin diğerlerinin hadislerine tercihi demek değildir.⁶¹³ Bu kitapların güvenilirlik, üstünlük ve fazilet açısından hadis âlimleri tarafından sıralanmış olduğunu göstermektedir.

⁶¹⁰ Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâid*, s. 59.

⁶¹¹ Ahmed Ömer Hâşimî, a.g.e., s. 59.

⁶¹² Ahmed Ömer Hâşimî, a.g.e., s. 60.

⁶¹³ Ahmed Ömer Hâşimî, a.g.e., s. 200.

Sadece isnâdı zikredilmeksizin sahîh hadisin rivâyet edilmesinin h. VII. yy.da imkansız hale geldiğini söyleyen en-Nevrî, Cezm " جزم " ifadesinden de vazgeçildiğini belirtir. Sahîhâyn'da bulamadığımız bir hadisin sıhhatinin anlaşıldığı cezmi ifadesi lafzı terkedilince, sonraki nesillerin sahîh hadise bakışları değişime uğramış oldu.

İbnu's-Salâh (v.643) hadiste içtîhâdın donduğunu kitabının pek çok yerinde ifade etmiştir. Nevrî'ye göre bu görüş geçersizdir. Kitap ve Sünnet'te ise böyle bir söz yoktur.

Çağdaş hadis âlimlerinden olan Ebu'l-Meâti en-Nevrî hadislerle ilgilenen ilim tutkunu gençlerin durumundan yakınlıkla şunları dile getirir: "14. ve 15. H. asırda - hadisin zaafı ve sıhhati konusunda- yazılan bazı kitaplara gençlerin bu dönemde itimat ettiklerini gördük. Hepsinin Buhârî, Müslim, Nesâî vd.ni unuttuğunu müşahade ettik. Elbânî'nin zayıf ve sahîh saydığı silsileleri ve Ahmed Şakir'in de zayıf gördüğünü işittik. Bu ümmet asırların en hayırlısına dönmeye ne kadar muhtaç ve hadisleri birinci kaynaktan almaya ne kadar da ihtiyacı vardır. Fakat nerede o kaynaklara uzanacak eller?! O eller! kaynaklara uzatılmayan, ondan çevrilen eller... Nerede okuyacak, inceleyecek gözler, nerede? Nerede?... "Müellif ve muhakkik büyük âlimler artık bundan sonra hadisin sıhhati ve zayıflığına, H. VII. asırda ve onu takip eden asırlarda ortaya çıkan muhtasar kitaplara güvenerek hüküm verir oldu."⁶¹⁴

İbn Dakik el-Iyd'ın (v.702) bu konudaki tutumu mütekaddimûn âlimlerini anımsatmaktadır. Kütüb-i Sitte hakkında şöyle der: "Kütüb-i Sitte'ye önem ver. Onların başında Sahîhâyn'a, sonra Müsnedlere, ilâ kitaplarına....."⁶¹⁵ İbn Dakîk'in el-Iktirâh adlı hadis usûlü eserinin muhakkiki Amir Hasen ise bu ifadeleri değerlendirerek şunları söyler; "Şeyhayn ya da ikisinden birinin Sahîhi'nde (râvinin) rivâyet ettiğinin (hadisin) ihticâc edileceği ifadesi, ne bu iki eserin Sahîh diye isimlendirilmesinden ne de cumhûr-u ümmetin bu kitabı ta'dil etmesindendir."⁶¹⁶ İbn Dakik el-Iyd (v.702) bu konudaki sözlerini şöyle tamamlar: "Cumhûr-u ümmete (halef ve selefiyle) göre bu iki kitap güvenilirdir. Her ne kadar bazı ricâlin bunlar

⁶¹⁴ Ebu'l-Meâti en-Nevrî bşk.lığındaki komisyon, el-Câmi' fi'l-Cerh ve't-Ta'dil, I-III, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1992, c. I, s. 8.

⁶¹⁵ İbn Dakîk el-Iyd, Muhammed b. Ali (v.702), el-Iktirâh fi Beyâni'l-İstılâh, Thk.: Amir Hasan Sabri, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1996, s. 255.

⁶¹⁶ İbn Dakîk el-Iyd, a.g.e., s. 282, 283.

hakkında aleyhine konuştukları sözler olsa da... (Dârekutnî, Ebu Ali Gassânî el-Ceyyanî vd. gibi) Bunun yanı sıra ümmet Sahîhâyn diye isimlendirmiştir."⁶¹⁷

Ebu'l-Feth İbn Burhân el-Bağdâdî (v.?) *Sahîhayndaki hadislerin sıhhati* konusundaki icmâ' için muhalif görüşlerini dile getirir ve: "Ümmet bu iki kitabın kabulünde icmâ' etmiştir ve o ikisiyle amelde ittifak etmiştir" sözünün hiç bir dayanağının olmadığını, zira ümmetin o ikisinin rivâyetteki emanet ve güvenilirliğine inanarak onların hadisleriyle amel etmiş olduğunu" söyler. Yoksa amel edilmesi gereken her şeyin sıhhatinin kesin olması diye bir şeyin söz konusu olamayacağını⁶¹⁸ vurgular.

Sonuç olarak *Sahîh-i Buhârî* ve *Müslim* 'de yer alan hadislerin mutlak sahihlik ifade etmediği, onların ve onlardan sonrakilerin içtihadına dayalı tercihlerden söz edilebileceği mümkün görünmektedir. Zira bu hadisler hakkında verilen içtihadî kararlarda hata yapma ihtimali her zaman için mevcut olacağından, sıhhat konusundaki icmâ' iddiasının bütün yönleriyle tekrardan ele alınması gerekecektir.

b- Sosyal Faktörler

Bazı sosyal bilimciler şöyle demektedir: "Bir fikir diğerinden kaynak, adet, ilim ve gayedeki ihtilâf sebebiyle ayrılır. Bu ayrılık tabiidir. Hiçbir vakit din ve dünya meselelerinde ittifak olmamıştır"

Recep ŞENTÜRK, "Rivâyet Sisteminin Sosyolojik Boyutları" adlı yayımlanmamış tebliğinde hadis kaynakları hakkında, özelde de Kütüb-i Sitte ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken şunları ifade eder:

"Kütüb-i Sitte olarak bilinen derlemelerin otorite kazanıp yaygınlaştığı dönemlerden sonra hadis hıfzına yönelik ilgide azalma başlamıştır. Hadis hafızları hadislerin muhafazası konusunda belli bir başarı elde edince kendi mesleklerine olan ilgi ironik bir şekilde azalmıştır. Çünkü Sahîh kitapların standart hale gelmesiyle, önceki dönemlerde olduğu gibi ezberlemeye ihtiyaç azalmıştır."⁶¹⁹

⁶¹⁷ İbn Dakîk el-İyd, a.g.e., s. 283. Dipnot 6.

⁶¹⁸ Senaullah ez-Zâhidî, *Ehâdisu's-Sahîhayn beyne 'z-Zannı ve 'l-Yakîn*, Daru'l-Feth, eş-Şarîka, 1993, s. 46-47; İbn Bûrhân, *el-Vûsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, c. II, s. 172-174.

⁶¹⁹ Şentürk, Recep, "Rivâyet Sisteminin Sosyolojik Boyutları" (Yayımlanmamış tebliğ), Hadis/Sünnet Sempozyumu, Ankara, 2001, s. 10.

Konunun bir başka boyutu ise; *“bu hadis külliyatı, günümüze değin sıhhatini koruyamamış olsaydı müslümanlar arasında dini birlik mümkün olur muydu?”* meselesidir.

Eğer İslâm dünyasının her tarafında tek bir hadis külliyâtı değil de farklı bölgelerde farklı hadis külliyatı hakim olsaydı, o takdirde müslüman toplumunda bir parçalanma söz konusu olurdu. Nitekim ehl-i sünnet ve Şia arasında hadis anlayışları ve saygı gösterdikleri hadis külliyatı açısından göze çarpan bir farklılık vardır. Sünnî dünyada saygı duyulan Kütüb-i Sitte'ye Şii dünyada saygı duyulmaz. Ayrıca Şia imamlarının sözleri de hadis kabul edilir. Halbuki Sünnîler sadece Hz. Peygamber ve ashâba dayanan rivâyetleri hadis kabul eder.

Hadis rivâyet ağının yapısı asırlar boyunca gelişerek işlevini yerine getirmeye devam etmiştir. Muhaddislerin bütün İslâm dünyasını daha etkin bir şekilde ortak bir hafıza etrafında birleştirmelerine katkıda bulunan tekâmül sıralarından bazıları şöylece sıralanabilir:

1. Şifahî rivâyetin hakim olduğu bir dönemden yazılı rivâyetin hakim olduğu bir döneme geçiş.
2. Şahsî hoca-talebe ilişkisine dayalı eğitimden dâru'l-hadislerin açılmasıyla kurumsal eğitime geçiş.
3. Dağınık literatür yerine Kütüb-i Sitte'nin bütün Sünnî dünyada büyük ölçüde kabul edilmesi.
4. Tenkit usûlleri konusunda bütün ümmet tarafından kabul edilen standart bir tenkit metodunun ortaya çıkması.

Bu tekâmül safhaları bir taraftan hadis rivâyetini daha standart ve güvenilir hale getirirken diğer yandan hadisin Müslüman toplum üzerindeki inşâî fonksiyonunu daha etkin bir hale getirmiştir.⁶²⁰ Dolayısıyla önceden planlanmamış, böyle bir hadis külliyatını oluşturma gibi amaçları bulunmayan hadis bilginlerinin müşterek hafızayı inşa' edip koruma ve bunu da sağlam ve güvenilir, kendisine itimat edilir kitaplarda toplayarak sosyal bir işlevi yerine getirmeleri kastedilmeyen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadîm usûllerle oluşturulmuş olan bu hadis kitaplarının günümüz teknolojisiyle metin-sened ilişkisi içerisinde kendini yenileyerek farklı açılımlar sağlaması ve etki alanını genişletmesi de kaçınılmazdır.

İslam Ansiklopedisinde ise Kütüb-i Sitte'nin oluşumuna etki eden sosyal faktörlerden bahsedilirken Sünnîler tarafından bu koleksiyonun tanındığına vurgu yapılarak şu ifadeler yer verilmiştir: "Bu eserlerin (hadis kaynaklarının) en yetkilisinin Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri olduğu, bunları Ebu Davud, Tirmîzî, Nesai ve İbn Mâce'nin Sünen eserleri takip etti. Sahîhler biyografik materyal ve Sünen eserlerin başlıca konularını oluşturan umûmî ve özel davranışları, dînî, ticaret, hukuk ve gözlemin detaylarına ek olarak, Kur'anın yorumunu da kapsar. Hadis külliyyâtı dünya hayatındaki mefhumları düzenlemek ve insanları öbür dünyaya hazırlamak için detaylar sağlar. Teoride Buhârî ve Müslim'in hadislerine kusursuz olarak bakılır. Diğer taraftan öbür kitaplarda bulunan değişen hadisler üzerinde tenkit yapılmıştır.

İlk dönemlerde hadis kitaplarıyla görevi yürütecek resmî bir organ yoktu. Bu yüzden Kütüb-i Sitte imamları topluma faydalı olur düşüncesiyle kendi kitaplarını yazmak zorunda kaldılar. IV. Yüzyıla kadar Buhârî ve Müslim'in hadisleri tanındı. Diğerlerinin tanınması daha uzun zaman aldı. Meselâ; İbn Haldun (v.806) İbn Mâce'nin Sünen'ini tanımadı. Fakat beş kitaptan bahsetti. Bununla beraber bazı Mâlik'in Muvatta'sını İbn Mâce'nin Sünen'ine tercih etmelerine rağmen, altı kitap sonunda tanındı. Aynı zamanda diğer bazı eserlerde derlendi. Bunlar altı kitap (Kütüb-i Sitte) kadar kapsamlı olmamasına karşın önemli olarak tanınırlar ve aktarılırlar. Bunlar arasında Dârimî'nin, Beyhakî'nin vb.lerinin eserlerini sayabiliriz. Burada verilen kitaplar Sünnîler tarafından tanınanlardır.⁶²¹

Sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkan taklîdin literatürün şöhretini sağlayacak bir faktör olarak burada da karşımıza çıktığını görüyoruz. Kütüb-i Sitte'nin, sonraki devirlerde, eser karizması olarak da adlandırılan reel bir durumla karşılaştığını görmekteyiz. Âlimlerin; "artık hadis konusunda başvurulabilecek şöhretli bir kitap var " düşüncesinin sonraki devirlerde tenkid edildiğini birkaç rivâyet naklederek örnekleyelim. İlk örneğimiz; İbn Kesîr'in (v.774) eleştirmekten çekinmediği Hafız Ebu Tâhir es-Silefî'nin (v.576) Usûl-ü Hamse'nin sıhhati üzerine "doğu ve batı uleması ittifak etmiştir" sözüdür. İbn Kesir (v.774) bu söz hakkında şunları söylemektedir: "Bu bir tesâhüldür (Araştırılıp incelenmeden söylenmiş bir

⁶²⁰ Şentürk, Recep, "Rivâyet Sisteminin Sosyolojik Boyutları" (Yayınlanmamış tebliğ), Hadis/Sünnet Sempozyumu, Ankara, 2001, s.14,15.

⁶²¹ The Encyclopaedia of İslam, (New edition), Hadith maddesi, c. IV, s. 10.

sözdür). *İbnü's-Salah ve diğerleri bunu kabul etmemişlerdir.*⁶²² Es-Silefi'nin bu meşhur sözü (Maşrik, Mağrib konusu), tartışmalara da neden olmuştur. Bu tartışmaların kimler tarafından yapıldığı ileride başka bir başlık altında ele alınacaktır.

İkincisi ise; İbnü's-Salah'ın (v.643) *Usûl-ü Hamse'nin*, *Müsned* kitapları içerisinde derece yönünden en üstünü olduğu⁶²³ sözüdür. Irâkî (v.806), İbnü's-Salâh (v.643)'ın bu sözünü benimsemiştir. Sehâvî (v.902) ise; "*Kütüb-ü Hamse içerisinde yer alan kitaplardaki hadislerin meskût anı olması ve herhangi bir zayıflığının da açıklanmaması sebebiyle sahîh olmasını gerektirir. Fakat bu mutlak sahîh anlamında değildir*"⁶²⁴ diyerek *Usûl-ü Hamse*'deki hadislerle toptan bir anlayışla yaklaşılmaması gerektiğine vurgu yapar. Sehâvî devamla: "*Bilakis Sünen kitaplarından, Tirmîzî ve Ebu Davud'da haklarında herhangi bir şey söylenilmemiş hadisler vardır. Bunun dışında da haklarında leh ve aleyhte bir söz bulamadık*"⁶²⁵ der.

Irâkî'de (v.806), Silefi'nin *Usûl-ü Hamse'nin* sıhhatine dair sözüne Hattâbî (v.388)'nin *Mukaddime*'sinde zikrettiği gibi⁶²⁶ cevap vermiştir. O, şöyle söylemiştir: "*Ebû Davud, Usul-ü Hamse'den biridir. Zira ehl-i hall ve akd olan fakihlerden, hadis hafızlarından âlimler onun kabulüne itimat etmişlerdir.*"⁶²⁷

İbn Hacer el-Askalânî'nin (v.852) taklit konusunda biraz daha titiz olduğu görülmektedir. *Etrâf-u Müsned-i Ahmed b. Hanbel* adlı eserinde İbn Hacer (v.852): "*Hadiste ehl olmayanın bir hadis hakkında Sahîhâyn'a müracaat etmesi, ya da İmamlardan birinin o hadis hakkındaki sıhhat kritiğine bakması lazımdır. Bu imamın sözüne tabi olması, onu taklit etmesi gerekir. Eğer hadisin sıhhati veya hasenliği konusunda bir şey bulamazsa o hadisle ihticâc etmesi düşünülmez. Eğer ihticâc ederse dikkatsizce iş yapan insan gibi bâtilla ihticâc eder*"⁶²⁸ demektedir.

Tehânevî (v.1394) ise eser karizmasının, eserin içinde bulunan hadisleri de karizmanın içerisine dâhil ettiğinden yakınlık; hadis ilminde taklîdin artık zorunlu bir hale geldiğini, kimsenin bundan kaçamayacağını, bir hadis hakkında: "*Sahîh,*

⁶²² A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 120; c. I, s. 27.

⁶²³ A. M. Şâkir, a.g.e., c. I, s.120.

⁶²⁴ es-Sehâvî, Muhammed b. Abdîrahman, *Fethu'l Mugîs Şerhu Elfıyyeti'l-Hadis*, Beyrut, 1996, c. I, s. 57.

⁶²⁵ es-Sehâvî, a.g.e., c. I, s. 57.

⁶²⁶ el-Hattâbî, Hamd b. Muhammed Ebu Süleyman, *Meâlimü's-Sünen*, Kahire, 1948, c. IV, s. 357.

⁶²⁷ A. M. Şâkir, *el-Bâis*, c. I, s. 120, 2 no.lu dipnot.

⁶²⁸ El-Askalânî, *Etrâf-u Müsned*, c. I, s. 56.

zayıf, hasen vb." hükümlerin bizden önceki âlimler tarafından söylendiğini, bizlerinde bu görüşlere göre hareket etmemiz gerektiğini söylerken diğer taraftan da hadis hakkında âlimlerin vermiş olduğu hükümlerin zann ifade ettiğini, hadisin sıhhat ve za'finin ya da râvînin sika veya zayıf oluşunun muhaddisin zannına ve içtihadına bağlı olduğunu vurgular.⁶²⁹ Böylelikle taklit devrinin zorunlu bir realite olduğunu öne sürer. Tehânevî'yi (v.1394) bunları söyletmeye mecbur bırakan sebebin, aslında hadis sahasında bir donukluk olduğu gerçeğinden hareketle ortaya çıktığını görmekteyiz. Tehânevî yukarıya aldığımız alıntıda körükörüne bir taklitten bahsetmemektedir. Ama insanları bu taklîte iten sebepleri de gözönünde bulundurmamız gerektiğini bizlere ihsâs ettirir.

c- Târihî Faktörler

Hadis İlmi ve özelde bu sahaya ait musannefâtın 19. asra kadar dış kaynaklı pek çok meydan okuma ile karşılaştığı bilinmektedir. İlki; Kütüb-i Sitte'nin te'liifiyle birlikte h. III. Yy.'dan itibaren başlayan süreçte daha bir asır geçmemişken İslam dünyası üzerinde büyük etkiler meydana getiren Yunan Felsefe geleneğinin meydana getirdiği etkidir. Bu etki dikkate alındığında, oluşabilecek olumsuzluğun usûl ve rivâyet tarzını sistemleştirmiş hadis ilminin canlılığı ve halk üzerindeki otoritesinin sağlamlığı ile atlatılmış olduğu görülecektir. Ancak bir diğer tehdit olan Moğol istilâsının (m.1258) daha çok siyâsal hâkimiyet alanında olması kurumsallaşmış bir yapı arzeden hadis ilmini ve özelde de Kütüb-i Sitte diye isimlendirdiğimiz hadis koleksiyonunu etkilemediğini müşahade etmekteyiz. Çünkü muhaddisler kendi dinamiklerini harekete geçirerek, dıştan gelen unsurları, düşünsel olsun, teknik olsun kendi mekanizması içinde dönüştürebiliyor ve onu formülize ederek bünyesine uygun hale getirebiliyordu. Dönüştüremediği ve formülize edemediği kurum ve değerleri ise dışta bırakıyorlardı. Bu nöbetleşe devam ediyor ve her yüzyıl bir sonrakine bayrağı daha sağlam ve temellendirilmiş bir halde teslim ediyordu. Bu da Kütüb-i Sitte ve onun müelliflerine hem üstün bir konum sağlıyor hem de onu diğer muhaddislerin elinde "seçici" ve "rafine edici" niteliğe sahip mihenk taşı durumuna getiriyordu.

19. asra gelindiğinde ise durum çok farklıdır. Kütüb-i Sitte'ye ve onun

⁶²⁹ Et-Tahânevî, *Kavâid*, s. 431, 432.

otoritesine yönelen “meydan okuma” karşısında hadis ilmi bütün reflekslerini yitirmiş, canlılığını ve üstünlüğünü kaybetmiş, içine kapanmış durağan bir kolleksiyon hüviyetini almış görünmektedir.

Hadis ilminin ve bu sahaya ait temel eserlerin karşı karşıya geldiği bu meydan okumanın adı “Batı” Oryantalizmidir. Her ne kadar m. 9. asırda başlamış olsa bile Batı oryantalizmi topyekûn bir güç olarak 19. Yy.’da kapıya dayandığında İslam ilimleri ve husûsiyle Hadis ilmi, modern yansıma ve dayatmalar nedeniyle hem “hükmetme” alanında geridir, hem de karşı karşıya bulunduğu meydan okumayı anlamlandırabilecek ve yerel dinamikleriyle kendini üretebilecek durumda değildir. İlk etapta; iç refleksleriyle bu karşı duruşu sağlamlaştırmaya çalışmış, bu bağlamda temel referans olarak kabul edilen Kütüb-i Sitte ve diğer kaynak hadis kitapları tekrar kritiğe tâbii tutulmuş ve tutulmaya devam edilmektedir. Fakat hadis sahasına ait yapılan bu çalışmalarda, üretilen karşı projeler içerisinde “etkin bir özne” olmaktan ziyade, oryantalist bir tipte kurgulanan ütopyanın “edilgen bir nesne”si derecesinde ele alındığı için önce bilinçlerde, sonra da sosyo-kültürel ve bilimsel sahada büyük alt-üst oluşlar yaşanmıştır.

Kütüb-i Sitte ve onun otoritesi savunucuları tarafından kendi gerçekliğini, yine kendinden hareketle, yaşanan kırılmaları göz önüne alarak tanımlayıp anlamlandırılmadığı müddetçe tarihsel süreçte bu kolleksiyona yöneltilen itirazlar da devam edeceğe benzemektedir.

Hadis literatürünün ilgilendiği saha; Hz.Peygamber’in hayatı, misyonu kısacası onun etrafında şekillenen târihî süreçtir. Ancak bu literatürle aktarılan mâlumâtın tümünün fert olarak Hz.Peygamber’i konu edindiği söylenemez. En genel anlamıyla O’nun yaşadığı hayat târihin bir kesiti olunca, aktarılan hadis malzemesinin muhtevâsında da; O’nun yaşadığı dönemin sosyal ve fizikî şartları yanında, taraftar ve muhaliflerinin tavırlarını, özellikle de müslüman toplumun oluşma sürecini ve dayandığı değerleri anlatan bilgiler bulunmaktadır. Târihî bir süreci, kendine belirlediği ilgi alanı çerçevesinde ve buna uygun kullanılan bir dille muhafaza eden hadis eserleri, işlevsel olarak tarih eserlerinden ayrılmaktadır. İşte, Kütüb-i Sitte’yi müslüman toplumda etkin bir hadis kitabı olarak yer almasını sağlayan bu işlevsel görevdir. Yâni Hz. Peygamber’in misyonunun sonraki nesilleri aktarımını sağlamak için O’nun etkin nüfûzunu mânevî bir otorite olarak canlı

tutmak. Tarihi, özellikle de O'nun yaşadığı dönemi, Peygamber merkezli bir bakış açısıyla tasvîr eden malzeme yığınının bizzat kendisi, zamanla otoriter bir pâyeye kazanmıştır. Bunun ilk örneğinin Sahîhayn, sonrasında ise Kütüb-i Sitte olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bu durum, belli bir hadis koleksiyonuna girmiş malzeme yığınının dokunulmazlık zırhına sokulması ve bu literatürün küçük parçaları olan rivâyetlere, sıradan bir târihî metinde olduğu gibi yaklaşılamayacağı anlamına gelecekti. Bu ise, târihî süreçte eserlerin kendi karizmalarıyla kapalı, dokunulmaz bir yapıya dönüşmesine yol açacaktı. Kütüb-i Sitte'nin, başta müelliflerinin kazandığı bu karizma sonra eser karizması mefhumuyla bütünleşecek üç asırlık zaman diliminin sonunda saygın eserler bu fiili durumu perçinleyecekti.

Üst sınırı belirleyen bu eserlerin, özelde “*Kütüb-i Sitte*”nin hadis sahasında yapılmış bütün çalışmaların bir ürünü olarak sunulması, artık bu sahada çalışanlara başka ödevler çıkmasına yol açtı. Şerh, ta'lik vb. çalışmalarla onlar bu görevi deruhte edebilecekti. Sonraki asırlarda ise bu katkılar, hadis sahasını meslek alanı olarak gören âlimleri yeni bir hedefe yöneltmediğinden az da olsa bu eserlere yönelik tenkid kapısı açılmış oldu. Halbuki hadis literatürü, çok yönlü çalışmaları besleyecek ve destekleyecek bir zenginliğe sahiptir. Önemli olan hadis kaynaklarını, özelde Kütüb-i Sitte'yi bu açılımla ilmî araştırma zeminlerinde kullanırken, onu bir kutsallık aracı olarak görmemektir.

Kütüb-i Sitte'nin yayılması ve şöhretinde etkili gördüğümüz târihî faktörler içerisinde yer alan başka bir hususu daha ele alıp konumuzu noktalamak istiyoruz. Târihî süreci geriye doğru işlettiğimizde bu târihî faktörün Dâru'l-hadisler olduğu görülecektir. Gerçi Kütüb-i Sitte'nin oluşum sürecinde etkili olmuş ilmî faktörlerde Dâru'l-hadisler'i içerik bakımından incelemiştik. Burada ise, Dâru'l-hadisler'in târihî dönemlerde Kütüb-i Sitte kavramının oluşum sürecine nasıl bir katkıda bulunduğunu ele alacağız. Bu açıdan târihî bir kronolojiyi vermemizin gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Hadis okutulan yer anlamına gelen Dâru'l-hadisler ilk olarak Nurettin Zengi (v.569) tarafından Dimeşk'te kurulmuştur.⁶³⁰ Bu medresenin ilk şeyhi (hoca, müdür) meşhur muhaddis İbn Asâkir (v. 571) olmuştur.⁶³¹ Biz burada dâru'l-hadislerin tarih

⁶³⁰ Okıç, a.g.e., s. 105.

⁶³¹ Ebu Şamme el-Makdisî, Abdurrahman b. İsmail (v.665), *Kitabü'r-Ravzateyn*, c.I, s. 23.

içerisindeki konumlarını ya da gelişim süreçlerini inceleyecek değiliz. Kütüb-i Sitte kavramının dâru'l-hadislerle olan ilgisini başta İbn Asakir (v.571) olmak üzere, Kütüb-i Sitte üzerine çalışmış el-Makdisî, İbnu's-Salâh (v.643), Nevevî gibi âlimlerin bu müesseseye hoca olarak tayin edilmeleriyle kurmaya çalışacağız. Dikkat edildiğinde Türk-İslâm kültürü ürünü olan bu eğitim ve öğretim kurumunda okutulan hadis derslerinde Kütüb-i Sitte yanında fıkıh ve tefsir kitapları da yer almaktaydı. Bölgesel çaptaki dâru'l-hadislerde, örneğin Dimeşk dâru'l-hadisinde Sahîhâyn, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî'nin Sünenleri ile Ahmed b. Hanbel'in el-*Müsned*'ini okutulan hadis kitapları arasında sayabiliriz. Son dönemlerde de, Mekke'de 1933'te üç sınıflık bir dâru'l-hadis kurulmuş, rivâyet ve dirayet bakımından hadis ilimlerini tedris etmek üzere, Kütüb-i Sitte ve hadis kitapları senet ve metinleriyle takip edilmiştir.⁶³²

Sünnîliği ve özelde Eş'ariliği yaymak üzere Nizamülmülk tarafından devrin sultânına tavsiye edilerek kurulan medreselerde okutulan bu hadis kitaplarının, resmî müfredâta ne zaman konulduğu veya tekelleşip tekelleşmediği bilinmemektedir. Bilinen bir hususta şudur ki; devrin ilim ve fikir hayatında önemli bir rol üstlenmiş olan bu medreselerden mezun olup İslâm dünyasına yayılan Nizâmiye medresesi mezunu gençler, gittikleri her yerde i'tibar görmüş ve memleketin en salahiyyetli insanları olarak önemli makamlara getirilmişlerdir.⁶³³

Her ne kadar Osmanlı dönemindeki dâru'l-hadislerde okutulan hadis kitapları meselesi açıklığa kavuşturulamasa da o dönemde meşhur hadis literatürünün, okutulan ders programında kaynak kitaplar olarak yerini aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat dâru'l-hadisler vasıtasıyla Kütüb-i Sitte'nin resmî ders kitabı hüviyetini kazandığını ve yaygınlaştığını ifade eden bir kaynağa da rastlayamadık. Gerçi halkın eğitilmesinde, birlik ve beraberliğin sağlanmasında hizmet veren eğitim müesseselerinden biri olan dâru'l-hadislerde özellikle H. VI. y.y.'dan sonra halk ve âlimler arasında benimsenen bu kitapların okutulmasından daha doğal bir durum da yoktur. Daha son dönemlere kadar Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler bölümünde her yıl hatmedilen Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra yer alan kitap, Buhârî'nin *el-Câmi'*'dir. Elbette ki Buhârî ve O'nu takip eden diğer beş kitap, İslâm coğrafyasında gerek dâru'l-hadis, gerekse başka mekânlar vasıtasıyla yayılma istidâdı gösterecekti. Bu da,

⁶³² Okıç, a.g.e., s. 108.

⁶³³ Hakkı Dursun Yıldız bşk.lığındaki komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarih Ansiklopedisi*, Çağ yay., İst., 1993, c.VII, s. 208.

Kütüb-i Sitte'yi oluşturan kitaplara halk nazarında bir otorite ve güven sağlamış olacaktı.

d- Siyâsî Faktörler

H. III. asırda te'lif edilen Kütüb-i Sitte ile, te'lif edildiği dönemden başlayıp şöhret bulduğu devirlere ve oradan da günümüze kadar uzayan bir süreçte karşılıklı olarak etkileşimde bulunduğu siyâsî oluşumları daha sağlıklı anlayabilmek için doğru bir kurgunun kurulması gerektiği kanaatindeyiz. Başlangıçta bu yapılmadan, H. III. yy.dan itibaren İslam tarihindeki siyâsî hareket ve fikirlerle Kütüb-i Sitte oluşumu arasındaki bağı anlayabilmemiz mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, siyâsî fikirlerle Kütüb-i Sitte'nin oluşumu ve şöhret bulması arasındaki ilişkinin târihî arka planına kısaca bakmak istiyoruz.

İslam târihine baktığımızda; Emevîler döneminde (h.40-132) başlayan rü'yetullah, kader, imâmet vb. gibi ileride mezhepler arasında ciddî ayrılık sebebi olacak meselelerin, konuşanın hangi tarafta olduğunu belirlemede âdetâ turnusol kağıdı vazifesi gördüğü anlaşılabacaktır. İşte bu tartışmalarda, h.V. yy.dan itibaren kişisel görüşleri desteklemek, muhalifleri susturmak ve ileri sürülen delillerin yanlışlığını ispat için hadis kaynağı olarak Kütüb-i Sitte'ye başvuruldu. Hattâ bu sırada aşırı gidilerek başta Sahîhayn hadisleri olmak üzere Kütüb-i Sitte'yi inkâr eden muhaliflere câhil, sapık hattâ kâfir damgası vuranlar da oldu.

Aslında siyâsî bir davadan kaynaklanan ve farklı fırkalarda çeşitli biçimlerde tezâhür eden siyâsal ayrılma, gitgide daha dînî bir mâhiyet kazandı. Onların kendi görüşlerini hadise dayandırmaya çalışmaları, dolayısıyla meşrûiyette sağlam bir zemin elde etmeye yöneldiklerini gösterir.⁶³⁴

Mezheplerin kendi dînî/siyâsî görüşlerini desteklemek amacıyla hadisleri kullanmaları konusu bu çalışmada ele alınmayacaktır.⁶³⁵ Amacımız burada bir çok târihî rivâyeti toplayıp nakletmek değil, vâkıâyı tespit etmek olduğundan vereceğimiz alıntılar yeterli olacaktır.

⁶³⁴ Ebu'l-Vefâ Taftazânî, *Ana Komularıyla Kelam*, (çev.: Şerafettin Gölcük), Konya, 2000, s.21.

⁶³⁵ Bunun için bkz. ed-Dineverî, İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadis*, s. 3-68; M. Said Hatiboğlu, *H.z.Peygamber'in Vefâtından Emevîler'in Sonuna Kadar Siyâsî-İçtimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ank., 1986.

Kütüb-i Sitte'nin yazıldığı devir dâhil olmak üzere bir-kaç münferid çıkış olsa da hadis taraftarlarının, siyâsî iktidarla ilişkilerinde ortak tavırları yoktu. Hattâ tarafsızlar grubu arasında daha önce var olan ve haksız tarafla mücâdelenin şart olduğunu ileri süren eğilim giderek zayıflamıştı. Bu sebeple ehl-i hadîsin Abbâsî (h.132-696) halifeleriyle ilişkileri oldukça sınırlı idi ve dâimâ ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Sönmez Kutlu'nun ifâdesine göre; hadis taraftarları, bütün dönemlerde İslâm'a mensup olması şartıyla ülkenin idâresini ele geçiren herkesi meşrû imam olarak tanımışlardır.⁶³⁶

Kütüb-i Sitte'nin oluşum sürecinde, süreci tetikleyici olarak gördüğümüz bazı hususları zikretmek istiyoruz. Elimizde bulunan bu hadis koleksiyonun oluşumunda etkili bir takım faktörler şunlardır:

1. Hadislerin sened ve metin tenkîdinden hareketle o dönemde tartışması çok yapılmış sahihlik konusundaki probleme bir son verip eldeki hadis malzemesini sistematikleştirme düşüncesi.
2. Müslüman toplumu gelişiyor ve genişliyordu. Buna binâen toplumda yeni ihtiyaçlar ortaya çıkıyordu. Bu arada toplumun yönetiminde karmaşa gözleniyordu. Dolayısıyla, kamusal alan ve yönetimdeki karmaşayı ortadan kaldırmak için hukûkî prensiplerin dayanağı, otoriter bir hadis külliyyâtı oluşturma düşüncesinin gelişmesi.
3. Hadis malzemesi hakkında yapılan birtakım kısır tartışmalardan toplumu uzakta tutmak ve onlara bulaştırmamak düşüncesi. Eğer hadislerin bir başvuru adresi olursa, toplum da içinden çıkılmaz ideolojik ve kelâmî tartışmalara girmeyecektir.

Bu faktörlerin, toplumu hadis alanında de-politize etme gayretlerinin bir ürünü olma ihtimâlinin yüksek olduğunu belirtmeliyiz. Zîra Ehl-i Sünnet'in Kütüb-i Sitte'ye sahip çıkması dîni koruma refleksinden kaynaklanmıştır. Bu anlayış, toplumun birliğini (vahdetü'l-ümme) sağlamakla ilgilidir. "Fitne" kavramı ehl-i sünnet nazarında ürkütücü ve kaçınılacak büyük bir tehlike olarak görülmüş ve ümmetin birliği her türlü siyâsî mülâhazanın üstünde tutulmuştur. Öyle anlaşıyor ki, Ehl-i Sünnet adı verilen toplumsal çoğunluk ve merkezî düşünce homojen değildir. Aykırı ve azınlıktaki düşünceyi oluşturan çeşitli gruplar dışında kalan Ehl-i Sünnet, genişleyen İslâm dünyasında farklı düşünceleri de bünyesinde barındırarak varlığını günümüze kadar güçlü bir şekilde korumuştur. Bu toplumsal çoğunluk, fikrî olarak

⁶³⁶ Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000, s. 60-61.

orta yolu temsil ediş, günümüzde saygıyla karşılanmakta ve tebcil edilmektedir. İşte, günümüzden bu korumaya örnek babında Kuveyt'te yayınlanan *Mecelletü'l-Arabî*'nin 1966 tarihli Şubat sayısında *Sahîh-i Buhârî* aleyhinde neşredilen bir makaleyi zikredebiliriz.

Bu makale İslam âleminde büyük bir infîâl uyandırmış, birçok İslam ülkesinden bu makaleye cevaplar yazılmıştır.⁶³⁷

El-Mecelletü'l-Arabî gazetesinin 87. sayısında Abdu'l-Vâris Kebîr tarafından "*Leyse küllü ma fî Sahîhi'l-Buhârî Sahîhan bel fihi ma hüve iftiraun, hüve münkerun*" (Sahîh-i Buhârî'deki hadislerin hepsi sahîh değildir. Hatta onda zayıf ve münker hadisler de vardır) adlı makalenin yayınlanmasıyla Şam üniversitesi öğretim üyeleri harekete geçmiş ve Kuveyt emîrine muhtıra niteliğinde bir mektup göndermişler ve ülkelerinde yayınlanan bu gazetenin cezalandırılmasını istemişlerdir. Bu reaksiyoner tavrın günümüzde de artarak devam ettiğini müşahade etmekteyiz.

Siyâsî olaylar dikkatlice incelendiğinde, mezhebî/siyâsî düşüncenin Kütüb-i Sitte'ye etkisinin büyük oranda öznel olduğu görülecektir. Bu da kitapların kendi özelliğinden kaynaklanan farklılıklar dışında mezhebî/siyâsî düşüncenin benimsediği ana ilkelerin farklılığı, kültür ve sosyal konum, Kütüb-i Sitte'yi sahihlik açısından değerlendiren kimsenin içinde bulunduğu psikolojik durumun etkisi, kritik etmede kullanılan yöntem ve kaynak farklılığı ve son olarak; az da olsa bölgesel ve ırkî farklılık. Biz bu etkilere, araştırmamız sırasında bolca örnek vermiştik.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Kütüb-i Sitte'nin iki yönlü gerilim ortamında oluştuğunu söyleyebiliriz. Ne demek istediğimiz kısaca açıklayalım. Bu ortamlardan ilki; siyâsal otorite ve karşıtları ortamıdır. Bu otoritenin bütün toplum tarafından kabul edilmesi yani meşrû olup olmaması durumu değiştirmez. İncelemekte olduğumuz döneme damgasını vuran iktidarlar; Abbâsîler, Tâhiroğulları, Büyük Selçuklu Devleti'dir. İkincisi ise; Kütüb-i Sitte hakkında yorum

⁶³⁷ Bu itirâzi cevapların bir listesi aşağıda verilmiştir:

1-Salih b. Hüseyin, *Havle Sahîhi'l-Buhârî*, Ceridetü'l-Biladi's-Suuudiyye.
2- Salih Abdullah, *Difâun an Sahîhi'l-Buhârî*, Mecelletü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, Bağdat.
3- Muhammed Ali, *Leyse fi'l-Buhârî ma Nükkirat*, Ceridetü's-Siyase, Kuveyt.
4- Muhammed Abdüsselam, *El-Buhârî Sahîhun Rağme'l-Müftireyât*, Ceridetü'r-Raid, Kuveyt.
5- Komisyon, *Bel Sahîhu'l-Buhârî Esahhu'l-Kütüb ba'de Kitabillah*, Mecelletü'l-Alemi'l-İslamî, Kuveyt.

yapanların zihinsel ve inançsal ortamlarıdır. Kütüb-i Sitte'yi öven veya tenkit eden âlimlerin mensup olduğu dînî-siyâsî mezhep ve düşünce, onun yorumunu doğrudan belirler. Aynı şekilde bu âlimlerin karşısında yer alan muhâlefet ya da ötekiler bu yorumların biçimlenmesinde etkindir. İşte bu ortamların tahrîki yeni literatür oluşumlarına neden olmuştur. Bu oluşumların herbiri de yeni bir söylemi beraberinde getirmiştir.

Kütüb-i Sitte'nin hadis literatüründeki meşrûiyetine baktığımızda, bu meşrûiyetin sahilhlikle ilintili olduğu görülecektir. Zira bir hadis kolleksiyonun toplumda kalıcı bir yer edinebilmesinin yolu metnlerinin ve senedlerinin sahilhliğinden geçmektedir. İmam Mâlik başta olmak üzere Kütüb-i Sitte müellifleri de te'lif ettikleri kitaplara meşrûiyet sağlamak için araç bulmaya çalışmışlardır. Bu araç; çoğunlukla o dönemin meşhur âlimlerine kitapları arz işidir. Meşrûiyetin kaynağı ise bu hadis âlimlerinin o kitap hakkındaki onayıdır.

Kütüb-i Sitte'nin oluşum döneminde özel bir yere sahip siyâsal ortamlar, bu hadis kolleksiyonunu kritik eden âlimlerin ideolojik ve siyâsal düşünceleri, bunların kavramın oluşumuna etkileri üzerine yaptığımız araştırma sonunda şunları söyleyebiliriz.

Kütüb-i Sitte kavramı, farklı rivâyet varyantlarıyla milyona ulaşmış hadis malzemesinin bir parçasıdır. Buhârî ile başlayan süreç İbn Mâce'nin de katılımı ile sona ermiş ve yaklaşık iki asır sonra h. V. yy.'ın son yarısında altı hadis kitabı bir kolleksiyona dönüşmüştür. Te'lif sürecinde dikkati çeken nokta, hadislerin sıhhatinin tartışıldığı bir dönemde bu hadis kitaplarının ortaya çıkmasıdır. Hele ki Buhârî'nin kendi şartlarına göre toplamış olduğu hadis malzemesini bir kitap halinde derleyip, Bu kitaba "*Sahîh*" demesi onun otoritesinin daha o dönemde iken tescillendiğinin bir işareti olsa gerektir.

Gelenen son noktada bu altı hadis kitabının âdetâ nasslaştırıldığı görülmektedir. Öyle ki her bir âlim eserine aldığı hadisleri bu altı kitaptaki hadislerle karşılaştırmak mecbûriyetinde kalmıştır. Hadislerin tasnîfinde gelenen bu noktayı özetleyecek olursak; hadis malzemesinden kitablara (babları ihtivâ eden anlamında), kitaptan esere ve eserden de külliyâta bir gelişme kaydettiğini söyleyebiliriz. Kısaca, hadisler sağda-solda, düzensiz ve dağınık bir vaziyette kalmamış, kitaplaşma sürecinden sonra kolleksiyon hüviyetine bürünmüştü.

Kütüb-i Sitte-siyâset ilişkisi genel hadis malzemesinin oluşum sürecinde netleşmekle beraber, kendisine özgü bazı taraflar taşımaktadır. H. III. asırda metinleşme sürecini tamamlayan Kütüb-i Sitte, siyâsal ve sosyal açıdan çoğunlukla olağanüstü durumların hâkim olduğu Abbâsî iktidârı zamanında şekillenmiştir. Dolayısıyla bu kitaplar hakkında yapılan yorumlarda tarafgirlik ve tepkisellik azdır. Biz bu çalışmamızda daha çok ‘anlayıcı’ bir yaklaşım sergilediğimiz için, o dönemin zihniyetini anlamaya ve çözümlemeye çalıştık. Bu yüzden zihniyet eleştirisine fazla yer vermedik.

Sonuç olarak, geçmişin tartışmalarının bir eseri olarak gördüğümüz tarihsel verileri, kendi yerlerinde ve zamanlarında kıymet ifâde eden anlama ve yorumlama malzemesi olarak orada bırakmak zorundayız. Siyâsî mülâhazalar gölgesinde üretilmiş *olumlu/olumsuz* birtakım yorumlara neden olan ortam ve şartların birçoğu orada kalmıştır. Bugün için yeni ortamlar ve şartlar vardır. Bu yeni yorumların bu düzlemde yapılması yorumun doğasına uygun olacaktır.

Kütüb-i Sitte hakkınada yapılan bütün yorumların tarihsel olduğunu kabul ederek herşeyden önce geçmişte bu altı kitap hakkında yapılmış siyâsî/ideolojik yorumların değerini yitirdiğini ve yeni yaklaşımların kapısını açmamız gerektiğini vurgulamak isteriz.

Bu bahsin sonunda bir kez daha açığa çıkmıştır ki, hadis malzemeleri tek bir olgudur. Buna karşın olaylar sonsuzdur. Hadis literatürü hakkında, özelde ise Kütüb-i Sitte ile ilgili yorum yapan yorumcu kendi çağının çocuğudur, dolayısıyla kendi zamanına hitap eder. Yaşadığı zaman ve mekân, düşünce, siyâset, sosyal ve diğer şartların etkisi altındadır ve hadis literatürünü de bu doğrultuda yorumlar.

SONUÇ

Hiz. Peygamber 'in (sav) vefatından sonra Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin bir araya getirilmesi, Hiz. Osman'ın halifeliğı zamanında da nüshalarının çoğaltılarak çeşitli Müslüman beldelere gönderilmesi, hadislerin de toplanarak kaybolmaktan kurtarılması zaruretiini doğurmuştur. Çeşitli zamanlarda yapılan teşebbüsler ancak birinci hicrî yüzyıldan sonra netice vermiş ve değişik metotlarla hadisler bir araya getirilmiştir. Hadis tedvîni, akabinde de hadis tasnifi olarak nitelendirilen bu faaliyetler üçüncü hicrî asırda doruk noktasına ulaşmış ve bu asır hadis tasnifinde “altın çağ” olarak adlandırılmıştır.

Hadis tarihi açısından Kütüb-i Sitte dönemi de denilen üçüncü asırda pek çok hadis kitabı yazılmıştır. Bunlar içerisinde Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*leri, ihtivâ ettikleri sağlam ve güvenilir hadisler sebebiyle büyük itibar görmüş ve iki *Sahîh* kitap anlamına gelen “*Sahîhâyn*” adıyla şöhret bulmuşlardır. Aynı dönemde yazılan Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*leri de içine aldıkları sağlam hadisler sebebiyle bu iki kitapla birlikte mütalaa edilmiş ve bu beş kitap “Kütüb-i Hamse”(beş kitap) veya “Usûl-ü Hamse” (beş asıl kaynak) diye meşhur olmuşlardır. Daha sonra bazılarınca İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı, bazı muhaddislerce de Darimî'nin *Sünen*'i bunlara dâhil edilerek hepsi birlikte Kütüb-i Sitte'yi oluşturmuşlardır.

IV. hicrî yüzyıldan sonra ise İbn Mâce'nin *Sünen*'i hadis âlimlerinin pekçoğı tarafından altıncı kitap olarak kabul edilmiştir. Kütüb-i Sitte denilince de bu altı kitap, yani Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri anlaşılmıştır.

Ancak Kütüb-i Sitte tabirinin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Hatta Kütüb-i Sitte'yi oluşturan kitaplar içerisinde bilhassa *Sünen*'lerin ne zaman meşhur olduğu ve temel kaynak kabul edildiğı de tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Mesela hicrî beşinci asrın ortalarında bu kitapların bir kısmının varlığından Beyhakî (v.458) gibi bazı âlimler haberdar bile olamamışlardır. Eğer gerçekten bu eserlerin VI. yüzyıldan sonraki şöhretleri bu âlimlerin yaşadığı dönemlerde de olsaydı, yüzlerce eser yazmış bu muhaddislerin mutlaka o kitaplardan haberdar olmaları gerekirdi. Beyhakî'nin (v.458) yalnız *Sahîhân* ile Ebû Davud'un *Sünen*'inden nakilde bulunması, diğer *sünen*leri görmediğı şeklinde izah

edilmektedir. Bu muhaddisin hicrî 458 yılında vefat ettiği düşünülürse, o tarihlerde hala Kütüb-i Sitte kavramı bazı âlimlerde yok demektir. Oysa Kütüb-i Sitte'nin en son yazılan Sünen'inin üzerinden yaklaşık 150 sene geçmiştir.

Kütüb-i Sitte kavramının muhtevâsında yer alan kitaplar hakkındaki kanaatlerimize sonuç olarak şu şekilde işaret etmek istiyoruz:

A. Umumiyetle "*Sahîh*" vasfı verilen *Kütüb-i Sitte'nin* hepsi, sıhhatte aynı derecede eşit olmamakla beraber, her biri içindeki bütün hadisler de aynı derecede sahîh değildir. Bu açıdan kitap olarak Buhârî'nin *Sahîh'i* en başta, İbn Mâce'nin *Sünen'i* en son sırada yer alsa bile, Kütüb-i Sitte'deki bütün hadisler aynı eşitlikte sahîh olmadığı gibi her bir kitaptaki hadisler de sıhhatte aynı derecede eşit değildir.

B. En sahîh hadisler sadece Buhârî'nin *Sahîh'inde* olmadığı gibi en zayıf hadisler de sadece İbn Mâce'nin *Sünen'inde* yer almış değildir. Buhârî ve Müslim'in öteki hadis kitaplarına üstünlüğü umumî anlamda olup, her bir hadisin ayrı ayrı tetkike tâbi tutulması halinde her hadis için farklı durumların ortaya çıkması mümkündür. Buhârî'nin *Sahîh'inin* üstünlüğü veya İbn Mâce'nin *Sünen'in* en alt derecede olması her bir hadis için geçerli değildir. İbn Mâce'nin *Sünen'inde* Buhârî'nin *Sahîh'indeki* en sahîh hadislerin derecesine ulaşabilen hadisler bulunduğu gibi Buhârî'nin *Sahîh'inde* de İbn Mâce'nin *Sünen'indeki* sıhhat derecesine erişemeyen bazı hadisler de bulmak mümkündür.

C. Fikhî hüküm çıkarılmak amacıyla bazen bir hadisin değişik bab başlıkları altında tekrar zikredildiği *Kütüb-i Sitte'de*, bir hadis bazen bir kitabın içinde, bazen altı kitabın birkaçında veya hepsinde bir veya birkaç defa tekrar edilmektedir.

D. Konuları esas alınarak (ale'l-ebvâb) tanzim edilmiş bulunan *Kütüb-i Sitte'de* her bir konuya ait olan hadisler bir arada verilmiştir. Hadislerin tanziminde takip edilen bu temel prensip, *Kütüb-i Sitte'nin* hepsinde müşterek olmakla birlikte, yine de aralarında bazı farklılıklar mevcuttur. Nitekim Müslim bir hadisin bütün tariklerini bir arada vermeyi önemli bir prensip kabul ederken, böyle bir özelliği dikkate almadan sadece fikhî muhtevâyı esas alan Buhârî, hadisleri muhtevâsındaki fikhî üslûba göre, gereken yerlerde bir başka tarikini vererek tekrar etmiştir.

E. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hiç biri sahîh hadislerin tamamını topladıklarını ve kendi kitapları dışında kalan hadislerin sahîh olmadığını iddia etmemişlerdir. *Kütüb-i Sitte'nin* dışında da sahîh hadislerin bulunduğu kesin bir gerçektir.

F. Ayrıca tezimizin sonunda, Goldziher'in Kütüb-i Sitte'nin hicrî VII. Yy.'da ortaya çıktığı ile ilgili tespitinin gerçekleri yansıtmadığı açığa çıkmıştır. İleri sürülen bu iddianın bilimsel bir dayanaktan yoksun olması da bizi oryantalist çalışmalar üzerinde bir hayli düşünmeye sevketmiştir.

Çıkardığımız bu sonuçlardan sonra genel bir bakış açısı kazandırması açısından Kütüb-i Sitte kavramının İslam dünyasında hala ikinci dereceden kaynak olarak görülmesinin nedenleri üzerinde vardığımız sonuçları burada ifade etmek istiyoruz.

Peygamberin sünneti İslam hukukunun ikinci kaynağına dönüştüğü için hadis koleksiyonları bu ihtiyacı karşılamaya başlamıştır. Çağlar boyu hadis literatürü kendisinin tarihsel olarak sahihliği açısından şüphe ileri süren siyâsî veya ehl-i sünnet dışı (heterodox) hareketlerin değişik saldırılarına ma'ruz kalmıştır. Yine de hadisçiler onu bu tür saldırılara karşı başarılı şekilde savunmuşlardır.

Her ne kadar yarım asır önce eserini sadece hadis literatürüne ayıran Mahmud Ebu Reyne, Mısır'da büyük tartışmalara sebep olacak kitabı "*Advâ Ale's-Sünne el-Muhammediyye*" yi 1958 yılında bastırması olsa da İslam dünyası içinden kendini destekleyecek yeterli sayıda taraftar bulamamıştır. Bu kitapta Kütüb-i Sitte'de mevcut hadislerin Peygamber'in sözlerini temsil etmediğini ileri süren Mahmud Ebu Reyne vb. Oryantalist menşeli araştırmacılar dışında Kütüb-i Sitte'nin oluşum sürecinin, bir araya getirildiği dönemden (h. VI. asrın ilk çeyreği) itibaren Şia hariç Sünnî geleneğin temel hadis kitapları olduğu fikrine İslam dünyasında karşı çıkan hemen hemen yoktur.

Pratikte Sahîhâyn dışındaki hadis kaynakları da *Sahîhâyn* gibi muamele görmekte ve hemen her düzey ve branştaki ilim adamları eserlerinde, "İbn Mâce, Kitab, bab; Bağdâdî, cilt, sayfa" şeklinde kaynak göstermekle yetinmektedirler. Böyle bir alıntı, okuyucuda sanki hadisin aynı zamanda sahîh olduğu vehmini vermektedir ki, bu her zaman doğru olmayabilir. Ebu Davud'tan bir hadis nakledip, müellifin o rivâyet hakkındaki değerlendirmesi veya *Müstedrek*'ten nakledilen hadis ile ilgili hemen aynı sayfanın dipnotlarında Zehebî'ye (v.748) ait kritiklerin görmezden gelinmesi ilmî bir araştırmacı için hayli düşündürücü bir durum olsa gerektir.

Hicrî V. ve VI. asırlar Kütüb-i Sitte'nin şöhreti bakımından en parlak geçen zaman dilimleri olmuştur. Zira bu asırlarda hadis yazma, yazdırma, öğrenme ve öğretme muhaddisler için en zevkli bir meşgale olmuştur. Hadis rivâyeti yanında icazetle kitap rivâyeti de oldukça yaygınlaşmıştır. Hadis öğretiminde imlâ (yazdırma) sistemi hâkimdir. Bu şekilde Kütüb-i Sitte içerisinde yer almış olan hadis kitapları da müstensihler tarafından o dönemde bazen çoğaltılarak yayılmış bazen de bu iş para kazandıran bir sektör haline dönüşmüştür. Yine bu asırlarda Hoca (Şeyh) söz konusu olmadan mevcut hadis kitaplarından yazma metodunun yaygınlaşması Kütüb-i Sitte'ye önceki dönemlerde gösterilmeyen ilgiyi artırmış, hadis edebiyatında yüzyıllarca sürecek ve hala sürmeye devam eden önemli bir şöhreti kazandırmıştır.

Tezimizde ele almış olduğumuz bahislerde hadis literatürü içerisinde kaynak olarak referans gösterilen, müelliflerin ayrı yer ve zamanlarda h. III. asırda te'lif ettikleri altı kitabın (Kütüb-i Sitte) h. VI. yy.dan itibaren pek çok hadis alimince sahîh olarak nitelendirildiğini göstermiş bulunuyoruz. Bu toptancı yaklaşımın sebebini, hadis tarihini etkilemiş bazı hadis âlimlerinin ifadelerinde aramak gerekir ki, biz bu ifadeleri kronolojik olarak tezimiz içinde vermiştik.

Gerçekte hadis musannefâtının başlangıcından bu yana bütün hadis kitaplarındaki hadisler elden geçirilip, hadisler ve hadis kitapları haklarında hükümler verildiği halde, Kütüb-i Sitte'yi oluşturan kitaplar hakkında (İbn-i Mâce hariç) meslekten olmayan, konunun uzağında bulunan birtakım insanların eleştirileri istisnâ edilecek olursa onların otoritesinin aleyhinde olabilecek herhangi bir şey söylenmemiştir.

Hadisçileri bu tutuma sevk eden âmillerin başında, sahîhi sakîminden (zayıf, kusurlu) ayıran muhaddisler olarak tavsîf ettikleri bu âlimlerin eserlerinin Kur'andan sonra ikinci dereceden kaynak olan hadislerin kendisine güvenilir kitaplarda yer alması istekleri gelmektedir. Uydurma hadislerin çoğalmasıyla gündeme gelen bu güvenilir kaynak arayışı, hadis malzemesi yığınının değerini koruma endişesinden gelmektedir.

Zira bu eserler (Kütüb-i Sitte) i'tibardan düşerse, sünnet olarak halk ve ilim ehli nazarında referans olarak kabul edilen malzemede tehlikeye girecektir. Tenkitten kurtulmuş başka kaynak eserde neredeyse yoktur.

Kütüb-i Sitte böyle tenkitlerden uzak tutulunca, onlar adına Hz Peygamber’ den yapılan nakillerde, sorgusuz- sualsiz başka hadis kitaplarına derc sonucunu doğurmuştur.

Kütüb-i Sitte’yi hadis kaynakları içerisinde “muteber” olarak nitelendirmemiz, geçmişte onun hakkında esnek olarak verilen güvenilirliğiyle ilgili hükümdür. Fakat ortaya çıkan durum, bu hükmün kesin ve değişmez olmadığı, güvenilirlik açısından ilk sırada yer alsa bile, tenkit konusu olabilecek rivâyetlerin –az ya da çok- bulunduğu hususudur. Geçmişte Kütüb-i Sitte hakkında yapılan değerlendirmelerin birer “nass” olmayıp, sadece birer “içtiha”dan ibaret olduğu vurgusu bize, hadis kaynaklarına bakışta objektiflik sağlayacaktır. Burada yapmış olduğumuz değerlendirmeler, geçmişte yapılanları hiçe saymak, onları görmezden gelmek değil; bilakis hadis ilmine dinamizm kazandırmak, kaynakları geleneğin dışındaki yaklaşım ve disiplinlerden yararlı görülenlerden faydalanmak suretiyle yeniden kritiğe tabii tutmaktır. İslâmî disiplinlerin çeşitli ilim dallarına ait olan klasik literatürün, özelde hadis alanında Kütüb-i Sitte’nin bu durumunun, sahaya ait araştırmacıları daha çok meşgul edeceği görünmektedir.

EK-1:

Küttüb-i Sitte'nin yayıldığı coğrafi bölgelere bakıldığında başta Irak, Horasan, Mâverâünnehir, İran, Suriye, Yemen, Hicaz, Kûfe, Basra, Belh, Herat, Isfehan, Nisabur, Mısır, Kuhistan, Taberistan, Semerkand, Nesâ, Kazvin, Cibal, Endülüs gibi yerleşim birimlerinin olduğu görülecektir. Ayrıca Küttüb-i Sitte müelliflerinin hemen tamamının Horasan-Mâverâünnehir bölgesine mensup olmaları da hayli ilginç olsa gerektir.

Aşağıdaki tablo dikkatlice incelendiğinde hadisin anayurdu olan Medine ve Mekke, bu sahadaki ilk eserlerin te'lif edildiği şehirlerden olmasına rağmen, Küttüb-i Sitte vb. klasik koleksiyon tarzı eserlerin te'lifi açısından yerlerini Irak ve Mâverâünnehir bölgesindeki şehirlere kaptırmışlardır. Bu neticede, Irak'ın coğrafi bölge olarak sahip olduğu merkezi hüviyetinin, bir medeniyet merkezi olmasının tesiri olduğu kadar hilâfet merkezi olması ve Abbâsî halifelerinin çeşitli bölgelerden ilim adamlarını, çeşitli vesilelerle bu bölgeye çekmelerinin de müessir olduğu düşünülebilir.

Şimdi sözkonusu klasik rivâyet kitaplarının şehirlere ve asırlara göre bir dökümünü sunalım:

Şehirler	Te'lif dönemi (Hicrî)	Eserin adı	Müellifin adı
Buhâra	III. yy.	El-Câmiu's-Sahîh	El-Buhârî (v.256)
Nisabur	III. yy.	Es-Sahîh	İmam Müslim (v.261)
Sicistan	III. yy.	Es-Sünen	Ebu Davud (v.275)
Tirmiz	III. yy.	Es-Sünen	Et-Tirmîzî (v.279)
Nesâ	IV. yy.	Es-Sünen	En-Nesâî (v.303)
Kazvin	III. yy.	Es-Sünen	İbn Mâce (v.273)
Medine	II. yy.	El-Muvattâ'	İmam Mâlik (v.179)
Bağdat	III. yy.	El-Müsned	Ahmed b. Hanbel (v.241)
Semerkand	III. yy.	Es-Sünen	Ed-Dârimî (v.255)

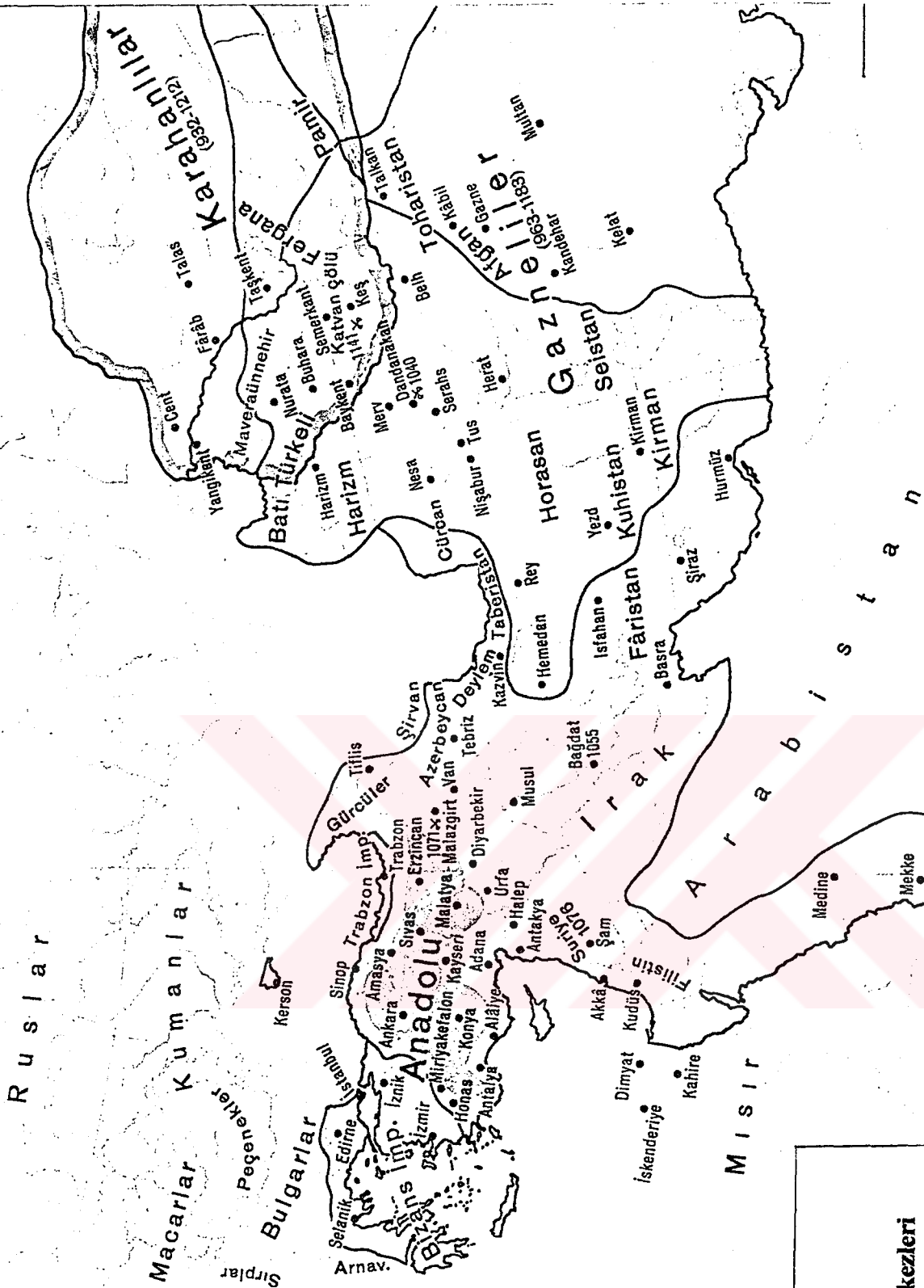
Görüldüğü üzere Kütüb-i Sitte'nin te'lifi hicrî III. asırda gerçekleşmiştir. Zamanın şartları te'lif için elverişli olmamasına rağmen Kütüb-i Sitte'nin bu çıkışı, temel kaynaklara duyulan ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.



EK-2 (Kütüb-i Sitte kavramının yüzyıllara göre oluşumunu gösteren tablo)

YÜZYILLAR (Hicrî)	Sahihayn	Kütüb-i Selâse	Kütüb-i Erbaa	Kütüb-i Hamse	Kütüb-i Sitte	Usûlü Sitte	Kütüb-i Seb'a	Kütüb-i Tis'a	Cemaa	Sünen-i Erbaa	Sihâh-i Sitte
III. yy.	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-
IV.yy.	X	X	X	-	-	-	-	-		-	-
V.yy.	X	X	X	-	-	-	-	-		X	-
VI.yy.	X	X	X	X	X	X			X	X	-
VII. yy.	X	X	X	X	X	X	-	-	X	X	X
VIII.yy.	X	X	X	X	X	X	-	-	X	X	X
IX. yy.	X	X	X	X	X	X	X	-	X	X	X
X. yy.	X	X	X	X	X	X	X	-	X	X	X
XI. yy. ve sonrası	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

HARİTALAR



Ölçek 1 : 30.000.000

Kütüb-i Sitte'nin yayılmaya
başladığı hicrî IV. Yy. da
İslam coğrafyasının önemli ilim merkezleri

BİBLİYOGRAFYA

Abdülaziz es-Sayrûn, *et-Tıbyân*

Şeyh Abdülaziz es-Sayrûn, *et-Tıbyân bi Şerhi mettefekâ Aleyhi's-Şeyhân*, Dâru'r-Reşîd, Dimeşk, Beyrut, 1992.

Abdûlbâkî, *Câmiu'l-Mesânid*

M. Fuad Abdûlbâkî, *Câmiu'l-Mesânid*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1991.

Abdullatif el-Bağdâdî, *et-Tıbb*

Abdullatif el-Bağdâdî (v.629), *et-Tıbb*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1994.

Abdüsselâm Muhammed Alluş, *İlmü Zevâidi'l-Hadis*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1995.

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammeştehera mine'l-Ehâdis alâ elsineti'n-Nâs*, I-II, (thk.: Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Ali Muhammed Cemal, *et-Ta'rîf*

Dr. Ali Muhammed Cemal, *et-Ta'rîf bi Rûvâti Müsnedi's-Şamiyyîn*, Dâru's-Sakâfe, Devha (Katar), 1989.

Alevî Sekkâf , *Tahrîc*

Alevî Sekkâf , *Tahrîcu Ehâdisi fi Zılâl*, Daru'l-Hicre, Suud, 1991.

Ali Mansur Nâsîf, *et-Tâc*

Ali Mansur Nâsîf, *et-Tâc ve Durru't-Tac*, Tıbaa yay., 1996.

Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*

Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, I-XI, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1994

_____, *Ehâdisi'l-Kudsiyye*

Aliyyu'l-Kârî, *Kitâbu'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*, Sahafiyye Mektebi yay., Cidde, 1992.

el-Askalânî, *Telhîs*

İbn-i Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-Habîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

_____, *Tehzîb*

Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-VI, Beyrut 1412/ 1991.

el-Askalânî, *Takrîb* ,

el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Rıdvan Da'bü'l), Beyrut 1416/1996; (thk.: Halil Me'mun Şiha), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

_____, ***Hedyû's-Sârî***

el-Askalânî, *Hedyû's-Sârî Mukaddimetü Felhi'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut, tsz. (Dârü'l-Fikr).

_____, ***Nüzhetü'n-Nazar***

Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser, Mısır 1308.

_____, ***Etrâfu Müsned***

el-Askalânî, *Etrâfu Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, Dâru İbn Kesir, Dimeşk, Beyrut, 1993.

_____, ***Kitab'ül-Âsâr***

Askalanî, *Kitab'ül-Âsâr*, (thk.: Ali b. Selim b. İyd el-Abbâdî), Daru'l- Âsime, Riyad, 1996.

_____, ***Ta'lik***

el-Askalanî, *Ta'liku't-Ta'lik*, (thk.: Abdurrahman Musa el-Kazâkî), Dâru Ammâr, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1995.

_____, ***Müsnedu Âişe***

İbn Hacer el-Askalânî, *Müsnedu Âişe*, Mektebetü's-Sine, Kahire, 1995.

_____, ***el-İsâbe***

İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahabe*, Darü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I- VIII c.

Âyânî, *ed-Durer*

Ayânî (v.1398), *ed-Durer ve'l-Cevâhiru'l-Gavâlî*, Menar yay., Kuveyt, 1985.

Aynî, *el-Binâye*

Aynî (v.855), *el-Binâye*, I-XII, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1980.

A'zamî, "Buhârî"

M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî" maddesi, DİA, VI. cilt, 368-372. sayfalar.

_____, ***İlk Devir Hadis Edebiyatı***,

M. Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (çev.: Hulusi Yavuz), İz yay., İst., 1993, [Özgün adı: *Dirâsât fi'l-Hadisi'n-Nebevî ve Târîhi tedvînih* cilt: I-II, El-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1413/1992]

A'zamî, Menhec

M. Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-Nakd*, Tabaati'l-Arabiyye, Riyad, 1992.

_____, **el-Bâis**

el-Azamî, *el-Bâisu'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadis*, (thk.: Ali b. Abdülhamid el-Çelebi), I-II, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1996.

el-Bâcî, et- Ta'dîl ve't-Tecrîh

Süleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh limen Harece li'l-Buhârî fî'l-Câmi 'i's-Sahîh* (nşr. Ebû Lübage Hüseyin), I-III, Dâru'l-Livâ, Beyrut, tsz.

_____, **el-İşâre**

Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-İşâretu fî Usûli'l-Fıkh*, Asriyye matb., Riyad, 1997.

el-Bağdâdî, el-Câmi

el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li Ahlâki'r-Ravi ve Âdâbi's-Sâmi'*, (thk.: Muhammed Accac el-Hatib), Müessesetü'r-Risale, I-II., Beyrut, 1996.

_____, **Târîh**

El-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (Medînetü's-selâm)*, I-XIV, Beyrut, tsz.

el-Bağdâdî, el-Fark

el-Bağdâdî, Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (thk.: İbrahim Ramazan), Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

Başaran, "İbn Hazm'ın Kütüb-i Sitte'ye Bakışı"

Selman Başaran, "İbn Hazm'ın Kütüb-i Sitte'ye Bakışı" İAD, c. 2, sy. 6, Ankara, 1988, s.7-21.

Begavî, el-Medhal

Begavî, *el-Medhal fî Usûli'l-Hadis*, cilt:I-II, Dâru'l-Endülüs yay., Cidde, 1994.

_____, **Mesâbih**

Begavî, *Mesâbihi's-Sünne*, Dâru'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut, 1987.

el-Behnesâvî, Müfterâ Aleyhâ

Salim Ali el-Behnesâvî, *es-Sünnetü Müfterâ Aleyha*, Darü'l-Buhusi'l-İlmiyye, Kuveyt, 1992.

el-Berbehârî, Şerhu's-Sünne,

El-Berbehârî, *Şerhu's-Sünne*, (thk: Halid b. Kasım er-Reddadi), Dârü's-Selef, Riyad, 1997.

Beyhakî, İman

Beyhakî, *Şuabu'l İman*, Dârül Kütübil İlmiyye, Beyrut, 1990

_____, *Suğrâ*

Beyhakî, *es-Sünenü's-Suğrâ*, (thk.: Behçet Yusuf), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1995.

_____, *es-Sünen*

Beyhakî, *es-Sünen*, (thk.: Muhammed Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

_____, *Ma'rifet*

Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, Dârü'l-Vefa, Haleb, 1991, I-XV c.

_____, *Delâil*

Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I-VII c.

Buhârî, et-Târîh

Muhammed b.İsmâil el-Buhârî, *Kitâbü't-Târîhi'l-Kebîr*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Diyarbakır, tsz.

_____, *et-Târîhu's-Sağîr*.

Kitâbü't-Târîhi's-Sağîr, (neşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), I-II, Kahire 1396-97/1976-77.

Brockelmann, Târîhu'l- Edeb

Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (terc.Abdülhalîm en-Neccâr, Seyyid Yâ'kûb Bekr, Ramazan Abdüttevâb), I-VI, Kahire, 1983.

el-Busûrî, Zevâid-i İbn Mâce

el-Busûrî el-Kinânî, Ahmed b. Ebubekir (v.840), *Zevâid-i İbn Mâce ale'l-Kütübi'l-Hamse*, (thk.: Muhammed Muhtar Hüseyin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Câbirî, Arap Aklı

Câbirî, Muhammed Abid, *Arap Aklının Oluşumu-Tekvînu Akli'l-Arabî*, (Çev. İbrahim Akbaba), İz. Yay., İstanbul, 1997.

Canan, Kütüb-i Sitte

İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara, 1988.

Canan, “Kütüb-i Sitte Şartları”

“Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları”, İİFD, sayı 3, Ankara, 1979, s. 103-125

Cürcânî, el-Muhtasar

Seyyid Şerif Cürcânî (v.816), *el-Muhtasar fî Usûli'l-Hadis*, Tahkikli, Daru'-Da've, İskenderiye, 1983.

Çakan, Anahatlarıyla Hadis

İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul, 1996.

_____, *Hadis Edebiyatı*

Hadis Edebiyatı: Çeşitleri-Özellikleri- Faydalanma Usulleri, İstanbul, 1996.

Çakın, “Buharî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”

Kâmil Çakın, “Buharî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”, İAD, c. 10, sy.1, 2, 3
Ankara, 1997, s. 100-109

_____, *“İslam'da Hadis ve Sünnet'in Yeri”*

Kâmil Çakın, “İslam'da Hadis ve Sünnet'in Yeri” Seba yay., Ankara, 1997.

ed-Dânî, es-Sünenu'l-Vâride

Ebu Ömer ed-Dânî (v.444), *es-Sünenu'l-Vâride*, Darü'l-Küttübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1991.(thk.li)

Dârimî, Sünen-i Dârimî

Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, (thk.: Mustafa Deyb el-Buga), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996; (thk.: Abdülaziz Hâlidî), Darü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

ed-Dimeşkî, et-Tenkîh

İbn Nasıruddin ed-Dimeşkî (v.842), *et-Tenkîh fî Hadisi't-Tesbih*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1993.

Dihlevî, Bustân,

Abdülazîz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu), DİB yay., Ankara, 1986; TDV. yay., Ankara, 1997.

_____, *Huccetullahi'l-Bâliga*, Daru lhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990

ed-Dimyâtî, el-Cevâhir

ed-Dimyâtî (v.1331), *el-Cevâhiru'l-Lü'lüyye*, Yemame Yay., 1997.

Dimyâtî, Meşârik

Dimyâtî (v.814), İbn Nehhas, *Meşâriku'l-Eşvâk*, I-II, (Thk.:İdris Muhammed Ali, Muhammed Halid İstanbulî), Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997.

Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi el-Vadî, es-Sahîhu'l-Müsned, I-II, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1995.

Ebû Avâne, Müsned

Ebû Avâne, *Müsnedü Ebî Avâne Mustahrec alâ Sahih-i Müslim*, Thk.:Eymen Arif ed-Dimeşkî, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1995.

Ebu Davud, Sünen-i Ebi Davud

Ebu Davud, *Sünen-i Ebi Davud (Mealimu's-Sunen'le birlikte)*, (thk.:İzzet Ubeyd ed-De'âs), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997.

Ebu Davud, Risâle

Ebu Davud, *Risâle ilâ Ehl-i Mekke fî Vasfî Sünenihî*, (thk. Muhammed Sabbâğ), III. bsk., el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1401.

Ebu Gudde, Selâsu Resâil

Abdulfettah Ebu Gudde, *Selâsu Resâil*, Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997.

Ebû Nuaym, Hilye

Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Beyrut, 1407/1987.

_____, *el-Müsned*

Ebu Nuaym el-İsbehânî, *el-Müsnedü'l-Mustahrec ale'l-Buhârî*, (thk.: M. Hasan İsmail), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Ebû Şehbe, el-Vasît

Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, Cidde 1403/1983.

_____, *et-Ta'rîf*

Et-Ta'rîf bi-Kütübi'l-Hadîsi's-Sitte, Kahire 1409/1988.

Ebu's-Şeyh el-Ensârî, Tabakâtü'l-Muhaddisîn

Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi-İsbehân ve'l-Vâridîne Aleyhâ*, (nşr. Abdülgafur Abdülhak el-Belûşî), I-II, Beyrut 1408/1988.

Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*

Muhammed Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn ev İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi 's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Beyrut 1404/1984.

Ebû Zeyd, *Marifet*

Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah, *Marifetu'n-Nusah*, Daru'r-Radye yay., Riyad, 1991.

el-Ednevî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*

el-Ednevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, (thk.:Süleyman b. Salih), Ulema ve'l-Hikem yay., Medine, 1997.

Elbânî, *Silsile*

Elbânî, Muhammed Nasıruddîn, *Silsiletü Ehâdisi'd-Daîfe*, Meârif matb., Riyad, 1992, 4 c.

Estrî Cemal, *et-Tashîf*

Estrî Cemal, *et-Tashîf*, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1997.

el-Farisî, *el-İhsân*

Alâuddin Ali b. Belban el-Farisî (v.739), *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, Beyrut, 1408/1988.

Firûzabâdî, *Besâir*

Firûzabâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, I-VI, İlmiyye Mektebi yay., Beyrut, t.y.

Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V. yay., Ankara, 1997.

Gumârî, *el-Hidâye*

Gumârî, *el-Hidâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Bidâye*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1987, I-VIII.

Güler, *Münakaşalar*

Güler, Zekerîya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, T.D.V. yay., Ankara, 1997.

Hâkim, *Ma'rife*

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî, *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs* (nşr.es-Seyyid Muazzam Hüseyin), el-Mektebetü't-Ticârî, Beyrut, tsz.; Daru'l-İhya, Beyrut, 1997.

Halîlî, el-İrşâd

Halîlî, Halil b. Abdullah b. Ahmed Ebu Ya'lâ, *el-İrşâd fî Ma'rîfeti Ulemâi'l-Hadis*, (thk.: Amir Ahmed Haydar), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

el-Hamevî, Mu'cem

Yakut el-Hamevî (v.626), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

el-Hanbelî, Kitâbu Ahkâm.

İbn Receb el-Hanbelî, *Kitâbu Ahkâmi'l-Havâtim*, Maarif Mektebi yay., Riyad, 1991.

el-Hanbelî, et-Takyîd

İbn Nukta el-Hanbelî, Muhammed b. Abdulganî (v. 629), *et-Takyîd li Ma'rîfeti Rûvâtî's-Sünen ve'l-Mesânid*, (thk.: Kemal Yusuf el-Hût), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye yay., Beyrut-Lübnan, 1408/1988.

Hâşimî, Kavâid

Ahmed Ömer Hâşimî, *Kavâidu Usûli'l-Hadis*, Âlemü'l- Kütüb, Beyrut, 1997.

Hatiboğlu, "Müslüman Alimler",

Hatiboğlu, M. Sait, "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", İAD., Sayı:10, Ankara, 1997

Hâzîmî, Şurûtu'l-Hamse

Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Hâzîmî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, Beyrut, 1405/1984

Hazrecî, Hulâsatu Tehzîb

Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hulâsatu Tehzîbi Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Rical* Beyrut, 1399/1979.

el-Heysemî, Keşfü'l-Estâr

Nureddîn el-Heysemî, *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, (thk.:Habibü'r-Rahmân el-A'zamî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

_____, *Mecmau'z-Zevâid*,

Thk.: Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994.

el-Heysemî, Mecmau'l-Bahreyn

Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'l-Bahreyn*, 2. bsk., I-IX, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1990.

Hubeyre, el-İfsâh

Muhammed b. Hubeyre, *el-İfsâh an Meânis-Sihah*, (thk: Abdül-Azîm el-An'ânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996. (Mukaddimesinde Suyutî'nin *Cezîlü'l-Mevâhib fi İhtilâfi'l-Mezâhib*'i mevcuttur)

Hûlî, Miftâhu's-Sünne

Muhammed Abdulazîz el-Hûlî, *Miftâhu's-Sünne ve Târîhu Funûni'l-Hadis*, Beyrut 403/1983.

el-Huseynî, Kifâye

Takiyyuddîn b. Muhammed el-Huseynî (v.829), *Kifâyetu'l-Ahyâr*, I-II, Darü'l-Hayr, 1996.

Hüseyin Cisrî, Risâle

Hüseyin Cisrî, *Risâle-i Hamîdiyye*, (terc.:Manastırlı İ. Hakkı), Bahar yay. İst., 1973.

el-İrâkî, Tarh

Veliyyuddin Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrâkî, *Kitâbu Tarhu't-Tesrîb fi Şerhi't-Takrîb*, I-VIII, Beyrut, 1413/1992.

_____, Etrâf

el-İrâkî, *Kitabu'l-Etraf bi Evhâmi'l-Etraf*, Dâru'l-Cihan, Beyrut, 1986.

_____, Kitâbu'l-Etraf

Veliyyuddin Ahmed b. Abdurrahim el-İrâkî (v.826), *Kitabu'l-Etraf bi Evhâmi'l-Etraf*, Dâru'l-Cihan, Beyrut, 1986.

Itr, Menhecü'n-Nakd

Nûreddîn Itr, *Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dımaşk 1416/1996; Darü'l-Fikr, Şam, 1996.

Iyaz, eş-Şifâ,

Kaadı Iyaz, İbn Muda el-Yahsûbî, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, (thk.: Hüseyin Abdülhamit), Dâru'l-Erkam, Beyrut, tsz.

Iyaz, İlmâ',

Kaadı Iyaz, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti fi Usuli'r-Rivâyeti ve Takyîdi's-Semâ'*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), II. bsk., Dâru't-Turâs, Kahire, t.y.

el-Iyd, el-Iktirâh

İbn Dakîk el-Iyd, Muhammed b. Ali (v.702), *el-Iktirâh fi Beyâni'l-Istilâh*, (thk.: Amir Hasan Sabri), Daru'l-Beşairi'l- İslamiyye, Beyrut, 1996.

_____, **İhkâm**

İbn Dakîk el-Iyd (v.702), *İhkâmul-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, Daru'l-Cîl yay., Beyrut, 1995.

İbn Abdî'l-Berr, Fethu'l-Malik

İbn Abdî'l-Berr, *Fethu'l-Malik*, (thk.:Dr. Mustafa Samîde), Dâr'ül Kütübi'l-İlmiye, Beyrut,1998.

İbn Abdî'l-Berr, el-İstizkâr.

İbn Abdilberr, *el-İstizkâr li-Mezâhib Eimmeti'l-Emsâr ve fîmâ Tedammenehu'l-Muvatta'u mine'l-Meânî ve'l-Âsâr*, I-XXX, Daru'l-Kuteybe, Beyrut, 1993.

_____, **et-Temhîd**

İbn Abdilberr (v.463), *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ' mine'l-Meânî ve'l-Mesânîd*, Fudale Matb., Magrib, 1992.

İbn Asâkir, el-Mu'cemu'l-Müştemil

Ali b. el-Hüseyin b. Hibetüllah eş-Şâfiî, *el-Mu'cemu'l-Müştemil âlâ Zikri Esmâi Şuyûhi'l-Eimmeti'n-Nebîl*, (nşr. Sekine eş-Şihâbî), Beyrut, tsz.

_____, **Târih**

İbn Asâkir (v.571), *Târihu Medinetu Dimeşk*, 1-55, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İbn Cemaa, Hidâyetü'l-Mesâlik

İbn Cemaa (v.767), *Hidâyetü'l-Mesâlik*, I-III, İslamiyye Matb., Beyrut ,1994.

İbnu'l-Ca'd, Müsned

İbnu'l-Ca'd, *Müsnedu İbnu'l-Ca'd*, (thk.: Amir Ahmed Haydar), Daru'l-Ma'rife, Beyrut,1990.

İbnu'l-Cevzî, İsâr

Sibt İbnu'l-Cevzî (v.654), *İsârul-İnsaf*, Daru's-Selâm, Kahire, 1987.

İbnu'l-Cevzî, el-Mevzûât.

İbnu'l-Cevzî (v.597), *Kitâbu'l-Mevzûât*, I-IV, Edvâu's-Selef, Riyad, 1997.

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd

İbnu'l-Kayyim Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd fî Hedy-i Hayri'l-Ibâd*, I-VI, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995.

_____, *el-Menâr*

el-Menâru'l-Münîf fî's-Sahîh ve'd-Daîf, (Haz.: Abdulfettah Ebu Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Haleb, 1970.

_____, *İgâse*

İgâsetu'l-Lihfân, Darü'l- Hadis, Kahire, t.y.

İbn Deyba, Teysîr

Abdurrahmân b. Ali eş-Şeybânî, *Teysîru'l-Vüsûl ilâ Cami'l-Usûl min Hadîsi'r-Resûl*, (nşr. Muhammed Hâmid), I-II, Mısır, 1346.

İbn Ebî Hatim, el-Cerh

Abdurrahmân b. Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut, 1373/1953.

İbn Furek, Müşkil

Ebubekir b. Furek (v.406), *Müşkilu'l-Hadis*, (thk.: Musa Muhammed Ali), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.

İbn Ebu'l-İzzî, Şerhu'l-Akîde

İbn Ebu'l-İzzî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâvî*, (thrc.: Elbanî), İslam Mektebi yay., Beyrut, 1984.

İbn Fâris, Mu'cem

İbn Faris (v.395), *Mu'cemu Mekâyisü'l-Luga*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İbn Haldun, Târihu İbn Haldun

İbn Haldun (v.808), *Tarihu İbn Haldun*, İlmiyye Matb., Beyrut, 1994.

İbn Hanbelî, Kafv

İbn Hanbelî, Muhammed b. İbrahim (v.971), *Kafvu'l-Eser*, (Haz.: Abdulfettah Ebu Gudde), Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, H. 1408.

İbn Hazm, el-Muhallâ

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Daru'l-Fikr, tsz.

İbn Hibbân, es-Sikât

Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, Haydarâbâd, 1403/1983.

İbn Huzeyme, *Sahîh*

Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Sahîh-i İbn Huzeyme* (nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî), I-IV, Beyrut 1395/1975.

_____, *et-Tevhîd*

Kitâbü 't-Tevhîd ve İsbâtu Sıfatı'r-Rabb azze ve celle (nşr. Abdülazîz b. İbrahim eş-Şevân), Riyâd 1408/1988.

_____, *Sahîh*

İbn Huzeyme, *Sahîh İbn Huzeyme*, el-Mektebetü'l-İslâmî, (thk.:Mustafa el-A'zami), Beyrut,1992.

İbn Kattân, *Kitâbu'l-Ahkâm*

İbn Kattân (v.628), *Kitâbu'l-Ahkâm ve Beyânu'l-Vehm*, I-XII, Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

İbn Kesîr, *el-Bidâye*

İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1977.

İbn Mencûye, *Ricâlu Müslim*

Ahmed b. Ali b.Mencûye el-İsfahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), I-II, Beyrut 1407/1987.

İbn Mülakkin, *el-Bedrü'l-Münîr*

İbn Mülakkin, Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrîc-i Ehâdis-i Şerhi'l-Kebîr*, (thk: Cemal Muhammed es-Seyyid), Daru'l-Âsime, Riyad, H.1414.

_____, *el-İ'lâm*

İbn Mülakkin (v.804), *el-İ'lâm*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

_____, *el-Akd.*

İbn Mülakkin (v.804), *el-Akdu'l-Mezâhib*, İlmiyye matb., Beyrut, 1997.

_____, *Tezkira*

İbn Mülakkin (v.804), *Tezkiratu'l-Muhtac*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1994.

_____, *Gâye*

İbnü Mülakkîn, *Gâyetü's-Sûl fî Hasâisi'r-Rasûl*, (thk.: Abdullah Bahrudîn), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1993.

İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*

İbn Receb (v.795), *Fethu'l-Bârî fî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, (thk.: Hafız Zâhidî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

İbn Rüşd, *Bidâye*

İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I-IV, Daru İbn Hazm, Beyrut, tsz.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*

Muhammed b. Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtî'l-Kebîr*, (nşr. İhsan Abbas), I-IX, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır)

İbn Teymiyye, *İlmu'l-Hadis*

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Halim (v.728), *İlmu'l-Hadis*, Mahfuze Liddas, 2. Bsk., Beyrut, 1985.

_____, *et-Tefsir*

İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I- VII, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İbn Teymiyye, *Mecmûâtü'l-Fetâvâ*

İbn Teymiyye (v.728), *Mecmûâtü'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, 1. bsk., Daru'l-Vefa yay., Riyad, 1997.

İbnu'l-Harrat, *es-Salâtu*

İbnu'l-Harrat (v.581), *es-Salâtu ve't-Teheccüd*, Vefa matb., Beyrut, 1992.

İbnü'l-A'cemî, *et-Tenbîh*

Sıbt İbnü'l-A'cemî, *et-Tenbîhu'l-Mu'lim*, (thk.:Ebu Ubeyde Meşhur), Dâru's-Sâmî, Riyad, 1994.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*

Ali b. Muhammed b. Esîr eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî 't-Târih* (nşr. C. J. Tornberg), I-XHI, Beyrut 1402/1 972.

İbnü'l-İmâd, *Şezerât*

Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-V, Beyrut, tsz.

İbnu's-Salâh, *Mukaddîme*

Osman b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Üveyde), Beyrut 1416/1995; Dâru'l-Fikr, Şam, 1986.

İbnu's-Salâh, Sıyâne

İbni Salah, *Sıyânetu Sahihi Müslim*, (thk.:Muvaffak b. Abdullah), Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1987.

İbn Receb el-Hanbelî, İlelû't-Tirmîzî,

İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlelû't-Tirmîzî*, (thk: Nurettin İtr), Dârü'l-Melah, Dimeşk, 1978.

İslam Ansiklopedisi, M.E.B. yay., III.bsk., I-XII, İstanbul, 1977.

İzzuddin Bulayk, Mevâzin

İzzuddin Bulayk, *Mevâzinu'l-Kur'ân ve's-Sünne*, Dâru'l-Fetih, Beyrut, 1983.

Kandehlevî, Evcez

Kandehlevî, Muhammed Zekeriyya, *Evcezu'l-Mesâlik ilâ Muvatta' Malik*, I-XV, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1989.

Kandemir, "el-Câmi"

M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahâh", *DİA*; VE, 1 14-123.

———, "Huûs", *DİA*, XV, 27-64.

———, "Ebû Dâvud es-Sicistânî", *DİA*, X, 119-121.

———, "Sahâhın'e Yönelilen Tenkidlerin Değeri", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997.

Kannûcî, el-Hutta

Ebu't-Tayyib Sıddîk Hasen el-Kannûcî, *el-Hutta fî Zikri 's-Sihâh's-Sitte*, Beyrut 1408/1987.

Karâfî, el-İhkâm

Karâfî (v.684), *el-İhkâm*, (Haz.: Abdulfettah Ebu Gudde), Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1995

el-Karadâvî, el-Fetâvâ.

el-Karadâvî, Yusuf, *el-Fetâvâ lil-Muâsıra*, Daru'l-Kalem, Kuveyt, 1996, c. I-II.

Kâsimî, Kavâidu't-Tahdîs

Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustâlahi'l-Hadîs* (nşr. Muhammed Behçet el-Beytâr), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1414/1993.

el-Kasrî, *Îman*

Musa bin Abdülcelil el-Kasrî, *Şuabül Îman*, Dârül Hadîs, (thk.: A'yun, Salih Şaban), Kahire, 1996.

Kastallânî, *el-İmtâ'*

Kastallânî, *el-İmtâ' bi'l-Erbaine'l-Mütebayinati's-Sema'*, (thk: Ebu Abdullah Muhammed), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

_____, *İrşâd*

Kastallânî (v.923), *İrşâdu's-Sârî li Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*

Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yalçıkaya), I-II, İstanbul 1360-62 / 1941-43.

el-Kavukcî, *el-Lülûû*

el-Kavukcî, Muhammed b. Halil (v.1305), *el-Lülûû'l-Mevdû'*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1994.

Kehhâle, *Mu'cem*

Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Kelâbâzî, *Ricâlu'l-Buhârî*

Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdullah el-Leysî), I-II, Beyrut 1407/ 1987.

Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatrafe*

Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatrafe li Beyânî Meşhûri Kütüb-i's-Sünneti'l-Müserrefe*, İstanbul, 1986. [*Hadis Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İz yay., İstanbul 1994.]

_____, *Nazmu'l-Mütenâsır*

Kettânî (v.1345), *Nazmu'l-Mutenâsır*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Koçkuzu, *Hadis Tarihi*

Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul 1983.

Koçyiğit, Hadis Istılahları

Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985.

_____, **Hadis Tarihi**

Hadis Tarihi, Ankara, 1988; T.D.V. yay., Ankara, 1997.

el-Kureşî, Müsnedu Faruk

İbn Kesir el-Kureşî, *Müsnedu Faruk*, Dâr'ül-Vefa, II. Bsk., Beyrut, 1952.

_____, **Tuhfe**

İbn Kesir, *Tuhfetu't-Tâlib*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996.

_____, **İrşad**

İbn Kesir (v.774), *İrşâdu'l-Fakih*, 1. bsk., I-II, Risale yay., Beyrut, 1996.

el-Kurtubî, Akdiye

el-Kurtubî (v.497), Muhammed İbnu'l-Ferec, *Akdiyetu Resulillah*, I-V, 1. Bsk., Daru'l-Asım, Riyad, 1997.

Kurtûbî, el-Mufhim

Kurtûbî (v.656), *el-Mufhim li-mâ Uşkile Min Telhîs-i Kitâbi Müslim*, I-VII, Dâru İbn Kesîr, Şam, 1996.

el-Leknevî, Sıbâha

el-Leknevî, Abdulhayy (v.1304), *Sıbâhatu'l-Fikr*, (Haz.: Abdulfettah Ebu Gudde), Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1998.

_____, **Zafru'l-Emânî**

Abdulhayy el-Leknevî (v.1304), *Zafru'l-Emânî*, İslamiyye matb., Haleb, 1996.

_____, **Sıbâha**

el-Leknevî, Abdulhayy (v.1304), *Sıbâhatu'l-Fikr*, Haz. Abdulfettah Ebu Gudde, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1998.

_____, **el-Ecvibe**

el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdıle li'l-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile*, Kahire, 1984.

Mahmûd, et-Ta'rîf

Ali Abdulhalîm Mahmûd, *et-Ta'rîf bi-Sünneti'r-Resûl*, Dâr'ut-Tevzi', Kahire.1994.

Mahmud Tahhan, Teysîr

Mahmud Tahhan, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, Dersaadet basım ve dağıtım, İst., tsz

Makdisî, el-Cem'

Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnu'l-Kayserânî, *el-Cem' Beyne Ricali 's-Sahîhayn*, I-II, Beyrut 1405.

Makdisî, Şurût

Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte, Beyrut, 1404/1984, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde) *Selâsu Resâili fi İlmi Mustalahu'l-Hadîs* içinde, Beyrut 1417/1997.

_____, **Kitâbu Fedâili'l-A'mâl**

Abdulvâhid el-Makdisî, *Kitâbu Fedâili'l-A'mâl*, (thk.:Gassân İsa Muhammed Hermas), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987.

el-Makdisî; el-Muharrer

Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdi el-Makdisi (v.744), *el-Muharrer fi'l-Hadis*, (thk.: Yusuf Abdurrahman Maraşlı), Dârü'l- Ma'rife, Beyrut, 1992.

Malik b. Enes, el-Müdevvene

Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, (İbn Rüşd mukaddimesi), I-V, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye Yay., Beyrut, 1994.

_____, **el-Muvattâ'**

Malik b. Enes, *el-Muvattâ'*, I-II, Risale yay., Beyrut,1993.

Mâzirî, el-Mu'lim

Mazirî (v.536), Muhammed b. Ali, *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, I-III, Dârü'l-Arabi'l-İslâmî, Beyrut, 1992.

el-Medenî, el-Muvattâ'

El-Medenî (242), *el-Muvattâ'*, (thk.: Abdülmecid Türkî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Paris, 1994.

el-Medîni, Hadîsu Ali b. Ca'fer es-Sa'dî

İsmail b. Ca'fer el-Medîni, *Hadîsu Ali b. Ca'fer es-Sa'dî*, (thk.:İbn Refid es-Süfyânî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1998.

Menna' Halil el-Kattan, *Tarihu't-Teşrii'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.

el-Merdâvî, el-İnsâf

el-Merdâvî (v.885), *el-İnsâf*, Daru'l-İhyâ, Beyrut, t.y.

Merviyatu's-Sahâbî Selemetü İbnü'l-Ekva'fî'l-Kütübî's-Sitte, Âlem'ül-Ma'rife, Cidde, 1984.

Merviyatu Aîşe fî't-Tefsîr, Tevbe Yay., Riyad, 1992.

Mizzâ, Tehzîbü'l-Kemâl

Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzâ, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.

Muhammed b. Said, *Müsned*

Muhammed b. Said, *Müsnedu Abdullah b. Ebî Evfâ*, (thk.: Sa'd b. Abdulah), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, tsz.

Muhammed b. Ahmed Kenan, *el-Megâz*

Muhammed b. Ahmed Kenan, *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, Müessesetü'l-Mearif, Beyrut, 1997.

Muhammed Mahmud Bekkâr, *İlmu Tahrîci'l-Ehadis*, Daru't-Tayyibe, Riyad, 1996.

Muhammed Yasin b. İsa el-Fadanî, *el-Fevâidu'l-Ceniyye*, Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1996. I-II c.

Muzaffer Muhammed el-Hasen, *Delâil*

Muzaffer Muhammed el-Hasen (v.1375), *Delâilü's-Sıdk*, Matbûâtü'n-Necâh yay., Kahire, 1398/1978.

Mübârekfûrî, *Sîretü'l-Buhârî*

Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Sîretü'l-İmâmi'l-Buhârî*, Bombay 1407/1987.

_____, ***Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî***

Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî Şerhu Camii't-Tirmizî, (nşr. Muhammed Abdulmuhsin el-Ketbî), I-XIII, el-Fârûku'l-hadîse yay., Kahire, tsz.

El-Münzirî, *el-Muntekâ*

El-Münzirî (v.656), *el-Muntekâ*, (Haz.:Yusuf el-Karadavî), I-II, Dâru'l-Vefa, Beyrut, 1993.

Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Kütâbu'l-Künâ ve'l-Esmâ*, Dimaşk 1984.

Nasıruddîn ed-Dımeşkî, *et-Tenkîh*

Muhammed b. Ebu Bekir Şehriban Nasıruddîn ed-Dımeşkî (v.842), *et-Tenkîh fî Hadîsi't-Tesbîh*, Dâr'ül-Beşâir'il- İslâmiyye, Beyrut,1993.

Nazım Muhammed Sultan, *el-Kavâid*

Nazım Muhammed Sultan, *el-Kavâid ve'l-Fevâid min'el-Erbaine'n-Nevevî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997.

en-Neccâd el-Bağdâdî, *Müsned*

Ebu'l-Hasan en-Neccâd el-Bağdâdî (v.348), *Müsnedu Ömer b. Hattab*, el-Ulûm Yay., Suudî Arabistan, 1994.

Necmi Abdurrahman Halef, *Ulûm*

Necmi Abdurrahman Halef, *Ulûmu'l-İsnad mine's-Süneni'l-Kübrâ*, Daru'r-Râye, Riyad,1989.

en-Nedvî, *el-Kavâid*.

en-Nedvî, Ali Ahmed, *el-Kavâidu'l-Fıkhıyye*, Daru'l-Kalem, Beyrut,1994.3.bsk.

Nesâî, *Sünen-i Nesâî*

Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994.

_____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*

Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk.: Abdulgaffar Süleyman el-Bendârî), Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1991.

_____, *Kitâbu'd-Duafâ*

Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Sekafiyye yay., Beyrut,1985.

en-Nevevî, *el-Mecmû'*

en-Nevevî (v.676), *el-Mecmû'*, I-XXIII, Daru'l-İhyâ, Beyrut, 1995.

_____, *Hulâsâ*

Nevevî, *Kitâbu Hulâsâti'l-Ahkâm*, (Haz.:Abdülkadir Rahbavî), Daru's-Selam, Kahire, 1994.

_____, *el-Minhâc*

Nevevî, *el-Minhâc fî Şerh-i Sahih-i Müslim İbni'l-Haccâc*, Darü'l- Ma'rife, Beyrut, 1997.

Özdemir, Endülüs Müslümanları

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, I-III, T.D.V. yay., Ankara, 1997.

Râmeahurmûzî, el-Muhaddis

Râmeahurmûzî, el-Kâdî el-Hasen b. Abdîrrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fasıl Beyne'r-Ravî ve'l-Vâî*, Beyrut, 1391.

er-Râzî, Kitâbu'l-Cerh

Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

Said b. Mansur, Sünen

Said b. Mansur, *Sünen-i Said b. Mansur*, (thk.:Dr. Sa'd b. Abdullah), Dâru's-Sâmîi yay., Riyad, 1993.

Sa'd Fehmi, es-Sirâc

Sa'd Fehmi Ahmed Bilal, *es-Sirâcu'l-Münîr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996.

Salih Ahmed eş-Şamî, el-Câmi'

eş-Şamî, *El-Câmi' Beyne's-Sahîhayn*, Dârü's-Şamiyye, Beyrut, 1995.

Salih Yusuf Ma'tuk, *Bedruddin el-Aynî*, Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997.

Sâlihî, Ezvâc

Sâlihî, Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî (v. 942), *Ezvâcu'n-Nebi*, Daru't-Tûras yay., tsz.

Sandıkçı, Buhârî Üzerine Çalışmalar

S. Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991.

_____, İslâm Coğrafyasında Hadis

İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs, Ankara 1991.

es-Sefârînî, Netâic

es-Sefârînî (v. 1188), *Netâicu'l-Efkâr*, Daru's-Samii, Riyad, 1996.

Sehavî, el-Ecvibe

Sehavî (v.902), *el-Ecvibetu'l-Merdiyye*, I-III, Daru'l-Gaye, Suudi Arabistan, tsz.

Sehâvî, Vecîz.

Sehâvî, *Vecîzu'l-Kelam*, Risale yay., I-IV c., Beyrut, 1995 .

Sem'ânî, *el-Ensâb*

Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut 1408/1988.

Senûsî, *Şerhu's-Senûsî*

Senûsî, *Sahih-i Müslim, Şerhu's-Senûsî*, (Haz.: Muhammed Salim Haşim), Dârü'l-Mektebu'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

Serdar Halebî, *es-Salâtu alâ Mezâhibi'l-Erbâa*, Daru'l-Kalem, Haleb, 1992.

Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*

M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956.

Sezgin, *Hadis Musannefâtı*

Sezgin, "*Hadis Musannefâtı'nın Mebde'i ve Ma'mer b. Raşid'in Cami'i*", Türkiye Mecmuası, XII/115-134, İstanbul, 1955.

Sıbâî, *es-Sünne*

Mustafa Sıbâî, *es-Sünne ve Mekânetühâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı*

Muhammed Zübeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1966.

Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mace*

Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mace*, (thk.: Halil Me'mun Şiha), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

Subhi es-Sâlih, *Ulûm*

Subhi Salih, *Ulûmu'l-Hadis*, Daru'l-İlmi'l-Mülayim, 20. bsk., Beyrut, 1996. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* (trc. : M. Yaşar Kandemir), Ankara, 1973.

Suyûtî, *Tabakât*

Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tabakâtul-Huffâz*, Beyrut 1403/1983.

_____, *Tedrib*

Abdurrahman b. Kemal Celaledin, *Tedribü'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, Medine 1392/1972.

_____, *Esbâb*

Suyûtî, *Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

Suyûtî, el-Leâli

Suyûtî, *el-Leâlii'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*, (thk.: Muhammed b. Uveyda), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

_____, **Câmiu'l-Ehâdis**

Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, (thk.: Abbas Ahmed Sakr), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994.

_____, **el-Feth**

Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, (Thk.:Yusuf en-Nebhânî), I-II, Dârü'l-Erkam, Beyrut, t.y.

_____, **el-Eşbâh**

Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Fürû'*, (thk.:Halid Abdulfettah), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

et-Taberânî, Men Kezebe

Ebû Ca'fer et-Taberânî, *Men Kezebe Aleyye*, (thk.:Muhammed Hasan el-Gımâri), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997.

_____, **el-Câmiu's-Sagîr**

Ebû Ca'fer et-Taberânî, *el-Câmiu's-Sagîr*, İhyâü't-Türasi'l-Arabî, Kahire, t.y.

et-Taberî, et-Tehzîb

Ebu Ca'fer et-Taberî, *Tehzîbü'l-Âsâr*, (thk.: Ali Rıza b. Abdullah), Daru'l- Me'mun, Beyrut, 1995.

Tabersî, Mecmau'l-Beyân

Tabersî (v.548), *Mecmau'l-Beyân*, I-X, Darü'l-Fikr, Beyrut,1994.

Et-Tahâvî, Müşkil

Et-Tahâvî, *Müşkilu'l-Âsâr*, (thk.: M. Abdüsselam Şahin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Taşköprizâde, Mevzûatu'l-Ulûm

Ahmed b. Mustafa, Taşköprizâde Mehmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Sıyâde fi Mevzûati'l-Ulûm*, I-II, İkdâm Matb., Dersaâdet, İstanbul, 1313.

Tebrîzî, Mişkât

Tebrîzî, el-Hatib, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, I-IV, Dar'ül-Fikr, Beyrut, 1991.

Tehânevî, Kavâid

Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fi Ulumi'l-Hadis*, (Haz.: Abdülfettah Ebu Gudde), İslâmiyye yay., Beyrut,1996.

et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-Zehâir*

Ebu Hayyan et-Tevhidî (v.414), *el-Besâir ve'z-Zehâir*, (thk. Vedad Kadı), I-VI, Dâr'ul-Cîl, Beyrut, tsz.

Tîbî, *Şerhu't-Tîbî*

Tîbî, *Şerhu't-Tîbî ale'l-Mişkatî'l-Mesabih*, (thk: Abdulhamid Hindâvî), Mektebetü Nezar, Riyad, 1997.

Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh: Sûnenü't-Tirmizî* (nşr. Ahmed b. Muhammed Şâkir), I-V, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'ü't-Türâsî'l-Arabî).

Uğur, *Buhârî*

Mücteba Uğur, Buhârî, Ankara 1989.

Ukberî, *İ'râbu'l-Hadis*

Ukberî, *İ'râbu'l-Hadis*, (thk: Abdu'l-İlah Nebhan), Dârü'l-Fikr, Dımeşk, 1989.

Vâhidî, *Esbâb*

Vâhidî (v.468), *Esbâbu Nuzûlu'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

Öğüt, "*Buhârî*"

Salim Öğüt, "Buhârî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri", DİA, VI, 375-376.

Zağlul, *Mevsûât*

Zağlul, Mevsuat, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1994, I-XI c.

Zebîdî, *Muhtasar Sahîh-i Buhârî*

Zebîdî, *Muhtasar Sahîh-i Buhârî*, (Thk.: Mustafa Deyb el-Buga), el-Yemame yay., Beyrut, 1994; (Thk. İbrahim Bereket), Daru'n-Nefâis, 5. Bsk, Beyrut, 1992.

Zehebî, *Mizân*

Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Kahire 1382/1963,

_____, *Tezkire*

Tezkiretü'l-Huffâz, I-IV, Haydarâbâd 1375-77/1955-58.

_____, *Siyer*

Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, (nşr. Şuayb el-Arnâvudî Hüseyin), Risale yay., Beyrut, 1986.

Zehebî, Târîhu'l-İslâm

Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmufî), Kitabu'l-Arabî yay., Beyrut, 1989.

Zehebî, el-Muğnî

el-Muğnî fi'd-Duafâ (nşr. Nûreddîn İtr), I-II, Halep, 1391/1971; Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1997.

Zeylâî, Nasbu'r-Râye

Zeylâî (v.762), Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye*, I-V, Müessesetü'd-Deniyân, Beyrut, 1997.

Zürkânî, Şerhu'z-Zürkânî

Zürkânî (v.1122), *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, I-VI, Daru't-Taybe, Riyad, 1997.



ÖZET

KÜTÜB-İ SITTE KAVRAMININ OLUŞUM SÜRECİ VE ŞÖHRET BULMASI

İslam hadis literatürü, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in örnek sünneti (söz, fiil,davranışları) ile ilgilidir. Bu sünnetin tespiti, İslam dünyasında ilk iki yüz elli yıl süren yoğun çaba ve gayretin bir ürünüdür. Bu söz, fiil ve davranışlar pek çok yazılı derleme eserlerde toplanmıştır. Zaman içerisinde bunlardan altı tanesi Sünnî dünyada otorite olarak tanındı. Kütüb-i Sitte diye isimlendirilen bu altı kitap Kur'an'ın yorumu olan Hadis ilminin de temelini oluşturmuştur.

Hadis tarihi açısından Kütüb-i Sitte dönemi de denilen üçüncü asırda pek çok hadis kitabı yazılmıştır. Bunlar içerisinde Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri, ihtivâ ettikleri sağlam ve güvenilir hadisler sebebiyle büyük itibar görmüş ve iki Sahîh kitap anlamına gelen "Sahîhâyn" adıyla şöhret bulmuşlardır. Aynı dönemde yazılan Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin Sünenleri de içine aldıkları sağlam hadisler sebebiyle bu iki kitapla birlikte mütalaa edilmiş ve bu beş kitap "Kütüb-i Hamse"(beş kitap) veya "Usûl-ü Hamse" (beş asıl kaynak) diye meşhur olmuşlardır. Daha sonra bazılarınca İmam Mâlik'in Muvatta'ı, bazı muhaddislerce de Darimî'nin Sünen'i bunlara dâhil edilerek hepsi birlikte Kütüb-i Sitte'yi oluşturmuşlardır.

Tezimizde ele almış olduğumuz bahislerde hadis literatürü içerisinde kaynak olarak referans gösterilen, müelliflerin ayrı yer ve zamanlarda h. III. asırda te'lif ettikleri altı kitabın (Kütüb-i Sitte) h. VI. yy.dan itibaren pek çok hadis alimince sahîh olarak nitelendirildiğini göstermiş bulunuyoruz.

Ayrıca biz bu çalışmamızda geçmişte Kütüb-i Sitte hakkında yapılan değerlendirmelerin birer "nass" olmayıp, sadece birer "ictehad"dan ibaret olduğu vurgusunu yapmaya çalıştık.

ABSTRACT

THE FORMATION PROCESS AND REPUTATION OF CONCEPT THE AL-KUTUB AL-SITTE

The hadith literature of Islam is concerned with the transmission of reports regarding the example (sunna) of Muhammad. These reports were the object of intense search during the first two and a half centuries of the Islamic era. They were collected into many written compilations and gradually six of these became recognized in much of the Sunni world as the most authoritative ones. The 'six books' (al-kutub al-sitte), as they are called, form the basis for this investigation into the role of hadith as commentary on the Qur'an.

It has been written a lot of hadith books in the third century which also called the term of al-kutub al-sitte from point of view historical of hadith. It has been respected Sahih of Bukhari and Muslim among them due to whole and reliable hadiths which they contains and they have been renown with in the name of Sahihayn which means two Sahih books. It has been mentioned together with this two books due to whole and reliable hadiths which include Sunans of Abu Dawud, Tirmidhî and Nasâî written in the same season and have been renown. These five books or al-usûl al-hamse (five main source) is widely known as al-kutub al-hamse, "al-usûl al-hamse". Later by some hadith scholars added al-Muvattâ' of Malik or some added Sunan of Darîmî with these addition al-Kutub al-Sitta has been existed.

The topics which we held in our thesis are shown as reference in hadith literature. These six books are written in the third century according to the pertaining to the Hegira. After six century in the Hegira these books are qualified by many hadith scholars as whole.

In addition in our study we tried to mention that the evaluations which was made earlier is not worship but is only an ictihad.